

Přednášky z 60. běhu Letní školy slovanských studií

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Karlova

PŘEDNÁŠKY

z 60. běhu

Letní školy slovanských studií

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Praha 2017

Vydala Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2017
Vydalo nakladatelství Euroslavica

Vědecká redaktorka: Mgr. Svatava Škodová, PhD.

Uspořádal: PhDr. Jiří Hasil, Ph.D.

Redakční a technická spolupráce: Mgr. Hana Futerová
a Vlastimila Mikátová

Recenzovali: Prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.
doc. PhDr. Ludmila Zimová, CSc.
PhDr. Bohuslav Hoffmann, CSc.

© Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2017
ISBN 978-80-7308-730-2

Úvod

Jubilejní 60. běh Letní školy slovanských studií (LŠSS) na Filozofické fakultě UK v Praze se konal ve dnech 29. července až 26. srpna 2016. Zúčastnilo se ho celkem 140 účastníků, z toho 122 interních a 18 externích. Stipendistů MŠMT ČR bylo celkem 83, hostů RUK 18 a 1 host FF UK. Ostatní byli samoplátci. Účastníci přijeli celkem ze 43 zemí.

60. běh LŠSS po organizační i obsahové stránce zajišťoval Ústav bohemistických studií UK při Filozofické fakultě v čele s ředitelkou Mgr. Svatavou Škodovou, Ph.D. a vedení a sekretariát Letní školy slovanských studií, který pracoval ve složení: PhDr. Jiří Hasil, Ph.D. – ředitel a PhDr. Jana Bischofová, Mgr. Jana Dolenská, Mgr. Darina Ivanovová, Vlastimila Mikátová – tajemnice a PhDr. Tomáš Vučka – tajemník.

60. běh LŠSS byl připravován od přelomu roku 2015/2016. Vedení LŠSS postupovalo tak, aby realizovalo závěry z předchozích běhů a tvořivě navázalo na tradice, které si Letní škola za dobu své existence vytvořila.

V roce 2016 probíhala výuka na LŠSS stejně jako v předešlých letech, tzn. 5 vyučovacích hodin denně v době od 9.00 hod. do 13.15 hod., a to od soboty 30. července do čtvrtka 25. srpna. Účastníci LŠSS byli rozřazeni do čtyř jazykových úrovní. Byly realizovány kurzy pro začátečníky, mírně pokročilé, středně pokročilé a pro pokročilé.

Pokročilým účastníkům byla dána možnost výběru ze tří přednáškových cyklů: byl to cyklus jazykovědný a cyklus literární a kulturně historický, které byly přednášeny v češtině, a rovněž cyklus věnovaný české historii, umění a kultuře, jenž byl přednášen v angličtině a v němčině a byl určen i těm zájemcům o českou historii a kulturu, pro které by bylo zatím náročné vyslechnout přednášky v českém jazyce. Profilové přednášky byly věnovány některým významným kulturněhistorickým výročím, která si česká společnost v roce 2016 připomínala: 700. výročí narození Karla IV., 80. výročí narození Václava Havla, 260. výročí narození Wolfganga Amadea Mozarta, sto let od úmrtí rakousko-uherského císaře a českého, byť nekorunovaného, krále Františka Josefa I., 150 let od ukončení prusko-rakouské války, 150 let od světové premiéry opery B. Smetany Prodaná nevěsta, ale i osmi set let od první zmínky o městě Příbrami a pět set let od založení hornického města Jáchymova.

Návštěvnost přednášek byla v roce 2016 mimořádně vysoká a některé z přednášek vyvolaly zájem a ohlas mimořádný, kupříkladu kolegyně a kolegů Jana Royta, Vladimíry Dvořákové, Josefa Peřiny, Václava Pavlíčka, Jana Jiráka, Jiřího Kotena, Jana Kuklíka, Pavla Janouška, Miroslava Hrocha, Eduarda Stehlíka, Michala Stehlíka, Jiřího Krause, Jana Hasila, Lucie Chlumské a dalších.

Ve svém celku byly přednáškové cykly koncipovány tak, aby podávaly pokud možno aktuální obraz o stavu bádání ve společenských vědách v naší zemi. Svůj význam mělo i to, že se mezinárodní slavistické a bohemistické veřejnosti představila řada našich vynikajících odborníků z Univerzity Karlovy, především z Filozofické a Právnické fakulty, a z Fakulty sociálních věd a Fakulty humanitních studií, ale i z jiných vědeckých a pedagogických institucí, například z Ústavu pro českou literaturu, z Ústavu pro jazyk český, z Archeologického ústavu, ze Slovanského ústavu a z Masarykova ústavu AV ČR, nebo z Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, z Pedagogické fakulty Ostravské univerzity, z Vysoké školy ekonomické a z dalších institucí.

Tato skutečnost rozhodující měrou přispěla k tomu, že přednáškové cykly ve svém souhrnu a vzájemném prolnutí nabídly zajímavá a aktuální témata v jednotlivých vědních oborech – v jazykovědě, literární vědě, historiografii, politologii, v dějinách umění a v hudební vědě.

U příležitosti jubilejního 60. běhu LŠSS a zároveň i v rámci oficiálního kalendáře oslav 700. výročí narození českého krále a císaře Svaté říše římské Karla IV., zakladatele naší univerzity, uspořádalo vedení Ústavu bohemistických studií a ředitelství LŠSS již VIII. mezinárodní sympozium o češtině jako cizím jazyku nazvané *Čeština – jazyk evropský a světový?* Zaštitu nad jeho konáním převzalo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR a rektor Univerzity Karlovy prof. MUDr. Tomáš Zima, DrSc., MBA. Přípravu sympozia od podzimu 2014 řídil přípravný výbor, pracující ve složení: předseda – doc. PhDr. Milan Hrdlička, CSc.; místopředseda – PhDr. Jiří Hasil, Ph.D.; čestní členové – prof. PhDr. et Ing. Jan Royt, Ph.D.; doc. PhDr. Eva Beránková–Voldřichová, Ph.D.; prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., dr. h. c.; Mgr. Ladislav Bánovec; prof. PhDr. Marie Čechová, DrSc.; prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.; doc. PhDr. Ivana Bozděchová, CSc.; prof. PhDr. Hana Gladkova, CSc.; prof. PhDr. Jiří Kraus, DrSc.; prof. PhDr. Jiří Marvan, Ph.D. (zemřel 13. 4. 2016); doc. PaedDr. Bohumila Junková, CSc.; Mgr. Ingrid Neckářová; členka výboru – tajemnice – Vlastimila Mikátová. Do příprav sympozia se od února 2016, kdy byla jmenována ředitelkou ÚBS, aktivně vložila i Mgr. Svatava Škodová, Ph.D. a v posledních týdnech před konáním sympozia i PaedDr. Ilona Starý Kořánová. V průběhu sympozia se do organizace zapojili i PhDr. Tomáš Vučka, PhDr. Zuzana Hajíčková a doprovodní tlumočníci LŠSS, především Kateřina Slaninová a Petr Hasil.

VIII. mezinárodního symposia o češtině jako cizím jazyku se aktivně účastnilo 52 účastníků, 29 z České republiky a 23 ze zahraničí, účastníci přijeli celkem z 12 zemí z Evropy, Asie, Afriky a Ameriky. Účastníci symposia měli též možnost zúčastnit se vernisáže výstavy věnované 60. běhu LŠSS, obou koncertů pořádaných Letní školou a navštívit výstavu Druhý život Karla IV. V Karolinu a česko-bavorské zemské výstavy Císař Karel IV. 1316 – 1378 ve Valdštejské jízdárně. Páteční jednání symposia proběhlo na pozvání nadace Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových na zámku Josefa Hlávky v Lužanech u Plzně.

Vedení Ústavu bohemistických studií a ředitelství LŠSS připravilo k jubileu LŠSS reprezentativní výstavu dokumentů, uspořádat ji bylo možné díky podpoře děkanky FF UK doc. Mířam Friedové, Ph.D. výstava výstižně a názorně dokumentovala šedesátiletou tradici Letní školy slovanských studií a setkala se u publika s pozitivním a příznivým ohlasem.¹

Šedesátému výročí LŠSS věnoval svou varhanní kompozici nazvanou *Entrata slavonica per organo* hudební skladatel doc. Mgr. Eduard Douša, Ph.D. Její světová premiéra v interpretaci varhaníka Jana Kalfuse se uskutečnila ve Velké aule Karolina v průběhu slavnostního zakončení 60. běhu LŠSS.

Reprezentativní výběr z přednášek proslovených na jubilejním 60. běhu LŠSS přináší tento díl tradiční sborníkové řady *Přednášky z LŠSS*. Příspěvky byly redakčně zpracovány jen v míře nezbytně nutné, za obsah a znění zodpovídají autoři. Bohužel někteří přednášející neodevzdali redakci svůj příspěvek k otištění včas, jiní jej publikovali jinde.

Věříme, že i v této podobě sborník *Přednášky z 60. běhu Letní školy slovanských studií* objektivně dokumentuje vysokou odbornou úroveň přednášek proslovených na 60. běhu LŠSS a že najde své čtenáře mezi českou i mezinárodní bohemistickou a slavistickou veřejností.

Jiří Hasil

¹ Její elektronická verze je dostupná na webových stránkách ÚBS:
http://ubs.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/92/2016/12/FF_vystava_L%C5%A0SS_700x1000_01_opravy_01.pdf

Eduard DOUŠA, *Entrata slavonica*

per organo (2016)

Věnováno

*letní škole slovanských
studii 2016*

Obsah

<i>Úvod</i>	5
-------------------	---

* * *

Jiří Hasil

Jazyková situace v českých zemích za vlády císaře a krále Karla IV.	11
--	----

Jiří Kraus

Významové proměny chápání rétoriky v současné společnosti	24
---	----

Jana Svobodová

Variantnost v češtině a inspirace pro školní výuku	34
--	----

Ana Adamovičová

Čeština v korpusech	44
---------------------------	----

Marie Čechová

Eliptičnost a redundantnost v řeči	61
--	----

Ludmila Zimová

„Nepravosti“ v syntaxi češtiny	69
--------------------------------------	----

Lucie Jílková

Slovo <i>takže</i> v současných epistolárních a mediálních textech: <i>takže o čem ty volby jsou</i>	83
---	----

Svatava Škodová

Česká deminutiva a úskalí jejich užití pro polské žáky češtiny	93
--	----

* * *

Jiří Hošna

Literární portrét Karla IV.	105
----------------------------------	-----

Josef Peřina

Božena Němcová a němečtí autoři z Čech	116
--	-----

Jana a Bohuslav Hoffmannovi

Dramatik Ladislav Stroupežnický: autor veseloher (Naši furianti aj.) a historických her	122
--	-----

* * *

Jan Hasil

Geografické horizonty Kosmovy Kroniky Čechů	141
---	-----

Miroslav Hroch

Češi na cestě od etnické pospolitosti k modernímu národu	161
--	-----

Michal Stehlík	
Československo v normalizaci. Milníky let 1970–1989	175
Zdeněk Beneš	
Historická výročí jako zpřítomňování dějin	182
	* * *
Jarmila Gabrielová	
Antonín Dvořák und seine Erstlingsoper „Alfred“	195
	* * *
Jiří Hasil	
Šedesát běhů pražské Letní školy slovanských studií	208
Seznam autorů	221
Doporučujeme	223

Jazyková situace v českých zemích za vlády císaře a krále Karla IV.

Jiří Hasil

Sedmisté výročí narození českého krále a císaře Svaté říše římské Karla IV., které si v letošním roce česká společnost připomíná celou řadou vědeckých, kulturních a společenských akcí, nám dává příležitost zamyslet se nad tím, jaká byla jazyková situace v Českém království za jeho vlády, tj. ve druhé polovině 14. století.

V Českém království v době Karla IV. – termín „doba Karla IV.“ už před časem zpochybnil Jiří Spěváček (Spěváček, 1972, s. 299), hovoříme proto raději o 14. století – byla konsolidovaná feudální společnost s prosperujícím hospodářstvím. Od dob posledních Přemyslovců se zde rozvíjelo hornictví, těžba stříbra zajišťovala králi dostatek prostředků k uskutečňování aktivní zahraniční politiky, pražské groše byly jako platidlo uznávány po celé Evropě, města, hojně v té době zakládána, prosperovala a přinášela panovníkovi nemalý užitek. Přemyslovští panovníci se obklopovali německými rádci, v rámci tzv. kolonizace do země přicházelo velké množství německy hovořícího obyvatelstva, městský patriciát byl z velké části německý. Jan Lucemburský za své vlády toto bohatství značně ochudil a jeho syn se proto musel věnovat konsolidaci hospodářské situace království. Hospodářský, politický a kulturní vývoj v českých zemích má podle J. Spěváčka od čtyřicátých let 14. století trvalý a prudký vzestup, dostatek základních rezerv i prostoru k relativně pozitivnímu vývoji, a to i přes určité náznaky krize (Spěváček, 1973, s. 147). Zdroj rozmachu české a nejen české kultury je nutno hledat v ekonomickém rozmachu „jevícímu se v rychlém vzestupu měst, ve zvýšené populaci, výstavbě a výstavnosti domů, v dělbě práce v specializované cechovní výrobě, v růstu obchodu a mincovnictví, v dovršení kolonizace, v rozšíření pluhu a trvalém zakotvení trojpolního systému v zemědělství, v rozvoji rybníkářství, vinařství a pěstování chmele, v integračních snahách Karlových usilujících o zapojení českých zemí do ekonomického systému země římské říše, v celém tomto ekonomicko-sociálním pohybu, zajištěném pevnou státní organizací na základě nové politické koncepce českého státu, na instituci země České koruny“ (Spěváček, 1973, s. 147). Iniciátorem a tvůrcem těchto proměn byl sám Karel.

Česká šlechta ve 14. století akcentovala své češství a Karel tuto snahu akceptoval. Česká kultura (v zemském pojetí), ve svém celku trojjazyčná – latinská, německá a česká (se staroslověnským základem) – se úspěšně rozvíjela. Její rozvoj byl dán nejen podmínkami ekonomickými a politickými, ale i rozvojem vzdělanosti české společnosti. Jak ukázal Jaroslav Porák, základy rozvoje vzdělanosti obyvatel české-

ho království je třeba spatřovat již na konci 12. století, byla to především vzdělanost v latinském jazyce. Další rozvoj vzdělanosti a počátky vzdělanosti v jazyce českém vidíme ve století třináctém (Porák, 1981, s. 8–20). Porák vzrůstající počet české inteligence dokládá rostoucím počtem škol. V době Karlově bylo jen v Praze 25 škol (Porák, 1981, s. 18)!

Karel IV., císař Svaté říše římské, král český, lombardský a arelatský, markrabě moravský a hrabě lucemburský, se narodil v Praze 14. května roku 1316 českému králi Janu Lucemburskému a jeho choti Elišce Přemyslovně a byl pokřtěn tradičním přemyslovským jménem Václav. Jméno Karel přijal až ve Francii při biřmování, kam ho odvezl jeho otec na vychování k francouzskému dvoru krále Karla IV. Sličného. Dostalo se mu zde vynikajícího vzdělání, v jeho době mezi vládci zcela neobvyklého. V roce 1333 se konečně vrátil do Čech jako mladší král. Roku 1346 byl zásluhou svého otce zvolen králem Svaté říše římské a po smrti Jana Lucemburského, který padl 26. srpna 1346 v bitvě u Kresčaku (město Crécy-en-Ponthieu v Pikardii na severu Francie), se stal i králem českým. Byl tak prvním českým panovníkem, který zároveň i vládl ve Svaté říši římské. Roku 1355 získal titul císaře Svaté říše římské, korunován císařem byl o Velikonocích tohoto roku v chrámu sv. Petra v Římě. Zemřel ve věku 62 let v Praze 29. listopadu 1378.

Položme si nejprve otázku, který jazyk můžeme považovat za Václavův (Karlův) mateřský (rodný)? A kolik jazyků Karel IV. ovládal? Pokusme se najít alespoň letmé odpovědi na tyto otázky.

O rodném jazyce Karla IV. můžeme pouze spekulovat. Nejen proto, že o této problematice historické prameny v podstatě mlčí, ale i proto, že chápání národa (a tedy i rodného jazyka) se ve středověku podstatně lišilo od chápání našeho. Proto i otázka, zda byl Čechem či Němcem, není zcela na místě a na základě našich dnešních kritérií na ni nelze odpovědět.

Navíc je třeba si uvědomit, že se Václav (Karel) sice narodil do české královské rodiny, ale jak Přemyslovci, tak Lucemburkové byli, řečeno dnešní terminologií, kosmopolitní. Karlův otec Jan byl Lucemburk. Jeho otcem byl Jindřich VII. Lucemburský (narodil se jako nejstarší syn lucemburského hraběte Jindřicha VI. Lucemburského a Beatrix z Avesnes a Beaumontu) a matkou Markéta Brabantská (pocházela z dynastie Reginarovců, jejím otcem byl Jan I. Brabantský a matkou Markéta z Dampierre). Václavova (Karlova) matka Eliška pocházela z české přemyslovské dynastie. Jejím otcem byl Václav II. a matkou Guta Habsburská. Václav II. pocházel z manželského svazku Přemyslovce Přemysla Otakara II. a Kunhuty Uherské, vnučky uherského krále Bély IV., jejímž otcem byl Rostislav Haličský, a ona sama se se vši pravděpodobností narodila v Kyjevě.¹

Položme si poněkud laicky formulovanou otázku: jakým jazykem se mluvilo „doma u Lucemburků“? Česky? Francouzsky? Německy? Nějak jinak? Odpovědět si můžeme pouze hypoteticky, ale s jistou dávkou oprávněnosti. Pravděpodobně

1 Karlův rodokmen viz např. Royt, 2016, s. 182–183.

spolu Jan Lucemburský a Eliška Přemyslovna komunikovali německy. Oba dva totiž němčinu ovládali.² Postavení němčiny u českého dvora „bylo už ve 13. století významné, stejně tak jako v patricijské vrstvě většiny měst. Čeština byla v této době záležitostí jednak širokých vrstev českého vnitrozemí, jednak velké a drobné šlechty“ (Skála, 1981, s. 75). Eliška nepochybně ovládala i češtinu, kterou jako česká královna potřebovala v kontaktech se šlechtou i poddanými a služebnictvem. Jakým jazykem ale mluvila na své děti?

V této souvislosti si ale musíme uvědomit ještě další okolnosti. Za prvé, „urozené matky odkládaly novorozeňata asi po uplynutí šestinedělí do péče kojných a chův obvykle na rok až na dva roky“ (Kopičková, 2003, s. 73). Potom výchovu dětí přebírali vychovatelé a vychovatelky. Velmi často také děti odcházely ještě před desátým rokem svého věku na vychování do rodin svých budoucích manželů. Za druhé, je třeba si připomenout konkrétní události v rodině Jana Lucemburského. Na základě tzv. Loketských událostí³ v lednu 1319 byl malý princ Václav na základě rozhodnutí svého otce navždy odloučen od matky. Svou matku Elišku Přemyslovnu tedy naposledy spatřil ve věku tří let.

Je více než pravděpodobné, že od útlého věku byl Václav (Karel) vychováván německy a česky. Po odchodu do Francie česky i německy mluvit zapomněl a musel se těmto jazykům později znovu učit. Sám se o tom zmiňuje ve svém vlastním latinsky psaném životopise, později nazvaném *Vita Caroli*, takto:

„Potom dorazili jsme do Čech, kde jsme nebyli již jedenáct let. I zvěděli jsme, že před několika lety matka naše Eliška zemřela. /.../ A tak přišedše do Čech jsme nenalezli ani otce, ani matky, ani bratra, ani sestery, ani nikoho známého. Také řeč českou jsme úplně zapomněli, již však jsme se znova naučili, takže jsme jí mluvili i rozuměli jako každý jiný Čech. Z boží milosti pak jsme znali psát i mluvit nejen česky, ale i francouzsky, italsky, německy a latinsky, a to tak, že jedním jazykem jako druhým jsme dovedli čísti, psát i mluvit.“⁴

Z výše uvedeného je patrné, že Karlův vztah k češtině byl podmíněn spíše racionálně, než emocionálně. Podobně jako byl racionální i jeho vztah k matce, kterou téměř neznal, a k českému prostředí.

Do jakého prostředí se Karel IV. z ciziny vracel? Jaký byl Karlův vztah k české politické a kulturní tradici? Jiří Spěváček uvádí, že „Karel IV. si dobře uvědomoval, že do Čech přišel jako odchovanec francouzské politiky, naplněn politickými a církevně politickými představami, jež byly české politické reprezentaci, kterou tvořila část vyšší šlechty orientované dynasticky a vyšší duhovenstvo, z valné části cizí

2 Je známo, že Eliščin otec, český král Václav II., ač analfabet, skládal německé milostné verše; dodnes se dochovalo několik jeho německých písní.

3 Nejpodrobněji Kopičková, 2003 a také Spěváček, 1979, Spěváček, 1982 a Spěváček, 1994.

4 Karel IV.: *Vita Caroli Online* [online]. Cit. 20. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://texty.citanka.cz/karel4/vc1-8.html>>. Tiskem vyšel Karlův Vlastní životopis v pražském nakladatelství Odeon; vydání obsahuje paralelní text latinský a český.

a nepatřily rozhodně k právě šťastným zkušenostem minulé politiky českého království. Proto se Karel doslova programově snažil zalíbit se všemožným způsobem českým patriotům, jejich probouzejícímu se nacionálnímu citění“ (Spěváček, 1972, s. 309–310). Podle Spěváčka je „Karlovo přilnutí k české politické tradici a kultuře zcela uvědomělé, záměrné a souvisí přímo se základními rysy celé jeho politické koncepce. Lze tedy hovořit o Karlově zemském politickém patriotismu, který nemá s nějakým nacionálním citěním nic společného“ (Spěváček, 1972, s. 310). Karel byl zároveň i přesvědčeným zastáncem křesťanského universalismu. A tyto postoje se v jeho politickém díle ústrojně prolínaly.

14. století v českých zemích je dobou pokračující koexistence češtiny, němčiny a latiny. Význam češtiny však v této době postupně roste. Přibývá česky psané literatury a čeština proniká stále výrazněji do textů administrativní povahy. Dokladem rozšíření češtiny i do oblasti administrativní jsou stále častější, či převažující česky psané zápisy v městských knihách a v dalších dokladech administrativně právního charakteru. Tento jev lze pozorovat i v menších městech a na okraji českého jazykového území. Dokladem může být kupříkladu tzv. městská kniha litoměřická⁵ (Kocánová, 2006 a).

Neobyčejným impulsem pro rozvoj vzdělanosti (především české) v českém království mělo i založení pražské univerzity, jež bylo, jak známo, dílem politického a diplomatického umu mladého Karla IV. Především proto, že vedlo k zásadní proměně českého školství. Jak uvádí Josef Peřina: „díky tomu, že správci škol prošli univerzitním vzděláním podléhali i nadále univerzitě, ocitlo se celé nižší školství pod její kontrolou“ (Peřina, 2015–2016, s. 159). Růst počtu vzdělaných osob, nebo alespoň z dnešního hlediska gramotných, vede i k větší „spotřebě“ produktů duchovní kultury. Rozvoj české inteligence (šlechtické, ale především měšťanské) se stává rozhodujícím činitelem při vzniku písemnictví psaného českým jazykem (Porák, 1981, s. 17). Podle Poráka k tomu má i potřebné odborné předpoklady: „je vzdělaná v latinské gramatice, poetice, rétorice apod., má i jisté postupně získávané zkušenosti ve složitějším a vybroušeném vyjadřování. A tito lidé za jisté společenské situace mohou začít psát česky, vytvářet české písemnictví a jeho produkty konzumovat, opisovat a šířit, jsou tedy oním zázemím a zdrojem tak rychlého a prudkého rozmachu národní literatury a národního jazyka od konce 13. století“ (Porák, 1981, s. 17).

Karel IV. věnoval rozvoji české kultury a českého jazyka mimořádnou pozornost a sám tento rozvoj ovlivňoval jako autor, mecenáš, donátor a podporovatel.

Literární tvorbě Karlově nejnověji věnoval pozornost Josef Peřina (Peřina, 2015–2016) či Jaroslav Čechura (Čechura, 2016). Josef Peřina dokládá, že celá literární tvorba Karlova je ovlivněna jeho zkušenostmi francouzskými a italskými, kontakty

5 Jazykovým rozbořem latinských zápisů v této knize se zabývala Barbora Kocánová (Kocánová, 2006 b, s. 55–60), rozbořem zápisů českých Karel Kučera (Kučera, 2006, s. 61–76) a rozbořem zápisů německých Helena Hasilová (Hasilová, 2006, s. 77–86).

s italskými humanisty a nese „řadu humanistických a renesančních rysů“ (Peřina, 2015–2016, s. 157). Karel IV. vstoupil do dějin literatury jako latinsky píšící autor.

Nejznámějším jeho literárním dílem je již zmíněný *Vlastní životopis* (*Vita Caroli*). Životopis se soustřeďuje především na Karlovo italské dobrodružství a končí rokem 1346. Jde o „pozoruhodný literární útvar pozdního středověku, představující snad poněkud nadneseně politické memoáry, které plnily současně jak apologetickou, tak propagační funkci“ (Čechura, 2016, s. 179). Čechura dokládá, že Karel svůj životopis koncipoval tak, aby dosáhl širšího ohlasu, což dokládá jeho překlad z latiny do češtiny, který byl pořízen ještě za Karlova života. Záhy následoval překlad do němčiny a nový, dokonalejší překlad do češtiny (Čechura, 2016, s. 180). Jakýmsi pokračováním životopisu jsou jeho *Moralitates* (Mravní naučení), určené snad jeho nejstaršímu milovanému synovi Václavovi, ale opět přesahující toto určení. Jde o soubor etických zásad, které „měly napomáhat člověku k lepšímu, jmenějšímu a dokonalejšímu způsobu života ve smyslu středověkého pojetí zbožnosti“ (Čechura, 2016, s. 180). Karlovým posledním vlastním literárním dílem je tzv. *Knížecí zrcadlo*, obsahující dva dopisy, v nichž předává rady svému synovi Václavovi jako svému nástupci na obou trůnech.

Karel IV. je autorem i *Legendy o svatém Václavu*, jež představuje vrcholné dílo pozdně středověké legendistické tvorby věnované tomuto světcí. Karel zde akcentuje především přemyslovské tradice své vlastní vlády.

Pozoruhodné místo v králově literární tvorbě znamenají díla, která můžeme zařadit mezi právníkou literaturu. Jsou jimi – opět latinsky psaná – díla, kupříkladu: *Řád korunování českého krále*, *Řád práva zemského* a *Majestas Carolina*. Přiřadit k nim můžeme i Karlovu Zlatou bulu, jejíž ustanovení sám koncipoval. „Samy zvolené žánry, životopis, moralizující naučení a právní spisy, plně odpovídají požadavkům humanistické estetiky,“ konstatoval Josef Peřina (Peřina, 2015–2016, s. 158).

Karel IV. byl aktivním iniciátorem a mnohdy i aktivním spoluautorem historické literatury. Stál u zrodu celé řady kronikářských děl. *Kroniky Františka Pražského*, *Beneše Krabice z Weitmile* a *Kronika Neplachova* Karlovy představy „plně neuspokojily“ (Peřina, 2015–2016, s. 158). Panovník proto pozval ke svému dvoru italského humanistu, mnicha Giovaniho Marignolu, aby sepsal české dějiny v kontextu dějin evropských. Ale i tento pokus nedopadl podle Karlových představ, Marignola, jak se ukázalo, neměl nejmenší ponětí o českých dějinách. I proto Karel pověřil Příbika Pulkaavu z Radenína, aby sepsal novou kroniku. Sám Karel se na jejím vzniku aktivně podílel, „neboť kronikáři nechal zpřístupnit královský archiv a text osobně upravoval a korigoval. Kronika se tak stala oficiálním dějepisným dílem“ (Peřina, 2015–2016, s. 159). Dílo mělo „obsahovat jen to, ‚co právě a jistě jest““ (Čechura, 2016, s. 174) a akcentuje určité, pro Karlovo pojetí českých dějin klíčové momenty – význam Velké Moravy včetně Cyrila a Metoděje či historii Braniborska, jež se stalo za Karlovy vlády součástí zemí Koruny české (Čechura, 2016, s. 174). Pulkaava kronika byla brzy přeložena do češtiny a zpřístupněna širšímu okruhu čtenářů (Peřina, 2015–2016, s. 159).

Karel IV. byl i podporovatelem překladové literatury. Touto činností docházelo nejen k obohacování žánrové i tematické pestrosti literatury dostupné českému čtenáři či posluchači, ale i k obohacování samotného českého jazyka.⁶ Jak uvádí František Kavka, „v překládání do češtiny působil jako organizátor sám arcibiskup Arnošt z Pardubic“ (Kavka, 1993, s. 103). Do českého prostředí se nově dostávají stěžejní díla západoevropské literatury a dochází zde i k proměně tradičních žánrů, např. legendy a rytířského eposu. Do češtiny je ve 14. století přeložena kupříkladu Legenda o svaté Kateřině a eposy Tandariáš a Floribella a Tristram a Izalda, které se staly oblíbenou četbou gramotné české společnosti. Na významu těchto překladů nic nemění fakt, že šlo spíše o volné adaptace původního textu než o přesné překlady. Významným se stal i český překlad italského humanistického díla *Gesta romanorum* (Povídky římské), jež zapůsobil i na původní českou tvorbu, stejně tak jako tvorba Giovanniho Boccaccia a Geofrey Chaucera (Peřina, 2015–2016, s. 160).

Mimořádnou pozornost si zasluhují překlady náboženských a biblických textů, které Karel IV. podporoval a inicioval. Z doby vlády Karlovy pocházejí české překlady bible. Jak ukázal Jiří Marvan, předcházely jim překlady evangeliářů (Marvan, 2015 a, s. 149). Pořízení překladu bible do národního jazyka v době Karlově odporovalo zájmům církve, k jeho pořízení bylo třeba souhlasu císaře i papeže. Papež tento překlad povolil s vědomím, že ve střední Evropě na území Velké Moravy vznikl překlad do jazyka staroslověnského zásluhou svatých Konstantina (Cyrila) a Metoděje již v 9. století. „Zrod české bible v době Karla IV. by nebyl možný bez ‚ponorného proudu‘ slověnštiny⁷, který byl přítomen ve 12. a 13. století v českých kostelích, kdykoliv se kázalo lidu v domácím jazyce“ (Marvan, 2014, s. 10). Karlovi překladatelé překládali „z tzv. pařížského exempláře latinské Vulgáty, který byl ve 13. století vzorným latinským textem pařížské univerzity“ (Kyas, 1981, s. 51). Překlad vznikl v padesátých a šedesátých letech 14. století a „v sedmdesátých letech pak došlo k prvním kaligrafickým opisům do kodexů, mezi které patřila i Bible drážďanská; z jiných kodexů té doby je zachováno jen několik zlomků“ (Kyas, 1981, s. 51).

Činnost překladatelská, práce na překladech beletrie i biblických textů a i sama původní literární tvorba v českém jazyce, jakož i působení pražské univerzity, vyvolaly potřebu rozšiřování české slovní zásoby. Současně tu byla i Karlova snaha „vybudovat souhrn dobového vědění ve formě lexikonu (dobové ‚encyklopedie‘), zahrnujícího pokud možno všechny vědecké, umělecké i ‚technické‘ obory spolu se sférou běžného života celé společnosti“ (Marvan, 2015, s. 83). Karel soustředil tým několika desítek odborníků, do něhož patřil i on sám, ale i kupříkladu Arnošt z Pardubic, Jan Očko z Vlašimi a Jan ze Středy, dále opatovický opat Neplach, Karlov lékař Mistr Havel ze Strahova a další; tým vedl mistr Bartoloměj z Chlumce,

6 Pripomeňme v této souvislosti, že ve 14. století na severu Itálie, pravděpodobně na Karlovu zakázku, byl pořízen italský překlad české Dalimilovy kroniky. Jeho rukopis byl bohatě ilustrován

7 Jiří Marvan odmítá zažitý termín staroslověnština a nahrazuje ho termínem slověnština. „Slověnština není stará, je stále přítomna“ (Marvan, 2015 a, s. 142).

zvaný Klaret (podrobněji viz Vidmanová, 1981, s. 144; Peřina, 2015–2016, s. 162 a Marvan, 2015, s. 83). Výsledkem jejich činnosti se stal postupně Vokabulář (nepřesně zvaný gramatický), Bohemář (stručnější verze Vokabuláře, pravděpodobně určená pro mladší studenty) a konečně Glosář, „který v téměř 3 000 verších (zachováno je jich 2 846) shrnuje dobové vědění – počet latinsko-českých hesel se blíží 7 000“ (Marvan, 2015, s. 83). Dílo Klaretovo (sám Klaret je autorem několika dalších slovníků a literárních děl) představuje vrchol odborné literatury doby Karlovy.

Jak uvádí Bohuslav Havránek, „ve středověku se stala ve slovanském světě kromě starší již církevní slovanštiny jediné čeština skutečně rozvinutým spisovným jazykem, vládnoucí dostatečnou zásobou speciálních prostředků pro své zvláštní úkoly jak umělecké, tak odborné. Již za vlády posledních Přemyslovců vyspěla ve vhodný nástroj básnického tvoření a nabyla jisté schopnosti pro právní formulaci. Za vlády Lucemburků pak dosahuje již skutečné virtuosity v mnohostranném uměleckém tvoření, dobře se uplatňuje i v próze náboženské a naukové, postupně si vytvářejíc příslušné odborné termíny, a formuje se v přesný jazyk, vhodný pro potřeby administrativně právní“ (Havránek, 1998, s. 103–104). Není proto divu, že začíná expandovat i do okolních zemí. Tato expanze pak pokračuje i ve století 14., 15. a 16. především do Lužice, Polska a Uherska (do Uher Horních i Dolních) a dále na východ.⁸

Mimořádným zakladatelským činem Karlovým celoevropského významu bylo založení kláštera Na Slovanech v Praze zvaného Emauzy. Klášter byl zcela výjimečný tím, že byl osazen benediktinskými mnichy hlaholáši, které Karel IV. do Prahy povolal z Chorvatska. V Chorvatsku, v některých klášterech bylo papežem povoleno užívat při bohoslužbách západního ritu jazyka staroslověnského (dle Jiřího Marvana slověnského) a užívat hlaholského písma.

V klášteře, kde byla sloužena bohoslužba v jazyce slověnském, vzniklo i skriptorium, v němž byly napsány mnohé knihy ve slověnském jazyce.⁹ Šlo jednak o opisy starších děl, které si mniši přinesli z Chorvatska, jednak o původní díla vzniklá Na Slovanech.¹⁰ „Na rozmnožení hlaholských rukopisů měl nemalou zásluhu sám Karel IV. poskytnutím finančních prostředků pro placeného písaře“ (Čermák, 2016, s. 32). Písař Jan tak dostával „ročně za svou práci 10 hřiven stříbra Karlovým roz-

8 Podrobněji viz Havránek 1998.

9 V klášteře na Slovanech vznikla i druhá část tzv. Remešského evangeliáře, na který při korunovaci přísahali francouzští králové. První část jako domnělý rukopis sv. Prokopa (ve skutečnosti šlo o cyrilský rukopis ruského původu z druhé poloviny 11. století) klášteru daroval Karel IV. (Čermák, 2016, s. 32)

10 Igor Němec shrnul význam českých textů psaných hlaholicí takto: „na první pohled dost kuriózní jev – české texty psané hlaholicí – snad ani nelze lépe vysvětlit jinak, než že čeština považovaná za základní jazyk slovanský a hlaholice připisovaná prvnímu slovanskému překladateli bible byly ve vzájemném spojení předurčeny k zvláštnímu úkolu: k uskutečňování širšího náboženskovo-zakladatelského programu mezi Slovaný“ (Němec, 1975, s. 165). Tuto úlohu slověnského tradice později potvrdil i Jiří Marvan (Marvan, 2015).

hodnutím ze dne 26. 8. 1356“ (Pacnerová, 1975, s. 155). Spisy byly psány tzv. hranatou hlaholicí. Hlaholité se též zabývali překladatelskou činností „pořizujícíce překlady některých děl staročeské literatury do charvátské církevní slovanštiny“ (Pacnerová, 1975, s. 155). Na počátku 15. století ve skriptoriu kláštera Na Slovanech vznikl i staročeský překlad bible psaný hranatou hlaholicí. Zachoval se pouze její zlomek, jeho zkoumání se věnoval např. Vladimír Kyas (Kyas, 1975).

Pořízení slověnských či českých hlaholských textů bylo jistě nákladnou záležitostí, bylo jich užíváno v prostředí Emauzského kláštera, ale můžeme se důvodně domnívat, že čtenáře nalézaly i za branami kláštera. Dokládá to mimo jiné i existenci „marvanovského“ ponorného proudu slovenštiny existující v době Karlovy a Karlovo vědomí významu slověnské a velkomoravské tradice pro země Koruny české.

Karlova péče o rozvoj češtiny a česky psané literatury však nijak neupozadovala jeho vztah k němčině a k péči o ni. Stejně tak jako rozlišoval své panovnické funkce (král český a král, později císař, římský) dělil svůj zájem o oba jazyky. V polovině 14. století se Praha stala jeho sídelním městem, tedy centrem Svaté říše římské. A zde v centru říše se setkávaly jazykové vlivy německého severu a jihu a toto setkávání – spolu s impulsy italskými – je některými germanisty považováno za jeden ze zdrojů, z něhož vzešla nová etapa vývoje německého jazyka, totiž tzv. raná nová horní němčina.¹¹ Tuto teorii popírá např. Pavel Trost (Trost, 1998). Vysoce však oceňuje, podobně jako Spiewok a Buschingerová (Spiewok – Buschinger, 1994), vysokou úroveň Karlovy dvorské kanceláře. Dvorská kancelář vydávala značné množství německy psaných listin.¹² Mnohé z nich se dochovaly v evropských archivech. Příležitostně a vždy jen na krátký čas je formou výstav zpřístupňuje veřejnosti i Národní archiv České republiky.¹³ W. Spiewok a D. Buschingerová vyzdvihují mimořádné zásluhy Jana ze Středy (Johannes von Neumarkt), Karlova kancléře a olomouckého biskupa, o činnost Karlovy kanceláře a o stylovou kvalitu jeho písemností (Spiewok – Buschinger, 1994, s. 194). „Vypjaté úsilí o kulturu jazyka v dvorské kanceláři Karlovy za kancléře Jana ze Středy navazovalo na tradiční rétoriku školy Petra della Vigna, ale chopilo se dále rétoriky Coly di Rienzi a proniklo až k samým hranicím toho stylu. Jan ze Středy se sám hlásil k Petrarkovi, jehož byl přítelem a nesmírným obdivovatelem“ (Trost, 1998, s. 134–135).

Ve druhé polovině 14. století pak na území českého státu bylo německy sepsáno několik významných literárních děl. Stalo se tak částečně až po Karlovy smrti, ale

11 Podrobněji viz např. Masařík, 1993, Schmidt, 1983, Skála, 1966.

12 „Mezi velké zakladatelské činy Karla IV., jimiž usiloval o všestranné upevnění a posílení českého státu, své mocenské základny ve Svaté říši římské, náleží také založení českého státního archivu.“ (Čumlivski, 2016, s. 1). Došlo k tomu v 50. letech 14. století a z Karlova rozhodnutí se Archiv České koruny stal součástí státního pokladu uloženého při Svatováclavské kapli v katedrále sv. Víta na Pražském hradě.

13 Např. to byla výstava Doba vlády Karla IV. a jeho rodiny ve vybraných archivních dokumentech (Pazderová a kol., 2006), navazující na podobné výstavní akce pořádané v archivním areálu v Praze na Chodovci, či výstava Listinný poklad Karla IV. (Čumlivski – Bobková, 2016)..

bez jeho zájmu o rozvoj literatury (tedy i literatury psané německy) by pravděpodobně nevznikly. Německy psaná literatura pražské či české provenience druhé poloviny 14. století je všeobecně označována jako „pražský raný humanismus“, který je považován za „první květ renesance a humanismu německé literatury“ (Spiewok – Buschinger, 1994, s. 194).

K nejvýznamnějším dílům bezpochyby náleží veršovaná skladba Jana ze Žatce¹⁴ Ackermann aus Beheim (Ackermann aus Böhmen), sepsaná krátce před rokem 1400. Má podobu dialogu člověka (Ackermanna¹⁵) se Smrtí. „Ackermann vyzývá na soud Smrt, která mu vyrvala mladou jeho ženu v šestinedělí; Ackermann jako žalobce pronáší obvinění a Smrt jako obžalovaný se po každé hájí. Na konec vynáší rozsudek Bůh a žalobce se před ním v modlitbě sklání“ (Trost, 1998, s. 136–137). Mnohými badateli je skladba považována za nejranější a zároveň nejhlubší prozaické dílo německého humanismu. Podle P. Trosta však: „z novějšího bádání vyplývá, že je Ackermann ideologicky i umělecky zakořeněn ve světě pozdní gotiky“ (Trost, 1998, s. 137). Ackermann byl záhy po svém vzniku převeden do češtiny a brzy také byl v Německu vytištěn.¹⁶ Dílo Jana ze Žatce je živé a inspirativní dodnes.¹⁷

Ve druhé polovině 14. století se vši pravděpodobností v premonstrátském klášteře v Teplé v západních Čechách vznikl rukopisný Codex Teplensis, jehož součástí je i překlad Nového zákona do němčiny. Jde o první překlad Nového zákona do německého jazyka. A v téže době nechal pražský měšťan Martin Rotlev pro syna Karla IV., krále Václava IV., zhotovit německý překlad Starého zákona. I když je bohatě iluminovaný¹⁸ rukopis tzv. Václavovy bible (Wenzelsbibel) nedokončen, představuje vrcholné dílo pražské středověké knižní tvorby. Jeho význam pro německou literaturu a kulturu je též nezpochybnitelný. Dnes je uchováván v Rakouské národní knihovně ve Vídni.

V roce 1356 byla čeština spolu s němčinou a italštinou Karlovou zásluhou „povýšena“ na úřední jazyk Svaté říše římské. Bezprostředně po své císařské korunovaci v Římě nechal totiž Karel IV. 10. ledna 1356 na říšském sněmu v Norimberku

14 Jan ze Žatce (německy Johannes von Saaz) se podepisoval také jako Jan z Teplé (Johannes von Tepl) nebo Jan ze Šitboře. Narodil se asi roku 1350 ve vesnici Šitboř a zemřel pravděpodobně v roce 1414 nebo 1415 v Praze. Studoval v klášteře Teplá a pravděpodobně i na pražské a pařížské univerzitě. Byl literátem, pedagogem, měšťským písařem a notářem v Žatci a od roku 1411 proto-notářem Nového Města pražského.

15 Písař Ackermann sám o sobě říká: „Oráč mi říkájí, pluh mám z ptačího šatu a žiji v české zemi“ (ze Žatce, on line, kapitola III).

16 Český středověký překlad je uváděn pod názvem Tkadleček a novověký jako Oráč a smrt (překladatel Pavel Eisner) nebo Oráč z Čech (překladatel Jaromír Povejšil).

17 Svědčí o tom nejen vydání českých překladů, ale i reedice v němčině a také mnohé divadelní adaptace. Hudební skladatel Emil Viklický zkomponoval komorní operu Oráč a smrt (koncertní premiéru měla v roce 2002 ve Státní opeře Unter den Linden v Berlíně a jevištní o rok později ve Státní opeře v Praze).

18 Iluminacím Václavovy bible věnovala pozornost např. H. Hasilová (Hasilová, 2009, s. 120–125).

(Nürnberg) vyhlásit 23 článků a zbývajících osm potom 25. prosince 1356 na říšském sněmu v Metách.¹⁹ Soubor těchto latinsky psaných článků byl opatřen zlatou císařovou bulou a vstoupil do historie jako Zlatá bula Karla IV.²⁰ Byla to ve skutečnosti, řečeno dnešní terminologií, ústava Svaté říše římské a platila až do zániku tohoto státního útvaru v roce 1806. Kromě jiného také nově definovala vztah českého krále k říši a jeho postavení ve sboru kurfiřtů (volitelů říšského krále) a potvrzovala výjimečné a nezávislé postavení zemí Koruny české v rámci římské říše.

Pro postavení češtiny v říši je nejdůležitější článek XXXI, přijatý 25. 12. 1356 v Metách, jež nařizoval všem světským kurfiřtům a jejich potomkům, aby aktivně ovládali kromě němčiny i italštinu a češtinu, a v němž se praví:

„Vznešená Svatá říše římská musí usměrňovat zákony i vládu národů lišících se mravy, způsobem života i jazykem, a proto je vhodné a podle soudu všech moudrých lidí prospěšné, aby se kurfiřti, piliře a stěny této říše, vzdělávali v odlišnostech různých nářečí a jazyků, aby tak více lidí chápali a zároveň byli chápáni větším množstvím lidí a zároveň byli chápáni větším počtem těch, kteří pomáhají císařské Výsosti nést požadavky nesmírného množství lidí a kteří byli k péči o tyto věci určeni. Z tohoto důvodu stanovujeme, aby se synové a dědici či nástupci slavných kurfiřtů, rozumí se krále českého, falckraběte rýnského, vévody saského a markraběte braniborského, kteří budou pravděpodobně, jak lze předpokládat, obdařeni přirozenou znalostí německého jazyka, protože se mu budou učit od dětství, aby se tedy, počínaje sedmým rokem věku, začali vzdělávat v gramatice jazykem italským a slovanským (tj. českým), takže do čtrnácti let věku budou, podle milosti poskytnuté jim od Boha, těchto jazyků znali; tento úkol se, z řečených důvodů, nebude považovat jen za užitečný, nýbrž za zcela nezbytný, protože tyto jazyky je zvykem velmi často používat ku prospěchu a k potřebám Svaté říše římské a bývají jimi vyjadřovány záležitosti značně obtížné“ (Bláhová – Mašek, 2003, s. 306).

Češtině se tak dostalo výsadního postavení mezi evropskými jazyky. A Zlatou bulu můžeme považovat za první zákon, který nějakým způsobem uzákoňoval postavení českého jazyka, i když článek XXXI nebyl vždy plně uváděn v život.²¹ To, že Zlatá bula nebyla zákonem českého státu, ale na jejím významu nic neubírá.

Shrňme závěrem, že 14. století, v němž zemím Koruny české i Svaté říši římské vládl Karel IV., bylo dobou mimořádného rozkvětu české společnosti. Mezi intelektuály, učenci a duchovními hrála hlavní roli univerzálního komunikačního prostředku latina, doménou němčiny byla komunikace mezi městským patriciátem a šlechtou, zatímco čeština vládla komunikaci šlechty a ostatního obyvatelstva.

19 Mety (Metz) jsou hlavním městem Lotrinska.

20 Charakteristiku Zlaté buly Karla IV. pro Římskou říši z r. 1356 podává Zdeněk Veselý (Veselý, 2003, s. 61).

21 Podrobněji viz Hasil, 2015–2016. Srov. též Hasil, 2016.

Role češtiny však, i zásluhou Karlovou, prudce vzrůstala a čeština pronikala intenzivně do dalších komunikačních sfér a začala překračovat i hranice České koruny.

Karlova politika byla, řečeno slovy Marvanovými, europeizační, a to i z hlediska jazykového (Marvan, 2015 a, s. 82). „Jazyková politika Karlova nebyla pouhou legislativou – jeho velikost, povznášející jej nad drtivou většinu vládařů soudobých, ale i pozdějších, se jeví v tom, že pro vybudování skutečně spisovné češtiny (a tedy slovanštiny), fungující na všech společenských úrovních a mající (jakkoli neplánované) důsledky normotvorné, podnikl i velmi praktické kroky – dokonce finanční –, především se však sám na jejich plánování a realizaci spolu se svými rádci zřejmě podílel“ (Marvan, 2015, s. 82).

Karlův přínos pro rozvoj jazyků v rámci jeho doby a obou království je nesmírný. Jeho podrobnému výzkumu jsme však ještě i dnes mnoho dlužni.

Literatura

- Čechura, J. (2016): *Karel IV. Na dvojím trůně*. Praha: Rybka Publishers
- Čermák, V. (2016): Hlaholské písemnictví. In: K. Kubínová (ed.), *Slovanský klášter Karla IV. Zbožnost, umění, vzdělanost*. Praha: Artefactum
- Čumlivski, D. – Bobková, L. (2016): *Listinný poklad Karla IV. Katalog výstavy*. Praha: Národní archiv
- Hasil, J. (2015–2016): Čeština v zrcadle zákonů aneb Tři nevzpomenutá výročí. Český jazyk a literatura 66 (3), s. 111–115
- Hasil, J. (2016): Čeština a legislativa. In: J. Hasil – M. Hrdlička (eds.), *Přednášky z 59. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Univerzita Karlova v nakladatelství Euroslovica
- Hasilová, H. (2006): Jazyk německých zápisů. In: B. Kocánová (ed.), *Libri Civitatis III. Městská kniha Litoměřic (1341)–1562 v kontextu písemností městské kanceláře*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
- Hasilová, H. (2009): Erotische Motive in der Wenzelsbibel. In: Buschinger, D. (ed.), *Erotisme et sexualité. Actes du Colloque international des 5, 6 et 7 mars 2009 à Amiens*. Medievales 47. Amiens: Université de Picardie – Jules Verne
- Havránek, B. (1998): Expanse spisovné češtiny od 14. do 16. stol. In: kol., *Co daly naše země Evropě a lidstvu, 1. část Od slovanských věrozvěstů k národnímu obrození*. Praha: Evropský literární klub (3. vydání)
- Karel IV. (1978): *Vlastní životopis*. Praha: Odeon
- Kavka, F. (1993): *Život na dvoře Karla IV.* Praha: Apeiron
- Kocánová, B. (ed.) (2006 a): *Libri Civitatis III. Městská kniha Litoměřic (1341)–1562 v kontextu písemností městské kanceláře*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
- Kocánová B. (2006 b): Jazyk latinských zápisů. In: B. Kocánová (ed.), *Libri Civitatis III. Městská kniha Litoměřic (1341)–1562 v kontextu písemností městské kanceláře*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
- Kopičková, B. (2003): *Eliška Přemyslovna. Královna česká 1292–1330*. Praha: Vyšehrad

- Kučera, K. (2006): Jazyk českých zápisů. In: B. Kocánová (ed.), *Libri Civitatis III. Městská kniha Litoměřic (1341)–1562 v kontextu písemností městské kanceláře*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
- Kyas, V. (1975): Problém české hlaholské bible. In: J. Petr – S. Šabouk (eds.), *Z tradic slovanské kultury v Čechách (Sázava a Emauzy v dějinách české kultury)*. Praha: Univerzita Karlova
- Kyas, V. (1981): Vznik staročeského biblického překladu. In: J. Porák (ed.), *Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály ze sekce jazyka a literatury*. Praha: Univerzita Karlova
- Masařík, Z. (1993): *Historická němčina pro archiváře*. Brno: Masarykova univerzita
- Marvan, J. (2014): Jazyk – jeho český příběh aneb Letošní jubilea – slavená i utajená. In: J. Hasil – M. Hrdlička (eds.), *Přednášky z 57. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Univerzita Karlova v nakladatelství Euroslavica
- Marvan, J. (2015): *Jazyk. Jeho český příběh. Prvních tisíc let 800 – 1800. Malý průvodce cestami české lingvoekologie*. Praha: Karolinum
- Němec, I. (1975): K podílu Emauzského kláštera na rozvoji staré češtiny. In: J. Petr – S. Šabouk (eds.), *Z tradic slovanské kultury v Čechách (Sázava a Emauzy v dějinách české kultury)*. Praha: Univerzita Karlova
- Pacnerová, L. (1975): Česká hlaholská literatura v klášteře Na Slovanech. In: J. Petr – S. Šabouk (eds.), *Z tradic slovanské kultury v Čechách (Sázava a Emauzy v dějinách české kultury)*. Praha: Univerzita Karlova
- Pazderová, A. a kol. (2006): *Doba vlády Karla IV. a jeho rodiny v archivních dokumentech. Katalog výstavy*. Praha: Národní archiv
- Peřina, J. (2015–2016): Karel IV. a česká literatura. *Český jazyk a literatura* 66(4), s. 157–163
- Porák, J. (1981): Rozvoj vzdělanosti v nejstarším období a počátky spisovné češtiny. In: J. Porák, J. (ed.), *Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály ze sekce jazyka a literatury*. Praha: Univerzita Karlova
- Royt, J. (2016): *Praha Karla IV.* Praha: Karolinum
- Schmidt, W. a kol. (1983): *Geschichte der deutschen Sprache*. Berlin: Volk und Wissen, Volkseigener Verlag
- Skála, E. (1966): Das Prager Deutsch. *Zeitschrift für deutsche Sprache* 22(1/2), s. 84n.
- Skála, E. (1981): Německý jazyk v českých zemích ve 14. století. In: J. Porák (ed.), *Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály ze sekce jazyka a literatury*. Praha: Univerzita Karlova
- Spiewok, W., Buschinger, D. (1994): *Geschichte der deutschen Literatur des Mittelalters. Europäischen Literaturen des Mittelalters. Band 1*. Greifswald: Reineke-Verlag
- Spěváček, J. (1972): Doba Karla IV. (Nástin základních problémů a nástin jejich řešení). In: J. Bělíč (ed.), *Přednášky v XV. běhu Letní školy slovanských studií v roce 1971*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství
- Spěváček, J. (1973): Kultura doby Karlovy (Její předpoklady a základní složky). In: J. Porák (ed.), *Přednášky v XVI. a XVII. běhu Letní školy slovanských studií v r. 1972 a 1973*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství

- Spěváček, J. (1979): *Karel IV.: Život a dílo (1316–1378)*. Praha: Svoboda
- Spěváček, J. (1982): *Král diplomat: (Jan Lucemburský 1296–1346)*. Praha: Panorama
- Spěváček, J. (1994): *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346: K prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou*. Praha: Svoboda
- Trost, P. (1998): Vliv císařské kanceláře Karlovy na slovesnou kulturu německou. In: kol., *Co daly naše země Evropě a lidstvu, 1. část Od slovanských věroznámů k národnímu obrození*. Praha: Evropský literární klub (3. vydání)
- Veselý, Z. (2003): *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: EPOCH
- Vidmanová, A. (1981): Latinské spisy Mistra Klareta. In: J. Porák (ed.), *Mezinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály ze sekce jazyka a literatury*. Praha: Univerzita Karlova

Internetové zdroje

- Karel IV.: *Vita Caroli Online* [online]. Cit. 20. 3. 2016. Dostupné z WWW: <<http://texty.citanka.cz/karel4/vc1-8.html>>
- ze Žatce, J.: *Oráč z Čech (Ackermann aus Böhmen)* [online]. Cit. 20. 12. 2016. Dostupné z WWW: <<http://old.flu.cas.cz/Com/stcl/ackermann.htm>>

Klíčová slova

Král; císař; Karel IV.; jazyk; jazyková situace; 14. století; čeština; němčina; latina; staroslověnština; literatura

Schlüsselwörter

König; Kaiser; Karl IV.; Sprache; Sprachsituation; 14. Jahrhundert; Tschechisch; Deutsch; Latein; Altkirchenslawisch; Literatur

Zusammenfassung

Im 14. Jahrhundert, in der Zeit der Regierung Karl IV., des Königs und später des Kaisers des Heiligen Römischen Reiches und des böhmischen Königs, kommt es zur ungewöhnlichen Entwicklung der tschechischen und deutschen Sprache auf dem Gebiet des Böhmisches Staates. Es war Verdienst selbst des Karel IV., der die Entstehung der neuen Literatur und auch der Übersetzungsliteratur unterstützte. Er war auch literarisch tätig, er schrieb in Latein. Er unterstützte auch das altkirchenslawische Schrifttum (Jiří Marvan propagiert die Benutzung des Terminus *slověnský*). Die tschechische Sprache wurde in dieser Zeit zur entwickeltsten slawischen Sprache und wurde als Kommunikationsmittel auch hinter der Grenze des Böhmisches Staates benutzt. Durch den Empfang der Goldenen Bulla von Karel wurden Deutsche, Tschechisch und Italienisch zu Amtssprachen des Heiligen Römischen Reichs.

Významové proměny chápání rétoriky v současné společnosti

Jiří Kraus

Vysoká frekvence i rozmanitost významů a hodnotících postojů, které se v současné době připisují slovu *rétorika*, vedou k častým nedorozuměním, a to jak v užívání běžném, tak odborném. Jde tu o jev univerzální, tedy neomezený jen na určitý jazyk, i když tradice a prestiž rétoriky se v jednotlivých jazycích a kulturních oblastech někdy i dost podstatně odlišují. Zdrojem této rozmanitosti v běžném jazyce je politický (a v jisté míře i rychle se šířící marketingový) diskurs, šířený převážně prostřednictvím médií, ve kterém se uplatňují i významy související s jistou nepřímou a řečovou manipulací ze strany autora nebo řečníka. O něm tak čteme nebo slyšíme, že změnil (vystupňoval, zesílil, oslabil) svou rétoriku, že jeho rétorika je působivá, nebo naopak falešná a že nikoho nedokáže přesvědčit, že převzal protivníkovu rétoriku apod.

Právě z těchto uvedených příkladů se dá usuzovat na rozdíl mezi zdánlivými synonymy *rétorika* a *řečnictví*. V rétorice totiž během jejího téměř dvouapůltisíciletého vývoje převládá důraz na přesvědčivou (argumentační) a působivou (estetickou, stylistickou) stránku jazykového projevu, ať už písemného, nebo mluveného, nad okolností, že ve svých antických počátcích se tyto projevy tlumočily výhradně jazykem mluveným a v prostředí bezprostředního kontaktu mezi řečníkem a jeho auditoriem. Filozof Nietzsche, který stojí u zrodu novodobé renesance rétoriky, ve svých přednáškách o rétorice konaných v semestru r. 1872/3 na univerzitě v Basileji říká, že „vzdělání antického člověka obvykle dosahuje vrcholu v rétorice, rétorika je nejvyšší duchovní činností vzdělaného politického člověka“ a dodává, že tato představa je nám nyní cizí. Odvolává se současně na Kantovu Kritiku soudnosti, v níž se porovnává básnictví a řečnictví. „Řečnictví je úkon provozovat úkon rozvažování (produkce i interpretace textu, J. K.) jako svobodnou hru obrazotvornosti, básnictví provádět svobodnou hru obrazotvornosti jako věc rozvažování. Řečník tedy ohlašuje nějakou záležitost a činí to tak, jako by to byla pouze hra s idejemi, a přece z toho vznikne tolik pro rozvažování, jako by posluchač měl v úmyslu provozovat jen jeho záležitost“ (Kant, Kritika soudnosti. Praha 1975, s. 135).

Rozdíl mezi rétorikou a řečnictvím však spočívá i v šíři významu každého z obou pojmů. Zatímco řečnictví se vymezuje žánrově a situací sdělování, tedy tím, že mluvčí se obrací k auditoriu ústním přednesem svého projevu, předmětem rétoriky jsou všechna sdělení (díla) vyznačující se přesvědčivostí a jistou formovou příznakovostí, využíváním stylových ozdob (tropů a figur). Ostatně tato charakte-

ristika vede, zvláště od dob renesance a baroka, k tomu, že se mluví i o rétorice děl malířských, hudebních, architektonických (srov. L. Pernot, ed., 2011). Teoreticky i svou vlastní tvorbou se takovými rétorickými ozdobami, jako je opakování, přenos, zesilování nebo oslabování významu apod., zabývali hudebníci jako např. Johann Sebastian Bach, Antonín Rejcha nebo Jakub Jan Ryba, výtvarní umělci a teoretici jako Giotto, Vasari, Leonardo da Vinci, architekti (Vitruvius, Adolf Loos) aj. Napomáhala tomu i skutečnost, že od pozdního středověku zaujímal rétorika ústřední postavení v evropském systému základního i univerzitního vzdělání. Propracovaný program jezuitského školství (*ratio studiorum*) založený na rétorických cvičeních, který byl přístupný i žákům z protestantských rodin nebo kurikula protestantských škol a učebnic silně ovlivňoval, podstatně zasáhl nejen celou Evropu, ale i školy v Jižní Americe nebo v zámořských španělských, portugalských a nizozemských koloniích. Díky tomu, že výuka se odehrávala v latině, studenti i učitelé snadno mohli přecházet z univerzity na univerzitu a stávat se tak příslušníky internacionální obce vzdělanců.

Dějiny rétoriky se tak vyznačují určitým paradoxem. Obor se zrodil v demokratickém zřízení společnosti mluveného slova, které se v konkrétním prostředí (v řecké agoře za aktivní účasti neomezeného množství příslušníků obce) obracelo ke konkrétnímu auditoriu. Ucelená soustava pravidel rétorického umění vzhledem k své složitosti a náročnosti se však ustavila teprve tehdy, když společnost orální se začala měnit na společnost kultury písemné, kdy začaly vznikat početné učebnice rétoriky, které vedle cílů úzce didaktických vyjadřovaly i teoretické a filozofické názory svých autorů (základní úlohu tu sehrála zejména Aristotelova Rétorika a spisy jeho žáků a pokračovatelů). Nejvýznamnějšími a současně také do současné doby nejznámějšími představiteli dalšího rozvoje této disciplíny jsou autoři období římské republiky a nastupujícího císařství – Cicero (řečník a současně i autor prací věnovaných filozofickým a morálním aspektům řečnického umění) a Kvintilián, autor syntetického výkladu Základů řečnictví z konce 1. století našeho letopočtu (česky vyšly v nakladatelství Odeon r. 1986). Od Kvintiliána také vychází dosud platné vymezení rétoriky jako umění vyjadřovat se *dobře a přesvědčivě*. Příslovce *dobře* (lat. *bene*) v sobě zahrnuje stylizační schopnost vyjadřovat se účinně a přiměřeně okolnostem a povaze auditoria, na rozdíl od příslovce *správně* (lat. *recte*), které charakterizovalo cíl gramatiky. Určení *přesvědčivě* (lat. *ad persuadendum accommodare*) je pak východiskem pro logickou a argumentační stránku rétoriky. Kvintiliánova definice zároveň charakterizuje postavení rétoriky v systému vzdělávání, které pod názvem trivium (spojujícího gramatiku, rétoriku a dialektiku) naplňovalo obsah školské výchovy až do novověku. Snahy o nový výklad smyslu trivía a o pochopení vzájemných vztahů mezi jeho třemi komponenty poznamenaly ještě v polovině 20. století i práce moderních představitelů rétorických studií ve Spojených státech, Richarda McKeona, Ivora Armstronga Richardse a Kennetha Burkea.

Do polemiky o přesvědčovací funkci psaného a mluveného slova vstoupil i sociolog, filozof a politik, první československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk.

Ve své recenzi Hitlerova programového manifestu *Mein Kampf* uveřejněné v listu *Prager Presse* v roce 1933 (otišt. v Masaryk, 1997, s. 348–355) vystoupil proti autorovu tvrzení, že dominantní úlohu při ovlivňování publika nehraje autor psaného textu, spisovatel, ale řečník, který svým vystoupením dokáže dav strhnout a přimět ho k akci. Naproti tomu Masaryk vyzdvihl méně spektakulární postavení spisovatele, který čtenáře vede ke kontemplaci, k uvažování. Teprve ono je svými důsledky totiž schopno přesáhnout okamžitou fascinaci posluchače řečníkovým výkonem.

Posilování negativistického a pejorativního významového odstínu slova rétorika má své příčiny historické (zásadním kritikem a odpůrcem rétoriky byl ve svých dialozích Platon), ideologické, ekonomické i technologické. Zejména ve dvacátém století se vyhrtily srážky mezi Západem a Východem, mezi bohatým Severem a chudým Jihem, mezi ideologiemi marxismu a liberalismu, totalitarismu a demokracie, nacionalismu a internacionalismu, humanismu a rasismu, mezi religiozitou a nevírou (resp. programovým ateismem) nebo náboženskou lhostejností a v neposlední řadě i v rámci náboženské víry mezi názorovými proudy uvnitř církví i mezi jednotlivými církvemi. Od šedesátých let 20. století se ve Spojených státech a na západě Evropy stala podnětem k rychlému vzrůstu zájmu o rétoriku vlna nepokojů vyvolaná černošským hnutím, studentskými protesty, nástupem militantního feminismu a genderových studií, protesty proti válce ve Vietnamu i proti válce vůbec a proti konzumnímu způsobu života spojené s vystoupeními hnutí hippies atd. Díky televizním přenosům předvolebních soubojů se rétorika každého z kandidátů stala jedním z rozhodujících činitelů volebního úspěchu. Potřeba tyto konflikty verbálně prosazovat nebo alespoň zaujímat vůči nim či jejich jménem stanovisko se díky narůstající roli sociálních sítí a jejich prostřednictvím i díky možnosti každého účastníka se do těchto konfliktů aktivně zapojovat stává nedílnou součástí každodenního života nejenom společenského, ale i soukromého. Užité způsoby argumentace protikladných stran a snaha každé z nich přesvědčit a získat na svou stranu publikum za každou cenu přitom nezdědkou sklouzává k nekorektnosti v podobě falešných argumentů, k populismu, k hledání okamžitého vnějšího efektu a pro své postupy a návodná řešení tedy hledá i teoretickou oporu. V běžném chápání se tak laické chápání rétoriky nepřilíhne oprávněně spojuje s významy připisovanými pojmu propaganda, jakkoli se oba obory svou historií i věcným vymezením mnoha podstatnými rysy zásadně odlišují. Nepochybně nejvýznamnější rozdíl mezi nimi spočívá v důrazu, který oba kladou na komunikační a přesvědčovací praxi a který se tak stává zdrojem jejich častého výskytu v běžném jazyce a v jazyce médií. Zatímco v politické a ideologické propagandě (obdobně jako v oblasti komerční reklamy) převládají zřetele praktické, soustředěné na úspěšnou produkci projevů, které dokážou publikum oslovit, přesvědčit a ustavičným opakováním se mu vtisknout do paměti, dějiny rétoriky i její současná renaissance kráčeji ruku v ruce s dějinami kultury, politiky, filozofie, jazykovědy, literární vědy a řady dalších vědních oborů, které se zabývají člověkem a jeho schopností vytvářet předpoklady pro vzájemné dorozumění. Nicméně vzájemná souvislost rétoriky a propagandy spočívá v tom, že

teorie i praxe propagandy k dosažení svého cíle (přesvědčit, ovlivnit, vtisknout se do paměti, manipulovat, sugerovat) využívají argumentační i jazykové prostředky, které rétorika vypracovala.

V čem tedy spočívá podstata rétoriky, ať už ji chápeme jako umění, jako teoretický (vědní) obor, jako součást pedagogiky zabývající se jazykovou výchovou nebo jako nedílný atribut lidské komunikační praxe? V řecké antice v 5. století před naším letopočtem se rétorika zrodila (přesněji, byla importována do Atén sicilskými učiteli soudního řečnictví) jako *techné*, tedy technika, propracovaný postup, který se neopíral jen o přirozené komunikační schopnosti, o řečový talent, ale především o soustavu konzistentních, explicitně formulovaných pravidel, jejichž obsah a posloupnost si musel žák osvojit a napodobováním vzorových příkladů prakticky procvičit. Systém těchto pravidel se v průběhu dějin zásadně neměnil, avšak současný vývoj rétorické teorie ukazuje, že rétorika je svým aparátem schopna postihnout nejen proces produkce textů, ale že je i vhodným nástrojem jejich analýzy a interpretace, a to žánrů nejen řečnických (včetně kazatelských), ale i básnických, vědeckých, politických, reklamních apod.

Pedagogická zásada, že zvládnutí pravidel rétoriky, která zahrnují především pravidla stylistického ztvárnění textu, nejsou jen záležitostí mluvního talentu, ale vědomého úsilí a pravidelného cvičení, našla ohlas u předního představitele pražské funkční stylistiky Viléma Mathesia. Ten ve své studii *Řeč a sloh* z r. 1942 (kritické vyd. z r. 1966, s. 30) zdůraznil, že „vedle slohu individuálního existuje také sloh ve smyslu stylu funkčního a tomu se lze pro jeho obecnou povahu učit a naučit“. To podle Mathesia platí zejména o školní výuce prostému slohu výkladovému, ve kterém má jít o to, aby věci, které se mají říci, řekly přiléhavě, jasně a plynule. Výkladovému slohu se v souvislosti s analýzou řečnického textu se V. Mathesius věnoval v stati *Jazykozpytné poznámky k řečnické výstavbě souvislého výkladu*, zařazené do souboru jeho vybraných statí nazvaného *Čeština a obecný jazykozpyt* (nakl. Melantrich 1947). Zde se soustředil na problematiku, která až dosud zůstávala stranou lingvistického zájmu a považovala se spíše za záležitost rétoriky a stylistiky – na kontextové zapojení vět do vyšších, nadvětých celků, to je na problematiku aktuálního členění výpovědi na její východisko a jádro. Vedle významové výstavby kontextu, která směřuje k jasnosti a jednoznačnosti podání, Mathesius rozeznává ještě výstavbu kontextu řečnickou, jejímž předmětem je zkoumání jazykových prostředků vyjadřujících kontakt mluvčího s posluchačem, resp. pisatele se čtenářem, a směřuje k účinnosti podání.

Pražská funkční stylistika vyzdvihla i skutečnost, že sloh není jen vlastností vyjadřování uměleckého, řečnického nebo jinak příznakového, ale že jistou funkční slohovou specifičností se vyznačuje každý jazykový útvar větou počínaje. Proto její představitelé (zvl. Vilém Mathesius, Bohuslav Havránek, Bohumil Trnka, Leontij Kopeckij, Zdeněk Vančura, Tomáš Krejčí) věnovali pozornost i nejrůznějším oblastem vyjadřování věcného, výkladového, administrativního nebo žurnalistické-

ho (srov. např. Teze Pražského lingvistického kroužku z r. 1932 (nově vyd. Praha 1970), Vančura, Hospodářská lingvistika. Pokus o její teorii, Praha 1934).

Přejdeme nyní k popisu systému zásad a pravidel, který se zrodil v antické rétorice původně z komunikačních situací soudního procesu a odtud k charakteristikám komunikačních situací veřejného jazykového projevu vůbec. Kritérii klasifikace tohoto třídění, které se stalo východiskem pozdějších klasifikací a úvah, původně byly

- a) tematické okruhy projevu,
- b) funkce projevu,
- c) afekty, k jejichž vyvolání měl projev sloužit,
- d) časové zařazení tématu a obsahu vzhledem k přednesené řeči,
- e) charakteristické žánry příslušného okruhu.

Podle uvedených hledisek se rozlišovaly projevy (a) soudní, (b) politické a (c) oslavné, resp. kritické. Tématem řeči soudních (*genus iudiciale*) bylo rozhodování mezi právem a narušením práva, funkcí projevu žaloba nebo obhajoba, vyvolávanými afekty přísnost nebo shovívavost, časové zařazení obsahu řeči se vztahovalo k událostem a činům minulým, příznačnými řečovými žánry se vedle soudních řečí (obžaloby, obhajoby, soudcovská rozhodnutí) v průběhu vývoje oboru postupně staly i pamflety, satirická vystoupení, sociálně kritická dramata, apologie. Tématem řeči politických (*genus deliberativum*) byl protiklad mezi projevy vyzdvihujícími prospěch nebo škodlivost předkládaných řešení, mezi funkcemi lákat nebo varovat, mezi vyvoláváním naděje nebo obav (strachu), s orientací na budoucnost (očekávání), a to prostřednictvím žánru politických vystoupení, kázání, reklamy, agitační poezie, angažovaného románu, utopií. Konečně obsahem projevů oslavných nebo kritických (*genus demonstrativum*) je vzdání pocty nebo vyslovení kritiky, funkcí je chvála nebo odsudek, vyvolávanými pocity jsou úcta nebo odpor, časovou referencí je přítomnost, příznačnými žánry jsou příležitostné projevy (jubilejní, svatební, smuteční).

Další skupinu kritérií představuje abstraktní model procesu formulování jazykového projevu zahrnující pět částí. Na jeho počátku je vyhledávání tématu řeči a vhodných argumentů (*inventio*), následuje jejich uspořádání do působivého celku (*dispositio*), jazykové ztvárnění, stylizace (*elocutio*), zapamatování zapsaného nebo promyšleného textu (*memoria*) a konečně podání, přednes (*actio*), jehož součástí byla i poučení o mimice a gestice. V 17. a 18. století skotští a britští autoři, kteří zdůrazňovali důležitost estetického působení rétoricky zaměřeného textu, převážně psaného, k uvedené pěti přidali ještě tzv. šestý kánon, interpretaci, to je pravidla čtenářského posuzování a hodnocení předkládaného díla.

Protože jazyková stylizace je nezbytným doprovodem a předpokladem každé z těchto etap, chápeme její zvláštní postavení v modelu (tříbení, vybrušování) jako součást procesu formulace konečné podoby textu, která se soustřeďuje na volbu, podobu a funkci jednotlivých výrazových prostředků. Hlavní úlohu v tomto procesu hrály, zejména v období baroka, tzv. řečnické nebo básnické ozdoby, tropy a figury, tedy výrazy, jejichž funkcí je překvapit, vyvolat pozornost auditoria neobvyklými

formulacemi. Na rozdíl od současné stylistiky se v klasické rétorice uplatňovala zásada, že všechny zobrazované osoby i události i každý žánr vyžadovaly sobě vlastní jazykové prostředky. Vznešené žánry, výše postavené osoby, hrdinské příběhy a činy tak vyžadovaly užívání stylu vysokého, události všedního života naproti tomu stylu nízkého. V pracích věnovaných stylizaci tak došlo k syntéze rétoriky s poetikou a literární vědou.

Problematika tropů a figur patří k nejpropracovanějším a také k nejvíce diskutovaným kapitolám učebnic rétoriky a poetiky od počátku vývoje obou těchto disciplín. Počet těchto řečových ozdob v některých kompendiích nezdědka dosahoval několika stovek, zvládnutí tohoto počtu navíc komplikovalo míšení terminologie řecké a latinské a později i snaha o jejich překlad v postupně se utvářejících národních jazycích (soupis tropů a figur uvádí ze starších autorů např. Fontanier (1821 a 1830, přetišt. s komentářem G. Genetta v Paříži 1977, z novějších autorů H. Lausberg, 1960, M. Korolko, 1990, Plett, 2000 aj.). Snaha zpřístupnit osvojování a porozumění soustavě řečnických a básnických ozdob ve školní výuce i v praxi vedla jednak k redukci zkoumaného počtu (již v 18. století italský historiograf a teoretik vědy Giambattista Vico mluví o čtyřech základních figurách, které v sobě zahrnují všechny ostatní – o metafoře, metonymii, synekdoše a ironii, představitel strukturní jazykovědy a literární vědy Roman Jakobson dokonce jen o dvou základních – o metafoře a metonymii), jednak k výkladu strukturních vztahů mezi nimi, jak je předjímá již Kvintilián (členové lutyšské skupiny μ (označení podle řecké iniciály slov metafora a metonymie), Dubois et al., Paříž, 1970, ruský překlad s komentářem A. K. Aveličeva Moskva 1986).

Zvláštní poznámku si zaslouží ještě oddíl rétoriky věnovaný dobré paměti. Ten neobsahoval jen pamětní osvojení předem připraveného nebo napsaného projevu, ale také výklady o tom, co se v současné době nazývá pamětí dlouhodobou, to znamená o schopnosti rychle nalézt, zvláště v polemických duelech vyžadujících mluvní pohotovost, přiléhavé příklady, reagovat na proměny řečových situací, na nepředvídané reakce řečového partnera nebo auditoria apod. Zejména v současnosti tento mnohdy podceňovaný (jako školou nezdědka opomíjené a odsuzované „biflování“) oddíl rétorického modelu tak ve světě neúprosných audiovizuálních médií, které sledují každý řečníkův pohyb, výraz i zaváhání, získává novou aktuálnost.

Nezbytnou součástí rétorického textu je i výklad prostředků argumentace a jejich jazykového vyjádření. Tento výklad historicky vychází z Aristotelových prací o logice, sebraných do souboru spisů *Organon*. Na rozdíl od zásad klasické logiky, jejímž předmětem je zkoumání takových vztahů v posloupnosti výroků, které přesně vymezují povahu jejich vzájemného vyplývání (závěr usuzování musí být předchozími výroky odůvodněn), předmětem rétoriky jsou soudy věrohodné, pravděpodobné (kontingentní) odehrávající se ve sféře lidského mínění. Logické soudy jsou tedy platné vždy a za všech okolností, soudy rétorické závisí na okolnostech sdělování, na mínění lidí, na řečové situaci. Věrohodnost výroků ovšem není dána objektivně, ale řečník o ní musí auditorium přesvědčit. Pojem kontingence tak při-

spěl k renesanci rétoriky v době, která nese název postmoderní a která – podobně jako rétorika – odmítá jednoznačné a jednostranné pravdy a definitivní, neměnná řešení. Racionální argumentace nepřestává hrát významnou úlohu ve světě, ve kterém neplatí pouze to, co se jeví jako nutné. Ve své *Rétorice* o tom Aristoteles říká: „Ježto však řečnické úsudky jenom zřídka bývají odvozovány z naprosto nutných vět – neboť to, o čem se má rozhodovat a uvažovat, může být ve většině případů také jinak, vždyť to, co lidé konají, je předmětem porady a úvahy, všechno lidské chování náleží k oblasti právě jmenované a skoro nic z toho do kategorie nutnosti.“

I přes svou složitou historii, v níž se střídala období svrchovaného respektu s obdobím úpadku, nepřestávala rétorická doktrína být nedílnou součástí evropské vzdělanosti a kultury – s mnoha přesahy za hranice Evropy. Její tradice vycházející z oblasti antických států ve Středomoří převzaly, často kriticky a s odlišným ideovým vyzněním, křesťanský středověk, humanismus, racionalismus i naše současnost. Zvláště od poloviny 20. století se objevují ve Spojených státech i v Evropě nová badatelská centra a univerzitní katedry zabývající se rétorikou, jsou vydávány speciální časopisy (ve Spojených státech *Philosophy and Rhetoric* a *Rhetorica*, v Bulharsku *Rhetoric and Communication*), bibliografie teoretických prací o rétorice dosahuje mnoha tisíc položek. Ze slovanských zemí tu přední místo patří zejména badatelům polským, ale vznikají i četné práce ruské, ukrajinské, bulharské aj. (obecný přehled srov. Kraus, 2011).

Slovanská rétorická kultura je mimo jiné pozoruhodná i tím, že se v ní spojují zdroje latinské, řecké (byzantské) francouzské a také anglické, skotské a německé. Latinský vliv se uplatnil zejména v Čechách a v Polsku (a prostřednictvím Polska na Ukrajině, v Bělorusku a v Litvě), výuka v latinském jazyce se konala v Kijevsko-Mohyljanské akademii v Kijevě a v jezuitském učilišti v Černigově. Naproti tomu řecký vliv převládl na slovanském jihu a po vzniku Slovansko-řecké akademie r.1685 v Moskvě a také ve střediscích v Novgorodě a ve Vologdě. Koncem 17. století místo starších zdrojů latinských a řeckých zaujala francouzština, zvláště díky programovému dílu epochy klasicismu O vznešeném (*Traité du Sublime*) Nicolase Boileau-Despréaux, zpracovaného podle údajného řeckého rétora 3. století Longina (Pseudolongina). (Problematikou rétoriky ve slovanských zemích a zároveň i kritickými edicemi starších rétorik se soustavně zabývá Renate Lachmannová, srov. též Kraus, 2011 a 2014.) Současná vlna prací o rétorice má své prameny hlavně v Německu, ve Francii, v Anglii, ve Spojených státech a v Polsku. Nejnovější směry rétorických studií doprovázené bohatou bibliografií však zahrnují i podnětná zkoumání jiných zeměpisných a kulturních oblastí než ty, které vyšly ze středomořské antiky, jako jsou Čína, Japonsko, Indie, Egypt, státy v Africe, Jižní Americe aj. (srov. Kraus 2011, 2014).

V porovnání s rétorikou je historie propagandy jako vědního oboru (resp. řady oborů příbuzných) kratší, přesto v ní počet bibliografických položek s vědeckými ambicemi stále narůstá. V tomto výkladu budeme krátce charakterizovat pouze propagandu politickou (náboženskou) a ideologickou jako součást vědního oboru poli-

tologie a politického diskursu, stranou ponecháme propagandu ekonomickou (marketingovou), v níž se spíše než přesvědčování uplatňuje svádění) a další obory, jak je uvádějí např. Jiráček – Köpplová, 2009, s. 370n. n. Breton, 1997. Samo rozšíření slova *propaganda* se obecně přisuzuje papeži Řehořovi XV., který 22. června 1622 ustavil jako nástroj nastupující protireformace instituci *Congregatio de propaganda fide*, jejímž cílem mělo být rozšiřování katolické víry a řízení činnosti katolických misí. Výraz se rozšířil a přešel z náboženského slovníku do politiky a do běžné francouzštiny i za její hranice v období Francouzské revoluce a později za Pařížské komuny jako „akce organizovaná za účelem šíření určitého mínění nebo politické doktríny“. K tomu je třeba poznamenat, že jako synonymum slova *propagande* francouzské slovníky uvádějí slovo *publicité* – reklama (Dubois 1962). Teoretik propagandy, levicově orientovaný katolík Jean-Marie Domenach (1950) vymezuje propagandu jako techniku, která využívá, za mlčenlivého předpokladu, že publikum je méně informované nebo lhostejné, čtyři základní postupy – simplifikaci (formulaci několika snadno srozumitelných hesel a personifikaci adorovaného vzoru, proti němuž stojí obvykle rovněž personifikovaný nepřítel), opakování (snadno pochopitelná tvrzení a hesla se musí neustále opakovat), hyperbolizaci (naše přednosti a protivníkovy nedostatky je třeba soustavně zveličovat) a konečně volání po jednotě a všeobecném souhlasu s předkládanými tvrzeními. Dominantními jazykovými prostředky vyjadřování těchto kritérií bývají modální prostředky vyjadřující nutnost nebo náležitost, řečnické tropy a figury a hlavně výrazy eufemistické a dysfemistické, např. nepřátelské vojenské síly jsou označovány jako hordy, tlupy, bandy, žoldáci, naše produkty jsou výtečné, báječné, čerstvé, prozářené sluncem, nádherné, skvělé (srov. Čmejrková, 2000) apod. Východiskem propagandistických akcí je demokratický pořádek, to je existence a možnost volby mezi několika osobnostmi, stranami, názorovými proudy, výrobky, ale jejich cílem je naopak toto východisko zrušit a dokázat, že rozhodování o výsledku volby se musí ubírat jen jediným (jedině správným) směrem.

Ze skutečnosti, že oblast přesvědčování propagandy v převážné míře sloužila potřebám praxe, vyplývá, že její teorie se vesměs vyvíjela v souvislosti s vědními obory přesněji vymezenými a ustálenými. Ve třicátých letech se ve Spojených státech staly bestsellery práce Stuartha Chase Tyranie slov (*The Tyranny of Words*, 1938), Ch. S. Peirce o sémiotice a pragmatice, I. A. Richardse o rétorice, A. Korzybského o obecné sématice, S. I. Hayakawy (*Language in Thought and Action*, 1941). V Anglii shrnuje výklad o propagandě jako o samostatném oboru Richard Stanton Lambert (*Propaganda*, 1938). Z poválečných autorů spojil analýzu rozsáhlého empirického materiálu s lingvistickou teorií Dwight Bolinger, jehož kniha *Jazyk jako nabitá zbraň* (Užívání a zneužívání jazyka v naší době) vyšla v českém překladu s doslovem F. Daneše r. 2008.

Úsilí o shrnutí zásad angažované politické propagandy se v třicátých letech pochopitelně projevilo zejména v nacistickém Německu. Příspěvky v časopisu *Muttersprache* zdůrazňovaly především přísné dodržování zásad jazykového purismu.

Deváté vydání učebnice *Die Redeschule* Uve Jense Kruseho a Brodera Christianena je doplněno o ukázky z projevů Goebbelsových, Himmlerových, Hessových a Rosenbergových a o citáty z Hitlera. Program hnědé propagandy, svědčící o snaze využít pro propagandistické účely nová média – rozhlas a zvukový film, předkládá ve své Goebbelsovi věnované knize *Propaganda und nationale Macht* (Oldenburg, 1933) Eugen Hadamowski.

Ze sovětské strany se jako odpověď na pokusy o teorii a praxi nacistické propagandy ve svých statích ozývají stati Sergeje Čachotina. Tento autor, hlavním povoláním mikrobiolog, odmítá apriorně negativní hodnocení pojmu propaganda a snaží se formulovat principy „demokratické propagandy“, která by podle jeho slov měla být etická a „měla sloužit dobré věci“. (Je třeba dodat, že jeho práce, publikované vesměs německy, souhrnně vyšly až roku 1952 ve Francii v nakladatelství Gallimard pod názvem *Le viol des fous*, 540 s.).

Účelem přednášky pochopitelně nebylo ve věku médií, který se někdy nazývá větkem přesvědčování a svádění, vyličít úplný obraz vývoje a současné problematiky dvou disciplín - rétoriky a propagandy. Ani předložit reprezentativní výběr z bibliografie, která by posluchače nebo čtenáře do této problematiky zasvětila. Naším cílem bylo jen upozornit na nebezpečí předpojatosti, která k jejich jednoznačnému hodnocení vede. Ukazuje se totiž, že znalost principů rétoriky i propagandy, i při respektu k jejich pozoruhodným dějinám, není ničím jiným než jen znalostí nástroje, který může sloužit věci dobré i špatné.

Literatura

- Aristoteles, (1948), *Rétorika* (překl. A. Kříž). Laichter Praha
- Bolinger, D. (2008), *Jazyk jako nabitá zbraň*. Nakl. Petr Zima Praha
- Breton, P. (1997), *La parole manipulée*. La Découverte. Paříž XIII
- Čachotin S., see Tchakhotine
- Čmejrková, S. (2000), *Reklama v češtině*. Leda Praha
- Domenach, J.-M. (1950), *La propagande*. Presses universitaires de Paris. Paříž
- Dubois, J. (1962), *Le vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872*. Larousse Paříž
- Dubois, J. et al. (1970), *Rhétorique générale*. Larousse Paříž (rusky *Obščaja rétorika*, Moskva 1986)
- Fontanier, P. (1977), *Les figures du discours*. Flammarion Paříž
- Jiráček, J. – Köpplová, B. (2009), *Masová média*. Portál Praha
- Korolko, M. (1990), *Sztuka retoryki*. Wiedza powszechna Varšava
- Kraus, J. (2010), *Rétorika a řečová kultura*. Karolinum Praha

- Kraus, J. (2011), *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*. Karolinum Praha
- Kraus, J. (2014), *Rhetoric in European Culture and Beyond*. Karolinum Praha
- Kvintilián, viz též Quintilianus (1985), *Základy rétoriky* (překl. V. Bahník). Odeon Praha
- Lachmann, R. (1984), *Die Zerstörung der schönen Rede*. Wilhelm Fink Mnichov
- Lausberg, H. (1960), *Handbuch der literarischen Rhetorik*. Max Hueber Mnichov
- Masaryk, T. G. (1997), *Spisy T. G. Masaryka sv. 36, Cesta demokracie IV*. MÚ AV Praha s. 348-355
- Mathesius, V. (1947), *Čeština a obecný jazykozpyt*. Melantrich Praha
- Nietzsche, F. (2011), *Rané texty o hudbě a řeči*. Oikumené Praha
- Pernot, L., ed. (2011), *La rhétorique des arts*. Preses universitaires de Paris Paříž
- Plett, H. F. (2000), *Systematische Rhetorik*. Wilhelm Fink Mnichov
- Quintilianus (1972), *Ausbildung des Redners* (přel. H. Rahn). Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt
- Tchakhotine, S. (1950), *Le viol des foules*. Gallimard Paříž
- Teze Pražského lingvistického kroužku (vyd. J. Vachek), Academia Praha

Klíčová slova:

rétorika; propaganda; kázání; sdělovací prostředky; politický diskurz; přesvědčení; veřejný názor; nahodilost

Key words:

rhetoric; propaganda; oratory; media; political discourse; persuasion; public opinion; contingency

Abstract

The article compares the theory and practice of two disciplines investigating the processes of influencing public opinion by means of rational and emotional argumentation – rhetoric and propaganda. It characterizes the role of rhetoric in classical antiquity as well as in the periods of its decline in prestige up to the rebirth of the interest in its contribution to European culture and education systems. The author tries to explain the frequent abuse of the word rhetoric (mostly in present-day media, contemporary speech, etc.) as a synonym for false, tricky argumentation and for the use of hypocritical means of communication. An analogical semantic shift took place in the history of the term propaganda, which in the year 1622 originally designated the dissemination of the Catholic faith, but later prevailed in the area of politics and commercial activities.

Variantnost v češtině a inspirace pro školní výuku

Jana Svobodová

1. Veřejný prostor a prostupnost variantních jevů do komunikace

V současné české jazykové situaci nelze přehlédnout postupující variantnost v morfologickém i lexikálním plánu. Způsobena bývá převážně tlakem obecné češtiny (dále OČ) jako nejrozšířenějšího a nejrychleji se posazujícího interdialektu, nejzřetelněji působícího i mimo oblast komunikace neveřejné a vyvolávajícího změny v preferenci slovních tvarů nebo lexikálních jednotek ve veřejném prostoru. Ponejvíce se tyto inovace šíří z médií. Řečeno jinými slovy: jako varianty se dostávají do mluvených i psaných veřejných promluv typu mediálních sdělení i tvary a výrazy, které v této oblasti, konkrétně ve zpravodajství, byly dříve nepřijatelné (jako nespisovné či hovorové nebo provázené stylovým příznakem), a tyto aktuální proměny jazyka médií mají vliv na širší veřejnost. Na zmíněný rys vývoje mediálních komunikátů opakovaně upozornil také Jiří Kraus; ten mimo jiné podtrhl (2016, s. 52), že přibývá žánrů mediální komunikace, „v nichž zajímavým způsobem do projevů převážně spisovných vcházejí jevy nespisovné, jejichž užití je podmíněno situací a typem pořadu i individuálními záměry a dispozicemi mluvčích“.

Žijeme v dynamické době, kdy profesní zájem o národní jazyk, jeho proměny a narůstající variantnost přestaly být jen záležitostmi jazykovědy a jazykovědců. Jde o praktický problém, který u pracovníků médií zasahuje utváření textů na straně jedné i problematiku jejich prezentace na straně druhé, texty totiž nesou obsah i formu včetně jazykové, která může v krajních případech specifickým způsobem narušovat bezproblémové pochopení jejich smyslu, protože pozornost recipienta na sebe strhne neobvyklá jazyková forma sdělení.

Při vzrůstající tendenci zasahování médií prakticky do všech oblastí lidského života se jazyk médií a jeho komunikáty stávají stále častěji objektem hodnocení laiků, odborníků, ale i předmětem zájmu školy. Média tak řečí svých mluvčích odrážejí stav způsobu současného vyjadřování – tedy úroveň jazykové kultury, a stávají se socializačním faktorem, působí velmi významně na širokou veřejnost, to znamená na dospělí i na mládež, která se o češtině učí ve škole a která potřebuje získat i erudovaný komentář k tomu, jak češtinu kolem sebe v různých komunikačních situacích vnímat a jak se vyrovnat s masivní prostupností nespisovných nebo pomezních jevů, příznačných původně pro komunikáty neveřejné, do komunikace veřejné a prestižní. Ve školách jde v první řadě o to, jak žákům v hodinách češtiny nezkrlesleně představit český národní jazyk v jeho komplexnosti a jak koncipovat

výuku, v níž doposud byla v teoretické rovině i v požadavcích kurikulárních dokumentů jednoznačně akcentována cesta ke spisovnosti. Téma spisovnosti a variantnosti na rozmezí charakterizovaném průniky od nespisovnosti ke spisovnosti je tak možno označit za nosné a živé. Moderní škola by neměla žáky pouze vést výhradně ke spisovnosti, ale má jim vhodným způsobem představit a na příkladech z komunikační praxe osvětlit jazykovou situaci včetně výhledu možných jazykových změn.

Je třeba zmínit také to, že chápání OČ je v bohemistických kruzích nejednotné: diskutuje se i o tom, že OČ by už neměla být považována za nespisovný interdialekt jako dříve, ale měla by být povýšena na úroveň tzv. češtiny standardní. Naznačené pojetí standardnosti zatím není bohemisty akceptováno jako výchozí, protože spisovná/standardní čeština (srov. např. Dovalil, 2006, s. 96 – 97) se sice z OČ češtiny obohacuje a „sytí“ právě těmito postupujícími variantami, ale stále s OČ nesplývá. Vít Dovalil v této souvislosti upozornil, že „spisovnost je jev bytostně sociálně podmíněný“, na jejím formování se nadto podílejí relevantní společenské síly – mimo jiné právě pracovníci médií a učitelé. Dodejme, že zanedbatelné nejsou ani regionální odlišnosti přístupu: společensky nepominutelné je, že postoje obyvatel regionů méně (nebo jen minimálně) zasažených vlivy OČ jsou k OČ zřetelně vlnější až odmítavé, a proto výrazně obecněčeské jevy zde mají malou šanci na to, že budou „vstřebány“ a tolerovány i v prestižních komunikátech.

O potřebnosti empirického výzkumu ze sociolingvistických pozic psal také Jan Chromý (2009a, s. 225). Tehdy konstatoval, že česká empirická lingvistika se skrývá v ústraní, a požadoval uvést v život cílené empirické bádání v českém prostoru, aby se ověřily skutečné postoje k jazykovým jevům i jinak než korpusově. Testované osoby by měly hodnotit konkrétní jazykové projevy a vyjadřovat se k variantním podobám v nich. Tak by se s oporou o deklarované vnímání těchto variant českými mluvčími různých věkových skupin a z různých částí země mohlo potvrdit, které původně nespisovné jazykové jevy už postoupily směrem k nepříznačkovosti, nikoli jen to, že se v českém prostoru v dané době vyskytují a šíří.¹ Zachycené změny mají totiž větší šanci na postupné celonárodní přijetí, pokud původně příznakový variantní prostředek morfologické či lexikální povahy získá charakter rysu společného a už nepřekáží (nebo přestává překážet) mluvčím z celého českého území, tedy nikoli jen z oblasti rozšíření OČ jako běžně mluveného jazyka. Pak se daný prostředek blíží tomu, aby nastoupil jako akceptovaná varianta vedle prostředku dosud kodifikovaného jako spisovný, resp. standardní. Takové všeobecně přijatelné variantní prostředky mluvčí češtiny vnímají jako vhodné i pro kultivované komunikáty veřejné povahy.

2. Čeština spisovná versus standardní

Při vyhodnocení rozsáhlého celonárodního sociolingvistického průzkumu fenoménu spisovnosti, který jsme v českém prostředí prováděli s badatelským týmem

1 Srov. blíže o tzv. technice spojitých masek v příspěvku J. Chromého, 2009b, s. 226.

z Ostravské univerzity, se v roce 2010 potvrdilo, že široká veřejnost má ke spisovné češtině nadále vysoký respekt a pokládá ji za žádoucí hodnotu. Nejčastěji označili respondenti ze všech sledovaných skupin² tvrzení, že spisovná čeština se má používat „vždy v oficiálních psaných textech, které jsou určeny pro širší veřejnost. V mluvené formě vždy za určitých okolností, pokud např. vystupujeme na veřejnosti, hovoříme s osobou, kterou blíže neznáme, s někým, koho si vážíme apod.“³ Jak naznačila další získaná data z tohoto výzkumu, mladší respondenti jsou o něco tolerantnější k panujícím komunikačním aktualizacím, které jsou na hranici spisovnosti nebo se od ní odchyľují. Daly se také vysledovat náznaky toho, že poněkud tolerantnějšími postoji k pomezím či nespisovným jevům se vyznačují muži oproti ženám. Odborníci profesí jako učitelé, redaktoři médií, korektoři a jiné tzv. normové autority nejčastěji deklarují na prvním místě stejný postoj jako široká veřejnost i mládež, ale na druhém místě u nich byla adorace spisovné češtiny, kterou vyjadřovalo toto tvrzení: *Spisovná čeština má velký význam. Je živá a naprosto vhodná v psané i mluvené podobě. Spojuje všechny občany České republiky, starší i mladší. Měla by se využívat co nejvíc.* Srovnáme-li tedy postoje žen, skupiny normových autorit a postoje mládeže obecně, vyvstane zjevný rozpor, který se přenáší i do školní výuky češtiny v českých školách: učitelky mnohdy hájí rigidnější postoje ke spisovnosti a tím se vzdalují od převažujícího pohledu a přístupu svých žáků.

Podotýkáme, že jsme při uvedeném výzkumu pracovali s termínem spisovná čeština, protože ten je tradiční a rozumí mu víceméně shodně příslušníci starší i mladší generace. Až teprve v posledních letech se paralelně objevuje označení standardní čeština, které ovšem je laické veřejnosti zatím málo jasné. Nepracuje se s ním jako s výchozím ani v Ústavu pro jazyk český (dále ÚJČ). V nedávno vydané *Akademické příručce českého jazyka* (2014, s. 499) se užívá ve vztahu ke spisovné češtině termín kodifikace, jíž se rozumí „zachycení souboru spisovných jazykových prostředků, tj. těch, které dané jazykové společenství považuje za ustálené a národně reprezentativní, ve slovnících a jazykových příručkách“. Právě termín standardní čeština (a s ním související standardizace) má více akcentovat zrychlující se proměny jazykové reality, nárůst variantnosti a rozrušování hranic mezi komunikáty spisovnými a nespisovnými. Místo o kodifikaci v češtině se tedy u tohoto jejího předstupně dá mluvit o standardizaci jako o jakési mírnější vývojové fázi.

3. Variantnost a reálná norma

Podle sociolingvistických principů jazykového managementu je zapotřebí nejen identifikovat výskyt nějaké jazykové odlišnosti (např. variování tvarů substantiva

2 Porovnávali jsme postoje dospělých, mládeže ve věku od 12 do 18 let a samostatné malé skupiny odborníků, tj. těch, kteří češtinu vystudovali nebo s ní jsou v kontaktu v rámci svého profesního zaměření.

3 Blíže včetně tabulek a grafů k této dotazníkové části viz v publikaci Svobodová, J. a kol., 2011, s. 115.

v některém pádu nebo variování lexikálních jednotek různého původu a stylového zařazení), ale daný jev odborně vyhodnotit a připravit institucionální řešení. Tomu by měla předcházet fáze empirických zjištění, spjatých s dotazováním uživatelů jazyka. Teprve až poté, kdy se potvrdí, že proběhlá změna je mluvčími daného jazyka skutečně přijata, je čas přikročit ke kodifikaci. Aktuálně jde bohemistika cestou doporučení. Zvykáme si na to, že jinak než v podobě doporučení nyní institucionální lingvistika v českém prostředí nepostupuje, hrozba neadekvátních institucionálních „mocenských zásahů“ a striktních nařízení se jeví jako nereálná. Také ve školní výuce češtiny je třeba přivyknout si, že místo nepřekročitelných pravidel jsou nabízena příslušná doporučení, a to v souladu s tím, že striktní kodifikaci střídá volnější standardizace.

Třebaže dochází k míšení a prolínání spisovného a nespisovného kódu v komunikačních situacích, stále existuje široké povědomí o tom, čím by se měly odlišovat komunikáty v situacích prestižních od komunikátů běžných a neveřejných. Vývoj češtiny ve fázi aktualizace sice nelze popírat, současně však není přípustné ho uměle akcelarovat – například tak, že lingvisté by prosazovali ze své pozice, aby se nějaký nastupující variantní tvar nebo výraz prohlásil za bezpříznakový a všeobecně přijatelný, tj. aby se předčasné standardizovalo něco, co veřejnost ještě vnímá jako nenáležitě a příznakové. Právě s cílem zamezit mylným teoretickým závěrům je užitečné nejen sledovat a vyhodnocovat široký dobový úzus (výběrově doložený frekvencí výskytu variantního výrazu či tvaru v jazykových korpusech), ale především reálnou jazykovou normu a spolu s ní postoje celého jazykového společenství k proměňujícím se jazykovým jevům. Nestačí znát postoje jen ze zorného úhlu uživatelů OČ jako běžného dorozumívacího kódu, ani jen z pohledu mluvčích tento kód využívajících okrajově nebo vůbec. Chceme-li dospět k reálné normě, musí jít o výsledek konsensu na celém sledovaném území. Reálná norma je východiskem pro standardizaci.

3. 1 Jedním z progresivních jevů, o němž je možno prohlásit, že by se mohl rýsovat jako výhledový adept standardnosti v češtině, je sjednocené zakončení tvarů Ipl. všech rodů (u substantiv, adjektiv i zájmen) – srov. *s téma zajímavýma lidma* (resp. *s téma zajímavějma lidma*). Tento jev a jeho frekvenci máme sice zčásti potvrzenou z Českého národního korpusu (dále ČNK), ovšem velmi často je konkrétních dat v jazykových korpusech stále ještě málo, a tak s nimi lze pracovat jen omezeně. Namátkou vybíráme abecedně řazenou sekvenci tvrdých adjektiv v Ipl. od *náboženský* po *náhodný*; stav z průzkumu variant SyD pochází z 6. 5. 2014.⁴ Z následující tabulky nevysvítá, že by se podoby se zakončením *-ýma* nebo *-ějma* šířily:

4 Frekvenční údaje zjistil a ověřil student Darek Stolinský v rámci přípravy své bakalářské práce a její obhajoby na katedře českého jazyka a literatury s didaktikou Pedagogické fakulty Ostravské univerzity (srov. Stolinský, 2016).

adjektivum v Nsg.	psaný jazyk			mluvený jazyk		
	četnost výsledků pro -ými	četnost výsledků pro -ýma	četnost výsledků pro -ejma	četnost výsledků pro -ými	četnost výsledků pro -ýma	četnost výsledků pro -ejma
nadbytečný	21	0	0	0	0	0
nádherný	198	0	0	0	0	0
nadmořský	4	0	0	0	0	0
nahnilý	2	0	0	0	0	0
náhodný	60	0	0	0	0	0

Pro srovnání a pro potvrzení, že podob na *-ýma* nebo *-ejma* přibýlo, poslouží údaje totožné sekvence adjektiv z vyhledávače Google.cz, a to z 29. 6. 2014; zde zaznamenáme odlišný stav:

adjektivum v Nsg.	četnost výsledků pro -ými	četnost výsledků pro -ýma	četnost výsledků pro -ejma
náboženský	1 320 000	525	230
nadaný	857 000	214	1 630
nadbytečný	929 000	624	170
nádherný	2 690 000	2 130 000	32 000
nadmořský	1 540 000	70	4
nahnilý	7 570	84	83
náhodný	1 350 000	1 450	2 840

O dva roky později (do 10. 5. 2016) v SyD u těchto tvarů adjektiv nepřibýly žádné doklady. Zato z internetového vyhledávače Google.cz máme k 11. 5. 2016 inspirační podklady, které by mohly i ve škole při výuce češtiny vyprovokovat diskusi, proč jediné u adjektiva *nádherný* zde převažují v Ipl. nespisovné podoby na *-ýma* nad spisovnými nad *-ými*:

adjektivum v Nsg.	četnost výsledků pro -ými	četnost výsledků pro -ýma	četnost výsledků pro -ejma
náboženský	1 080 000	436	179
nadaný	262 000	409	152
nadbytečný	196 000	514	111
nádherný	2 630 000	3 630 000	5 300
nadmořský	410 000	166	4
nahnilý	10 400	52	49
náhodný	1 800 000	1 260	1 340

3. 2 Přesuňme se k ukázce variantnosti v lexikální rovině. Úvodem ocitujeme slova Jiřího Krause (2011, s. 131) o dynamickém kontrastu v české slovní zásobě: „O dynamickém kontrastu mluvíme proto, že spolu s jistou tolerancí při hodnocení spisovné normy se stírají i hranice mezi spisovností a jazykovými útvary ostatními.“ Obecná představa, dosud podporovaná školní výukou, jednoznačně žádá stávající jazykové normy a pravidla respektovat, tedy „nedělat chyby“. Kraus zde rovněž upozorňuje, abychom tyto obecné představy, které se netýkají pouze českého prostředí, ale i jiných evropských a mimoevropských jazyků, nepodceňovali a nestavěli se kriticky ke snahám veřejnosti chránit národní identitu včetně národního jazyka v době globalizačních tendencí.

Zkusili jsme empiricky zjistit, která z protichůdných tendencí (obranářská ve smyslu dodržení neutrální spisovnosti, anebo progresivní ve smyslu podpory nastupujícího jevu, který byl dosud pokládán za stylově zabarvený) zvítězí u vybrané dvojice lexémů *nemocnice* – *špitál*. Tuto dvojici jsme zvolili proto, že v českých médiích se začala lexikální jednotka *špitál* v poslední době vyskytovat stále častěji v textech psaných i mluvených, zřejmě ji pracovníci médií berou jako prosté synonymum ke slovu *nemocnice*. Lexikální jednotka *špitál* (v dnešním významu „nemocnice“) je zařazena jednak v *Akademickém slovníku cizích slov* (dále ASCS), jednak ve *Slovníku spisovného jazyka českého* (dále SSJČ), ale také v jednosvazkovém *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (dále SSČ). Slovo se do češtiny dostalo z původní latiny prostřednictvím němčiny. V novějších slovnících je označeno jako zastaralé a hovorové (SSČ a ASCS), popř. jako zastaralé, obecněčeské a expresivní (SSJČ). Údaje z korpusového vyhledávače KonText v říjnu 2015 doložily enormní převahu plně spisovného slova *nemocnice*: dokladů bylo téměř 971 tisíc (ve srovnání s 12 tisíci doklady na podobu *špitál*, někdy navíc použitou jako historismus v dobových souvislostech; v přepočtu je poměr 98,8% k 1,2%). I podle korpusového průzkumu variant SyD má v psaném jazyce *nemocnice* převahu takřka absolutní (s četností 99,3%). Varianta *špitál* je reprezentována jen 96 konkrétními

doklady (oproti 12 600 doklady u *nemocnice*). V mluveném jazyce bylo dokladů mizivě množství, avšak podoba *nemocnice* drtivě převažuje i zde (179 výskytů), vedle toho špitál se vyskytl jen dvakrát (1,1 %). Až teprve doklady z vyhledávače Google.cz potvrdily zjevný nástup slova špitál: doloženo je přes 5 400 tisíc jeho výskytů, což činí asi 28 % (oproti 14 100 tisícům výskytů slova *nemocnice*, tj. asi 72 %).

Když jsme zkusili v roce 2015 ověřit postoj veřejnosti k oběma těmto lexikálním variantám, ukázalo se zcela jednoznačně, že v textech prestižní povahy se uživatelé češtiny z řad dospělých i školní mládeže z různých regionů⁵ přiklánějí k plně spisovnému slovu *nemocnice* (při dotazníkové sondě známkovali tyto jevy jako ve škole od 1 do 5; dospělí dali průměrnou známku pro *nemocnici* 1,01, u mládeže tato známka činila pro *nemocnici* 1,15; u lexikální jednotky špitál vyšla průměrná známka u dospělých 3,52 a u mládeže 2,74). Dá se tedy vyvodit, že mládež není k nastupujícím jevům tak kritická jako dospělí, třebaže je neupřednostňuje.⁶

4. Poznává školní mládež nespisovné jevy?

Předchozí část 3.2 naznačila rozdíly mezi postoji mladších respondentů školního věku (11 až 15 let) a postoji dospělých k pomezím jevům, které nejsou plně spisovné, a přesto se v komunikaci šíří i v prestižních (zvl. mediálních) textech. Nabízí se otázka, zda dnešní školní děti, i když jsou kurikulárními dokumenty i učitelé ve školách ve výuce češtiny stále vedeny zejména ke spisovnosti, vůbec od sebe dovedou odlišit spisovné a nespisovné jevy. Srovnávací sondu jsme zkusili zadat ve školním roce 2015/2016 u žáků základních škol v Praze a v Ostravě, abychom si ověřili, nakolik jevy pramenící z OČ odhalí děti obklopené OČ jako běžně mluveným jazykem denně (Praha – 724 žáků 6. až 9. tříd) ve srovnání s dětmi pocházejícími z prostředí jazykově odlišného (Ostrava – 162 žáků 6. až 9. tříd).⁷ Respondenti měli za úkol v zadaných celcích nahradit nespisovné tvary spisovnými. Zadáni znělo: „Jakmile narazíte na nespisovný tvar, napište nad něj tvar spisovný. V každém příkladu (větném celku) se vyskytují maximálně dva nespisovné tvary, ale nemusí tam být také žádný.“

5 V rámci dotazníkové sondy ČEŠTINA 2015 jsme získali 320 dotazníků od školní mládeže, z toho 171 mladých respondentů ve věku od 11 do 15 let bylo z oblasti českých nářečí, zvl. z Prahy, a zbylých 149 respondentů z Moravskoslezského kraje, kde je OČ nejméně rozšířena. Dbali jsme o proporční zastoupení dívek a chlapců. Srovnávací skupina dospělých z celého území státu čítala 180 osob, mezi nimi převažovali respondenti z české oblasti (116), menší část byla z Moravy a Slezska (64). Skupinu dospělých tvořilo 101 žen a 79 mužů, průměrný věk činil 39,5 let.

6 Potvrdilo se to i v roce 2016 při jiné kontrolní sondě u 271 zástupců školní mládeže z Ostravska a Opavska, žáci ve věku od 12 do 16 let (132 chlapců a 139 děvčat) opět dávali přednost lexikální jednotce *nemocnice* (známka 1,18) před špitál (známka 2,84).

7 Širší sondu původně připravil Pavel Sojka z Pedagogické fakulty UK v Praze; s jeho vědomím a svolením z ní vybíráme pro ilustraci stavu malou část získaných údajů.

Z textu sondy vybíráme tři větné celky:

Rádi bysme věděli, jestli přijdeš sám, nebo s kamarádama.

Všichni moji kamarádi jsou chytrý, je na ně spolehnutí a je s nima zábava.

Nenechávejte to okno dokořán, pouštíte sem studený vzduch!

Výsledky potvrdily, že některé jevy byly pro žáky hůře identifikovatelné, dokládají to obě další tabulky. Ty jevy, které žáci nezařazují tak často mezi nespisovné, mají velkou šanci patřit k jevům společným, a tedy k tzv. nosným chybám, které výhledově míří do standardní češtiny.

Je patrné, že k neodhaleným nosným chybám nenáleží ani protetické *v-*, ale ani diftongizace *-ý* na *-ej* u *studený*, naopak sem patří jako adept příští standardizace právě *lpl.* u substantiv a zájmen (*s nima, s kamarádama*) a kondicionálové *bysme* v 1. os. pl.

TABULKA 1: Ostrava (162 žáků)
Úspěšnost identifikace nespisovných jevů v %

	CH*	D	C	6. r.	7. r.	8. r.	9. r.
okno	100	96,8	98,2	100	100	100	94,0
studený	88,4	93,6	91,4	97,5	90,5	92,2	86,0
s kamarádama	69,6	57,0	62,4	82,5	61,9	52,9	56,0
s nima	37,7	47,3	43,2	40,0	33,3	51,0	42,0
(oni) jsou chytrý	95,7	96,8	96,3	100	95,2	92,2	98,0
bysme	40,6	58,1	50,6	55,0	38,1	52,9	50,0

* CH = chlapci, D = dívky, C = celkem

TABULKA 2: Praha (724 žáků)
Úspěšnost identifikace nespisovných jevů v %

	CH*	D	C	6. r.	7. r.	8. r.	9. r.
okno	98,9	99,2	99,0	98,2	100	98,8	99,4
studený	91,7	93,3	92,5	92,1	92,2	93,3	92,6
s kamarádama	65,4	75,1	70,4	65,7	65,0	80,6	72,4
s nima	64,6	76,2	70,6	65,3	67,8	79,4	71,8
(oni) jsou chytrý	80,0	85,8	83,0	76,9	85,0	86,7	85,3
bysme	62,3	67,9	65,2	60,2	62,2	69,7	70,6

* CH = chlapci, D = dívky, C = celkem

5. Variantnost a výhledy pro výuku češtiny

Domníváme se, že změn spojených s variováním v češtině by si měla povšimnout i škola a vhodně je uplatnit i motivačně v rámci komunikačně chápané výuky češtiny a cíleného vedení žáků ke vnímání proměn jazyka. Tak jako škola doposud lpěla při výuce češtiny jako prvního jazyka především na pevných pravidlech a inklinovala k probírání systému češtiny spisovné, měla by stále častěji obracet pozornost žáků ke komunikační pestrosti, aniž by popírala platnost a význam spisovné češtiny. Sklon k řádu a pořádku má jako protipól sklon ke změně. Neznamená to ovšem zborcení celého systému, jen jeho úpravu, posun jeho hranic, pokud dojde k implementaci změny nebo změn. Co se týče časového průběhu sledovaných jazykových změn, je pravda, že jejich nástup se může projevovat nenápadně a povlovně, prosazují se někdy navzdory četným výhradám stoupců tradičních zásad a původní podoby systému, až postupem doby nabývají rysů nosných změn, které znamenají začlenění frekventovaných uzuálních jevů do reálné jazykové normy.

Cenným zdrojem informací i pro školu a výuku češtiny se může stát internet a internetový vyhledávač Google.cz, jak se ukázalo při porovnání dokladů ověřených podle ČNK a podle uvedeného vyhledávače. Pokud se uchytí a rozvine empirické bádání a sledování postojů veřejnosti k jazykovému variování, bude to rovněž užitečné vodítko. Jazykový vývoj v češtině, probíhající v čase a ovlivněný změnami ve společnosti, nemá vést k pádu dosavadních jistot o spisovné češtině, na kterých školní výuka stavěla. Jen je třeba si uvědomit, že svět jistot a svět nejistot stojí vedle sebe – platí to i pro jistoty a nejistoty jazykového rázu. Tak jako se předpovídá počasí, je možno odhadovat a prognózovat vývoj jazyka, což může mladou generaci oslovit i získat pro daný školní předmět, který by se neměl vyučovat pedanticky a bez potřebných souvislostí. Ani škola nemůže stát na premise, že jazyk zůstane beze změn, pokud je to jazyk živý. Kodifikace (nebo nověji standardizace) jazyka znamená přechodnou jistotu, jakousi kotvu a aktuálně platnou oporu. Nelze zůstat ve světě bez opor a jistot – proto i kodifikace/standardizace je potřebná, žádoucí a žádaná jak širokou veřejností, tak také školou.

Pro české prostředí platí, že k dispozici je řada zdrojů, které se dají sledovat a komentovat, nad nimiž se dá diskutovat a vyvozovat z nich závěry. Plyne z nich ona potřebná „dočasná jistota“ pro školní podání stavu a vývoje současné češtiny: vedle učebnic je k dispozici také řada rozšiřujících materiálů, jako jsou mluvnice, slovníky, stále aktualizovaná Internetová jazyková příručka, jazyková poradna ÚJČ, nově vydávané publikace a příručky, k nimž by si měli najít cestu učitelé češtiny a zprostředkovat z nich vybrané poznatky svým žákům tak, aby je poučeně vychovávali pro budoucnost.

Literatura

DOVALIL, V. K úvahám o spisovném/standardním jazyku: pohled z poněkud širší perspektivy. *Slovo a slovesnost*, 2006, roč. 67, č. 2, s. 96–102

- CHROMÝ, J. Empirické zkoumání v lingvistice. Slovo úvodem. *Naše řeč*, 2009a, roč. 92, č. 5, s. 225–226
- CHROMÝ, J. Postoje k jazyku, technika spojitých masek a čeština. *Naše řeč*, 2009b, roč. 92, č. 5, s. 252–262
- KRAUS, J. Současná česká média a veřejná komunikace. In *Přednášky z 59. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: UK, 2016, s. 47–53
- KRAUS, J. a kol. *Člověk mluvící*. Praha: LEDA, 2011
- PRAVDOVÁ, M., SVOBODOVÁ, I. (eds.) *Akademická příručka českého jazyka*. Praha: Academia, 2014
- STOLINSKÝ, D. *Zkoumání frekvence variantních jevů v češtině*. 2016. 93 s. Bakalářská práce na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity na katedře českého jazyka a literatury s didaktikou. Vedoucí bakalářské práce prof. PhDr. Jana Svobodová, CSc.
- SVOBODOVÁ, J. a kol. *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2011

Klíčová slova

česká jazyková situace; variantní změny v češtině; srovnání frekvencí tvarů a výrazů; vnímání variantnosti českou veřejností; normové autority; Český národní korpus; internet; školní výuka češtiny

Key words

Czech language situation; variant changes in Czech; comparison of frequency of forms and expressions; perception of variability by the Czech public; norm authorities; Czech National Corpus; internet; Czech language teaching in schools

Abstract

In the contemporary Czech language situation, we encounter ongoing variability in both word forms and lexical units. This is very often due to the influence of Common Czech as the most widespread and the most strongly imposing inter-dialect that most obviously affects expressions in the public area. The paper shows where it is possible to get information regarding the frequency of variant forms and expressions. Furthermore, it presents some partial results of the probes focused on the perception of selected expressions of variability by the Czech public (by adults, youth as well as by so-called norm authorities, which includes teachers). These current suggestions can be used as a useful inspiration for teaching of the Czech language in schools, since a modern school should not only lead pupils toward literary language, but it should also present the development of possible language changes in an appropriate manner.

Čeština v korpusech

Ana Adamovičová

0. Úvod

Tento příspěvek je zaměřen na stručné vymezení dvou disciplín, které jsou v současné lingvistické teorii a praxi v centru zájmu lingvistů – a sice matematické a korpusové lingvistiky. Představí také některé stěžejní korpusy jak ve světě, tak hlavně české, psané i mluvené. Dále se soustředí na možnosti a význam studia jazyka v korpusovém prostředí, především na příkladech ze současné češtiny.

1. Matematická a korpusová lingvistika

Korpusová lingvistika, jejíž prudký rozvoj znamenal poslední dekády minulého století v oblasti lingvistických bádání, si klade za cíl zkoumání jazyka na základě rozsáhlých elektronicky uložených dat, což umožňuje indukci závěrů vycházejících ze studia přirozeného jazykového kontextu, výskytu a souvýskytu slov, jejich užití a analogie. Její vznik a vzestup jsou přímo podmíněny nejen raketovým rozvojem výpočetní techniky, ale také matematickou lingvistikou, pomezí jazykovědnou disciplínou, která se začíná formovat v poválečných letech, i když se matematické metody v lingvistice objevují již v starověku a středověku (např. kabala¹, těsnopis²). Pro lepší časovou orientaci uvádím, že se seminář matematické lingvistiky do učebních programů vysoké školy poprvé dostal na Harvardově univerzitě v roce 1955 a tento rok lze tedy považovat za počátek nového jazykovědného interdisciplinárního oboru. Matematická lingvistika, jak lze vyvodit ze samotného názvu, usiluje o exaktní popis přirozeného jazyka za pomoci matematických metod.

Rozlišujeme tři základní směry matematické lingvistiky:

- kvantitativní lingvistiku, která pro studium přirozeného jazyka využívá kvantitativní metody, statistiku a teorii pravděpodobnosti;
- nekvantitativní lingvistiku (také se jí říká algebraická nebo formální), která pracuje s metodami algebry, logiky, teorie množin a zabývá se formálním popisem gramatik a jazyků;
- počítačnickou lingvistiku, která využívá metody informatiky a rozvíjí různé softwarové nástroje, které se užívají při automatické analýze dat, tvorbě programů pro automatické odstraňování víceznačnosti homonymních slov

1 V *kabale* se předřikávají boží jména ukrytá v textu Tóry a pracuje se s nejrůznějšími kombinacemi hebrejské abecedy – z konečné abecedy lze sestavit bezpočet kombinací.

2 V těsnopisu – stenografii – se pojem frekvence začíná hodně uplatňovat již na počátku 19. století.

(tzv. zjednoznačnění, tj. disambiguace), dále v strojovém překladu, při tvorbě jazykových korektorů apod.

1.2 Kvantitativní lingvistika

Korpusoví lingvisté hodně využívají kvantitativní metody. V historii kvantitativní lingvistiky klíčovou roli hraje pojem frekvence neboli četnost výskytů. Už od poloviny 19. století vzniká řada výzkumů operujících s tímto pojmem. Koncem 19. století se již objevují i první frekvenční slovníky. Zmiňme alespoň tři průkopnické práce z oblasti fonologie, které stály u zrodu nového oboru: frekvenční analýzu anglických hlásek jako první zkoumal v r. 1874 americký lingvista W. D. Whitney, v r. 1913 se frekvenční analýze ruských hlásek v díle Evžen Oněgin věnuje ruský lingvista A. A. Markov, který jako první důsledně aplikoval statistické metody na jazykový výzkum. Na Markovovy závěry navázal americký lingvista G. K. Zipf, který se považuje za zakladatele kvantitativní lingvistiky. Ve dvacátých a třicátých letech 20. století shrnul některé obecně platné vztahy pro přirozené jazyky, které jsou založeny na pojmu frekvence. Svá pozorování zveřejnil ve třech známých *Zipfových zákonech*.

V českém prostředí se kvantitativní analýza jazyka rozvíjela v rámci strukturalismu a pražské školy (zejména V. Mathesius se svou potenciálností jazykových jevů³, dále J. Vachek, J. Krámský, B. Trnka, později M. Těšitelová, která se mj. zabývala aplikací Zipfových zákonů na češtinu). V. Šmilauer ve své *Nauce o českém jazyku* (1972) uvádí frekvenční přehledy u všech paradigmát, pádů, slovesných tvarů. Podobnými údaji je opatřena i dvoudílná *Syntagmatika a paradigmatika českého slova: Valence a kolokabilita* (1982) F. Čermáka a J. Holuba a *Morfologie a tvoření slov* (1990) F. Čermáka, kde se mj. uvádí i frekvence hláskových skupin, kořenů apod. Šmilauer dále přichází s velmi zajímavou myšlenkou, aby se pro potřeby vyučování češtiny pro cizince sestavil katalog doporučených knih, které by byly řazeny podle míry *koncentrace slovníku*, což je veličina vyjadřující poměr minimálně prvních 10, maximálně 50 nejčastějších plnovýznamových slov k délce textu. Pokud je nám známo, tato myšlenka nebyla zatím realizována. Šmilauer také podnítl vznik prvního frekvenčního slovníku češtiny (Jelínek, J. – Bečka, J. V. – Těšitelová, M.: *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha 1961). Jistě ještě stojí za zmínku, že již J. A. Komenský zřejmě jako první aplikoval kvantitativní metody při studiu slovní zásoby, když ve svém díle *Janua linguarum reserata – Brána jazyků otevřená* (1631 Leszno) ukázal, jak můžeme znalosti o počtu slov v jazyce efektivně využít k rozvíjení slovní zásoby u studentů.

3 Jedná se o klíčovou přednášku, kterou Mathesius proslavil v roce 1911 a v níž zdůraznil důležitost synchronního přístupu k jazyku a studia jazykové variability, tj. kolísání různých jevů v jazyce.

2. Co to je korpus?

Jazykový korpus je vnitřně strukturně uspořádaný a obvykle automaticky, někdy i manuálně, označovaný rozsáhlý soubor elektronicky uložených jazykových dat v textové podobě. Při budování velkých korpusů se data sbírají cíleně a plánovitě se snahou, aby jejich vzájemné proporce zajistily maximální reprezentativnost korpusu jako celku, protože jen za tohoto předpokladu rozsáhlý korpus lze považovat za věrný odraz jazyka. Jazyková data se vyskytují ve svém přirozeném kontextu, což je nesmírně důležitý předpoklad pro všestranný a objektivní přístup k materiálu, vytipování centrálních a periferních jevů, pro výpočty frekvence slov, studium variability, dublet, morfologie, lexikonu, kolokací, slovosledu apod.

2.1 První korpusy ve světě

Jazykové korpusy se začaly budovat v 60. letech minulého století. V roce 1957 Noam Chomsky vydává své vlivné dílo *Syntaktické struktury* (česky 1966), jež obsahuje první variantu mluvnice nazývané *generativní* nebo *transformační*, podle níž je jazyk chápán jako tvůrčí proces, ve kterém se jednotlivé věty generují dle určitých pravidel, kterých je, stejně jako jednotek jazyka, jen omezený počet. Tímto dílem ovlivnil značnou část lingvistické veřejnosti. Ve stejné době však hrstka lingvistů nazírala na jazyk i jiným způsobem, anebo spíše jiné metody jazykového průzkumu považovali za klíčové pro popis fungování jazyka jako celku. Mezi ně v té době patří především anglický lingvista Randolph Quirk, v Americe Nelson Francis a Henry Kučera⁴, český rodák, který v roce 1948 po únorových událostech emigroval z Československa ještě jako student lingvistiky a filozofie na Univerzitě Karlově v Praze. Zakotvil v Americe, kde od 60. let působil na Brown University v Providence. Spolu s Francisem vytvořili v 60. letech první známý *Brown corpus*, který dlouhá léta sloužil jako vzor pro všechny další korpusy. Tento korpus dlouho patřil mezi nejcitovanější korpusy ve světě a dodnes je považován za klasický počín. Francis s Kučerou se jako první také věnovali automatické anotaci korpusu a vyvinuli značkovací program Taggsit založený na pravidlech, který je stále jedním z východisek pro automatické značkovací programy. Kučera, Francise a Quirka s jeho korpusem *Survey of English Usage*, „z něhož mj. vyrostla dodnes zřejmě nejobektivnější i největší mluvnice angličtiny“ (Čermák 1995: 120), lze právem považovat za průkopníky v oblasti korpusové lingvistiky.

Abychom lépe pochopili průkopnickou práci lingvistů, kteří se vydali na dráhu korpusové lingvistiky, a tím také lépe ilustrovali střet dvou odlišných lingvistických přístupů v polovině minulého století – jednoho empirického, založeného na pozorování a zkoumání exaktních dat, a druhého mentalistického, založeného na intuici

4 Kučera je také známý svým studiem obecné češtiny – jako první v poválečných letech popsal českou jazykovou situaci, viz článek *Phonemic variations of Spoken Czech* (1955). *Slavic Word (Supplement to Word 11)*, s. 575-602. V devadesátých letech byl také autorem jednoho z prvních programů pro kontrolu pravopisu.

a introspekci (tento přístup se stává dominantním, pokud ne i jediným uznávaným lingvistickým paradigmatem té doby), uvedu anekdotu, kterou ve svých člancích často citoval N. Francis. „Začátkem 60. let, když jsme budovali Brown corpus, jsem na jedné konferenci potkal profesora Roberta Leese (profesor Lees pracoval na projektu strojového překladu a byl úzkým spolupracovníkem N. Chomského). Zajímal se o to, na čem zrovna pracuju. Odpověděl jsem, že jsem získal grant od amerického ministerstva školství na vybudování korpusu současné americké angličtiny o rozsahu 1 miliónu slov pro počítačové účely. Zíral na mě nevěřicně: ‚Proč to proboha děláte?‘ Odpověděl jsem něco ve smyslu, že hledám skutečná fakta o anglické gramatice. Nikdy nezapomenu na to, jak reagoval: ‚To je naprostá ztráta času a plýtvání státními penězi. Jste rodilým mluvčím angličtiny, během 10 minut můžete vytvořit více příkladů na každý bod anglické gramatiky, než byste našel v mnoha miliónech slov nějakého náhodného textu.‘“ (citováno podle J. Aarts – A tribute to N. Francis and H. Kucera, 1996: 102)

2.2 Typy korpusů

Dnes bychom nejspíš těžko hledali jazyk, který lze studovat na vysokých školách, pro který neexistují různé rozsáhlé a propracované jazykové korpusy. *Brown corpus*, dlouho nejvlivnější korpus ve světě, inicioval vznik hned několika dalších korpusů: *Lancaster-Oslo/Bergen (LOB) corpus* (G. Leech, S. Johansson, K. Hofland), jehož vznik umožnil srovnání psané americké a britské angličtiny, což lingvistům poskytlo další důležitý vhled do korpusů, a sice studium jazykové variability. Dalším krokem byl korpus mluvené angličtiny – digitalizací mluvených textů ze *Survey of English Usage* vznikl na univerzitě v Lundu mluvený *London-Lund corpus* (J. Svartvik). Brzy nato ve Finsku vznikl i první diachronní korpus angličtiny, známý jako *Helsinki Corpus*. První korpusy čítaly kolem jednoho miliónu jednotek (mluvený 0,5 mil.). Dnes je zřejmě největším korpusem německý *DeReKo* (Das Deutsche Referenzkorpus) obsahující více než 29 miliard slov.

Jak už jsme zmínili, korpusy se dělí na psané a mluvené (vždy menšího rozsahu, vzhledem k náročnosti sběru a přepisu nahrávek), synchronní a diachronní, jednojazyčné a vícejazyčné (paralelní), specializované – např. žákovské – obsahující eseje studentů v cizím jazyce, které umožňují např. systematické studium typologie jazykových chyb. Existují i korpusy jednotlivých autorů – např. ručně označovaný korpus Orwellova románu *1984*. Ještě je potřeba zmínit, že korpusy dělíme na referenční a nereferenční. Referenční korpusy jsou uzavřené a neměnicí se, ty druhé jsou otevřené a jejich objem se průběžně stále navyšuje.

2.3 České korpusy

Ústav českého národního korpusu založil v roce 1994 František Čermák při FF UK. Již před založením samostatného pracoviště koncem 80. let podnítil sběr dat – monologických a dialogických nahrávek mluvčích různého pohlaví, věku a stup-

ně vzdělání pro projekt *Pražského mluveného korpusu* (PMK), prvního mluveného korpusu češtiny, který je dnes součástí Českého národního korpusu. PMK obsahuje tři čtvrtě milionu slov a vznikl věrným přepisem nahrávek (díky tomu můžeme mj. srovnávat četnost tvarů *bejt* vs. *být*, morfologii mluveného jazyka apod.) První psaný žánrově vyvážený stomilionový korpus SYN (tj. synchronní) byl zveřejněn v r. 2000. O deset let později spojením všech psaných korpusů řady SYN byl zveřejněn korpus o velikosti téměř 2,5 miliardy slov. Paralelní korpusy češtiny a 38 dalších jazyků vznikají v rámci projektu *Intercorp*. Korpus překladové češtiny *Jerome*, obzvláště cenný pro translatology, je zaměřen na srovnání jazyka překladu s původní češtinou nepřekladovou. Diachronní korpus češtiny čítá už přes 3 milióny slov. Další řada ORAL je zaměřena na neformální mluvený jazyk.

Dále v práci budeme prezentovat údaje ze stomilionového reprezentativního korpusu SYN2005, který je složen z textů z let 1990–2004 (publicistických 33%, odborných 27% a beletrie 40% – jen beletrie je někdy zastoupena i staršími texty) a PMK.

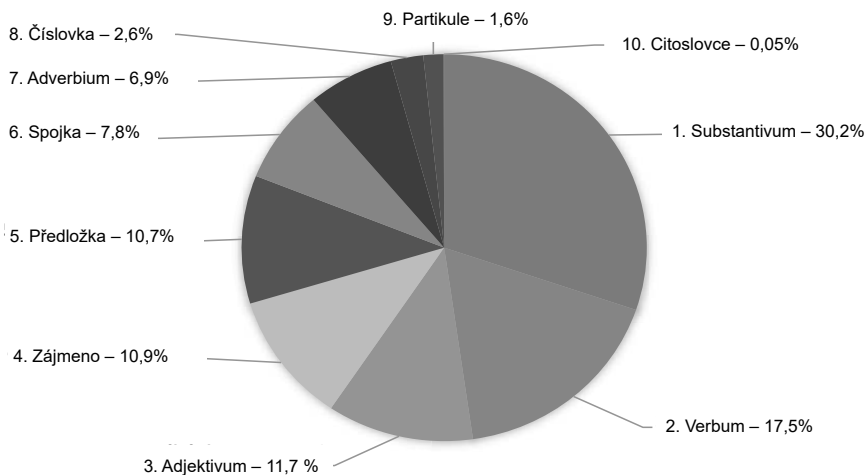
3. Studium češtiny na základě korpusového materiálu

Kvantitativní, tj. statistické měření jazyka, které nabízí korpusový materiál, není samo o sobě cílem, nýbrž jen prostředkem pro následnou kvalitativní analýzu. Už samotná informace o vysoké četnosti některých jednotek či struktur vypovídá o jejich důležitosti jak v systému (langue), tak v textu (parole). Kolik je čeho a s čím se co kombinuje nám poskytuje ucelenou informaci o fungování jazyka jako celku. Korpusoví lingvisté pracují s dvěma metodami: corpus-based (zakládající se na korpusu) a corpus-driven (řízenou korpusem). V prvním případě lingvista ověřuje své hypotézy na korpusovém materiálu, v druhém případě mu korpusový materiál slouží jako východisko k stanovení hypotéz. Corpus-driven přístup se nejvíc používá např. při studiu syntagmatických spojení, tj. kolokací, protože jejich existenci, obzvláště nejedná-li se o ustálené kolokace, lze těžko předem předpovídat.

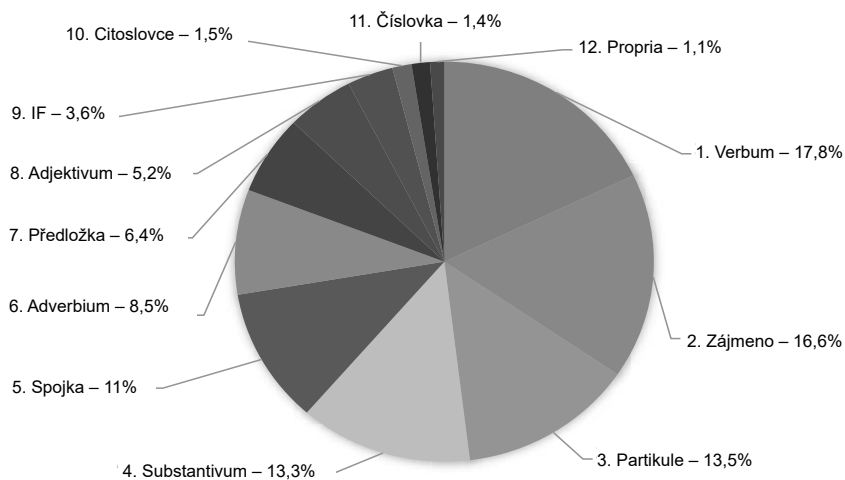
3.1 Frekvence slovních druhů v psaných a mluvených korpusech

Níže uvedené tabulky uvádějí frekvenční pořadí slovních druhů (SD) v procentech v korpusech SYN2005 a v PMK (zde ještě zvláště byly vyčleněny propria – vlastní jména, vzhledem k dialogickému charakteru zhruba poloviny nahrávek, a frazémy, které byly předem identifikovány a ručně označeny):

FREKVENCE SLOVNÍCH DRUHŮ V SYN2005

Graf 1: Slovní druhy v SYN2005

Graf 2: Slovní druhy v PMK

Porovnáme-li pořadí SD v psaném a mluveném korpusu, zjistíme hned několik zajímavostí vypovídajících o charakteru psaného a mluveného projevu: za prvé téměř žádný ze slovních druhů se v psaném a mluveném korpusu nevyskytuje v stejném pořadí a za druhé pouze verba mají procentně podobné zastoupení. Na základě

analýzy materiálu PMK byl poprvé zveřejněn údaj, že jsou v běžně mluvené češtině partikule třetím nejfrekventovanějším slovním druhem hned za verby a zájmeny a že je v průměru každým osmým slovem v promluvě partikule. V porovnání s mluveným korpusem nejméně výraznější propad v psaném korpusu zaznamenaly právě partikule (z 3. na 9. místo), ovšem také zájmena (z 2. na 4. místo). Naopak, vyjdeme-li z psaného korpusu, nejvyšší propad v mluveném korpusu zaznamenala substantiva (30,2% – 13,3 %). Tyto výsledky nejsou však nikterak překvapivé: partikule jsou nejen typičtějším prostředkem při ústní komunikaci (*no, jako, tak, prostě, no tak, třeba, vlastně* apod.), ale také vzhledem k vysoké míře homonymie s jinými slovními druhy, obzvláště adverbii (*vypadá stejně X stejně ti to neřeknu*) a spojkami (*myslím si, že... X že se nestydíš*), jsou při automatické anotaci těžko rozpoznatelné, a proto se mj. v automaticky anotovaných psaných korpusech vyskytují ojediněle, zůstávají často skryty za jinými slovními druhy; deiktika (ukazovací zájmena – *ten* a všechny další mluvené varianty *tenhle, tendle, tenhleten, tenhlechten, tenlecten* apod.) se v mluvených projevech vyskytují mnohem častěji. Pokud jde o nízký procentní podíl sloves oproti substantivům (v psaném korpusu je jich téměř o polovinu méně než substantiv) a celkově mnohem vyšší zastoupení substantiv v psaném než v mluveném korpusu, nabízí se vysvětlení, že v psaném projevu, na rozdíl od mluveného, mají nominální konstrukce (verbální substantiva) jednoznačnou převahu. Druhý velký propad v porovnání s frekvenčním pořadím slovních druhů zaznamenaly předložky – v psaném korpusu 10, 7%, v mluveném 6, 4%. Zde se domnívám, že se na velkém podílu předložek v psaném korpusu podílejí především víceslovné předložky (např. *s ohledem na, pokud jde o, v rámci* apod.) vyskytující se hodně právě v nominálních konstrukcích, které pro mluvený projev nejsou tak charakteristické. Překvapivě vysoko se však v porovnání s mluveným korpusem umístila adjektiva (v mluveném korpusu je najdeme na 8. místě – 5, 2%, v psaném na 3. místě – 11, 7 %). V souvislosti s tímto zjištěním se nutně nabízí možné vysvětlení: v psaném jazyce se často při popisu uchylujeme k metaforickému vyjadřování, pro něž jsou právě charakteristické synonymické řady adjektiv. Při redakční práci text dále tříbíme, obohacujeme ho o další řady synonym. Při mluveném projevu na to není čas. Stačí se podívat na nejfrekventovanější adjektiva v psaném a mluveném korpusu. V první stovce nejfrekventovanějších autosémantik se v mluveném korpusu vyskytlo pouze 8 adjektiv: na 36. pozici *dobřej*, 37. *jinej*, 41. *velkej*, 57. *mladej*, 74. *malej*, 78. *celej*, 96. *stejněj* a na 100. pozici *špatnej*. V první stovce všech nejfrekventovanějších slov (autosémantik i synsémantik) v mluveném korpusu se až na konci seznamu vyskytly pouze dvě adjektiva: *dobřej* (93.) a *jinej* (96.). M. Koprivová (2006: 17) ve své práci o valenci adjektiv uvádí seznam 100 nejfrekventovanějších adjektivních lemmat v stomilionovém korpusu SYN2000, z něhož vyplývá, že stejné, anebo podobné frekvenční pořadí, se vyskytlo pouze u slov, která můžeme označit za jakési neutrální konstanty popisování kvality, případně relací: *dobrý, špatný, velký, malý, stejný, jiný*, jak ukážeme dále.

3.1.1 Frekvence slov a studium lexikonu

Další dvě tabulky znázorňují 50 nejfrekventovanějších autosémantických slovních druhů v psaném korpusu SYN2005 a v mluveném korpusu PMK. Bude zajímavé zjistit, která autosémantika se vyskytují nejčastěji, a tak tvoří jádro slovníku. Pro lepší orientaci jsou v níže uvedených tabulkách slova, která se v mluveném, respektive v psaném korpusu vůbec nevyskytují, označena tučně, zatímco slova, která se vyskytují až v první stovce nejfrekventovanějších slov, jsou označena hvězdičkou. Například slovo *svět*, jedenácté slovo podle frekvence v psaném korpusu, se v mluveném korpusu vyskytuje až v druhé padesátce nejfrekventovanějších slov. (U adjektiv z PMK si nevšímáme obecněčeské koncovky, neboť jde o morfologický jev):

Substantiva				Adjektiva			
SYN2005	PMK	SYN2005	PMK	SYN2005	PMK	SYN2005	PMK
rok	dítě	část	<i>výchova</i>	velký	dobřej	důležitý	<i>hezkej</i>
člověk	<i>lídi</i>	pan	den	nový	jinej	státní	<i>hroznej</i>
den	práce	firma	možnost*	celý	velkej	základní	krásnej
doba	člověk	dům	<i>kluk</i>	další	mladej	určitý	vlastní
strana	žena	slovo	vztah*	jiný	malej	bílý*	mladý
život	škola	koruna*	<i>prostředí</i>	český	celej	jistý	<i>mužskej</i>
země	věc	stát	<i>lidé</i>	dobrý	stejněj	lidský	střední*
dítě	rodina	chvíle	<i>mládež</i>	malý	další	plný	dobrý
místo	život	systém*	<i>pocit</i>	vysoký	špatnej	politický	jiný
ruka	léto	konec	<i>učitel</i>	starý	určitej	národní*	zajímavěj*
svět*	muž	problém	<i>manželství</i>	poslední	pracovní	podobný*	<i>spokojenej</i>
práce	rodič	milión	<i>chlap</i>	druhý ? ⁵	vysokej	černý	současnej
město	problém	zákon	<i>spousta</i>	vlastní	starej	špatný	těžkej
žena	peníze	cena	<i>trest</i>	možný	novej	jednotlivý	<i>fyzickej</i>
muž*	<i>povolání</i>	škola	podmínka*	rád	šťastnej*	sociální	<i>pěknej</i>
případ*	ženská	skupina	způsob	hlavní	možnej	současný	vysoký
společnost	město	řada	místo	mladý	různěj	německý	<i>zdravej</i>
cesta	rok	žpůsob	auto*	jediný	schopnej*	silný	<i>strašnej</i>
hlava	doba	oblast	<i>školství</i>	různý	velký	těžký	určitý
čas	otázka	vláda	<i>obor</i>	dlouhý	normální	světový	dlouhej
hodina	<i>zaměstnání</i>	peníze	<i>holka</i>	ostatní	základní	veřejný	poslední
oko	hodina	otázka	<i>zkušenost</i>	stejný	důležitěj	krásný	<i>rovnoprávněj</i>
Praha	čas	právo	<i>třída</i>	známý	dnešní*	nutný*	<i>náročněj</i>
věc	společnost	století	<i>televize</i>	evropský	<i>úspěšnej</i>	pracovní	známej
voda	<i>vesnice</i>	číslo	<i>venkov</i>	americký	<i>ženskej</i>	nízky*	jedinej

Tabulka 1: 50 nejfrekventovanějších substantiv a adjektiv v psaném a mluveném korpusu

Z uvedených 50 nejčetnějších substantiv se pouze polovina vyskytuje jak v psaném, tak v mluveném korpusu. Seřadíme-li je do významových okruhů, máme několik skupin: názvy lidských bytostí – *člověk, dítě, žena*; časové údaje – *čas, den, doba, hodina, rok*; názvy lokalit – *škola, místo, práce, město* (u *práce* s přesahem

5 Jde o chybně označenou řadovou číslovku formálně mající adjektivní tvar.

Verba				Adverbia			
SYN2005	PMK	SYN2005	PMK	SYN2005	PMK	SYN2005	PMK
být	bejt	čekat*	dostat	tak	tam	dále*	doma*
mít	mít	zůstat*	snažit se	jak	jak	málo	ted'ka*
mocť	myslet si	patřít	líbit se	ještě	už*	spíše ?	vždycky*
řít	mocť	vést	existovat	pak	tady	pozdě*	hrozně
muset	vědět	dokázat	umět*	hodně	tady	zase	proč
chtít	muset	žít	jezdít	tam	tak	znovu*	dycky*
jít	být	uvést	číst	kde	jenom	trochu	pořád
vědět	dělat	znát	dokázat	kdy	hodně	nyní	dřív
stát ⁷	chtít	získat	stačit*	dobře	pak	zde	nikdy
dát	řikat	snažit	bydlet	již	ted'	potom	furt
začít	jít	dojit*	vypadat	ted'	potom	příliš	daleko
vidět	myslet	znamenat	učít se	tu*	deneska*	hned	úplně*
řikat	řít	vypadat	stát	právě	kde	dlouho	většinou*
dostat	vidět	slyšet	dostat se	velmi*	dost	téměř	velice*
přijít	chodit*	rozhodnout	věnovat se	dněs*	něk	zatím*	nějak
dělat	přijít	pracovat	brát*	třeba	eště*	daleko	těžko
lze ⁸	udělat	zeptat*	řikat	brzy*	dobře	někdy	uplně*
udělat	znát	potřebovat	trestat	nikdy	málo	zcela	stejně
myslet	dát	zdat*	sedět	pouze	strašně	dost	jinak*
nechat*	pracovat	objevit	dávat*	proč	zase	přítom	ted'ko*
najít*	jet*	cítit	slyšet	stejně	takle	sice ?	trochu
mluvit	začít	existovat	vzít	stále*	někde	rychle*	hned
vrátit*	mluvit	podívat*	stát se	vůbec ? ⁹	trošku*	vlastně ?	dát*
hrát	potřebovat	sedět	hrát	často*	někdy	včera*	tak že
vzít	žít	ukázat	poznat*	tady	kdy	moc	dlouho

Tabulka 2: 50 nejfrekventovanějších verb a adverbii v psaném a mluveném korpusu

k abstraktům); abstrakta – život, společnost, věc, problém, způsob, peníze, otázka. V psaném korpusu oproti mluvenému jsou navíc zastoupeny části těla. Některá substantiva v mluveném korpusu, která nenajdeme ani mezi první stovkou substantiv v psaném korpusu, jsou podmíněna typem nahrávek a tematickými okruhy dotazníku (škola – školství, třída, učitel; pracovní podmínky – povolání, zaměstnání, prostředí; výchova dětí – manželství, výchova, trest, mládež; život ve městě vs. na venkově: vesnice, venkov; vzdělávání – obor. V PMK se vyskytuje několik slov typických pro mluvený jazyk: kluk, holka, ženská (mužskej, ale také barák najdeme až v druhé padesátce – v SYN2005 je dům v pořadí již 28. slovem), ovšem také abstrakta pocit a zkušenost, která v psaném korpusu chybí, odrážející subjektivní hodnocení při neformální konverzaci. Když už jsme u abstrakt, drtivá většina, více než 2/3 nejfrekventovanějších slov v obou korpusech jsou právě abstrakta.⁶ Souvisí to zřejmě také s faktem, že zatímco na konkréta, obzvláště v mluveném projevu,

6 Tento fakt uvádí též Čermák ve svém díle *Lexikon a sémantika* (s. 55–56).

7 *Statistiky češtiny* uvádějí lemmata sloves bez reflexivní částice *se*, a tak stát reprezentuje jak stát, tak stát se. Srov. dále dostat (se), vrátit (se), snažit se, zeptat se, zdat se.

8 *Lze* nelze považovat za sloveso, nýbrž adverbium.

9 Na tomto seznamu najdeme víc automaticky chybně označených slov zde označených (?) – jde o partikule, v případě *sice* o spojku.

můžeme jednoduše poukázat, abstrakta musíme vždy pojmenovat. Ještě si povšimněme, že se v psaném korpusu vyskytuje slovo *řada*, zatímco v mluveném *spousta*.

V obou korpusech nalezneme daleko více stejných adjektiv než substantiv (především kvalifikujících), jak už jsme ukázali výše. Většina adjektiv vyskytujících se pouze v psaném korpusu má publicisticko-politický nádech (*státní, politický, sociální, světový, veřejný* apod.), což je vzhledem ke složení textů naprosto předvídatelné, a naopak adjektiva hodnotící, intenzifikační či „identifikační“, která se vyskytují pouze v mluveném korpusu (např. *normální, úspěšnej, spokojenej, náročnéj, strašnej, hroznej, mužskej, ženskej* apod.) mají osobní neformální ráz. Za povšimnutí stojí pouze absence tří adjektiv – *jistý, plný* a *silný* v první stovce nejčtetnějších adjektiv v PMK.

Tabulka 2 (na předchozí straně) znázorňuje výskyt 50 nejčastějších verb a adverbii v obou korpusech.

V porovnání se všemi autosémantickými slovními druhy se mezi nejčtetnějšími slovy v obou korpusech vyskytuje nejméně stejných sloves. Ze seznamu 50 nejčtetnějších sloves v psaném korpusu se jich pouze 9 nevyskytuje v PMK: *patřit, věst, uvést, získat, znamenat, rozhodnout, objevit, cítit* a *ukázat*. Vyjdeme-li z mluveného korpusu, až 86% sloves se vyskytuje mezi nejčtetnějšími 100 slovesy i v psaném korpusu. Jen 7 sloves z PMK nenajdeme v psaném korpusu: *líbit se, jezdit, číst, bydlet, učit se, věnovat se* a *trestat*. Poslední sloveso přímo souvisí s tematickými okruhy dotazníku (téma výchova dětí), ostatní jsou spjatá s typickými tématy neformální konverzace: záliby, cestování a bydlení.

Zhruba čtvrtina adverbii ze seznamu 50 nejfrekventovanějších se nevyskytuje jak v psaném, tak v mluveném korpusu. Absence některých adverbii souvisí se stylem: v psaném korpusu najdeme slova jako *již* a *téměř*, která se v mluveném jazyce nepoužívají, a naopak v mluveném korpusu se vyskytují varianty či synonyma typické pro mluvený jazyk jako *dneska, ňák, eště, trošku, ted'ka, hrozně, dycky, furt*.

3.1.2 Nejfrekventovanější slova v mluveném korpusu

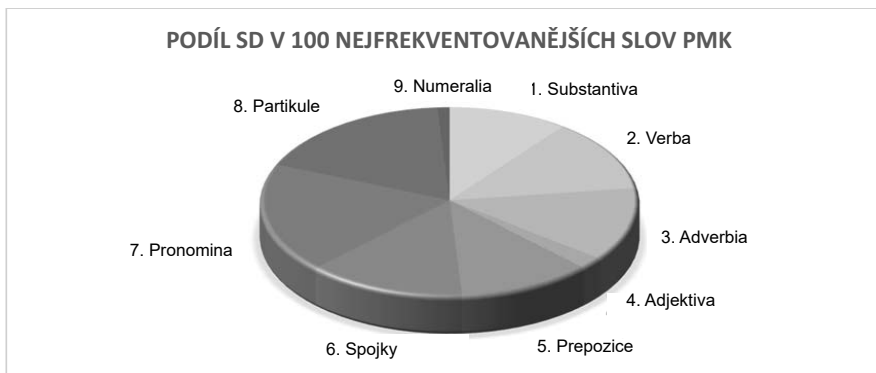
Prvních 100 nejfrekventovanějších slov v PMK vypadá poněkud jinak než seznamy nejfrekventovanějších autosémantik (tabulka 3 a graf 3).

Ze sta slov je pouze třetina autosémantických, dvě třetiny připadají na synsémantická slova – zájmena, předložky, spojky, partikule. Dalo by se říci, že hodnotící funkci adjektiv v mluveném jazyce přebírají partikule. Pořadí prepozic je v mluveném jazyce stejné jako v psaném. Všechna synsémantická slova (kromě číslovek) jsou v první stovce rozložena rovnoměrně – z autosémantických slov takovouto charakteristiku mají pouze slovesa (částečně i adverbia):

Pronomina (18): ten (1.), já (5.), von /+P/ (22.), co (25.), voni /+P/ (26.), takovej (27.), vona /+P/ (42.), kterej (43.), ňákej (45.), my (46.), všechen (48.), to (51.), něco (52.), ty (57.), se (67.), svůj (70.), někdo (87.), každej (98.)

Lemma	Frekvence	Lemma	Frekvence	Lemma	Frekvence	Lemma	Frekvence
ten	40271	voni	2715	to	1581	pro	1083
bejt	20255	takovej	2631	něco	1549	když	1081
a	19586	z	2531	eště	1529	řict	1077
že	13542	že jo	2500	chtít	1516	hodně	1067
já	8743	do	2474	řikat	1511	nó	1048
mít	7871	dítě	2468	za	1501	dyž	1021
no	7784	asi	2438	ty	1472	dyž tak	993
v	7716	takže	2330	práce	1455	jeden	976
na	7067	vědět	2328	ne	1398	vidět	968
jako	6717	jak	2258	vo	1398	než	950
tak	6224	taky	2257	člověk	1335	vůbec	917
ale	6022	muset	2215	pak	1314	když tak	906
tam	5704	být	2188	žena	1313	někdo	893
teda	4276	dělat	2143	škola	1308	dneska	878
prostě	3924	lidi	2138	jít	1281	kde	859
myslet si	3263	aby	2118	vlastně	1268	věc	853
nebo	3262	vona	2108	se	1246	rodina	835
třeba	3186	ktorej	1946	myslet	1230	dobrej	926
s	3150	k	1912	moc	1208	u	804
protože	3086	ňákej	1899	svůj	1177	samozřejmě	800
už	3052	my	1865	jenom	1156	jinej	776
von	2968	i	1787	teď	1152	po	772
jo	2966	všechn	1774	no tak	1122	každěj	772
mocť	2793	tady	1696	potom	1122	chodit	761
co	2767	zase	1615	to že	1084	život	753

Tabulka 3: 100 nejfrekventovanějších slov v PMK

Graf 3: Podíl slovních druhů v 100 nejfrekventovanějších slov PMK

Partikule (17): no /+I/ (7.), teda (14.), prostě (15.), třeba (18.), už (21.), jo (23.), že jo (29.), asi (32.), taky (36.), eště (53.), ne /+I/ (59.), vlastně (66.), jenom (71.), no tak (73.), nó (80.), vůbec (86.), samozřejmě /+I/ (95.)

Spojky (13): a /+P/ (3.), že (4.), jako /+P/ (10.), ale /+P/ (12.), nebo (17.), protože (20.), takže (33.), aby (41.), i /+P/ (47.), to že (75.), když (77.), dyž (81.), dyž tak /+P/ (82.), než (85.), když tak (87.)

Verba (12): bejt (2.), mít (6.), myslet si (16.), moct (24.), vědět (34.), muset (37.), být (38.), dělat (39.), chtít (54.), říkat (55.), myslet (68.), vidět (84.), chodit (99.)

Adverbia (12): tak /+P/¹⁰ (11.), tam (13.), jak /+SPOJ/ (35.), tady (49.), zase /+P/ (50.), pak /+P/ (62.), moc (69.), teď /+P/ (72.), potom /+P/ (74.), hodně (79.), dneska (88.), kde (89.)

Prepozice (11): v (8.), na (9.), s (19.), z (23.), do (30.), k (44.), za, (56.) vo (60.), pro (76.), u (94.), po (97.)

Substantiva (10): dítě (30.), lidi (39.), práce (58.), člověk (61.), žena (63.), škola (64.), věc (91.), rodina (92.), život (100.)

Adjektiva (2): dobrej (93.), jinej (96.)

Numeralia (1): jeden (83.)

3.2 Studium morfologie

Na několika příkladech, převzatých z příručky *Statistiky češtiny*, která pracuje s materiálem ze SYN2005, ukážeme některé z možností studia morfologie na základě korpusů.

3.2.1 Rod, číslo a pád u jmen

V korpusu SYN2005 se singulár vyskytuje třikrát častěji než plurál. Ze všech pádů se nejvíce vyskytuje nominativ, dále genitiv, akuzativ a lokál. Vokativ se v neutru nevyskytuje vůbec. Nepředložkové pády se vyskytují více než dvakrát častěji než předložkové. Maskulin životných je skoro dvakrát méně než neživotných, dohromady je však maskulin třikrát více než neuter. Níže uvedená tabulka uvádí rozložení rodu, pádu (předložkových a nepředložkových) a čísla u substantiv (dalších příkladů si povšimnete sami):

SYN2005	Ma.	Mi.	F	N	Nepředložkový pád	Předložkový pád	SG	PL	CELKEM
N.	9,0	7,1	9,8	3,2	29,0	0,02	23,0	6,1	29,1
G.	3,3	8,5	11,0	4,6	19,5	7,9	18,5	8,9	27,5
D.	0,91	0,83	1,2	0,67	1,7	2,0	2,7	0,92	3,6
A.	1,5	6,5	8,1	3,1	13,3	5,9	14,2	5,0	19,2
V.	0,25	0,01	0,09	0	0,35	0	0,35	0,001	0,35
L.	0,20	4,2	5,0	2,4	0	11,8	9,7	2,1	11,8
I.	1,1	2,8	3,2	1,4	4,4	4,1	6,6	1,9	8,5
CELKEM	16,4	29,8	38,5	15,3	68,3	31,7	75,2	24,8	100

Tabulka 4: Rozložení rodu, pádu a čísla u substantiv

¹⁰ Takto je označena homonymie: /+P/, /+SPOJ/, /+I/ znamená, že se slovo vyskytuje též ve funkci partikule, spojky, interjekce.

3.2.2 Adjektiva

U adjektiv nás může například zajímat poměr deklinačních paradigmat. Na tvrdý vzor *mladý* připadá 73,2% výskytů, zhruba čtvrtinu výskytů mají tedy měkká adjektiva. Přivlastňovací adjektiva (vzor *otcův, matčín*) se vyskytují velmi málo – 1,4%. Poměr stupňovaných a nestupňovaných adjektiv je zhruba stejný (54,4% : 45,6%). Komparativ a superlativ se však v SYN2005 vyskytuje poměrně dost málo: 92,3% všech doložených adjektiv se vyskytlo v pozitivu, jen 4,4% v komparativu a 3,4% v superlativu.

3.2.3 Verba

Stejně jako u substantiv, u verb se tvary singuláru vyskytují třikrát častěji než plurál. Ve všech časech se výrazně nejvíce používá 3. osoba singuláru, nejméně 2. osoba plurálu, jak názorně ukazuje další tabulka:

SYN2005	Osoba a číslo						Číslo		CELKEM
Čas-způsob	1. sg	2. sg	3. sg	1. pl	2. pl	3. pl	SG	PL	
Ind. prez.	9,1	2,3	61,1	6,8	3,1	17,6	72,5	27,5	100
Ind. přét.	8,4	1,2	71,7	2,5	0,24	16,0	81,2	18,8	100
Ind. fut.	9,3	3,3	57,0	7,4	3,8	19,2	69,6	30,4	100
Kond. prez.	13,4	4,4	57,7	5,3	2,7	16,5	75,5	24,5	100
Kond. přét.	24,0	3,0	60,9	2,9	0,47	8,7	87,9	12,1	100
CELKEM %	12,9	2,9	61,6	4,9	2	15,6	76,6	23,4	100

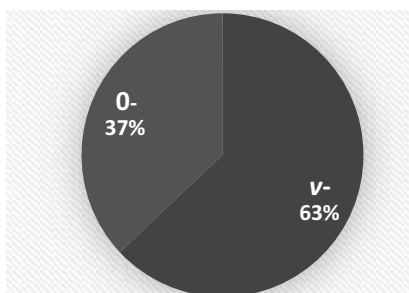
Tabulka 5: Rozložení času, způsobu, osoby a čísla u verb

Procentní zastoupení vidu podle výskytu sloves v korpusu SYN2005 je následující:

- imperfektivní: 63,6%
- perfektivní: 35,3%
- obouvidá: 1,1% (např. *definovat, investovat, konstatovat, věnovat, vypovídat* apod.)

3.2.4 Analýza obecné češtiny

U mluvených korpusů můžeme studovat frekvenci obecněčeských forem a tvarů, variabilitu koncovek apod. Srovnáním morfologie psaného a mluveného jazyka se zde nebudeme blíže věnovat (zájemce odkazují na práci Jitky Šonkové *Morfologie mluvené češtiny*). Pro ilustraci uvedu jen dva příklady z PMK – zastoupení protetického -v, (ve výše uvedených seznamech jsme se s tímto jevem už setkali) a výskyt koncovky *-ma* v instrumentálu plurálu:

Graf 4: Výskyt protetického v- v PMK

Graf 5: Koncovka -ma v instrumentálu plurálu

3.3 Frekvence dubletních tvarů a variant

Je jistě dobře vědět, který z dubletních tvarů, či která varianta různých lexémů se vyskytuje více, případně v jakém kontextu. Týká se to jak morfologie (např. lokálové koncovky -u/-e), tak dubletních tvarů toho kterého konkrétního lexému (např. *brzy/brzo*). Může se jednat o stylové rozdíly (např. *méně/miň*), mluvené tvary (*dneska*), ale také o úzus vycházející z funkce a struktury věty (*úzce/úzko*).

Dublety se velmi často vyskytují u adverbii: dublet končících na -ě/-o (*úzce/úzko*) je v SYN2005 104 a jejich výskyt je téměř vyrovnán: tvarů na -o je 52,2%, kdežto tvarů na -e/ě je 47,8%. Tvar *daleko* se např. vyskytuje 60× častěji než *dalece*, *dlouho* 25× častěji než *dlouze*, *těžko* 2× častěji než *těžce*, *úzce* desetkrát častěji než *úzko*, zatímco tvary *hluboce* a *hluboko*, *draze* a *draho* jsou vyrovnány.

Další příklady uvedeme z PMK: v mluveném jazyce se mnoho tvarů vyskytuje v redukované podobě. V následující tabulce znázorníme typické redukce souhlásek a frekvenci tvarů (příklady jsou seřazeny podle celkového počtu výskytů, frekventovanější tvar je uveden jako první):

když	2551	dyž	2315	vždycky	417	dycky	351
ňákej* ¹¹	1716	nějakej*	457	kdyby	384	dyby	245
eště	1588	ještě	204	dyť	391	vždyť	7
ňák	1017	nějak	286	cera*	43	dcera*	6
jesli, jesi	467, 313	jestli	488	méno*	24	jméno*	3
esi, esli	21, 14						

Tabulka 6: Frekvence variant v PMK

Dále představíme frekvenci dublet adverbíí. Kratší tvar má vždy výrazně vyšší frekvenci:

víc 967 – více 68; míň 166 – méně 49; líp 94 – lépe 39; hůř 35 – hůře 3; dřív 321 – dříve 42; dýl 31 – déle 3

Nakonec se podíváme na poměr některých variant (varianty jsou uvedeny podle frekvence):

brzo 56 – brzy 19; dneska 812 – dnes 54; jenom 1439 – jen 133; přece 308 – přeci 86; spíš 646 – spíše 16; taky 2308 – také 63; teda 4351 – tedy 412; vždycky 417 – vždy 6; zase 1644 – zas 365; znova 77 – znovu 27; hele 254 – heled' 16 – heled'te 11; ted' 1174 – ted'ka 472 – ted'ko 220 – ted'kon 87 – ted'konc 3; vodkad' 6 – vodkud 4 – odkud 3; tenhleten 27 – tenhle 25 – tendle 22 – tento 15 – tenleten 15 – tendleten 11 – tenle 10 – tendlecten 1 – tenhlecten 1

Jistě stojí za povšimnutí, že je v SYN2005 poměr tvarů *brzo-brzy* opačný: *brzy* se v psaném jazyce vyskytuje 5krát častěji než *brzo*.

4. Závěr

Na této krátké ukázce jsme dokumentovali, že korpusy jsou nesmírně důležitým zdrojem studia nejrůznějších specifických informací o jazyce. Umožňují nám identifikovat všechny tvary v textu, včetně jejich frekvence a kontextu, a tím také jak ustálené, tak náhodné kolokace, ze kterých se časem můžou stát ustálené. Studium valence slova nebo například výskytu víceslovných předložek (např. v *průběhu*, *na rozdíl od*), partikulí (*dyž už, přece jen, ne náhodou*), konjunkcí (*dříve než, právě když*) je velmi obtížné bez informací o jazykové kolokabilitě (spojitelnosti slova), kterou nám nabízí korpusový materiál. Informace o frekvenci slov, jejich tvarů a variant poskytují každému uživateli jazyka lepší přehled o centrálních a periferních jevech v jazyce, o jazykovém úzu a preferencích v tom kterém období jazykového vývoje.

Jazyková variabilita, v níž se odrážejí vývojové tendence v jazyce, je jedním z hlavních cílů studia jazyka. Propojením synchronního korpusu s diachronním lze získat nejen lepší představu o typech jazykové variability, ale i o zákonitostech vý-

¹¹ Slova označená hvězdičkou představují absolutní frekvenci, tj. výskyt tvarů ve všech pádech.

voje češtiny. Porovnáním psaných a mluvených korpusů lze získat ucelenější přehled o rozdílech mezi psaným a mluveným diskursem. Mluvené korpusy umožňují pak studium běžného jazykového úzu a obecné češtiny. Psané korpusy složené z různých typů textů umožňují dále sledovat rozdíly v rámci jednotlivých žánrů (odborné texty, publicistika, beletrie). Paralelní korpusy mají neocenitelný význam pro translátologii. Pro lexikografy je korpus cenným zdrojem informací o úzu slov a jejich souvýskytu doplněném informací o jejich frekvenci. Lingvisté zabývající se aplikovanou lingvistikou v korpusech nacházejí typický a nezkreslený zdroj dat, o který se opírají při tvorbě jazykových pomůcek.

Bez rozsáhlých korpusů je dnes tedy nemyslitelné sestavení moderní gramatiky, moderního výkladového jednojazyčného či dvoujazyčného slovníku či učebnice češtiny.

Literatura

- Adamovičová, Ana (2011): Běžně mluvená čeština a její frekvenční slovník, aneb Jak lidi v Praze doopravdy mluvěj. In J. Hasil, M. Hrdlička (eds.): *Přednášky z 54. běhu LŠSS*, Praha: FFUK, s. 45–62
- Čermák, František (1995): Jazykový korpus: Prostředek a zdroj poznání, *Slovo a slovesnost* 56, s. 119–140
- Čermák, František (2010): *Lexikon a sémantika*, Praha: NLN
- FSMČ: Čermák, František et al. (2007): *Frekvenční slovník mluvené češtiny*. Praha: Nakladatelství Karolinum
- Koprivová, Marie (2006): *Valence českých adjektiv*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny
- Meyer, Charles – Johansson, Stig – Aarts, Jan – Tottie, Gunnel – Rissanen, Matti (1996): A tribute to W. Nelson Francis and Henry Kucera. *ICAME Journal* No. 20, s. 99–114
- SČ: Bartoň, Tomáš – Cvrček, Václav – Čermák, František – Jelínek, Tomáš – Petkevič, Vladimír (2009): *Statistiky češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny
- Sedlačíková, Blanka (2012): *Historie matematické lingvistiky*. Brno: Akademické nakladatelství CERM v Brně
- Šonková, Jitka (2008): *Morfologie mluvené češtiny*, Praha: NLN
- Těšitelová, Marie (1970): J. A. Komenský a racionalizace osvojování si slovní zásoby. *Slovo a slovesnost* 31, s. 397–399

Klíčová slova

jazyk psaný; jazyk mluvený; korpus; korpusová lingvistika; matematická lingvistika; frekvence

Key words

written language; spoken language; corpus; corpus linguistics; mathematical linguistics; frequency

Abstract

This paper first defines mathematical and corpus linguistics, presents some significant corpora of Czech and other languages and their authors, and then focuses on the potential and significance of the study of language using corpora. It deals mainly with the differences between written and spoken language documented by the frequency of parts of speech in the written and spoken corpus. Attention is also devoted to the lexicon and morphological categories, including the variability and frequency of their forms. Numerous examples from contemporary written and spoken Czech (based on corpora SYN2005 and PSC) are cited. The conclusion emphasizes the benefits of studying different aspects of language using corpora.

Eliptičnost a redundantnost v řeči

Marie Čechová

Eliptičnost a redundantnost v řeči chápeme jako dva navzájem se vylučující, odporující si pojmy, pojmy kontrární, ale zároveň nahlížené ze vzájemných pozic.

Eliptičností míníme vypouštění (jako proces) i vypuštění (jako výsledek procesu vypouštění), ale i pouhé (ve shodě s V. Šmilauerem) „nevyjádření takových slov a vět, které podle daného větného schématu očekáváme“ (Novočeská skladba, dále NČS, s. 90), tj. neúplné vyjádření, jako redukci ji označuje Mluvnice češtiny 3 (dále MČ), jako prázdná místa F. Trávníček (Mluvnice spisovné češtiny II, dále MSC), mluví o větě kusé, tj. o větě s nevyjádřenou částí, a o větě stažené). Všechny tyto charakteristiky vycházejí ze systémového pojetí založeného na poznání psané řeči.

Redundance jako pojem jazykovědný znamená přebytečnost, nadbytečnost v řeči a s tím možnou související nadměrnost informací a výrazových prostředků, a tedy následnou mnohomluvnost a rozvláčnost.

Oba pojmy mají i své blízké příbuzné, od nichž je obtížné je odlišit.

Eliptičnost/elize se stýká v syntaktické terminologii stavby větné s pojmem větný ekvivalent, u dvočlenné věty neúplné/eliptické pak se stýká s pojmem věta jednočlenná. Jak dále ukážeme, elipsou je možno mínit více různých jevů, v mluvniciích vždy neexistuje jednotná klasifikace.

Redundanci můžeme klást do sousedství výrazu pleonasmus nebo ji lze dokonce považovat za jeho synonymum, tj. nadbytečné hromadění významově blízkých, ba totožných výrazů. My chápeme redundanci jako pojem nadřazený pleonasmu, pleonasmus jako pojem užší, ne každá redundance je pleonasmem, pleonasmus je však redundancí.

Eliptičnost se dotýká jazykového systému nedodržováním předpokládaného větného či textového schématu/vzorce, projevuje se v řeči, a to jak záměrně z úsilí po řečové ekonomii, úspornosti, tak nezáměrně, jako projev stylizační neobratnosti, někdy vyúsťující v dvojnásobnost až v nesrozumitelnost sdělení *Petr uviděl na ulici kamaráda, hned na něho volal* (kdo na koho?).

S nedourčením způsobeným nežádoucí elipsou se setkáváme i v odborných textech, dokonce u absolutně bohemistických studií: *Text se korigoval, revidoval a měnil pořadí dokola, až teprve koncem roku 2014 vznikla definitivní, v pořadí již šestá verze, která již odpovídala jejich představám*. Přitom se nedovíme, koho hledat za slovem *jejich*, vpředu se nemluví o více subjektech. Zarážející je taková elipsa přímo v názvu kapitoly: *Četnost výskytu v učebnicích*. Autor spoléhá na kontextovou návaznost, na to, co zjistil čtenář v předchozích kapitolách, event. co zjistí čtením příslušné kapitoly (čeho se četnost týká).

Redundance se projevuje v jazyce nadměrným opakováním větných schémat nebo jejich částí, v řeči jako vědomé úsilí po dostatečné míře sdělnosti, zřetelnosti, jasnosti vyjádření, aby příjemce pochopil záměr autora, nebo proto, aby něco zdůraznil (*šel dlouho a dlouho*), nebo se autorovi zdá, že strohost není společensky žádoucí, za zdvořilé považuje rozvitější vyjádření. Jindy jako u elipsy je to projev stylizační neobratnosti či zapomnětlivosti (v řeči mluvené), projevující se nežádoucím opakováním a hromaděním fakt i výrazových prostředků často bez příčinné provázanosti, čímž dochází k informačnímu přesycení příjemce, ten „se v textu ztrácí“, a tím k možnému neporozumění smyslu sdělení. Tak redundantnost stejně jako eliptičnost může způsobit až nesrozumitelnost.

Setkáváme se i s kombinací obojího, eliptičnost přechází v redundantnost a ta v eliptičnost, a to nejen v jednom komunikátu, ale i v jedné výpovědi: *Si to žene k lesu*. Ani z kontextu nevíme *kdo*, zato nadbytečné je emfatické *si to*. Častou kombinací obojího nacházíme u nezkušených mluvčích ve vypravování; jsme u nich svědky neopodstatněných návratů, opakování a naopak skoků s vypuštěním důležitých etap ve vypravování příběhu, tedy nežádoucí elipsy faktů a dějů. Jaké důsledky má takovýto způsob výstavby projevu v instrukci k obsluze přístrojů, zná většina z nás, neumíme podle něho uvést přístroj do provozu.

Zarážející je výskyt tohoto jevu u profesionálních publicistů: *Za zhruba pět týdnů ji (rozuměj sochu Anežky České) vytvořili čtyři žáci Střední průmyslové školy kamenické a sochařské z Hořic na Jičínsku, kterou absolvovala i její autorka Alena Kubcová-Šubrtová*. Kdo vlastně sochu vytvořil? Jmenovaná byla jednou ze čtyř spolutvůrců, nebo nikoli? Jestliže dílo sochali žáci SPŠKS, tak není třeba opakovat, že ji absolvovala i jmenovaná spolutvůrkyně. Je-li tomu tak. U autora nepochybně došlo k ztrátě větné perspektivy a tím se dopustil popsaných neobratností.

Z hlediska komunikačního, s ohledem na příjemce, autor by měl na jemných vavách zvažovat výběr informací i jejich vyjadřování, aby příjemce neodpuzoval tím, že na jedné straně ho nudí nadměrným opakováním, a vůbec hromaděním údajů a jejich pojmenování, na druhé straně by ho neměl nadměrně napínat neuvážením nutných údajů, jež pak příjemce musí doplňovat z vlastního poznatkového rejstříku (zkušenostního komplexu), což může vést k mylným dedukcím (o tom viz Čechová, Ještě k přijímání textu, in *Život s češtinou*, v tisku).

Jak jsme výše naznačili, někdy se pojmy zaměňují. Z našeho hlediska, uváděného v mluvnici Čeština – Řeč a jazyk (dále Č – R+ J), nepovažujeme za elipsu větné ekvivalenty. Ty nemají strukturu věty, jsou to takové nevětné výpovědi, v nichž je užito pojmenování v kontextu a v komunikační situaci, tj. jako výpovědi (tak výraz *Muzeum* může být pouhým pojmenováním budovy, kdežto jindy, např. v hlášení stejnojmenné stanice metra je výpovědí, ve formě větného ekvivalentu. Dříve takovéto útvary (námi i dnes už běžně i v učebnicích označované jako větné ekvivalenty) byly v mluvnicích přiřazovány k jednočlenným větám a označovány za jednočlenné věty neslovesné (v daném případě jmenné), výzvy, přání, pozdravy... (*Vodu! Šťastnou cestu!*) jsou považovány např. v Příruční mluvnici za eliptické

věty. Dokonce i nejnovější Akademická gramatika spisovné češtiny (dále AGSČ) pokládá za nominativní věty nápisy typu *Škola*.

Podle našeho pojetí nemůže v žádné větě chybět predikát (*Stmívá se. Hřmí.*), bez něho není věta, může však být elidován, nahrazen pauzou nebo v písmu pomlčkou či čárkou. Nelze pominout ani eliptické frazeologické výpovědi, které mnohdy přecházejí ve větné ekvivalenty, záleží na míře nominalizace: *Mladí ležáci – staří žebráci, Škola – základ života*.

Zcela běžná a základní je v řeči elipsa podmětu, je-li zřejmý z kontextu nebo z komunikační situace (*Přišel včas? Pracovala?*) na rozdíl od angličtiny, němčiny, francouzštiny, ale i ruštiny... F. Kopečný v Základech české skladby (dále ZČS) konstatuje, že elipsu umožňuje aktuální stavba větná, že kontextová elipsa se jako elipsa necítí, na rozdíl od skutečné, situační elipsy. I V. Šmilauer v Nauce o českém jazyku (1972, dále NČJ) konstatoval, že některé ustálené výrazy jako elipsy „necítíme“.

Pochopitelně je spíše elidována tematická, základová složka výpovědi než rematická, jádrová, ale jak ukážeme dále, ani to není nemožné.

Zastavme se u tohoto jednoho z principů stavby české věty, vyjadřování × nevyjadřování (elipsy) podmětu: Základním prostředkem je nevyjadřování podmětu zřejmého ze situace a z kontextu, jeho vyjadřování je prostředek příznakový, zdůrazňovací. V odborném projevu, ale i jinde je např. nadbytečné vyjadřování 1. osoby singuláru pomocí zájmena *já* považováno za nepřiměřené vyzdvihování vlastní osoby, tzv. jáství. (O vyhoceném jáství a dalších problémech spjatých s kategorií osoby viz v kapitole Užívání kategorie osoby jako výraz nadřazenosti, nebo sounáležitosti in *Řeč o řeči /dále Ř o Ř/, s. 62–70*).

V české větě se vypouští to, co může příjemce vydedukovat (viz Grepl – Karlík: Skladba češtiny). Elipsou může být i jiný větný člen než podmět, dokonce i vazebný předmět, je-li odvoditelný z kontextu: *Přivezli jste dědu? Přivezli*. Opakování předmětu je náležité např. tehdy, vznikla-li by pochybnost, koho přivezli: *Dědu jsme nepřivezli, ale /přivezli jsme /babičku*. Ani opakování přísudku v druhém případě není nutné; pohybuje se na hranici věty a větného členu (v daném případě dvojnásobného).

V komunikační praxi se běžně setkáváme s elipsami celých výpovědí, a to řídicích vět nepnoobsažných: *Veźmi si s námi ovar* (1. replika). *Bolí mě žlučník* (2. replika). Elidována je věta/věty, event. důvodová spojka: *Ovar si nevezmu, protože mě bolí žlučník / Děkuju, nemůžu si ho /ovar/ vzít, protože ...*

Nabízí se další otázka: zda pojmut zeugma jako jistý druh elize (Na stanici metra se ozývá hlášení: *Urychleně vystupujte a nastupujte do soupravy*), stejně tak i tzv. francouzský doplněk (*seděl u stolu, lokty /maje/ opřeny o jeho desku ...*). Při kláníme se k názoru, že ano. U zeugmatu jde o stažení dvou konstrukcí do jedné, přičemž u prvního slovesa je to nenáležité, jde vlastně o elipsu. Sloveso *vystupovat* v daném případě, kdy jde o význam ‚zvenitř ven‘ žádá předložkovou konstrukci se z (+ 2.

pád), ta je zde vypuštěna. Sloveso *vystupovat* lze sice spojovat i s předložkou *do*, avšak ve významu „nahoru“: *Vystupujte po schodech jeden za druhým*.

I osamostatněný větný člen (vzniklý parcelací věty) je někdy pokládán za eliptickou větu, v České mluvnici (dále ČM) najdeme na to příklady z uměleckých textů (s. 327): *Jsem ve třídě nejstarší. A nejhoupější. Řekla mu o tom sama. Ve snu*. Vznik druhého z nich lze interpretovat takto: ← *Řekla mu o tom sama ve snu / Řekla mu o tom sama, bylo to ve snu*.

Za elipsu lze považovat i univerbizované výrazy vzniklé např. vypuštěním řídicího členu a substantivizací členu rozvíjejícího, přívlastku: *taneční hodiny* → *taneční*, *střední škola* → *střední...*, jindy vypuštěním rozvíjejícího jména: *škola...*

Jak je to s apoziopézí, tedy s nedokončením výpovědi? (*Já jsem se tak rozčilil, že ...*). U ní nechybí některý větný člen z vnitřku věty, ale konec výpovědi, její jádro, tj. ta část, jež bývá nositelkou nové, tj. podstatné informace. Přesto apoziopéze zpravidla nevede k neporozumění, protože bývá vypuštěno to, co si příjemce na základě hlasové modulace nebo z dosud vyjádřeného, často doprovázeného gestem, mimikou, kinezí, snadno domyslí, v našem případě z nasazení bojovné grimasy mluvěcího spolu s rozmáchnutím ruky (je jasně naznačena facka, řečeno slovy: *že bych mu jednu vrazil / že jsem mu jednu vrazil*). Zda se děj a na kom realizoval, vyplynulo z předchozích nebo vyplyne z dalších výpovědí. Tedy jde vlastně o elizi části příběhu snadno domyslitelného, proto lze i apoziopézi k elizi přiřadit. I když o tom uvažovali už B. Havránek a A. Jedlička (ČM, 1960, 335), toto pojetí není zcela všeobecně přijímáno. V MČ3 se podotýká, že textová elipsa na rozdíl od apoziopéze má koncovou kadenci a obsahuje réma.

Svého druhu elipsou, resp. apoziopézí, jsou zkrácené floskule (společensky na nízké úrovni) typu: *Tak zase někdy* (na viděnou/na shledanou), *Mějte se* (dobře), *Zdravím* (Vás)..., sem můžeme zařadit i značně rozšířené, ze společenského hlediska pokleslé zkráceniny z pozdravů *Na shledanou*, *Do videnia* → *naschle, dovi*/, což je přijatelné snad pouze mezi mladými vrstevníky, nikoli u úředníků, prodavačů, pracovníků služeb, kteří takto „zdraví“ klienty, nebo zdraví-li takto studenti učitele.

Sem lze přičlenit i opačně vypuštění začátku výpovědi, proziopézi. Např. při představování místo celé předpokládané konstrukce, když představujeme jednu osobu za druhou, vypouštíme začátek výpovědi, který by se opakoval ve všech případech: *Dovolte mi představit Vám /svoji/ manželku* → *moje manželka*. Šlo-li by o izolovanou výpověď bez kontextu, pak bychom uvažovali o větném ekvivalentu.

Na okraj zvažme i přiřazení následujících typů výpustek: odsouvání koncového *-e* u komparativu typu: *dále* → *dál*, *více* → *víc*, *lépe* → *líp*, *méně* → *míň* (v posledních dvou případech ve spojení s úžením samohlásky v kořeni slova), jež bývají v mluvnících přičleňovány k alternacím hláskovým jako typ: *-e/0*. Obdobně můžeme o všech obdobných alternacích při tvoření slov a jejich ohýbání (*kuchyně/kuchyň*) uvažovat jako o elizi, ale tím směrem se nehodláme ubírat, jde nám o elizi v syntaktických konstrukcích, jak se uplatňují v řeči. Necháme stranou vynechávání hlásek ve slově, tedy elizi udávanou V. Cvrčkem v Mluvnici současné češtiny

(s. 50, dále MSC), může být i ve slovním spojení, viz haplogogie: *třeba > trá, paní učitelko > pančelko*.

Už z několika uvedených příkladů, je zřejmé, že takto ekonomicky motivovaná vypuštění jsou vlastní řeči mluvené, nejčastěji dialogické, i v případě nesrovnalostí snadno odstranitelné prostou bezprostřední rektifikací.

Je tomu tak i v odborném projevu psaném? Nahlédnete-li do textu výše, najdete v něm ve větě *vyplýnulo z předchozích nebo vyplyne z dalších výpovědí* elipsu předmětu (*výpovědí*) po atributu (*předchozích*). Mohli jsme postupovat opačně, po atributu *předchozích* uvést řídicí jméno *výpovědí* a elipsu volit po atributu *dalších*: *vyplýnulo z předchozích výpovědí nebo vyplyne z dalších*. Tuto elipsu můžeme realizovat bez újmy na srozumitelnosti, protože doplnění je zřejmé: *z dalších výpovědí*.

Jestliže všechny námi dosud jmenované mluvnice se nějakým způsobem více či méně dotýkají eliptičnosti, nejvíce V. Šmilauer v NČS a MČ3, tak totéž nelze říci o redundanci. Té si všímají jen některé z nich (např. Č – Ř + J) a ještě jen okrajově. Pochopitelně, protože jde o jev především komunikační, proto jí spíše pozornost věnují publikace orientované komunikačně (Čechová Ř o Ř; Hoffmannová a kol. Stylistika mluvené a psané češtiny, dále SMPČ), a to vesměs jako jevu nežádoucímu, se zaměřením např. na nerespektování zásad užívání konektorů: nadměrné opakování týchž pojmenování, jejich synonym, nadužívání zájmen..., zvláště v psaném projevu je „redundantnost vnímána jako nepatřičná... Ideálem psaných textů je neredundantnost, formulační konciznost, vyjadřovací ekonomičnost“ (SMPČ, s. 193). Dodejme, že ani v mluvených projevech, zvláště veřejných, není redundance žádoucím prostředkem kultivované řeči, pokud nejde o záměr autora opakováním něco zdůraznit, rektifikací něco vysvětlit..., ale to je možné i v projevu psaném, i když to není tak frekventované.

Podle našeho názoru k redundantním prostředkům náleží i další jevy, nepochybně bezúčelné začleňování celých větných konstrukcí do řeči. Dnes je běžné, že dotazovaní odborní mluvčí, zvláště v médiích začínají odpověď na otázku moderátora nikoli přímo, ale svého druhu oslím můstkem, formálně navazovací větou (avšak v daných případech vlastně nejde o navazování): Jak se připravujete na maturitu? *Co se týče / Pokud jde o maturity...*, tedy zbytečným začleněním vedlejší věty příslowecné zřetelové nebo korelativními výrazy typu: *ohledně/s ohledem/vzhledem k, z hlediska*, např. *týkají se sporu ohledně zrušení...*, *Naše zjištění jsou cenným příspěvkem ohledně diet a cvičení*, nadbytečné jsou i obecné výrazy širokého významu, často až nulového: *problém, rámeček, oblast*, viz v *rámcích ergonómických aspektů, v oblasti výchovně-vzdělávací práce...* Nevhodná opakování i jiná, týchž slov nebo slov s týmž kořenem, se vyskytují často v administrativních a v (převzatých) publicistických projevech, např. při změně soudního řízení: *ne musí podávat podání vysvětlení...*, *nabízet rozšířenou nabídku*.

K redundantním lze přiřadit i nemotivované, nefunkční užívání multiverbizovaných spojení typu *zabezpečit, zajistit* + substantivum, pokud nejde o organizování

činnosti, ale o postižení činnosti samé: *Stavbaři zabezpečují realizaci projektu přestavby města*. Tyto a obdobné případy jsme analyzovali v Ř o Ř (s. 50–55), proto se jimi tady nebudeme zabývat.

Nabízí se otázka, zda k redundanci přičlenit i další v řeči nadbytečné prostředky textové, syntaktické, lexikální, ba i fonetické.

Obraťme pozornost na prostředky výstavby a návaznosti uvnitř textu. I vyspělí uživatelé, u nichž bychom předpokládali schopnost obratného tematického navazování, se dopouštějí neobratností v podobě opakování týchž výrazů na místě, kde bychom očekávali odkazovací výraz nebo elipsu. Jsme toho svědky např. i u doktorských disertací: *Přísluvečné doplnění je obligatorním aktantem přísudkového slovesa a nelze jej z věty vypustit*. Na tuto výpověď bezprostředně navazuje následující: *Přísluvečné doplnění je řízeno významem slovesa....* Dále pak: *Přísluvečné určení vyjadřuje okolnost děje...*

Lze za redundantní mít i opakování těch prostředků, jež byly užity už výše/předtím, nebo naopak jejich neuvedení za elipsu? Zastavíme se u nich:

Opakování × neopakování předložkových a spojovacích výrazů, opakování přívlasků rozvíjejících dvě či více jmen, příslovečných určení u sloves, adjektiv či příslovcí: *S dárky pamatoval na rodiče, na sourozence, na babičku a i na dědečka. Přišel jsem, abych Vás pozdravil a abych Vás pozval na křtiny našeho syna*. Zdá se, že v těchto případech je opakování předložky i spojky neúčelné, tedy redundantní. Ale jak je tomu v případech následujících? *Obdivovali jsme statného slona a nosorožce. Práce je velice náročná a nebezpečná*. Bylo by tady opakování adjektiva *statné* a příslovce *velice* nadbytečné? Všimněme si druhého příkladu: Je práce jen velice náročná, nebo je i velice nebezpečná? Kvalifikátor *velice* se vztahuje jen k nejbližšímu nadřazenému výrazu, nebo k oběma? Chceme-li, aby se zřetelně tento kvalifikátor vztahoval k oběma následujícím výrazům, je třeba ho opakovat, tím se zároveň zvýrazní vysoká míra vyjádřených vlastností. Samozřejmě, je-li rozvíjející slovo před druhým jménem, nerozvíjí první: *Překvapil nás chlad a silný déšť*. Bez pochyb redundantní je vyjádření ekonoma *industriální továrny*, neboť jaké jiné než *industriální* (tj. průmyslové) továrny existují?

Není-li to zvláštní záměr autorův, pak opakování slov téhož významu nebo slov s tímž kořenem je samoučelné, redundantní: *Zapisovali číslice a numera, Sněží snih* (nejde o básně, jak by se mohlo předpokládat, ale o výzkumný žákovský test).

Zastavme se ještě u částic jako typického příkladu možné funkčnosti i nefunkčnosti, nadbytečnosti výrazu. Silně pokleslé jsou začátky odpověďových replik, kdy dotázaný, buď aby „chytíl“ dech, nebo ze zlozvyku řekne */Asi takhle.../* místo zcela stereotypního začátku, který, byť nekulturní, už téměř nikoho nevzušuje, neboť se stal zcela pravidelným začátkem promluv i ve veřejnoprávních médiích. Stává se, že každá odpověďová replika začíná *Tak* nebo *Takže*: (R1) *Tak nám řekněte....* (R2) *Tak o dopravní situaci /Takže ...*, často navíc s vyraženým a protaženým koncovým *k* (viz o tom v *Současné stylistice*).

Není pochyb o užitečnosti, o komunikační potřebě mnohých částic, např. ujišťovacích, odpověďových i dalších (*jistě/určitě/fakt/zajisté/...přijede, ano, ne*, nejsou-li pokleslé v bezobsažné, jak tomu bývá u koncových částic užívaných opakovaně v témž projevu ze zlovyku: *Udělal jsem to dobře, ne? Nebude tam dlouho, že?* Připomeňme i parazitní slova uvozovací i průběžná, bezdůvodně opakovaná, samozřejmě *prostě, vlastně*, ale i novější *ve své podstatě*, nesrovnávací *jako, jakoby...* Jim jsme opakovaně věnovali pozornost jinde (někdy se parazitními stávají slova módní), viz např. kapitolu *Jsme v řeči in?* Onou záležitostí je nicméně filozofie nádobí z knihy *Ř o Ř*, jiným je věnována pozornost v knize *Život s češtinou* (v tisku). Neúčelné a nekultivované jsou pochopitelně všechny doprovodné pazvuky *eee, hhhh, ...*

Na tomto místě bychom se mohli dále zaměřit na opakování zápornky *ne* (viz *Nikdo Ti nic nepůjčí × Někdo Ti něco půjčí? Ne.*) na její redundanci a elizi, ale to by přesáhlo námi vybraný tematický okruh. Můžete se však na závěr pokusit rozlousknout, co znamená následující příklad: *Nestalo se to mou vinou* (,stalo se to, ale já jsem to nezavinil', ,nestalo se, protože jsem...').

Literatura

- CVRČEK, V. a kol. (2010) *Mluvnice současné češtiny*. Praha: UK.
- ČECHOVÁ, M. (2012) *Řeč o řeči*. Praha: Academia.
- ČECHOVÁ, M. (v tisku) *Život s češtinou*. Praha: Academia.
- ČECHOVÁ, M. a kol. (2011) *Čeština – Řeč a jazyk*. Praha: SPN.
- ČECHOVÁ, M. a kol. (2008) *Současná stylistika*. Praha: nakladatelství Lidové noviny.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1960) *Česká mluvnice*.
- HOFFMANNOVÁ a kol. (2016) *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia.
- KOPEČNÝ, F. (1958) *Základy české skladby*. Praha: SPN.
- PETR, J. (věd. redaktor) (1987) *Mluvnice češtiny 3*. Praha: Academia.
- ŠMILAUER, V. (1966) *Novočeská skladba*. Praha: SPN.
- ŠMILAUER, V. (1972) *Nauka o českém jazyku*. Praha: SPN.
- ŠTÍCHA a kol. (2015) *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- TRÁVNÍČEK, F. (1951) *Mluvnice spisovné češtiny II*. Praha: Slovanské nakladatelství.

Klíčová slova

eliptičnost, elipsa žádoucí, elipsa nežádoucí, redundance, pleonasmus, druhy elize, projevy redundance

Key words

ellipticity; desirable ellipsis; undesirable ellipsis; redundancy; pleonasm; types of elision; expressions of redundancy

Abstract

Ellipticity and redundancy in speech are two mutually exclusive, opposing concepts, but they sometimes combine in a single text. Ellipticity refers to both the process of omitting something or the result of doing so. Ellipticity converges with the concepts of sentence equivalent, single-constituent sentence, and others. Ellipticity is the violation of the presumed sentence of text pattern, either intentionally, in attempts at linguistic economy, or unintentionally, sometimes culminating in ambiguity or even the lack of intelligibility in communication. Redundancy refers to excess in speech, excessive information and means of expression, and thus the resulting verbosity. This text poses the question of the relationship of redundancy to pleonasm, whether they are synonyms or whether redundancy is the superordinate concept and pleonasm the subordinate one. Redundancy is manifested in language through the excessive repetition of sentence patterns or their parts, sometimes consciously (e.g. *šel a šel*); other times, like with ellipsis, it is an expression of stylistic clumsiness, and like ellipsis, it can also lead to unintelligible formulations.

„Nepravosti“ v syntaxi češtiny

Ludmila Zimová

Slovem *nepravost* označujeme vlastnost vybraných skladebních jevů, v jejichž terminologickém označení se vyskytuje adjektivum *nepravý*, resp. *nepůvodní*, v některých případech i *falešný*, a v jejichž popisu a výkladu se u mnohých z nich objevují slova jako *klamný*, *předstírající*, *nevhodný*, *nesprávný*, *nenáležitý*.

Adjektivum *pravý* se v syntaxi jako součást odborného pojmenování nějakého jevu vyskytuje stejně ojediněle jako *nepravý*, i když antonymické dvojice adjektiv v lingvistických termínech (mnohdy jedinečné a mimo lingvistiku neužívané) jsou poměrně časté. Srov.: *původní / vlastní / primární – nepůvodní / nevlastní / sekundární předložka; přímá otázka, přímý předmět, přímá řeč – nepřímá otázka, nepřímý předmět, nepřímá řeč; dokonavý – nedokonavý vid; slovesná – neslovesná věta; větná – nevětná výpověď; vazebný – nevazebný pád; motivované – nemotivované modifikace*;¹ *shodný – neshodný přívlastek, doplněk* atd.

Za terminologická antonyma lze v syntaxi považovat také dvojice jako např. *volný – těsný* (přívlastek, přístavek, doplněk), *slovní – větná* (forma větného členu), *základová – odvozená* (větná struktura), *příznaková – bezpříznaková* (konstrukce), *neutrální – příznakové* (vyjádření) atd.

Jen vzhledem k povaze daného jevu se vyčleňuje, rozlišuje a pojmenovává pouze ona opačná jinakost: *nepravá / falešná* (skladební dvojice), *nepravá* (věta vedlejší), *neúplná* (věta), *nadbytečný* (podmět), *nevyjádřený* (podmět, předmět, příslovečné určení), *obrácený* (poměr vět), *odchylka* (od pravidelné větné stavby).

Výrazu pojmenovávajícího „pravost“ (skladební dvojice, vedlejší věty, slovní realizace subjektu) se obvykle užívá jen tehdy, je-li ona „nepravost“, popř. nesprávnost, objasňována pomocí srovnání s jevy náležitými, správnými, pravidelnými apod.

Např.: *V čem spočívá odlišnost vedlejší věty nepravé od té „pravé“ (= „normální“, běžné)? Čím se liší „pravá“ a nepravá věta vedlejší a co mají společného? Které okolnosti gramatického původu mohou přispět k tomu, že autor utvoří větu, která obsahuje nepravou skladební dvojici? Najdete v následující větě nezáměrnou odchylku od pravidelné (= náležité, tj. správné) větné stavby? Spojené státy nechápou a jsou znepokojeny směrem, kudy se ubírá vývoj v Čechensku. Jak se toto porušení větné stavby nazývá?*

1 Jde o rozdíly mezi pravidelnou (náležitou) a nepravidelnou stavbou věty, jež se dříve označovaly jako nedostatky, pak odchylky, dnes jako modifikace.

Syntaktická „nepravost“ je v odborné literatuře nahlížena, popř. i posuzována ne-
stejným způsobem:

1. **neutrálně** jako pouhé rozlišení v užívání téže, nebo jen mírně upravené vý-
povědní formy k dosažení odlišného komunikačního záměru (otázky pravé
a otázky nepravé),
2. **do jisté míry tolerantně** (některé typy nepravých vět vedlejších),
3. **negativně** jako výsledek nepečlivé stylizace (nepravé skladební dvojice, ne-
záměrné modifikace větné struktury v textu).

A právě o těchto skladebních „nepravostech“ pojednává tento text.

1. Otázka pravá a otázka nepravá

Nepravost otázky spočívá v tom, že její autor (mluvčí) neusiluje o to, aby mu kompetentní adresát poskytl chybějící informaci, nýbrž aby v konkrétní komuni-
kační situaci vyjádřil jiný komunikační záměr (např. výtku, návrh, vybidnutí, ohra-
zení, prosbu), popř. svůj emocionální postoj. Základními výpovědními formami
pro otázku pravou i nepravou jsou **věta tázací zjišťovací** (zjišťovací otázka) a **věta
tázací doplňovací** (doplňovací otázka). Ty se liší:

1. svým základním tónovým průběhem, zvl. koncovou kadencí: antikadence
v otázce zjišťovací, kadence klesavá, popř. stoupavě klesavá v otázce dopl-
ňovací,
2. umístěním větného přízvuku v závislosti na odlišné aktuálněčlenské výstav-
bě obou otázek: rematická část v otázkách doplňovacích předchází část te-
matickou, v otázkách zjišťovacích je tomu opačně,
3. přítomností tázacích zájmen a příslovcí v otázkách doplňovacích.

Druhy nepravých otázek:

otázka deliberativní (rozvažovací)

otázka řečnická

otázka autorská

otázka zkušební

otázka opakovací

otázka citová (podivová)

antiotázka

Otázka deliberativní je projevem pochybností zapomnětlivého (*Kam jsem to jen
položila? Že bych to nechala v autě?*) anebo váhání nerozhodného nebo nerozhod-
nutého člověka (*Mám na to kývnout? A co bude pak?*), ten bývá zpravidla i jejím
adresátem.

Otázky řečnické a **otázky autorské** se mnohdy (zejména ve škole) nerozlišují.
Zjednodušeně řečeno: řečnická otázka nevyžaduje odpověď, protože ta je adresá-
tovi naprosto zřejmá. Taková situace ovšem předpokládá, že komunikační partneři
jsou dobře obeznámeni se stavem věcí, resp. funguje společný zkušenostní a vědo-
mostní kontext.

Srov.: *Aby si upevnil svou pozici ve straně a reagoval na hlasy euroskeptiků, slíbil před rokem Cameron, že vypíše referendum o setrvání Velké Británie v Evropské unii. A jak to dopadlo? (řečnická otázka s důrazem na slově jak s konkluzivní kadenci stoupavě klesavou).*

Naproti tomu **autorskou otázkou**² si klade autor sám a využívá ji jako textově členícího prostředku: otázka naznačuje téma textu nebo jeho dílčích částí:

Jaké důsledky bude mít brexit na další vývoj EU? Začneme těmi, které bezprostředně následovaly po vyhlášení výsledku referenda – reakcemi v médiích, projevech evropských politiků a v činech investorů.

Autorské otázky jsou spolu s dalšími typickými prostředky řečnického stylu významným prostředkem výstavby řečnického projevu. Přispívají totiž mnohdy ke zvýšení jeho naléhavosti, emotivnosti a působivosti³.

Ptáte se, co je naší politikou? Odpovím vám: vést válku na moři, na zemi a ve vzduchu s veškerou naší mocí a veškerou silou, kterou nám Bůh může dát; vést válku proti obłudné tyranii, nejtemnějšímu a nejžalostnějšímu seznamu lidských zločinů v dějinách. To je naše politika.

Ptáte se, co je náš cíl? Mohu odpovědět jediným slovem. Je to vítězství. Vítězství navzdory veškeré hrůze, vítězství, jakkoli dlouhá a těžká cesta k němu může vést, protože bez vítězství nepřežijeme.

To si musíme uvědomit; nepřezijí britské impérium; nepřezijí to vše, co naše země symbolizovala, nepřezijí potřeby a podněty naší doby, které nutí lidstvo, aby se hnulo kupředu, ke svému cíli.

Ale já se ujmu svého úkolu s optimismem a nadějí. Jsem si jist, že lidstvo nestrpí, aby naše věc neuspěla. V tento čas cítím oprávněn požadovat pomoc všech a říkám: „Pak tedy přijďte a postupujme společnými silami.“

Specifickým druhem nepravých otázek jsou **otázky zkušební**. Jimi zkoušející při znalosti obsahu v otázkách obsažených zjišťuje, co zná zkoušený, jak tématu rozumí, umí-li poznatky také aplikovat, nejen o nich mluvit apod. Např.: *Kolik metrů látky šíře 130 cm bude zákaznice potřebovat k ušití kostýmu? Co všechno musíte přitom vzít v úvahu a jak to budete počítat? Co mají společného a čím se liší kongruence, rekce a adjunkce?*

Aby zkoušený získal čas, může zareagovat tzv. **otázkou opakovací** v plném nebo redukovaném rozsahu: *Co mají společného a čím se liší?*

Výpovědi *Snad bys už zase nechtěl jíst? To / Ty⁴ už zase nemáš ani korunu?* Vyjadřují stejnou výpovědní formou, že je mluvčí stavem věcí nejen překvapen,

2 Proto je tento typ otázek někdy označován jako otázky textové, mají totiž funkci textově členící (srov. Čechová a kol.: Čeština – řeč a jazyk. SPN, a. s. Praha, 2011, s. 271)

3 Podle: Slova, která změnila svět. Vydavatelství Mgr. J. Černý – Vikend, Český Těšín, 2009. s. 93 – W. Churchill 1940.

4 Částici *to* konkurují v otázkách tohoto typu osobní zájmena 2. osoby (*ty*, *vy*), označující adresáta. Jak částice, tak osobní zájmeno nesou důraz. Lexikální nevyjádřenost subjektové pozice

udiven, ale někdy i zklamán *Vy už odjíždíte?* Proto se jim říká **otázky podivové**⁵, nebo **citové**⁶. Podobně jako *to / ty* funguje i částice *že*: *Že by nás neviděli?* Mluvčí je nakloněn věřit spíše tomu, že nás dotyční vidět mohli (museli), ale že předstírají, že si nás vůbec nevšimli.

K nepravým otázkám lze zařadit i tzv. **antiotázku** – tedy otázku mající funkci odpovědi, ale obsahově jen minimálně modifikovanou od té, kterou měl její adresát zodpovědět. Svou replikou tak adresát neposkytuje tázajícímu požadovanou informaci; srov. např. dialog matky s dospívajícím potomkem v pubertě: na doplňovací otázku typu *Kam jdeš?* odpovídá potomek *Kam bych chodil?* Na otázku *Kdes byla?* reaguje odpovědí *Kde bych (podle tebe) měla být?*

Výpověďmi *To musíš tak rvát?* *To se tě mám snad ptát pětkrát?* s částicí *to* na začátku a s antikadencí, popř. stoupavě klesavou kadencí, mluvčí vyslovuje **výtku**, a tedy zároveň i svou **nespokojenost** s jednáním adresáta a očekává změnu. Podobně: *Cos to probůh na sebe zase navlíkla?*

Formu otázky může mít i nesmělý **návrh**, jímž mluvčí zjišťuje adresátovu reakci. *A co kdybych tam místo Pavla jel já?* A i v následující odpovědi může být otázka: *Ty?* (pauza, adresát je překvapen, zaskočen, chvíli váhá a návrh přijímá). *No, konec konců proč ne* (souhlas).

Také **vybídnutí** adresáta k nějakému činu může mít výpovědní formu otázky zjišťovací s větným zápořem slovesa v indikativu, kterým ale mluvčí nic nepopírá: *Neposadíte se?* Srov. Výpověď s kladným imperativem výzvy: *Posad'te se.*

Tázací větou se mluvčí může také **ohradit** proti nespravedlivému tvrzení, např. na výtku reaguje: *A jak jsem jim to mohla dát včas vědět? Bez mobilu. – A to si to mám snad nechat líbit? Ani náhodou!*

Formu otázky může mít i **prosb**a, např. *Dovolíte?* Typická forma zdvořilého společenského kontaktu, když potřebuje mluvčí projít (např. kolem již sedících nebo stojících diváků, cestujících apod.) a očekává, že mu to adresát/i umožní.

2. Nepravé skladební dvojice

Nepravé skladební dvojice, označované někdy také jako **falešné** – na rozdíl od ostatních výše uvedených skladebních jevů – nejsou součástí systému. Ten může autorovi jen připravit vhodné podmínky k tomu, aby se jich bezděčně dopustil. Snad právě proto na ně některé skladby a mluvnice zapominají. Výjimkou je většina „školních mluvnic“, určených pro žáky 2. stupně základní školy a škol středních⁷.

v těchto otázkách podivových je možná, jen je-li součástí výpovědní formy částice *to*. Při elizii obou by šlo o výpověď s funkcí oznámení, resp. podle její zvukové realizace i výtky: *Už zase nemáš ani korunu.*

5 Grepl, M. – Karlík, P.: Skladba češtiny. Votobia. Olomouc, 1998, s. 465.

6 Čechová, M. a kol.: Čeština – řeč a jazyk. SPN, a. s. Praha 2011. s. 272.

7 Např. Šmilauer, Vl.: Nauka o českém jazyku. SPN. Praha, 1972, s. 312 (v kapitole o slovosledu). Novotný, J. a kol.: Mluvnice češtiny pro střední školy (s výkladem o slovní zásobě a o slohu).

Předpoklady pro vznik nepravé skladební dvojice jsou:

1. primárně skladební: tj. slovnědruhová a lexikálněsémantická spojitelnost slov vstupujících do skladebních vztahů a vytvářejících tak skladební dvojice, nejčastěji ty „pravé, správné“,

2. textově skladební (slovosledné): posloupnost několika plnovýznamových slov umožňuje, aby jedno z nich mohlo utvořit jednu náležitou („pravou“, správnou) a jednu nepravou (falešnou skladební) dvojici, aniž vznikne gramaticky defektní věta,

3. komunikační: vyplývají z konkrétní komunikační situace, v níž mluvčí realizuje svůj mluvený projev (nesoustředěnost, tréma, strach ze selhání, povrchní znalost, resp. neznalost tématu) apod.

4. individuální: nepečlivá korektura psaného textu a v jejím důsledku potenciální významová nejednoznačnost výpovědi.

V mluveném projevu obvykle dokáže mluvčí nepravým skladebním dvojicím předejít správným frázováním, protože neuvažuje o tom, že by jeho větná konstrukce mohla být nejednoznačná právě v důsledku přítomnosti nepravé skladební dvojice. V psaném projevu pomůže eliminovat nejednoznačnost zpravidla kontext (předchozí nebo následující).

Srov. např. titulek v novinách: *Přednáška o neslyšících ve věznici v Chebu*

1. možnost: přednáška o neslyšících se konala ve věznici v Chebu: na základě skladebních dvojic: *přednáška – o neslyšících*, tj. *přednáška o neslyšících* je část podmětová; *byla přednesena* (elidovaný predikát) *ve věznici v Chebu* (část adverbialní). Syntakticky jde o větu eliptickou (neúplnou). Textová dvouslovná pojmenování⁸ obsahují atribut neshodný: *přednáška – o neslyšících*, *věznice – v Chebu*

2. možnost: přednáška se zabývala neslyšícími v chebské věznici. Jde o jediné, víceslovné textové pojmenování, syntakticky o větný ekvivalent substantivní. Skladební dvojice: *přednáška – o neslyšících*; *o neslyšících – ve věznici*, *ve věznici – v Chebu*. Všechny rozvíjející větné členy jsou neshodným atributem.

V mluveném projevu, např. jako titulek rozhlasové zprávy, lze pomocí nekoncové pauzy celek učinit jednoznačným:

Nakladatelství Fortuna. Praha, 1992, s. 97 (kapitola o slovosledu). Styblík, VI. – Čechová, M. – Hauser, P. – Hošnová, E.: Základní mluvnice českého jazyka. SPN-pedagogické nakladatelství, a. s. Praha, 2004, s. 218. (v kapitole Stylizace projevu – spolu s ostatními tradičně uváděnými skladebními nedostatky – jako nedostatek vyplývající z narušeného slovosledu). Šaur, VI.: Pravidla českého pravopisu s výkladem mluvnice. Ottovo nakladatelství, s. r. o. Praha, 2004, s. 131 (kapitola o slovosledu). Stojí za pozornost, že Havránková a Jedličková Stručná mluvnice česká (SPN. Praha 1966¹²), pomocná kniha pro žáky 7. – 9. roč. ZDŠ a pro studující při zaměstnání na školách II. cyklu ani v upraveném vydání z Nakladatelství Fortuna z roku 1996 se o nepravých skladebních dvojicích nezmiňuje.

8 Vzhledem k tomu, že pojmenování předmětu řeči v textu (textová pojmenování) jsou nezřídka víceslovná, mají s ohledem na počet slov více či méně složitou syntaktickou strukturu. Proto jsou někdy označována jako syntaktická pojmenování.

1. Dva úseky: *Přednáška o neslyšících //*⁹*ve věznici v Chebu.*

2. Jeden úsek: *Přednáška o neslyšících ve věznici v Chebu.*

Nepravou skladební dvojici v psaném projevu je třeba odstranit úpravou slovosledu, popř. užitím synonyma, a tím dosáhnout jednoznačné výpovědi:

Poslouchal s dojetím vyprávěný příběh. Byl dojatý posluchač, nebo vypravěč?

a) *S dojetím /dojatě poslouchal vyprávěný příběh.* (Dojatý byl posluchač.)

b) *Poslouchal příběh vyprávěný s dojetím. / Poslouchal příběh dojatě vyprávěný.* (Dojatý byl vypravěč.) Rématem je *s dojetím* (adverbiale způsobu), v mluveném projevu ponese větný přízvuk.

c) *Poslouchal vyprávěný příběh s dojetím.* V této slovosledné podobě se nám zdá málo pravděpodobné, že by byla skladební dvojice *příběh – s dojetím* chápána ve smyslu „dojemný příběh“, pak by byl výraz *s dojetím* atribut neshodný. Slovo *s dojetím* považujeme za réma výpovědi a to tvoří se slovesem *poslouchal* skladební dvojici, a proto je příslovečným určením způsobu (Dojatý byl posluchač.).

Pokud se mluvčí dopustí nepravé skladební dvojice, dá se očekávat, že ze všech potenciálních variant porozumění jedna z nich napadne většinu recipientů jako první a ta bude podle nich jediná možná, srov.: *Při zpáteční cestě jsme si prohlédli nedávno zrekonstruovanou starobylou kolonádu* (Nedávno byla zrekonstruována, nikoli že jsme si je nedávno prohlédli.). S malou slovoslednou úpravou bude výpověď jednoznačná: *Při zpáteční cestě jsme si prohlédli starobylou kolonádu, nedávno zrekonstruovanou.* Při zpáteční cestě *jsme si nedávno prohlédli starobylou kolonádu.* *Nedávno jsme si* při zpáteční cestě *prohlédli zrekonstruovanou starobylou kolonádu.*

K vyloučení nejednoznačnosti mohou přispět i recipientovy znalosti: *Také se mi líbily povídky ze studentského života Zikmunda Wintra.* Tato formulace přímo vybízí ke kvízové otázce typu *Co je správně?* Jde o povídky, a) jejichž autorem je Zikmund Winter a pojednávají o životě studentů, b) jejichž autorem není Zikmund Winter, ale pojednávají o Wintrově studentském životě, c) v nichž jejich autor, Zikmund Winter, zobrazil události ze svého studentského života.

Mnohdy až po upozornění, že slovosled není skladební v pořádku, začne autor uvažovat o tom, kde je ono slabé místo (nepravá skladební dvojice). Oproti některým předchozím příkladům to nemusí být vždy tak snadné:

1. *Při slabém větru proti svým soupeřům měl v závodě kanoistů náš Dvořák jako levák značnou nevýhodu.*

2. *Při slabém větru // měl proti svým soupeřům// v závodě kanoistů// náš Dvořák jako levák// značnou nevýhodu.*

3. *Při slabém větru // měl proti svým soupeřům v závodě kanoistů// náš Dvořák jako levák// značnou nevýhodu.*

4. *V závodě kanoistů// měl při slabém větru //náš Dvořák jako levák// proti svým soupeřům// značnou nevýhodu.*

9 // označení pro hranici taktové skupiny.

5. *Při slabém větru v závodě kanoistů // měl náš Dvořák jako levák // (o)proti svým soupeřům // značnou nevýhodu.*

6. *Proti svým soupeřům // měl při slabém větru // náš Dvořák jako levák // v závodě kanoistů // značnou výhodu.*

7. *Proti svým soupeřům // měl při slabém větru náš Dvořák jako levák // v závodě kanoistů // značnou výhodu.*

3. Nepravé věty vedlejší

Nepravé věty vedlejší svou povahou nejlépe odpovídají významu slova *nepravý* ve smyslu *falešný, předstírající, napodobující, ...* Klamou totiž svou formou. Předstírají, že jsou pravé, tj. opravdové, skutečné věty vedlejší, tj. na jejich začátku mají podřadící spojku nebo vztažné zájmeno či vztažné příslovce, že jsou mluvnicky začleněné, že jsou větným vyjádřením rozvíjejícího větného členu, jehož „řídící“ substantivum nebo sloveso lze identifikovat ve větě nadřazené (řídící). Avšak z hlediska obsahově-sémantického není tento člen nepravou větou vedlejší determinován (specifikován, omezován). Obě věty (řídící i závislá) sice obsahově souvisejí (jako koneckonců věty v každém souvětí), ale jsou de facto mluvnicky nezávislé a obsahová souvislost mezi jejich obsahy odpovídá některému z možných významových poměrů (např. slučovacímu, odporovacímu, příčinnému aj.).

Jako specifický druh vedlejších vět přitahovaly pozornost nejednoho lingvisty. Také jejich mínění o úloze těchto vedlejších vět v komunikaci, a tudíž větší či menší, nebo dokonce nulové přijatelnosti se v průběhu 20. století výrazně měnilo. Dalo by se říct, že v současnosti jsou, zvláště k některým z nich, jazykovědci výrazně smířlivější (viz např., Macháčková¹⁰, Straberger¹¹ Daneš¹² aj.).

Základním kritériem pro klasifikaci nepravých vět vedlejších jsou spojovací prostředky. Proto se rozlišují 1. **vedlejší věty nepravé spojkové** a 2. **vedlejší věty nepravé vztažné**. V každé skupině najdeme a) typ vět od původu nepravých vedlejších, který se během času vyvinul ve zcela akceptovatelné gramaticko-sémantické spojení vět mluvnicky nezávislých, koordinovaných, b) typ vedlejších vět, jejichž původní nepravost je sice zřetelná, ale dnes v zásadě tolerovaná, příp. v určitých druzích komunikátů v závislosti na souvětých konstrukcích a funkčním stylu je

10 Macháčková, E.: K některým vyjadřovacím prostředkům pracovních předpisů v kuchařských knihách. Naše řeč, roč. 67, 1984 s. 184-188.

Macháčková, E.: Přívlasktové věty s místními a časovými vztažnými příslovci. Naše řeč, roč. 72, 1989, č. 3, s. 113-119.

11 Straberger, R.: K jednomu typu nepravých vět vedlejších vztažných. Naše řeč, roč. 90, 2007, č. 5, s. 247-257.

12 Daneš, F.: Konfrontační souvětí se spojkami *jestliže, zatím, aby, když*. Naše řeč, roč. 46, 1963, č. 113-130.

Daneš, F.: Takzvané „vztažné vedlejší věty nepřívlastkové“; současné názory na jejich status. NŘ, roč. 92, 2009, č. 4. s. 169-183.

jejich přítomnost odůvodněná, c) typ vedlejších vět, jejichž nepravost (rozpor mezi formou a obsahem) je příčinou, proč jsou stále pocíťovány jako nenáležitě.

Podle našich zjištění nepravé věty vedlejší spojkové se uplatňují zejména v projevech předem promyšlených a psaných, zatímco nepravé věty vedlejší vztažné takto omezeny nejsou.

3.1 Nepravé věty vedlejší spojkové

Hypotaktické spojky *jestliže*, *-li*, *když*, *zatímco*, *aby* (u některých autorů i *takže*) slouží primárně k vyjadřování subordinace věty závislé (podřazené) větě řídicí (nadřazené). Uvozují především věty vedlejší příslovečné: podmínkovou (*jestliže*, *-li*, hovorově *když*), časovou (*když*, *zatímco*) a účelovou (*aby*). Prostřednictvím nepravých vět vedlejších spojkových rozšířily svou působnost i na mezivětný vztah koordinace, a tak konkurují do jisté míry spojkám parataktickým¹³.

Analýze a komparaci těchto vět vedlejších se v 60. letech minulého století důkladně věnoval F. Daneš¹⁴. Zaměřil se

1. na tzv. **konfrontační perspektivu**, tedy vztah mezi větně vyjadřovanými událostmi (ději), a ukázal, jak na pozadí (P) jednoho děje vystupuje do popředí děj druhý (R); tento vztah považuje za součást významové výstavby výpovědi;

2. na **větosled** a s tím související **aktuální členění**;

3. na **potenciální transformaci** jednoho typu na druhý;

4. na příp. **relevanci relativních časových vztahů** mezi oběma ději.

Všechny spojkové typy porovnal, zjistil jejich shody a rozdíly a dospěl k závěru, že tato konfrontační souvětí se přes společný obecný význam, totiž srovnávání obsahů (dějů) spojovaných vět, liší právě s ohledem na některé z uvedených hledisek. Danešova zjištění nyní uvádíme ve stručném přehledu.

1. Konfrontace kontrastní: Jestliže/-li V₁P → (pak, potom ...) V₂R; vázaný větosled:

Jestliže před padesáti lety měla každá rodina v průměru tři děti, pak dnes to nejsou ani dvě. Je-li dnes průměrný věk nevěsty 27 let, pak ještě před 25 lety činil tento věk pouhých 19 let.

2. Konfrontace prostá: Zatímco V₁P → V₂R; V₂P → zatímco V₁R s volným pořadím vět:

a) *Zatímco mladší sestra konec světa rezignovaně přijímá, protože katastrofa bude pro ni vysvobozením z její vlastní těžké melancholie, druhá sestra, matka chlapce, prožívá konec světa s úděsem.*

13 Něco podobného můžeme vidět u několikanásobného větného členu, jehož koordinované složky mohou být v některých případech spojeny nejen paratakticky (*Pavel a Petr; zchátralý, a proto neprodejný areál bývalého lihovaru; sice prohraná, ale nejhezčí hra šampionátu*), ale rovněž hypotakticky (*Pavel s Petrem, neprodejný, protože zchátralý; nejhezčí, i když prohraná*).

14 Viz pozn. 18.

b) *Mladší sestra konec světa rezignovaně přijímá, protože katastrofa bude pro ni vysvobozením z její vlastní těžké melancholie, zatímco druhá sestra, matka chlapce, prožívá konec světa s úděsem.*

3. Konfrontace v užším slova smyslu¹⁵: $V_1 P \rightarrow \text{aby } V_2 R$; vázaný větosled:

Nepravá věta vedlejší se spojkou *aby* na rozdíl od věty vedlejší příslovečné účelové „pravé“ vždy následuje (V_2) a časová následnost jejího děje bývá v této větě často explicitně vyjádřena adverbciálním výrazem s významem času.

V úvodu konfliktu zlikvidovaly ukrajinské vládní síly po tvrdých bojích kontrolní stanoviště separatistů u Kramatorsku a Slavjansku, aby se pak stáhly a aby tam separatisté po několika dnech stanoviště opět vybudovali.

Rémata nepravých vět vedlejších účelových $V_2 + V_3$ (souřadně spojených v poměru slučovacím) jsou zde konfrontována s rématem věty „řídící“ (hlavní) V_1 . Očividně jde o rozpor mezi vynaloženým úsilím (likvidace stanovišť po těžkých bojích) a tím, co se po čase jeví jako výsledek předchozího úsilí (stažení z dobytého území a opětovné vybudování stanovišť separatisty).

Struktury tohoto typu se opakovaně objevují zejména ve sportovním zpravodajství.

Po rychlé příhrávce vystřelil, aby vzápětí puk branku jen o milimetry minul. Minutu před koncem utkání vyrovnali na 1:1, aby pak po prodloužení prohráli na penaltu 4:5.

Síla tohoto stereotypu se projevuje i v jiných žurnalistických a publicistických žánrech. Některé dnešní autentické doklady ze sdělovacích prostředků nás nutí zamýšlet se nad tím, jaké důvody autora vedly k takové nepodařené formulaci, zvl. nejde-li o spontánní projev: Srov. upoutávku na dokumentární seriál v ČT:

Jana z Arku byla upálena, aby po 500 letech byla prohlášena za svatou.

4. Konfrontace v širším slova smyslu: $V_1 R \leftarrow \text{když } V_2 P$; vázaný větosled:

Mezi ději spojovaných vět existují i jiné vztahy než jen časové: v obou větách jsou sice vyjádřeny explicitně okolnosti časové, děj V_1 předchází nebo probíhá zároveň s dějem V_2 , ale implikována může být i podmínka, příčina, připustka.

Domáci hokejisté nakonec zvítězili 5:4, když ještě 7 minut před koncem zápasu prohrávali 3:4. V soutěži zvítězil Hromádka, když si zároveň vylepšil svůj osobní rekord.

3.2 Nepravé věty vedlejší vztahné

Tento druh nepravých vedlejších vět přitáhl nesporně výrazně větší pozornost lingvistů¹⁶ než nepravé věty vedlejší spojkové. Patrně proto, že se objevují v nej-

15 Názvy třetího a čtvrtého typu srovnávání jsme utvořili na základě Danešových výkladů.

16 Přehled o postojích českých lingvistů k tomuto druhu vedlejších vět v průběhu 20. století přinesl v poslední době F. Daneš ve své studii o tzv. vztazných větách nepřívlastkových.

různějších komunikátech mnohem častěji a že jejich rozlišení od těch „pravých“ vztažných nebývá vždy snadné.

Nepravá věta vedlejší vztažná bývá nejčastěji začleněna do věty „řídící“ vztažným zájmenem *který* a *což* nebo vztažnými příslovci *kde* , *kam* , *odkud* , *kdy* . Zájmeno *což* se v těchto větách uplatňuje jednak ve svých pádových formách (čehož, čemuž, o čemž, čímž), jednak v podobě příslovečných spřežek *přičemž* , *načež* , *pročez* ¹⁷. Formálně se vztahují k substantivu věty „řídící“, z hlediska větněčlenského by tedy mělo jít o vedlejší větu přívlastkovou vztažnou, která význam svého „nadřazeného“ substantiva determinuje, tj. omezuje, zužuje (atributivní věta restriktivní). Tuto funkci však nepravá věta vedlejší vztažná v souvětí neplní. Jejich typickým rysem je, že jsou „nepřívlastkové“¹⁸, i když se vztahují k substantivu.

E. Macháčková¹⁹ je ve svém popisu vedlejších vět přívlastkových uvozených zájmenými příslovci vztažnými označuje jako pseudodeterminační a hovoří o přívlastkových větách místních a přívlastkových větách časových.

Nepravé věty vedlejší se vztažnými příslovci

a) místními *kde* , *kam* , *odkud* : *Rozhodl se pro FUD UJEP, kde studovala už jeho sestra. Cesta ji dovedla až k vile Amálie, kam se po rozvodu přestěhovala její matka.*

b) časovými *kdy* : *Zvlášť pečlivou přípravu záhonů je třeba provést na jaře, kdy je půda ještě chladná.*

Za typického reprezentanta nepravých vět vedlejších vztažných lze považovat **kvaziatributivní** věty, jež se váží k vlastnímu jménu. Takové vedlejší věty, zejména se zájmenem *který* nebo příslovcem *kde* , jsou dnes velmi hojné, a to jak v mluvené, tak v psané komunikaci. Macháčková se zabývala i konkurenčními spojovacími prostředky (vztažnými zájmeny). K některým jejich výskytům (zájmeno vztažné odkazující k zeměpisnému názvu) však máme určité výhrady, zejména pokud jde o jejich frekvenci užívání (viz b), označeno*).

a) *Po promoci odešel Lukáš do Londýna, kde pracoval u jedné počítačové firmy. 2. Při jedné cestě po Skotsku, odkud se vrátil uchvácen, se seznámil s Jenny, s kterou se v Oxfordu, kam se po dvou letech přestěhovali, vzali.*

b) *Po promoci odešel Lukáš do Londýna, kde /* v němž pracoval u jedné počítačové firmy. Při jedné cestě po Skotsku, odkud / * z něhož se vrátil uchvácen, se seznámil s Jenny, s níž/ s kterou / s tou se v Oxfordu, kam / *do něhož se po dvou letech přestěhovali, oženil.*

17 Ta jsou někdy označována jako souřadící relativna. Srov. Grepl, M. – Karlík, P.: Skladba spisovné češtiny. SPN. Praha, 1986.

18 Označení Danešovo. Viz Daneš, F.: Takzvané „vztažné vedlejší věty nepřívlastkové“; současné názory na jejich status. NŘ, roč. 92, 2009, č. 4. s. 169-183.

19 Macháčková, E.: Přívlastkové věty s místními a časovými vztažnými příslovci. NŘ, roč. 72, 1989, č. 3. s. 113-119.

Domníváme se, že vyžaduje-li vztažná věta předložkový pád zájmena odkazujícího k zeměpisnému názvu, jednoznačně převažuje příslovce vztažné (záleží rovněž na posloupnosti vyjadřovaných adverbálních významů vyplývajících z lexikálního významu nadřazeného větného členu: kam – tam, kudy – odkud). V bezpředložkovém pádě je užití vztažného zájmena spíše výrazem individuální preference nebo snahy o výrazovou diferenciaci s ohledem na blízký kontext.

Eliminace vedlejších vět nepravých vztažných má za následek značné uvolnění sevřené větné stavby ve prospěch souvětí souřadných a vět jednoduchých.

- a) *Po promoci odešel Lukáš do Londýna, a tam / A tam / Tam pracoval u jedné počítačové firmy. Při jedné cestě po Skotsku, které ho uchvátilo* (formulace: *to ho uchvátilo...* působí spíš jako vsuvka než vedlejší věta) *se seznámil s Jenny. S tou / S ní se v Oxfordu, kam se přestěhovali, po dvou letech oženil. ... do Londýna, v němž pracoval, po Skotsku, které / jež ho uchvátilo / jímž byl uchvácen, a z kterého / z něhož se vrátil.*

Ukazuje se, že zejména u nerestriktivních vět vložených, které se vztahují k vlastnímu jménu, ale jím pojmenovaný objekt blíže nespecifikují (nelze se zeptat jaký Londýn, Oxford, jaké Skotsko²⁰) je možnost užití alternativních výrazových prostředků dost omezená, aniž se to projeví v celkových textových a stylových kvalitách výpovědi nebo textového úseku.

Absenci determinační funkce nachází Macháčková také u takových vět vedlejších, které nazývá charakterizační: jsou natolik samostatné, že uvolněním souvětí lze též obsah vyjádřit dvěma mluvnicky nezávislými větami, mezi nimiž ale existují jisté časové, místní nebo kauzální souvislosti (viz dále F. Daneš, 2009, 169-183): *Ekonomická transformace probíhala hlavně v 90. letech minulého století, kdy / tehdy většina dobře fungujících podniků byla prodána zahraničním majitelům. – Ekonomická transformace probíhala hlavně v 90. letech minulého století. Tehdy byla většina dobře fungujících podniků prodána zahraničním majitelům.*

Sémanticko-obsahovou analýzou nepravých vět vedlejších vztažných dospěli lingvisté k závěru, že je třeba rozlišovat několik druhů kvaziatributivních vět²¹:

1. Vedlejší věty pokračovací:

Nepravá věta vedlejší se sice vztahuje k substantivu věty řídicí, ale její děj vyjadřuje další průběh (pokračování) děje věty řídicí. Svým obsahem a vztahy mezi oběma ději a jejich účastníky odpovídá souvětí souřadnému s větami v poměru:

20 Srov. restriktivní přívlastky: *středověký Londýn, nejznámější anglické univerzitní město Oxford, sousedovic Jenny* apod.

21 Daneš, F.: Takzvané „vztažné vedlejší věty nepřívlastkové“; současné názory na jejich status. NŘ, roč. 92, 2009, č. 4. s. 169-183. Tam přehledně i o tom, jak se v bohemistice vyvíjely názory na místo nepravých vět vedlejších v syntaktickém systému češtiny a ve veřejných komunikátech.

- a) slučovací: *Před časem jsem Janě půjčila tablet, který zapomněla ve vlaku. Před časem jsem Janě půjčila tablet a ona ho zapomněla ve vlaku. / Zapomněla ho ve vlaku.*
- b) odporovací: *Před časem jsem Janě půjčila tablet, který mi dodnes nevrátila. – Před časem jsem Janě půjčila tablet, ale ona mi ho dodnes nevrátila.*

2. Vedlejší věty navazovací:

Nepravá věta vedlejší se vztahuje k obsahu věty řídící nebo k textovému úseku a připojuje navazující děj:

Moderní výpočetní technika, matematické a logické metody dávají předpoklady k soustavnému výzkumu jazykové komunikace z nových aspektů, k čemuž (a k tomu / k tomu / A k tomu) je třeba dobré spolupráce jazykovědců, matematiků, logiků a výpočetních techniků.

3. Vedlejší věty vysvětlovací²²:

Nepravá věta vedlejší se váže k substantivu ve větě řídící (a) nebo k obsahu věty či textového úseku (b).

- a) *Do akumulátoru nalijeme destilovanou vodu, která se pro tento účel hodí nejlépe.*
Do akumulátoru nalijeme destilovanou vodu, protože / neboť ta se pro tento účel hodí nejlépe.
- b) *Maturanti matematiky měli problém s praktickými úlohami, kdy / protože museli konkrétní situaci převést do matematického vyjádření.*
Zlepšil se i nábor členů, kdy / protože jen za loňský rok vstoupily do ODS stovky osob.

Závěr:

1. „**Nepravost**“ otázek se opírá o existenci dvou základních forem tázací věty (zjišťovací a doplňovací) a jejich částečnou modifikaci na rovině lexikální, gramatické a fónické s cílem vyjádřit jiné komunikační záměry, než je dobrat se u adresáta odpovědi položením otázky.

2. „**Nepravost**“ skladební dvojice vyrůstá z potencií jazykového systému, způsobuje víceznačnost výpovědi a z ní plynoucí možné komplikace. V psaných projevech jsou ojedinělé, v mluvených běžně nepostřehnutelné, ve školní praxi se jim věnuje jen malá pozornost, své místo mají jen v korekturních cvičeních a úkolech.

3. „**Nepravost**“ vět vedlejších je zcela jiného druhu. Současná bohemistická lingvistika akceptovala nepravé věty vedlejší jako soubor diferencovaných syntak-

²² Daneš (2009, s. 169) nepovažuje toto označení P. Karlíka (2002 s. 526) za výstižné, neboť soudí, že o žádné vysvětlení nejde. Nepravá věta vedlejší přináší podle něj jen další informaci.

tických prostředků, jež se uplatňují jak v jazykových projevech mluvených, tak psaných, a to především stylu odborného a publicistického, dodáváme i běžně do-
rozumivacího.

Jednotlivé druhy nepravých vět vedlejších (vztažné a spojkové) se liší:

- a) *vztahem k pravé (náležité) větě řídicí,*
- b) *výrazovou, významovou a funkční diferenciací připojovacích hypotaktických prostředků,*
- c) *způsobem začleňování do věty „řídicí“,*
- d) *uplatňováním v souvětné struktuře, větosledem a lexikálním vyjádřením nadřazeného větného členu,*
- e) *(ne)možností užití alternativních syntaktických prostředků k vyjádření týchž obsahů stejných nebo podobných slohových kvalit,*
- f) *stylovou odlišností ve vztahu k alternativnímu způsobu vyjádření,*
- g) *úlohou v tematicko-rematické výstavbě textu,*
- h) *různou měrou přijatelnosti nebo trvajících nepřijatelnosti (stylizační nevhodnosti) v závislosti na stylové oblasti a žánru jazykového projevu,*
- i) *intenzivní adaptací v syntaktickém systému jako prostředku stylově bezpříznakového.*

Literatura

- Čechová, M. a kol.: Čeština. Řeč a jazyk. ISV. Praha 2000
- Daneš, F.: Konfrontační souvětí se spojkami *jestliže, zatím, aby, když*. Naše řeč, roč. 46, 1963, č. 113–130
- Daneš, F.: Takzvané „vztažné vedlejší věty nepřívlastkové“; současné názory na jejich status. NŘ, roč. 92, 2009, č. 4. s. 169–183
- Grepl, M. – Karlík, P.: Skladba spisovné češtiny. SPN. Praha, 1986
- Grepl, M. – Karlík, P.: Skladba češtiny. Votobia. Olomouc 1998
- Karlík, P.: Věta vedlejší nepravá. In Encyklopedický slovník češtiny. Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 526
- Kol.: Mluvnice češtiny 3, Academia. Praha 1987
- Kol.: Příruční mluvnice češtiny. LN. Brno 1995
- Kopečný, F.: Základy české skladby. SPN. Praha 1962
- Macháčková, E.: K některým vyjadřovacím prostředkům pracovních předpisů v kuchařských knihách. NŘ, roč. 67, 1984 s. 184–188
- Macháčková, E.: Přívlastkové věty s místními a časovými vztažnými příslovci. NŘ, roč. 72, 1989, č. 3. s. 113–119

Straberger, R.: K jednomu typu nepravých vět vedlejších vztažných. NŘ, roč. 90, 2007, č. 5, s. 247–257

Šmilauer, V.: Novočeská skladba. SPN. Praha 1966

Trávníček, F.: Mluvnice spisovné češtiny. Slovanské nakladatelství. Praha 1945

Klíčová slova

nepravá otázka; nepravá skladební dvojice; nepravá věta vedlejší spojková; nepravá věta vedlejší vztažná

Schlüsselwörter

Unechte Frage; unechtes Grundpaar; unechter Nebensatz;

Zusammenfassung

Das Hauptthema dieses Artikels hängt mit dem tschechischen Adjektiv „nepravý“ (unecht), der in einigen syntaktischen Termini verwendet wird, zusammen. Es geht hauptsächlich um die unechte Frage (im Vergleich zur echten Frage), um die echte Satzgliederverbindung (Syntagma) und den unechten Nebensatz, der entweder mit den Relativpronomina (meistens *který*) oder Relativadverb (vor allem *kde, kdy, kam*), oder mit bestimmten hypotaktischen Konjunktionen (besonders *jestliže, zatímco, když, -li*) angeknüpft werden. Es bestehen prinzipielle Unterschiede zwischen allen Unechtheitsarten, die im Artikel beschrieben und erklärt worden sind.

Slovo *takže* v současných epistolárních a mediálních textech: *takže* o čem ty volby jsou¹

Lucie Jílková

1. Úvod

Následující příspěvek odpovídá na následující výzkumnou otázku: Jaké významy a funkce má slovo *takže* v současných neformálních textech, konkrétně ve dvaceti dopisech současných mladých lidí a ve dvou televizních diskusních pořadech? V článku budou nejprve představeny poznatky o slovu *takže* z vybraných mluvníc a výkladových slovníků češtiny. S těmito údaji budou konfrontovány výsledky analýzy vybraných textů.

2. Data, metoda

Pro analýzu významů a funkcí slova *takže* bylo vybráno dvacet dopisů mladých lidí, které jsou součástí Korpusu soukromé korespondence (Hladká a kol, 2005, <https://ucnk.ff.cuni.cz/dopisy.php>), konkrétně jde o dopisy č. 400–420. Dalším materiálem pro analýzy jsou přepisy televizního pořadu *Na hraně* ze dne 6. 5. 2003; jeho moderátorkami byly Lucie Vopálenská (LV), Alena Červenková (AČ), hosty byli Beata Pašková, lékařka z Psychiatrického centra Praha – Bohnice (BP), Petr Pavlík, vedoucí centra genderových studií FF UK (PP), Radka Radimská, socioložka, Sociologický ústav AV ČR (RR), Jana Ryšlinková, děkanka United States Business School Praha (JR); diskutující v publiku jsou v přepisu označováni N1 až N15; a pořadu *Bez kravaty* ze dne 4. 4. 2002; moderátorem pořadu byl Ondřej Hejma (OH), hostem Kateřina Dostálová, poslankyně Občanské demokratické strany (KD). Tyto pořady jsou zahrnuty do korpusu DIALOG (<http://ujc.dialogy.cz>; na této internetové adrese jsou mimo jiné vyloženy i používané transkripční značky); v tomto korpusu je kromě přepisu k dispozici také zvuková a obrazová nahrávka pořadů. V těchto dopisech a televizních diskusních pořadech byly postupně podrobeny sémantické a pragmatické analýze jednotlivé doklady, které obsahovaly slovo *takže*.

3. *Takže* ve vybraných slovnících a mluvnících

V Příručním slovníku jazyka českého (dále PSJČ, 1935–1957, díl IV, s. 28,) nacházíme u hesla *takže* následující výklad:

1 Článek byl napsán s podporou projektu *Syntax mluvené češtiny*, 15-01116S, GA ČR.

takže (spojka důsledková) *vyjadřuje, že věta jí uváděná je důsledek, účinek vyplývající z obsahu věty řídicí*. Vzduch byl pln jemných, bělavých par, takže vše bylo jako pod lehkým závojem (Rais). V tmavém šátku zachumlaná, takže jen její tvář z něho vzhlížela, upírala zrak za mladým hodinářem (Jirásek). Ruce ztrnuly, takže podkova upadla na zem (Herben). Lod' je nezpůsobilá k dopravě Robotů, takže zkáza nákladu nepadá na náš účet (K. Čapek). Teta mě teď skorem pokaždé zdržuje, tak že odcházím vždy později než strýc (M. A. Šimáček). Měla jsem takový strach, že jsem zapomněla důstojníku se vyhýbat, tak že jsem mu několikrát přišla do rány (Němcová).

Ve Slovníku spisovného jazyka českého (dále SSJČ, 1960–1971, díl III, s. 765) je výklad podobný, v příkladové části výrazně stručnější:

takže (spojka podřadicí účinková) *uvozuje podřizenou větu, kt. vyjadřuje následek vyplývající z obsahu věty řídicí*: přišlo, takže jsme nemohli ven; přišel pozdě, takže všechno neslyšel; v. též *tak*.

Všimněme si, že v PSČJ se v příkladech objevuje také psaní *tak že*, v SSJČ pouze psaní dohromady.

V Mluvnici češtiny (1987, s. 485, díl 3, Skladba) v souvislosti se slovem *takže* čteme: „...Hypotakticky se důsledek vyjadřuje vedlejší větou se spojkou *takže*: *Přišel jsem pozdě, takže jsem všechno neslyšel; Autor používá mnohých dokumentů, které do vypravování vkomponoval, takže místy nabývá román rázu montáže*. Méně výrazně vyjadřují důsledkový význam věty s *aby*, které jsou zpravidla podřazené větám se záporným slovesem. Lze je transformovat na věty s *takže*, a proto, změníme-li ve vedlejší větě klad za zápor: *Weil nebyl hlupák, aby věřil, že...* → *Weil nebyl hlupák, takže nevěřil... / a proto nevěřil...* (...) Fakt jedné propozice je prezentován jakožto důsledek nebo následek faktu propozice jiné, přičemž se tento důsledek nebo následek chápe jako charakterizace velké míry nějakého děje nebo vlastnosti (tj. obsahu propozice první) nebo jako tzv. účinek. Základní výrazovou formou je tu forma hypotaktická. Spojovací prostředky jsou jednak nekorelativní: *že, takže, až, aby, než aby*, jednak korelativní: *tak, že...; tak, aby...; tak, až...; tolik, že...; tolikrát, že...aj*. Spojky *takže* se v účinkovém souvětí používá málo: *V těchto místech byla řeka dosti široká, ale mělká, takže bylo jasnou vodou dobře pozorovati četné kamení na dně*.

S výše uvedenou poznámkou o psaní dohromady a zvláště (*takže* vs. *tak že*) souvisí ještě pojednání o korelativním spojení vět v téže mluvnici: „...Do korelativního spojení zahrnujeme i spojení odkazovacího výrazu se spojkou: *to, že ...; tak, aby...; proto, že...; to, jak...; o tom, zda...* apod. Některé odkazovací výrazy splynuly se spojkami a vytvořily složené spojky (*protože, takže, přestože* aj.) (s. 450).

V Příruční mluvnici češtiny (Grepel et al., 1995, s. 353) je v pojednání o podřadicích spojkách věnován prostor také vztahu účinkovému: „... Ve vztahu účinkovém se vyjadřuje následek děje nebo vlastnosti, a to větou uvozenou spojkami: *že (tak*

že, tolik že, takový že), až, takže; účinek, který téměř nastal, se vyjadřuje ve větách spojkami: div že, málem že, (jen) taktak že atd.

V Mluvnici současné češtiny (Cvrček et al., 2010) se se slovem *takže* (psaným dohromady) v pojednání o spojkách setkáváme ve výčtu spojek účinkových, které jsou společně se spojkami příčinnými v užším smyslu, účelovými, podmínkovými, důsledkovými a přípustkovými zahrnuty pod zastřešující termín: příčinné spojky. Výčet spojek účinkových má následující podobu: *takže; že; až; tak, že (stejně mě to rozbřečelo tak, že mi slzy tekly po obličejí)*. (s. 293-4). Pro úplnost ještě dodejme, že psaní zvláště se objevuje v pojednání o spojkách způsobových: „...Věty připojené spojkou způsobovou vyjadřují způsob, kvalitu či kvantitu děje vyjádřeného větou hlavní. Odpovídají na otázku „jak?“ Nejfrekventovanější jsou korelativní spojky *tak, že (pomoh jim tak, že hrabal písek); tím, že; tak, aby; tak, jak* (s. 293).

V pojednání o částicích se slovo *takže* objevuje v seznamu celkem 111 nejfrekventovanějších částic na 29. místě (s. 295).

Hledisko frekvenční v souvislosti se slovem *takže* najdeme i v další publikaci, v Akademické gramatice současné češtiny (Štícha et al., 2013). Na s. 529 je uveden frekvenční soupis spojek podle korpusu SYN (<https://ucnk.ff.cuni.cz/syn.php>), včetně výrazů archaických a substandardních. Z celkového počtu 97 spojek je *takže* na 19. místě. Slovo *takže* se dále nachází ve výčtu spojek účinkových: *až, div že, než, než aby, nežli, taktak, takže; tak, že*.

4. *Takže* v soukromých dopisech

Ve vybraném vzorku dvaceti dopisů se vyskytuje slovo *takže* celkem 18krát. Nejprve jsou představeny případy, kdy je slovo *takže* spojkou, která vyjadřuje důsledek, dále pak případy, kdy je slovo *takže* konektorem.

4. 1 Důsledek, účinek

Ukázalo se, že nejčastějším užitím slova *takže* (12krát) ve zvoleném vzorku dopisů je vyjádření důsledku, účinku. Takové užití ilustrují třeba následující příklady:

Pak mě čeká doma práce s kuchyňó, mamča chce novó, kachličky, parkety, takže se nudit nebodo. (dopis 400)

Hodně nás s Mončou štve, že jsme tak daleko od sebe, je to opravdu daleko, takže se vídáme jen jednou za čas. (dopis 401)

Mnohem častěji narážíme v dopisech na vyjádření důsledku slovem *takže*, které stojí na začátku následující věty. Takové užití spojky *takže* není ve výše zmíněných mluvnicích zmíněno. V následujících dvou příkladech prostě věta s – tradičně podřadicí – spojkou *takže* stojí za větami předchozími, stojí samostatně, třebaže obsah této věty vyplývá z obsahu vět předchozích a tradičně by tedy měla být součástí souvětí:

Ale asi po půlminutě došel náš vychovatel a seřval nás a řekl, že sme to vrátnému pěkně zavařili. Takže ho kvůli nám asi vyhodí. (dopis 402)

O velikonocích jsem měla to štěstí, že mě šéfová pustila dom. Takže jsem byla doma a vychutnávala si klid domova. (dopis 406)

4. 2. Konektor

Ve zbývajících šesti případech bylo slovo *takže* užito ve funkci konektoru; vzhledem k jeho umístění a začátku vět či odstavců lze uvažovat i o tom, že je v těchto případech přípravnou částicí. Obecně ale slovo *takže* v následujících případech slouží k více či méně volnému propojování jednotlivých částí dopisu. Slovo *takže* je někdy odděleno čárkou, v takových případech lze uvažovat o tom, že je jím silně elipticky vyjádřen nějaký delší úsek, třeba rozvitý větný člen nebo celá věta. Slovo *takže* bylo čárkou odděleno v tomto případě:

Nevím, jestli to pochopila. Takže, budeme moralizovat. (dopis 405)

Ve čtyřech případech se slovo *takže* objevilo na začátku odstavce, je tedy konektorem, který jednotlivé odstavce volně propojuje. Takové užití slova *takže* ukazují následující dva příklady:

Už budu končit.

Takže užijev naplno prázdnin a nedělej blbosti. (dopis 409)

No jo, život je plný překvapení.

Takže tady chodím i do školy druhého stupně, ale nějak mi to moc nedává. (dopis 401)

Konečně v posledním příkladě z dopisů, který bude v tomto článku zmíněn, se slovo *takže* jednak objevilo na začátku nového odstavce, jednak je odděleno čárkou. Psaní čárek je v tomto případě pravděpodobně způsobeno následným oslovením, které je tak odděleno čárkami z obou stran. Členění na někdy dost krátké odstavce je danému pisateli zřejmě vlastní.

Bude to asi nuda, už bych se toho chtěl zbavit, protože mě to moc nebaví a navíc tady nejsi...

Trocha konverzace.

Takže, Vlasto, take care and be good. (dopis 405)

5. *Takže* v televizním diskusním pořadu *Na hraně*

V televizním diskusním pořadu *Na hraně* bylo zachyceno celkem patnáct výskytů slova *takže*. Významy a funkce, v nichž bylo slovo *takže* zachyceno, jsou uspořádány podle těch, v nichž se *takže* vyskytlo nejčastěji po ty, v nichž se objevilo okrajově.

5. 1 Následek, účinek

V celkem osmi případech mluví slovem *takže* vyjadřují následek, účinek. Takové užití ukazují třeba tyto příklady.

N13: no určitě, protože ee jako táta s tím absolutně nesouhlasil že by šla do práce ale vona vlasně (.) chtěla pokračovat v tý svý kariéře. takže musela obětovat i to že my sme někdy zůstali sami doma.

AČ: paní ryšlinková cítila yy ste se někdy hendykepaná ((miněno handicapovaná)) kvůli tomu že ste žena,

JR: a: m (...) ee cítila. (.) já sem už dost stará, takže už sem tím prošla toho dost,

V některých případech není snadné rozhodnout, zda jde o vyjádření následku (účinku) nebo o užití *takže* ve funkci konektoru. Takový je příklad následující, přesto se domnívám, že jej lze přiřadit do této skupiny užití slova *takže*:

BP: (...) tyhlety věci prostě ee na povrchu ironický a agresivní člověk je je e je pod povrchem často ((nádech)) nejistý znejistěný ve svý roli a a a často je úzkostný. jo, takže já si myslim že, eee tak oni tak jako by, (.) nevěděli co: no tak to raději schodí aby se to teda nemuselo řešit aby se to odložilo,

5. 2 Sumarizace

Dalším užitím, na které lze v pořadu *Na hraně* narazit, je *takže* v roli sumarizační částice. Vyskytuje se na začátku části repliky, která nějak shrnuje, co bylo řečeno předtím. Takové užití slova *takže* ukazují třeba následující dva příklady, celkově se takových v tomto pořadu objevilo šest.

N6: ...ale zase když se vcítíte do toho zaměstnavatele, tak on potřebuje vědět jak dlouho mu tam bude (.) někdo pracovat. takže z hlediska lidských práv na to nemá právo, z hlediska podnik- kání je to problém. že jo. to znamená z jeho myšlení. ((stříh))

N6: já myslim že rozhodně ne. chci souhlasit s oběma diskutujícími, kteří řekli slůvko někteří, a e vy ste se předtím ptala jestli žijeme v mužském světě nebo ve světě který vytvořili muži. tak už to je podle mně špatná otázka, byli to někteří muži když už a tak dále. takže to slovíčko někteří je hrozně důležité.

5. 3 Konektor

Zřejmě jen v jediném případě lze mluvit o funkci konektoru, kterou slovo *takže* plní v tomto příkladě:

JR: (...) e že: kdybyste náhodou byli na místě na kterým budou na které o které budou žádat dva lidé, jeden muž a jedna žena, takže v mnoha případech

(.) v mnoha případech ten muž dostane přednost proto že je to muž. (.) ne proto že je lepší.

6. Takže v televizním diskusním pořadu Bez kravaty

V pořadu *Bez kravaty* bylo zachyceno celkem sedmnáct výskytů slova *takže*. Celkem tři funkce či významy tohoto slova jsou opět seřazeny sestupně.

6. 1 Konektor

Nejčastějším užitím slova *takže* v tomto pořadu je nepochybně funkce konektoru, v níž se *takže* objevilo celkem desetkrát. Slovo *takže* je nepochybně pevnou součástí idiolektu moderátora pořadu (hudebníka) Ondřeje Hejmy, a to na počátku jeho replik. Takové užití slova *takže* ilustrují třeba tyto dva příklady:

R-N5: je jich zatím málo, mohlo by jich být víc, ale musely by mít co říct nejenom aby tam byly jako ženy,
((konec předtočené reportáže))

OH: **takže** potud několik e nahodilých názorů na to (.) jestli ženy (.) mají být v politice nebo ne:

OH: naším hostem je Kateřina Dostálová protože bez kravaty je také předvolební pořad tak (.) nám zbývá několik minut na to (.) ee co nás čeká ve volbách

KD: [((odkašláni))]

OH: [**takže**] o čem ty: volby sou. proč sou důleži- sou důležité,

Jindy se u tohoto mluvčího setkáváme s tím, že společně se slovem *takže* plní funkci konektoru ještě další výrazy, v tomto konkrétním *teda* a také následující hezitační zvuk realizovaný delším středovým vokálem:

OH: a jak no galantnost je [jedna věc a mužnost je věc druhá teda **takže**, ee]

KD: [((smích))] <pane hejmo,>

OH: =<dobře>

Také druhá mluvčí, Kateřina Dostálová, své repliky někdy začíná právě slovem *takže*. V následujícím delším příkladě se konektor *takže* vyskytuje dvakrát:

KD: ...já doufám že: k tomu dojdeme v příštím volebním období pokud budu zvolena, a budu v poslanecké sněmovně, že my vlastně potřebí tuto tematiku: e probíráme v mediální komisi,

OH: [tematiku: audiovizuálně mediálního zákona,]

KD: [**takže** médií médií a mediální legis- ee mediá]lní legislativy protože (.) ee nejdříve to (.) odpracujeme na tom podvýboru jako členové,

OH: =mhm,

KD: *potom to odpracujeme na tom výboru jako členové a pak deme do mediální komise kde ovšem nejsou (.) ee všichni členové toho výboru {349}*

OH: *[ano,]*

KD: *[**takže** já] v podstatě sem svědkem toho že se znovu celá ta problematika opakuje, před těmi kolegy kteří sou jenom v té mediální komisi (.) a vždycky sem měla takový pocit že ta mediální komise (.) ee byla spíš jaký jakousi scénou kde se: víceméně (.) více exhibuje, než*

OH: *[aha,]*

KD: *[opravdu] pracuje nad jednotlivými paragrafy*

6. 2 Sumarizace

Dalším užitím slova *takže* v tomto pořadu je funkce sumarizační částice, s níž se setkáváme celkem v pěti případech, u obou mluvčích:

KD: *jejda já teda nevím jestli sem to opravdu takto řekla, ee to je věta vytržená z kontextu*

OH: *[dobře, já to pak budu muset někde najít, **takže** k tomu se úplně nehlášíte,]*

KD: *já si myslím že by se (.) určitě dal redukovat počet zaměstnanců protože je pravda že se ř- vykládá že třeba v českém rozhlase je (.) na jednoho tvůrčího pracovníka pět techniků a tak dále **takže**,*

OH: *=mhm,*

KD: *má to určitě řadu svých mezer a myslím si že by to bylo dobré o tom o tom uvažovat*

6. 3 Následek

Pouze ve dvou následujících případech bylo slova *takže* užito pro vyjádření následku, účinku:

KD: *(...) nebyly tentokrát e čokoládová vajíčka protože můj mladší chlapeček je nemocnej **takže** se to odehrálo v podobě bejsbolových ((miněno baseballových)) kartiček,*

KD: *měnit ty pravidla prostě (.) ee hry uprostřed té hry to prostě nejde **takže** [sem]*

OH: *[hm]*

KD: *potom*

OH: *=dobře*

KD: *ee s tím s tím souhlasila.*

7. Závěry, možnosti dalšího zkoumání

Ve zvoleném vzorku dvaceti současných soukromých dopisů, jejichž pisateli jsou mladí lidé, bylo nalezeno osmnáct dokladů slova *takže*. Slova *takže* v nich bylo užito především jako spojky následkové, účinkové. V nemalém počtu výskytů se však slovo *takže* objevilo v roli konektoru, tedy výrazu, který více méně volně propojuje jednotlivé části textu dopisu, výrazu, který by bylo možné v psaném korigovaném textu vynechat. Soukromé dopisy se však v mnohém ohledu blíží textům spadajícím do sféry každodenní mluvené komunikace, přičemž jedním z projevů této blízkosti je i užívání konektivních (nazývaných také výplňkových) výrazů. Jedním z těchto konektivních výrazů je nepochybně právě i slovo *takže*.

V dokladech, v nichž bylo slovo *takže* konektorem stojícím na začátku věty či souvětí, bylo možné pozorovat psaní bez následné čárky za slovem *takže* nebo psaní s čárkou. Slovo *takže* se může objevit i na začátku odstavce.

V televizním pořadu *Na hraně* se slovo *takže* objevilo patnáctkrát, nejčastěji ho bylo užito rovněž pro vyjádření následku, účinku, dále se objevovalo užití ve funkci sumarizační částice a konečně velmi omezeně ve funkci konektoru. V televizním pořadu *Bez kravaty* bylo slovo *takže* zachyceno sedmáctkrát, pořadí funkcí a významů bylo odlišné. S výraznou převahou jej oba mluvčí užívali ve funkci konektoru, následovala funkce sumarizační částice a konečně jako okrajové užití slova *takže* lze v tomto pořadu považovat vyjádření následku, účinku.

Ukázalo se tedy, že v pořadu *Bez kravaty* bylo užití slova *takže* ve funkci konektoru častější než ve vybraných soukromých dopisech i v pořadu *Na hraně*. Lze tedy zobecnit, že čím je text dialogičtější – s vědomím toho, že i soukromé dopisy mohou mít výrazně dialogický charakter (Hoffmannová et al, 2016, s. 79 n.) –, čím je neformálnější, spontánnější, tím častěji se slovo *takže* vyskytuje ve funkci konektoru. Naopak, čím je text monologičtější, formálnější, korigovanější, tím spíše se v něm bude vyskytovat užití slova *takže* pro vyjádření následku, účinku. Užití ve funkci sumarizační částice se v soukromých dopisech neobjevilo. Tuto skutečnost by bylo pravděpodobně třeba ověřit na větším vzorku dopisů, neboť již v některých ze dvaceti zvolených se slovo *takže* nevyskytlo vůbec, v jiných opakovaně. S tím souvisí další fakt, který by bylo vhodné dále ověřovat, totiž korelaci užívání slova *takže* a idiolektu mluvčího. Již jen na takto omezeném vzorku textů se ukázalo, že někteří mluvčí slovo *takže* užívají často, mohou ho užít ve chvíli, kdy se dostanou ke slovu, slovem *takže* mohou zahájit svou dialogickou repliku.

Vrátíme-li se k poznatkům z mluvnice a výkladových slovníků, můžeme shrnout, že analyzované texty poskytly některá fakta k užívání slova *takže*, které se v těchto zdrojích neobjevují. Soukromé dopisy ukázaly, že v případech, kdy je slovo *takže* užíváno pro vyjádření následku, účinku, tedy je v souladu s mluvnicemi spojkou následkovou, účinkovou, může analyzované slovo stát na začátku věty, tj. je psáno s velkým počátečním písmenem. Užití *takže* jako konektoru nebo částice sumarizační mluvnice rovněž explicitně nezmiňují, resp. Mluvnice současné češtiny

(Cvrček et al., 2010) a Akademická gramatika současné češtiny (Štícha et al., 2013) zmiňují slovo *takže* ve výčtech nejčastěji užívaných částic, ovšem konkrétním užitím *takže* v roli částice se ani tyto mluvnické pochopitelně nevěnují. Při posuzování jednotlivých příkladů ze zvolených textů se tedy ukazuje, že dosavadní poznatky z mluvnic a výkladových slovníků se opírají o užití slova *takže* hlavně v textech psaných, korigovaných, v nichž je toto slovo především, resp. jediné podřadící spojkou stojící na začátku vedlejší věty po čárce za předchozí větou hlavní. Spontánní mluvené i psané texty ukazují dosti jiné užívání slova *takže*.

Literatura

CVRČEK, V. et al. (2010): *Mluvnice současné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví*, Praha: Karolinum

HLADKÁ, Z. a kol. (2005): *Čeština v současné soukromé korespondenci. Dopisy, e-maily, SMS*. Brno: Masarykova univerzita

HOFFMANNOVÁ, J. et al. (2016): *Stylistika mluvené a psané češtiny*, Praha: Academia

KARLÍK, P. et al.: *Příruční mluvnické češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny
Mluvnice češtiny 2 (1986), Praha: Academia

Příruční slovník jazyka českého. Státní nakladatelství Praha. 1935–1957

Slovník spisovného jazyka českého. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 1960–1971

ŠTÍCHA, F. et al.: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia. 2013

<https://ucnk.ff.cuni.cz/dopisy.php>

<http://ujc.dialogy.cz>

<https://ucnk.ff.cuni.cz/syn.php>

Klíčová slova

Korpus soukromé korespondence, korpus DIALOG, slovo *takže*, mediální mluvené texty, epistolární texty

Key words

Private correspondence corpus; DIALOG corpus; Czech word *takže*; spoken mass media texts; correspondence texts

Abstract

The paper attempts to answer the following research question: What are the meanings and functions of the Czech word *takže* in spoken texts used in contemporary private letters and in the media? The analysis is based on the Private Correspondence Corpus (<https://ucnk.ff.cuni.cz/dopisy.php>) and on the DIALOG Corpus (<http://ujc.dialogy.cz>). In selected texts, a total of 50 occurrences of the word *takže* were found. The word *takže* was commonly used to express consequence, connection, and summarization, and can be embodied in the idiolect of some writers or speakers.

Česká deminutiva a úskalí jejich užití pro polské žáky češtiny

Svatava Škodová

1. Úvod

Slova zdobnělá představují ve slovní zásobě českého jazyka významnou složku pojmenovávacích prostředků. Specifikem českých deminutiv je, že mohou představovat několik stupňů zdobňování a také, že nejsou nutně zatížena emocionálním příznakem vztahujícím se k označovanému předmětu; příznak citového zabarvení je vlastní té části zdobnělých slov, u kterých nebylo využito deminutivního formantu k čistě pojmenovávacím účelům, nebo kde se deminutivní forma nelexikalizovala. Česká zdobnělá slova se tak vyskytují nejen v jazyce hovorovém a literárním, ale zasahují významně i do oblasti slangu a odborné terminologie. Ačkoliv se formální prostředky jednotlivých jazyků, či skupin jazyků, pro vytváření zdobnělých výrazně liší, srov. bohaté prostředky jazyků slovanských a románských versus chudé prostředky jazyků germánských, není možné obejít fakt, že deminutivnost je de facto jev univerzální, vycházející z pragmatických potřeb, je proto znám všem žákům osvojujícím si češtinu jako cizí jazyk a při výuce je třeba vyjít z formálních charakteristik toho kterého jazyka s odkazem na pragmatické markery deminutivnosti jako takové.

2. Deminutivní přípony v češtině a polštině¹

Pro zpracování metodické instrukce ohledně utváření a užívání deminutiv pro jinojazyčné žáky je třeba jednak vlastního didaktického zpracování výuky deminutiv v češtině, jednak je vhodné využít i konfrontační rysy jevu ve srovnání s mateřským jazykem žáků. Při konfrontaci blízkých jazyků je pak třeba odpovědět na otázku, do jaké míry tyto jazyky používají pro vyjadřování stejného typu lexikálních jednotek i stejné prostředky jazykové. V případě deminutiv u flektivních jazyků jako je čeština a polština je velmi dobře možné porovnávat deminutivní přípony a jejich užití v obou jazycích, ale i v mezijazyce žáků.

V základu srovnání vycházíme z kontrastivní analýzy² opírající se o texty zachycené v korpusu InterCorp³ obsaženého v ČNK. V tomto korpusu byly zkoumány originály a překlady beletrie v češtině a polštině. Ve verzi InterCorpu (tj. verze 6),

1 Data užitá v textu jsou čerpána z Rosen – Škodová - Kaczmarska, 2014

2 Srov. Kaczmarska-Rosen-Škodová, 2014.

3 Por. <http://www.korpus.cz/intercorp/>; Čermák – Rosen 2012.

na níž byla provedena analýza, se vyskytuje 62 milionů slov v českých beletristických textech. Každý text korpusu má jednak jednu verzi v jazyce českém (ať už je to český originál, či český překlad) a nejméně ještě jednu verzi jinojazyčnou. V polských beletristických textech je 12,7 milionů slov, přičemž polské originály pokrývají 2,26 milionů slov. Překlady z českých originálů pak tvoří 1,99 milionů slov, poslední část jsou překlady z jiných jazyků 8,49 milionů slov.

Jak v češtině, tak v polštině se deminutiva vytváří velmi podobným způsobem pomocí sufixů. V obou jazycích se pak vyskytují nejméně tři stupně zdrobňování. Následující tabulky⁴ (Tabulka 1 a Tabulka 2) představují typové sufixy tvořící deminutiva prvního, druhého a třetího stupně.)

Tabulka 1 Zdrobňující sufixy v češtině

	Rod mužský	Rod ženský	Rod střední
Suffixy I. stupně	-ek, -ík	-ka	-ko
Suffixy II. stupně	-eček, -íček, -áček, -ánek, -ínek, -oušek	-ečka, -ička, -enka, -ěnka, -ínka, -únka, -uška, -ouška -etka, -ulka	-ečko, -íčko, -átko, -enko, -ínko, -ouško
Suffixy III. stupně	-íneček	-čička, -čenka, -čínka, -enečka, -inečka, -ulenka	-čičko, -čenko, -čínko, -átečko, -ítečko

Tabulka 2 Zdrobňující sufixy v polštině

	Rod mužský	Rod ženský	Rod střední
Suffixy I. stupně	-ek, -ik	-ka	-ko
Suffixy II. stupně	-eczek, -iczek, -yczek, -alek, -ulek, -usiek, -iszek, -yszek, -aszek, -uszek, -eniek, -uś -ołek	-eczka, -iczka, -yczka, -ulka, -etka, -eńka, -ínka, -ynka, -utka, -ostka	-eczko, -ączko, -ątko, -eńko, -aczki, -uszko,

4 Tabulky 1 a 2 jsou převzaty z Rosen – Škodová - Kaczmarzka, 2014. Byly vypracovány na základě následujících prací: Dokulil 1962; Grzegorzczkova – Puzynina 1979; Kreja 1969, 2002; Mluvnice češtiny 1986; Siatkowska 1969.

Sufixy III. stupně	-eczuniek	-eczunia	-eniuńko
---------------------------	-----------	----------	----------

Z porovnání sufixů užitých pro vytváření zdrobňelin v polštině a češtině je zřejmé, že slovo tvorné formanty tohoto typu jsou v mnoha případech skutečně totožné (odhlédneme-li od rozdílného pravopisného zachycení). Ačkoliv mezi nimi najdeme i případy, které nemají v druhém z jazyků formální ekvivalent. Zajímavé je rozložení sufixů pro jednotlivé stupně zdrobňování. V případě prvního stupně vykazují čeština i polština stejné množství sufixů pro všechny tři rody. V případě druhého stupně zdrobňování jsou tyto jazyky sufixově ekvivalentní pouze ve středním rodě, v ženském rodě lehce (o dva sufixy) převažuje polština nad češtinou a vysoce převažuje co do maskulinních sufixů. Naopak ve třetím stupni zdrobňování čeština vytváří velké množství ženských a neutrálních zdrobňelin pomocí poměrně vysokého počtu sufixů a naopak polština disponuje pouze jediným sufixem pro každý rod.

Varietnost v průniku polštiny a češtiny v rámci deminutivních sufixů ilustrujeme na vybraném sufixu *-áček*, který patří v češtině k nejfrekventovanějším. V Tabulce 3 je zahrnuto 10 tokenů čerpaných z paraleního korpusu InterCorp

Tabulka 3 Příklady variantnosti deminutivního sufixu *-áček* v češtině a polštině

Počet výskytů	česky	polsky	český sufix	polský sufix
53	ptáček	ptaszek	-áček	-aszek
1	buráček	fistaszek	-áček	-aszek
18	sáček	woreczek	-áček	-eczek
12	synáček	syneczek	-áček	-eczek
6	váček	woreczek	-áček	-eczek
3	ptáček	ptaszeczek	-áček	-eczek
55	kartáček	szczoteczka	-áček	-eczka
2	čumáček	mordeczka	-áček	-eczka
2	sáček	torebeczka	-áček	-eczka
7	koláček	ciasteczko	-áček	-eczko

Z tabulky je zřejmé, že maskulinnímu formantu odpovídají v polských paralelách formanty všech tří rodů, přičemž poměr formantu českého k formantům polským je 1:4, tj. česká přípona *-ček* představuje pro polského žáka negativní transfer ve výši 1:3, protože v některých případech si polský a český formant odpovídají, avšak ve třech typech se odchyľují, přičemž k záměně může zároveň docházet i na úrovni záměny rodu.

3. Porovnání frekvence užití deminutiv v paralelních českých a polských textech

Jestliže z výše deminutivních sufixů vyplývá, že čeština je oproti polštině jazykem, který vytváří deminutiva pomocí většího počtu sufixů, ještě to nutně neznamená, že je jazykem, který užívá deminutiva častěji než polština. Je proto zajímavé porovnat i výskyt deminutiv jako takových na dostupném vzorku paralelních textů. Informace o četnosti užití deminutiv a kontextu jejich užití je zásadní pro tvůrce učebnic s ohledem na jejich zařazení do výukových materiálů a programů.

Tabulka 4 dokládá celkové porovnání frekvence užití zdrobnělin v obou jazycích na základě dat InterCorpu, přičemž zdrobnělina musí být užitá při překladu alespoň v jednom z porovnávaných jazyků nebo v jazycích obou. Ve sloupci Typy jsou započítány jednotlivé výskyty daného lexému pouze jedinkrát, tj. jako jedinečné, ve sloupci Tokeny jsou pak započítány veškeré výskyty deminutivních výrazů všech typů.

Tabulka 4 Frekvence užití zdrobnělin v češtině a polštině

Deminutivum ...	Typy		Tokeny	
		%		%
... pouze v polském jazyce	392	4,9%	1 559	3,1%
... pouze v českém jazyce	5 198	64,4%	28 815	57,4%
... v obou jazycích paralelně	2 480	30,7%	29 608	39,5%
Celkem	8 070	100,0%	59 982	100,0%

Výsledky uvedené v tabulce jednoznačně ukazují na mnohonásobně převyšující výskyt užití deminutiv v češtině oproti jejich užití v polštině, toto zjištění potvrzuje i výsledky předchozích bádání, srov. např. Siatkowska, 1967. Je však třeba poznamenat, že veškerá zkoumání byla provedena na psaných textech a nereflktují tedy zcela pragmatický faktor, např. zdvořilost, který se v obou jazycích promítá do užití deminutiv v mluvené formě.

4. Úskalí v užívání českých deminutiv polskými rodilými mluvčími

Jestliže konstatujeme výrazně převažující výskyt deminutiv v češtině ve srovnání s polštinou a širší škálu deminutivních přípon v češtině, a naopak některé přípony shodné v obou jazycích, není to ještě vyčerpávající informace pro metodický přístup výuky deminutiv pro polské žáky.

Jazyková úskalí při užití a vytváření deminutiv v češtině polskými rodilými mluvčími spočívají především v užití chybného sufixu v procesu utváření deminutiva, kdy k základu slova, mluvčí vybírá slovotvorný sufix, který by příslušel slovotvor-

nému základu v jeho mateřském jazyce, zvl. když slovtvorný základ je podobný základu v jazyce mateřském, tj. polském.

Tento typ slovtvorného automatismu způsobeného negativním transferem typově blízkých jazyků ilustruje Tabulka 5⁵, ve které jsme vybrali příklady slov, která jsou shodná v polštině i v češtině, avšak liší se právě deminutivním sufiksem, případně i možností stupně zdrobňování. Právě tato slova budou způsobovat možnost vysoké chybovosti pro polské žáky.

Tabulka 5⁶ **Příklady zdrobnělin stejného slovtvorného základu s odlišnými deminutivními sufiky v polštině a češtině**

Polské zdrobněliny	České zdrobněliny
bluzeczka ← bluzka	blůzička ← blůzka ← blůza
deszczyk ← deszcz	deštiček ← deštík ← dešť
dziadziunio, dziadzius ← dziadek	dědeček ← děda
dzieciątko, dzieciąteczko ← dziecko	děťátko ← dítě/děcko ← dítě
głoweczka ← główka ← głowa	hlavička ← hlávka ← hlava
gołąbiątko ← gołąb	holoubátko ← holoubek ← holub
chlebek ← chleb	chlebiček ← chlebík ← chléb
jabłuszko ← jabłko	jabličko ← jablko
kaczątko ← kaczę	káčátko ← káče
karteczka ← kartka ← karta	kartička ← karta
kawiarenka ← kawiarnia	kavárnička ← kavárna
łódeczka ← łódka ← łódź	lodička ← loďka ← loď
ławeczka ← ławka ← ława	lavička ← lávka ← lavice
muszelka ← muszla	mušlička ← mušle
nogaweczka ← nogawka	nohavička ← nohavice
oczko ← oko	očičko ← očko ← oko
owieczka ← owca	ovečka ← ovce
półeczka ← półka	polička ← police
różyczka ← róża	růžička ← růže
rybeczka ← rybka ← ryba	rybička ← rybka ← ryba
rzeczka ← rzeka	říčka ← řeka

5 Tabulka byla upravena podle Galanek, 2005, s. 17, 19.

6 Tabulka obsahuje slova příslušející ke všem třem rodům. Slova jsou řazena abecedně.

siostrzyczka ← siostra	sestřička ← sestra
słoweczko ← słówko ← słowo	slovíčko ← slůvko ← slovo
sumka ← suma	sumička ← suma
świeczuszka ← świeczka ← świeca	svíčička ← svíčka ← svíce
szczeniátko ← szczenię	štěňátko ← štěně
ziarenko ← ziarno	zrníčko ← zrnko ← zrno

Tabulka 5 jednak ilustruje disproporci v užití deminutivních sufixů mezi oběma jazyky. Jednak ukazuje i disproporci v možnostech tvoření deminutiv prvního, druhého a třetího stupně v obou jazycích.

Užití chybného sufixu není však jediným úskalím, kterému čelí polský rodilý mluvčí při užití českých deminutiv. Další úskalí, se kterým se musí žák vyrovnat jsou disproporce lexikálního a případně pragmatického charakteru. Deminutiva můžeme rozdělit do několika skupin, ilustrovaných v tabulkách 6 - 8.

Do první skupiny jsou zařazena deminutiva, jejichž primární význam je v obou jazycích shodný, avšak v jednom z jazyků obsahuje sekundární významy, které jsou jedinečné a nemají paralelu v druhém jazyce.

Tabulka 6 **Deminutiva odlišující se v sekundárním českém významu od polského**⁷

Polština	Čeština
<i>kobyłka</i> 1. malá kobyla 2. hmyz	<i>kobyłka</i> 1. malá kobyla 2. hmyz 3. součást houslí
<i>kóleczo</i> 1. malé kolo	<i>kolečko</i> 1. malé kolo 2. trakař
<i>motylek</i> 1. malý motýl	<i>motýlek</i> 1. malý motýl 2. součást pánského obleku
<i>ramionko</i> 1. malé rameno	<i>ramínko</i> 1. malé rameno 2. věšák
<i>ząbek</i> 1. malý zub 2. dílek česneku	<i>zoubek</i> 1. malý zub

⁷ Upraveno podle Rosen – Škodová – Kazcmarska, 2014.

Další úskalí z oblasti tvoření a užití deminutiv představují pro žáky ta zdrobnělá slova, která mají v polštině a češtině stejný slovo tvorný základ a podobnou či zcela stejnou příponu, avšak nemají stejný význam, jak ilustrují slova obsažená v Tabulce 7.

Tabulka 7 Slova stejně utvořená odlišného významu

V polštině	V češtině
<i>ciasteczko</i> 1. zákusek	<i>těstíčko</i> 1. jemné těsto – hmota
<i>karczek</i> 1. část masa 2. část materiálu	<i>krček</i> 1. část zubu 2. malý krk
<i>kluczyk</i> 1. malý klíč	<i>klučik</i> 1. malý chlapec
<i>krzeselko</i> 1. židlička	<i>křesílko</i> 1. malé křeslo
<i>oblóczek</i> 1. obláček	<i>oblouček</i> 1. malý oblouk
<i>stateczek</i> 1. parníček	<i>stateček</i> 1. malý statek

De facto stejným metodickým problémem jako slova v Tabulce 7 jsou i slova zahrnutá v následující Tabulce 8. Rozdíl mezi oběma tabulkami je v tom, že v Tabulce 7 jsou slova, která jsou pouze formálními zdrobnělinami, tj. zdrobnělinami na základě sufixu, nikoliv však zdrobnělinami významovými.

Tabulka 8 Slova, která jsou formálními zdrobnělinami

V polštině	V češtině
<i>dróżka</i> úzká cesta, stezka	<i>družka</i> přítelkyně
<i>posadka</i> stálé, teplé zaměstnání	<i>posádka</i> garnizóna, posádka letadla, auta
<i>psinka</i> malý pes	<i>psinka</i> nemoc psů
<i>rzepka</i> kolení česka	<i>řepka</i> rostlina

<i>schodek</i> jeden schod	<i>schodek</i> deficit
<i>spódniczka</i> krátká sukně	<i>spodnička</i> součást spodního prádla
<i>kitka</i> koňský ohon	<i>kytka</i> rostlina
<i>koreczek</i> malý korek, jednohubka	<i>koreček</i> lopatkovitá nádoba rypadla
<i>nózki</i> malé nohy, marmeláda	<i>nůžky</i> nástroj
<i>pisemka</i> malá písmena, noviny	<i>písemka</i> písemná zkouška

Ke slovům v Tabulce 7 neexistuje slovo základové stejného významu pouze bez příznaku deminutivnosti. Tato slova mohou být pro žáky zavádějící právě z tohoto důvodu, že na základě deminutivního formantu mohou předpokládat fundující slovo nedeminutivní.

5. Úskalí v užívání českých deminutiv polskými rodilými mluvčími

Užívání deminutiv a preferenci deminutivních koncovek jsme ověřili elicitací sondou, kterou jsme realizovali v Ústavu bohemistických studií na Filozofické fakultě v Praze. Do šetření se zapojilo 43 polských studentů z bakalářského a magisterského programu. Úroveň znalosti jazyka u těchto studentů se pohybuje v rozmezí B1 – B2+ podle SERR.

V rámci sondy jsme zjišťovali uvědomělé užívání deminutiv, tj. v jaké komunikační situaci, z jakého důvodu používají deminutiva. V dotazníku se často objevovali následující typy uvědomělého užití:

- *Reakce na rodilé mluvčí, zvl. v restauraci. „Ještě chcete pívíčko?“, „Dáte si kávičku?“*
- *Když mluvím s dětmi.*
- *S přáteli, pro uvolnění atmosféry.*
- *Při lítosti.*
- *Při bolesti nějaké části těla.*

Zvl. studentky uváděly, že používají deminutiva pro zdůraznění, že se jim něco zdá roztomilé, zvl. pro pojmenování zvířat a květin, které se jim líbí.

Opakovaně se také vyskytoval komentář, že jako cizinci nepoužívají deminutiva pro vyjádření ironie, což je pro rodilé mluvčí příznačné.

V další části sondy studenti psali věty, které měly obsahovat deminutiva z oblasti falešných přátel a deminutiva s posunutými významy. Studenti bakalářského programu zde vykazovali očekávané chyby, tj. např. neužití deminutiva, příp. náležitěho stupně deminutivnosti, protože v polštině se v daném případě deminutivum nevyskytuje.

- *Dítě, které nemá sourozence, je jedinák.*
- *Dívky, které doprovázejí nevěstu na svatbě, jsou družky.*
- *Dcera kamarádky mě sestry jako družka na Petřině svatbě nebyl pro ni skvělý nápad.*

Nebo uváděli věty, v nichž typicky zaměňovali významy zdrobnělých slov, které jsou pro stejnou formu odlišné v češtině a v polštině, např.

- *Nebí pluly pěkné, bílé obloučky.*
- *Včera večer se mi něco stalo s řepkou.*
- *Přidej k tomu ještě zoubek česneku.*
- *Psinka rozčlileně štěkal.*
- *To je ale hodná psinka!*
- *Zapomenul na poslední schodek do sklepu, a hrozně se převrátil.*

K chybovosti v rámci užívání deminutiv je třeba zdůraznit, že v textech studentů navazujícího magisterského studia se již tyto typy chyb vůbec nevyskytují.

V úhrnu všech užitých deminutiv, tj. 509 tokenů, jsme porovnali frekvenci výskytu užitých deminutivních přípon s frekvencí jejich výskytu v ČNK, tj. v užití rodilými mluvčími. V tomto porovnání je zajímavé, že nejfrekventovanější český sufix –ek, se v užití polských žáků vyskytuje až na 4. místě a čtvrtý nejfrekventovanější sufix –inka, až na místě devátém. A naopak, polskými žáky frekventovaně užívaný sufix –áček, je rodilými mluvčími užíván až jako dvanáctý.

Tabulka 9 Srovnání frekvence užití deminutiv v paralelním korpusu s frekvencí elicitovaných deminutiv nerodilých mluvčích

Frekvence užití deminutivních formantů polskými žáky	Frekvence deminutivní formantů rodilými mluvčími v ČNK
-ka, 168 výskytů, 13%	druhý nejfrekventovanější
-ička, 56 výskytů, 11%	třetí nejfrekventovanější
-ek, 49 výskytů, 10%	nejfrekventovanější
-áček, 43 výskytů, 9%	dvanáctý nejfrekventovanější
-ík, 40 výskytů, 8%	pátý nejfrekventovanější

-átko, 40 výskytů, 8%	šestý nejfrekventovanější
-íček, 27 výskytů, 5%	sedmý nejfrekventovanější
-ko, 20 výskytů, 4%	osmý nejfrekventovanější
-inka, 16 výskytů, 3%	čtvrtý nejfrekventovanější
Celkem: 509 tokenů	

6. Závěr

Užívání zdrobnělin v češtině a polštině představuje oblast, v níž je doposud mnoho nezodpovězených otázek týkajících se celé slovtvorby obou porovnávaných jazyků. Vzhledem k vysokému výskytu zdrobnělin v českých textech pokládáme výuku deminutiv za oblast, které by měla být věnována patřičná metodická pozornost při výuce češtiny jako cizího jazyka. S ohledem na metodiku výuky češtiny pro polské rodilé mluvčí je pak zásadním problémem užití slovtvorných formantů, které jsou v obou jazycích často totožné či podobné a zapříčiňují tak velmi pravděpodobnou možnost negativního transferu. V textu poukazujeme na několik specifických podskupin deminutiv, jejichž rysy je predisponují k vyvolání negativního transferu. Těmito podskupinami jsou jednak deminutiva, která mají v polštině a češtině různé slovtvorné sufixy, ačkoliv jejich základ je stejný; deminutiva, která si neodpovídají co do stupně zdrobnění; dále jsou to deminutiva, která v jednom z jazyků mají více významů, než je tomu v jazyce druhém, přičemž ne všechny semy disponují slovem nadřazeným nedeminutivním; dále deminutiva, která jsou v obou jazycích stejně utvořená, avšak jejich významy jsou zcela odlišné.

Zkoumání, která v textu popisujeme, byla provedena na psané formě jazyka, jsme si však vědomi toho, že mluvená forma často nakládá s deminutivními lexémy odlišným způsobem a je to jedna z dalších oblastí, která si zaslouží pozornost a detailní rozbor.

Bibliografie

- Čermák, F. – Rosen, A., 2012, The case of InterCorp, a multilingual parallel corpus. *International Journal of Corpus Linguistics*, 13(3):411–427.
- Damborský J., 1977, Uwagi o słownictwie polskim i czeskim. *Studia porównawcze nad słownictwem i frazeologią polską i czeską*, Warszawa.
- Dokulil, M., 1962, *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*, Praha.
- Dokulil, M., 1967, *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*, Praha.
- Gebauer, J., 1936, *Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé*. Praha.

- Grzegorzczkova, R. – Laskowski, R. – Wróbel, H. (red.), 1998, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa.
- Grzegorzczkova, R. – Puzynina, J., 1979, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- Kaczmarska, E., – Rosen, A., 2013, Między znaczeniem leksykalnym a walencją – próba opracowania metody ekstrakcji ekwiwalentów na podstawie korpusu równoległego. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 48, Warszawa, 103–121.
- Kaňa T., 2013, Česká substantivní deminutiva ve světle korpusových dat, *Gramatika & Korpus 2012: 4. mezinárodní konference*, Hradec Králové, Gaudeamus.
- Kreja B., 1969, *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim*, Gdańsk, Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Kreja, B., 2002, *Studia i szkice słowotwórcze*, Gdańsk.
- Lotko E., 1968, *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*, Ostrava.
- Lotko E., 1992, *Zrádná slova v polštině a češtině*, Olomouc.
- Petr, J. (red.), 1986, *Mluvnice češtiny* (1), 1986, Praha, Academia.
- Och, F. J. – Ney, H., 2003, A Systematic Comparison of Various Statistical Alignment Models, *Computational Linguistics*, 29(1):19–51.
- Orłós T. Z., 2004, *Czesko-polska pozorná ekwiwalencja językowa*, Kraków.
- Orłós T. Z., 2009, Czesko-polskie złudne ekwiwalenty słowotwórcze, *Bohemistyka* 4:242–249.
- Orłós T. Z., red., 2003, *Czesko-polski słownik zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych*, Kraków.
- Piasecki, M., 2007, Polish tagger TaKIPI: Rule based construction and optimisation. *Task Quarterly*, 11(1–2):151–167.
- Rosen, A. — Škodová, S. – Kaczmarska *Zdrobnienia jako element kultury i pułapka glottodydaktyczna – czeskie i polskie deminutiva w ujęciu konfrontatywnym na podstawie badań korpusowych*. In: Kaczmarska, Elżbieta – Zieniewicz, Andrzej: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego: Warszawa, 2014, s. 51 – 67. ISBN 978-83-923037
- Siatkowska, E. (1967). Deminutywa rzeczownikowe we współczesnych literackich językach zachodniosłowiańskich. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 6:157–170.
- Szałek M. – Nečas J., 1993, *Czesko-polska homonimia*, Poznań.
- Tarajło-Lipowska Z., 2000, *Kaopak-Naopak – O czeskim dla Polaków, być może mało zaawansowanych, ale mocno zainteresowanych*, Wrocław.
- Tiedemann, J., 2000, Automatical lexicon extraction from aligned bilingual corpora. Master's thesis, Otto-von-Guericke-Universität, Magdeburg.
- Tognini-Bonelli, E., 2001, *Corpus Linguistics at Work*, Amsterdam / Philadelphia.
- Votrubec, J., 2005, Volba vhodné sady rysů pro morfologické značkování češtiny. Master's thesis, Faculty of Mathematics and Physics, Charles University, Prague.

Klíčová slova

deminutiva; paralelní korpus; čeština; polština

Key words

diminutives; parallel corpus; Czech; Polish

Abstract

In slavic languages, diminutives are a part of the vocabulary which is not only extensive, but also frequently used, even in everyday situations which do not have specific communicative requirements. Diminutives are a phenomenon which must be approached in a specific manner when teaching speakers of other languages, either Slavic or non-Slavic. The text presents an analysis of diminutives with regard to the problems of their use by Polish learners of Czech. Diminutives are an important part of the teaching of these students in particular, as the formal and semantic closeness of the two languages is often the source of negative transfer. The analysis is based on the comparison of parallel Czech and Polish texts included in the parallel corpus InterCorp and further it is supported by the elicitation of the use of selected lexemes by Polish students. Based on this analysis, we highlight the specifics of the presentation of diminutives when teaching Polish learners.

Literární portrét Karla IV.

Jiří Hošna

Literární portrét Karla IV. vytváří jeho vlastní dílo a kronikáři v jeho službách. Provázanost Karlových spisů s díly jeho kronikářů je zřejmá především na Karlově Vlastním životopise (Vita Caroli Quarti), na jeho legendě o svatém Václavovi, na Kronice Pražského kostela Beneše Krabice z Weitmile a na Kronice české Přibíka Pulkavy z Radenína.

Beneš Krabice z Weitmile začíná svou kroniku líčením návratu mladičkého krále Václava II. z braniborského zajetí do Českého království. Využívá v něm sice Druhé pokračování Kosmovo, Zbraslavskou kroniku a Kroniku Františka Pražského, důležitá je však souvislost s Vlastním životopisem Karla IV. Císař a král v něm rovněž zahajuje výklad svého rodokmenu z matčiny strany svým dědem Václavem II. Beneš ve čtvrté knize své kroniky hodnotí na Karlově autobiografii její očištný záměr: „Bůh totiž chtěl svého služebníka, o němž určil, že má vládnout celému světu, dříve zkoušet různými zkouškami a nebezpečími, aby tak, jako je zlato zkoušeno ohněm, poznal sám toho, jenž ho očišťuje a osvobozuje, a z vlastních strážní a soužení se poučil, jak by měl na nevyšším trůně světa mít soucit a slitování s jinými.“¹

Tato pasáž souznívá s Karlovým napomenutím jeho nástupcům, aby zachovávali příkázání svého Otce, která jim zvěstoval skrze Syna svého, Pána našeho Ježíše Krista, krále nebeského, jehož podobu a úřad zastáváte zde na zemi, především největší příkázání: „Miluj Pána Boha z celého srdce a z celé duše své a bližního jako sebe samého.“ Budou-li Boha milovat touto láskou, budou moudří a budou soudit své bratry v spravedlnosti a v pravdě. A budou milosrdní k nuzným a chudým tak, jako si přejí dojit milosrdenství u Pána pro svou nuznost a křehkost.²

Beneš parafrázuje rovněž Karlův úvod k homilii „Podobno jest nebeské království pokladu skrytému v poli,“ aby zdůraznil císařovu učenost: „Týž Karel napsal v různých dobách rozličným osobám více listů obsahujících mnoho užitečného a prospěšného, a to tak hlubokého smyslu a vysoké učenosti, že i mistři svaté teologie velice obdivovali jeho ducha. Také bibli choval v takové paměti, že když někdy byla čtena u jeho lůžka, jak měl ve zvyku, sám čtoucího z paměti opravoval.“³ Také mnozí mistři svobodných umění se obdivovali jeho vědomostem a znalostem, ač-

1 Kroniky 1987, s. 212.

2 Vita, s. 25-6.

3 Kroniky 1987, s. 219.

koliv jen málo navštěvoval školy a v mládí se oddával světským záležitostem, když jako statný rytíř byl spíše obrácen k pozemskému životu než ke školám.

Karel sám pokládá za hlavní panovníkovu ctnost moudrost. Tímto požadavkem na dokonalého nástupce vrcholil také jeho homilie na třetí podobenství Podobno jest království nebeské síti spuštěné do moře a shromažďující v sobě ryby všeho druhu. Moudrý mistr Písma, který vykládá o království nebeském, je podoben hospodáři, který vynáší ze svého pokladu nové i staré věci. Poklad je bohatství postupně nashromážděné. Jako hospodář ve vhodném čase a potřeby vynáší pro pozemskou čest ze svého pokladu nové věci, které tam nedávno uschoval a staré, které, které byl uložil již dávno: tak mistr Písma moudrý ze svého pokladu, který vnuknutím Ducha svatého ve svém srdci uschoval, vykládá a jasně vynáší svatým kázáním a vyučováním spasitelná tajemství Nového i Starého zákona k poučení a polepšení jiných.⁴

Karel použil přirovnání mistrů Písma k hospodářům zřejmě v konotaci na přirovnání sv. Augustina v díle *De civitate Dei* (O Boží obci). Augustinus zde kritizuje vládce, kteří jsou rádi nazýváni otci, a říká, že by měli být hospodáři, kteří svou čeled' přivádějí především k Bohu. Karel IV. se stylizuje do role učitele Písma, jenž ze svého duchovního bohatství může vynášet moudrost pro své potomky i pro lid svěřený jeho vládě. Svědčí to i o svátostném chápání jeho královského poslání, což dotvrzuje i jeho korunovační řád.

Autobiografické dílo Karla IV. *Vita Caroli Quarti* vzniklo patrně ve 40. letech 14. století po volbě na římského krále v r. 1346, Tak soudí Anežka Vidmanová,⁵ starší názory se kloní k rozmezí 50. – 70. let 14. století.⁶

Klíčem k plnému pochopení integrity Karlovy duchovní a světské tváře, jak to rozlišují lidé dnešního sekularizovaného světa, je jeho literární dílo, především jeho *Vlastní životopis*. Žánrově v sobě spojuje autobiografii, traktát, legendu, kroniku a homilii. Lze jej také chápat jako specifický druh knížecího zrcadla. Prozrazuje tudíž autora nejen prošlého klerickým vzděláním, ale i s vlastním tvůrčím talentem a ctižádostí.

V první kapitole rozvíjí traktátovou formou představu dvojího trůnu a dvojího života: „*Secundis sedentibus in thronis meis binis, binas mundi vitas agnoscere et meliorem eligere. Cum binam faciem in enigmate respicimus, memoriam de ambabus vitis habemus. Quia sicut facies, quo videtur in speculo, vana et nichil est, ita et peccatorum vita nichil est. Unde Aquilaris in evangelio ait: 'Et sine ipso factum est nichil.'*“⁷ Pro Karlovu scholastickou metodu je příznačné i etymologizování, které má podložit jeho výklad. Hříšníkův čin – opus je motivován žádostivostí a je

4 Srov. *Vita*, s. 51–55. Komplexní interpretaci Karlova motivu moudrosti srov. níže v textu.

5 Viz studii k edici Karel IV. *Literární dílo*. Praha 2000.

6 Josef Šusta. *Karel IV. Za císařskou korunou*. Praha 1948, s. 155, soudí, že Karel překročil k psaní svých pamětí před císařskou jízdou 1355. Jiří Spěváček. *Karel IV. a jeho Vlastní životopis*. In *Karel IV. Vlastní životopis*. Praha 1978, s. 178 klade vznik Karlovy autobiografie do období jeho nemoci na jaře 1371.

7 Cit. *Vita Caroli Quarti*. Praha: Odeon, 1978, s. 10.

tudíž odvozen od latinského slova *optacio*. Žádost a rozkoš jsou podle sv. Augustina hnacími silami lidí, toužících po rozkoši vlády – lat. *cupiditas dominandi*. Zdánlivá vnější podobnost bratrovraždy Kaina a Romula se liší v tom, že Abel netoužil po vládě, kdežto Remus ano. Karel v souladu s Augustinem spatřuje podstatu vládnutí především v jejím duchovním aspektu: „*Quomodo autem faciemus vitam in eo, ut vita sit lux nostra, docet nos salvator dicens: 'Qui manducatur carnem meam et bibit sanguinem meum, in me manet et ego in eo.'* Qui vivunt de tali cibo spirituali, manent in eternum.“⁸

Eucharistie tak tvoří centrum, k němuž má směřovat veškerá touha a žádostivost vládce. Přijímání duchovního pokrmu zaručuje člověku nesmrtelnost. Je známa Karlova úcta k eucharistii i časté přijímání této svátosti, v níž rezonuje soudobá snaha o zavedení častějšího přijímání Těla Páně, jak se později objevuje v dílech reformních kazatelů, např. Matěje z Janova. Chléb andělský má posílit srdce a duše Karlových nástupců, aby mohli projít královstvími časnými a neztratili království věčné.

V druhé kapitole rozvíjí Karel IV. skutečnost pomíjivosti prvního života, byť prožitého s královskou korunou, a připomíná svým nástupcům jedinou jistotu: „Věztež, že máte Otce věčného a syna jeho, Pána našeho Ježíše Krista, který jest 'prvorozený mezi mnohými bratřími', který vás chce učinit účastny svého království, jestliže budete zachovávat jeho přikázání a jestliže neposkvrníte ducha a svědomí žádostí krve a těla svého; pak se stanete syny božími, jak praví Jan v Evangelii: 'Dal jim moc, aby se stali syny božími.' Chcete-li se tedy stát syny božími, zachovávejte přikázání svého Otce, která vám zvěstoval skrze syna svého, Pána našeho Ježíše Krista, krále nebeského, jehož podobu a úřad zastáváte zde na zemi.“⁹ Ztotožnění králů pozemských s podobou – obrazem a úřadem (*typus et vices*) Ježíše Krista nepoukazuje k moci, vycházející z žádosti krve a těla, nýbrž k největšímu přikázání, které zdůraznil Ježíš zákoníkovi, když ho pokoušel: „Miluj Pána Boha z celého srdce a z celé duše své a bližního jako sebe samého.“ Panovník, který touto láskou miluje Boha se nebude bát těch, kteří sice mohou zabít tělo, ale duši zahubit nedovedou. Bude se proto bát „Otce svého, který má moc spasit i poslat do ohně věčného. Jestliže pak budete chodit v bázni boží, moudrost bude počátkem vašich skutků a soudit budete bratry v spravedlnosti a v pravdě, jakož sami doufáte, že souzeni budete od Pána; tak neuchýlíte se na scestí, neboť cesta Páně je přímá.“

Hlavní ctností vládce je moudrost, od níž se odvíjejí další ctnosti, zejména statečnost: „*Et sapientia vestra fortificabitur in robore domini, et ponet ut arcum ereum brachium vestrum, et conteretis bella forcia, et cedent impii coram vobis, iusti autem gaudebunt.*“¹⁰ V tradičním topu *fortitudo et sapientia* dává Karel IV. přednost moudrosti. Rezonuje zde jak moudrost krále Šalomouna, tak i myšlenky

8 Cit. tamtéž.

9 Cit. tamtéž, s. 19.

10 Cit. tamtéž, s. 18., předchozí překlad ze s. 19.

sv. Augustina, především požadavek spravedlivé vlády. Konat spravedlnost a právo je základním postulátem královny cti, neboť „čest králova právo miluje“.¹¹ Pokud budou Karlovi nástupci vládnout spravedlivě, jejich koruny se budou skvívat a jejich tváře budou ozářeny, „neboť oči moudrých v ně budou patřit a budou chválit Pána řkouce: ‘Přidej Pán dní králových ke dnům jeho.’ V pokolení spravedlivých bude žehnáno vašemu rodu.“¹²

Moudrost klade Karel IV. do protikladu k lakomství: „Avariciam si odio habueritis, affluent vobis divicie; quibus ‘nolite cor apponere’, sed thesauritate vobis sapienciam, quoniam in possessione eius multa dominacio. Avarus autem non dominatur, sed subditus est pecunie dicioni.“¹³ Dále varuje Karel IV. své nástupce před ostatními hlavními hříchy a radí jim, čeho se mají především vyvarovat. Myšlenkově souvisejí s Karlovými příkazy pro vládce vyvarovat se hlavních hříchů, obsažených v jeho Moralitách. Z nich silný akcent připadá smilstvu, jehož se mají jeho nástupci zvláště vystríhat: „Neboť Duch svatý odchází od těch, kdož se oddají smilstvu, a nebude přebývat v tělech podrobených hříchu.“¹⁴ Duch svatý je nepřitelem hříchu a vzdaluje se těm, kteří proti němu hřeší, tím, že se příliš spoléhají na milost boží.

Profil dokonalého panovníka modeluje Karel IV. pomocí křesťanských ctností, mezi nimiž ústřední místo zaujímá moudrost. Z ní vyrůstá skutečná moc králů a hrála také rozhodující roli při formování Karlovy osobnosti, jak to sám panovník líčí v III. kapitole. Na Popeleční středu sloužil na francouzském královském dvoře slavně mši Petr, opat fécampský a měl kázání. „I zalíbila se mi dovednost a výmluvnost onoho opata v tom kázání tak, že poslouchaje ho a dívaje se na něho, měl jsem ve zbožnosti takové vytržení, že jsem u sebe počal uvažovat říkáje si: Co je to, že se taková milost ve mne vlévá z tohoto člověka? Potom jsem se s ním seznámil a on mne zahrnoval velikou láskou a otcovskou přízní a poučoval mne častokrátě z Písma svatého.“¹⁵

Vlastní homiletický rozbor citátů z Písma svatého zaujímá v struktuře Karlovy autobiografie ústřední místo a vyúsťuje do obrazu panovníka – učitele moudrosti. Příležitost ke třem homiletickým úvahám v XI., XII. a XIII. kapitole se Karlovi naskytlá po příjezdu ze Staré Boleslavi do Toušeně: „když se nás počal zmocňovat spánek, dostavilo se nám silné přemítání o těchto slovech evangelia: ‘Podobno je království nebeské pokladu skrytému na poli’ atd., která se čtou na den svaté Ludmily. A tak počav přemítat o nich ve snách, vykládal jsem je. Probudiv se pak podržel jsem ještě v paměti obsah první části evangelia a tak s pomocí Boží a milostí jsem dokončil výklad, jenž se počíná: ‘Podobno je království nebeské’ atd.“¹⁶

11 Cit. tamtéž, s. 21.

12 Cit. tamtéž.

13 Cit. tamtéž, s. 20.

14 Cit. tamtéž, s. 23.

15 Cit. tamtéž, s. 31.

16 Cit. tamtéž, s. 101.

Výklad je započat ve snu, seslaným Bohem a s pomocí a milostí Boží je také dokončený. Postupem jednotlivých scholastických distinkcí dospívá Karel IV. k vymezení pojmu poklad. „Pokladem se míní Duch svatý, jež člověk nachází skrze lásku a milost Ježíše Krista... Polem pak nebo zemí, v níž se onen poklad nachází, se míní srdce člověka... Ale člověk vpravdě zkroušený nalezne onen poklad milosti Ježíše Krista.“¹⁷ Dále pak Karel rozvíjí symbol pokladu citací z Lukášova evangelia, že onen člověk, který našel poklad, odešel a prodal vše, co měl, totiž své hříchy, jak toto místo interpretuje Karel IV. Vyznání hříchů formou zpovědi před knězem a přijetí skutků dobrých a vlastnictví pole, totiž srdce, do kterého má ukrytý řečený poklad.

Výklad dalšího podobenství vychází z textu Matoušova evangelia „Podobno je království nebeské člověku kupci hledajícímu pěkné perly, který když našel jednu drahou perlu, odešel a prodal všechno, co měl, a koupil ji.“¹⁸ Perla symbolizuje Karlu IV. zákon Boží, v němž je mnoho dobrých čistých, jasných a neposkvrněných i ctnostných skutků. Kdo zachovává Boží přikázání, bude sloužit Bohu, a proto potom s ním kralovat. Karlova citace sv. Augustina „Deo servire est regnare.“ A „servans legem et mandata dei, que in lege dei continentur, deo servit et sibi corregnabit,“¹⁹ vychází z Augustinova názoru na panovnickou moc jako službu hospodáře – otce rodiny (pater familias) ve smyslu římského práva. Augustinus Aurelius kritizuje soudobé vládce, že chtějí být nazýváni otci a neplní základní povinnost z této funkce vyplývající, vést své svěřence k Bohu. Sv. Augustin chápe tento domácí řád jako nutný, a jestliže se mu někdo v domě protiví, je kárán slovem nebo bitím, či jakýmkoli jiným spravedlivým a dovoleným trestem se záměrem, aby trestaný byl včleněn v řád, z něhož vybočil.²⁰ Perla – zákon Boží – představuje cestu, vedoucí do bran svatého města Jeruzaléma, cíle všech poutníků nebeské říše. „A tato brána, která je celá z drahocenných perel, se mu ihned mocí této perly, to je zákona Božího, otevře, a tehdy užití moc oné perly, která je z bran svatého města Jeruzaléma, když skrz ni vstoupí do onoho svatého města; o něm a o jeho branách mluví Jan ve Zjevení říká: 'Dvanácte bran města dvanáct perel jest, a každá z těchto bran byla z jedné perly.'“²¹

Vyrcholením výkladu podobenství je citát z Matoušova evangelia: „Podobno je království nebeské síti spuštěné do moře a shromažďující v sobě ryby všeho druhu.“²² Síť – slovo Boží – bude naplněno a nastane den posledního soudu, po němž andělé oddělí zlé ze středu spravedlivých a uvrhnou je do pece ohnivé, neboť jsou služebníky slova Božího. Porozumění smyslu podobenství je dílem Božího vnuk-

17 Cit. tamtéž, s. 101 a 103.

18 Cit. tamtéž, s. 107.

19 Cit. tamtéž, s. 106.

20 Srov. Augustinus. De civitate, V. kniha, hlava 25. 26.

21 Cit. Vita Caroli, s. 109.

22 Cit. tamtéž, s. 111.

nutí a zavazuje učitele Písma k tomu, aby slovem učení a příkladem dobrého života vychovával a poučoval. Důraz klade Karel IV. na skutky a moudrost: „Na stolicí Mojžišově se posadili zákoníci a farizeové, číňte tedy podle jejich učení, ale podle jejich skutků nečíňte.“ Toto „ *nolite facere!*“ vymezuje přesně okruh moudrých znalců Písma, kteří svůj poklad moudrosti uschovali ve svém srdci vnuknutím Ducha svatého.²³ Z tohoto pokladu „ *pro gloria in celesti patria adeptura ad erudicionem et iustificacionem aliorum sua sancta predicacione et erudicione novi et veteris testamenti mysteria salubriter profert et exponit.*“ Mezi takové mistry, kteří jsou zbožní a moudří, „ *stkví se budou jako blesk oblohy, a kteří k spravedlnosti mnohé přivádějí, jako hvězdy na věky věčné,*“²⁴ má v úmyslu se zařadit panovník se svými nástupci na obojím trůnu, v tomto případě „ *super cathedram Moysi.*“

Karel rozvíjením scholastických distinkcí vytyčil ideu svého díla a strukturoval je do dvou částí. V první části, zahrnující kapitoly III. – X. dokumentuje na svém životě „ *graciosam autem michi a deo infusam et amorem studii, quod mei pectoris habuit tenacitas.*“²⁵ Boží pomoc bude rovněž podporovat Karlovy potomky v jejich pracích, čím více jejich otcové a předchůdcové jim o ní vyprávějí. Neboť také psáno je: „ *Otcové naši vypravovali nám.*“²⁶ Citací žalmu 44,2, který je vzpomínkou na Boží přízeň, kterou Izrael prožíval v minulosti, jak o ní synům vyprávěli otcové, začleňuje Karel IV. dějiny svého rodu do dějin vyvoleného národa, jemuž Hospodinova zvláštní přízeň vydobyla zemi. Bůh v něm našel zalíbení a přijal jej za svůj vlastní lid.²⁷

Vyprávění o svých předcích zahájil Karel prarodiči z otcovy i matčiny strany a zdůraznil, že Jan Lucemburský „ *pojal manželku jménem Elišku, dceru Václava II., krále českého, a obdržel s ní Království české, poněvadž nebylo mužského potomstva v královském rodě českém.*“ Karel nepředstavuje tuto událost jako výsledek politických jednání mezi českou šlechtickou reprezentací, jejímiž mluvčími byli opati významných českých cisterciáckých konventů, s římským králem Jindřichem VII. Lucemburským, ale jako záležitost dědictví po matce Přemyslovně. Návaznost na starobyrou českou dynastii, jíž dodává zvláštní vyvolenosti svatý Václav, rozvinul Karel IV. ve svatováclavské legendě. Svatého Václava stylizoval do podoby ideálního vládce a vytvořil v něm rovněž vzor pro svého nástupce.

Lucemburská dynastie má příbuzenské a politické vazby také na ostatní evropské vládnoucí rody, především na členy francouzské ho rodu Kapetovců a Valois. Jejich zásluhou se dostává mladému Karlovi možnosti rozvíjet svou moudrost. Přičinil se o to zejména jeho strýc, poslední Kapetovec, Karel IV., který mladého českého prince velice miloval a přikázal jeho kaplanovi, aby ho vzdělával v písmě. Prvního krále z rodu Valois Filipa VI. líčí kralevic Karel jako lakomce, přičítá mu tudíž

23 Viz tamtéž, s. 119.

24 Viz tamtéž, s. 119–121.

25 Cit. tamtéž, s. 26.

26 Cit. tamtéž, s. 27.

27 Srov. Žalmy. In Starý zákon, s. 182.

jeden z hlavních hříchů, jichž se má moudrý vládce vyvarovat. Tuto charakteristiku umocňuje setkání s Pierrem de Rosiers, představitelem moudrosti, který potom mladého Karla častokrát poučoval z Písma svatého. Karel IV. vybírá ze svého života situaci, v níž se má správný vládce rozhodnout. Karel volí cestu moudrosti.

Zvláštní ochrana Boží vůči Karlovi se projevila hned na začátku jeho politické a vojenské dráhy v severní Itálii, kam byl povolán svým otcem Janem. Unikl otrávení, protože nejedl před přijímáním Těla Páně. Přednost chlebu andělskému před chlebem pozemským, již zdůraznil v první kapitole svého *Života*, mu zachránila i život pozemský.

Motiv zázračného působení eucharistie obsahuje i líčení o spiklencích z Verony, Parmy a Modeny. Když chtěli při mši přísahat na Tělo Páně, nastala v kostele ohromná tma, strhl se prudký víchř. Po utišení bouře nenašel kněz Tělo Páně na oltáři, ale všichni ho spatřili u nohou hlavního spiklence. „A tu zvolali všichni jedním hlasem: Bohu se nelíbí, co jsme se rozhodli učinit! A tak rozpustivše radu rozešli se všichni do svých domovů.“²⁸

Zvláštního napomenutí se dostalo Karlovi i jeho otci Janovi ve vsi jménem Tenzeno v kraji parmském na svátek Nanebevzetí Panny Marie (15. srpna 1333). „Této noci pak, když nás spánek přemohl, ukázalo se nám toto vidění: anděl Páně se postavil vedle nás na levé straně lůžka a udeřil nás do boku řka: 'Vstaň a pojď s námi!' My pak jsme v duchu odpověděli: „Pane, nevím, ani kam, ani jak bych s vámi šel.' A on, uchopiv nás za vlasy na temeni hlavy, vznesl se s námi do vzduchu až nad veliký šik ozbrojených jezdců, kteří stáli před jedním hradem připraveni k boji. I držel nás ve vzduchu nad zástupem a pravil nám: 'Pohleď a viz!' A hle, druhý anděl sestupující z nebe držel v ruce ohnivý meč a udeřil jednoho muže uprostřed šiku a utal mu tím mečem pohlavní úd; a ten muž jakoby smrtelně zraněn umíral sedě na koni. Tu anděl drže nás za vlasy pravil: 'Poznáváš toho, jenž byl udeřen od anděla a zraněn až ke smrti?' I řekli jsme: 'Pane, neznám, ani místa nepoznávám.' Řekl: 'Věz, že je to viennský vévoda, který byl pro hřích smilství od Boha takto raněn; nyní se tedy měj na pozoru a také otci svému můžeš říci, aby se varoval podobných hříchů, nebo vás postihnou ještě věci horší.'“²⁹

Smilstvo jako jeden z hlavních hříchů zbavuje člověka Ducha svatého, pokladu slova Božího, a tedy i moudrosti, s níž by mohl z tohoto pokladu brát a vykládat „spasitelná tajemství Nového i Starého zákona k poučení a polepšení jiných.“³⁰ K zdůraznění tohoto příkazu, zdůvodněného teoreticky v prvních dvou kapitolách a v kapitole XI. – XIII., využil Karel ze svých životních situací snu. V dosavadních výkladech této události převažovaly otázky historicity líčené události a vlivu na konkrétní Karlovo chování a na jeho fundátorské činy.³¹

28 Cit. *Vita Caroli*, s. 47.

29 Cit. *tamtéž*, s. 65.

30 Viz *tamtéž*, s. 121.

31 Dosavadní literaturu shrnuje M. Nodl. *Tři studie*, s. 56 a dále.

Nejblíže literární interpretaci je názor, že Karlovo líčení snu v Terenzu bylo s největší pravděpodobností ovlivněno středověkou náboženskou literaturou, zejména životy svatých, např. zážitkem sv. Equitia v první knize *Dialogů sv. Řehoře Velikého*³² Lze předpokládat, že tento spis Karel IV. znal, protože patřil k základní četbě na artistické fakultě. Stejně tak není vyloučená ani inspirace Vyznáními sv. Augustina.³³

Vzhledem k svému niternému vztahu k Bibli pokládal Karel zcela určitě sen za jeden z „můstků“ mezi Bohem a člověkem. Karlův sen v Terenzu patří mezi sny, v nichž Bůh udílí své přímé pokyny a rozkazy, jakým je např. pokyn Josefovi, aby vzal dítě a matku a odešel s nimi do Egypta. Ve snu začíná rovněž Karlův příběh v purkrabském domě na Pražském hradě, kam dojel Karel pozdě večer s Buškem starším z Velhartic. Když usnuli, probudili je kroky v síni, ale Bušek, který se šel na příkaz Karlův podívat, co by to bylo, nic neviděl. Potom se skácela jedna číše a pak byla vržena přes lůžko Buškovo z jednoho rohu síně do druhého. Odrazila se od zdi a spadla doprostřed síně. „Ale potom, poznamenavše se svatým křížem, ve jménu Kristově jsme spali až do rána. A ráno vstavše našli jsme číši, jež byla hozena vprostřed síně, a ukázali jsme to blízkým, kdož k nám ráno přišli.“³⁴

Tento tajemný úkaz potvrzuje Karlovu ideu o zvláštní ochraně Boží a není důvod se ji pokoušet nějak „racionálně“ vysvětlit. Všechny události a vztahy jsou Karlem nazírány z pohledu Boží vyvolenosti své a celého rodu jako pokračování vyvolenosti jeho svatých předků – svatého Václava a Karla Velikého. Všechny své činy Karel vybírá, představuje a hodnotí podle tohoto kritéria. Také často uváděný vztah k otci je rámcován touto koncepcí. Napomenutí otce andělem ve snovém vidění v Terenzu, podlehnutí našeptávání českých pánů, aby si dával pozor na svého syna, naprostý nesouhlas a odmítnutí všech dohod s prokletým císařem Ludvíkem Bavorskem, to vše směřuje k nápravě a uspořádání všech záležitostí lucemburského rodu podle zásad, formulovaných v Karlově Vlastním životopisu.³⁵

Beneš Krabice z Weitmile psal svou kroniku na začátku 70. let 14. století. Jak jsme již na začátku uvedli, první knihu své kroniky začíná návratem mladičkého českého krále Václava II. z braniborského zajetí a líčí obsírně jeho korunovaci na českého krále r. 1297. Vychází přitom z 2. recenze kroniky Františka Pražského.

II. kniha je psána „podle záměru pana císaře“ od sňatku Elišky Přemyslovny s Janem Lucemburským ve Špýru r. 1310 a končí rokem 1335. Ačkoliv byl hlavním pramenem opět František Pražský a v závěru Karlův Vlastní životopis, zaznamenal Beneš zcela nově a samostatně věznění malého prince Václava, pozdějšího Karla IV. otcem Janem na hradě Lokti: „... prvorozený Václav, jinak Karel, ve čtvrtém roce

32 Srov. tamtéž, s. 35.

33 Srov. Kalista v kap. Perpektivy rodu i mládí.

34 Cit. *Vita Caroli*, s. 75 a 77.

35 Srov. Jiří Hošna. *Vita Caroli – duchovní portrét vládce*. In *Viator Pilsnensis*. Plzeň 2012, s. 51–58.

svého věku byl tamtéž na Lokti vsazen po dva měsíce do hrozného vězení do sklepa, takže viděl světlo toliko oknem. Ale potom po roce byl v hradě ne uvězněný, ale přece jako zajatec, zcela vydán na pospas marnostem; protože byl tehdy mladý, prováděl mladické činy.³⁶ Beneš pak popisuje válku krále Jana proti straně královny Elišky, spojené s pleněním Prahy i výsledky blahodárného míru. Informaci o děsivém zážitku z útlého dětství získal Beneš zcela pravděpodobně od samotného Karla a souhlasil zřejmě s jejím zaznamenáním ve dvorské kronice. Nevyhýbal se tudíž kritice otcova chování, pokud skončilo smírem a změnou života a mravů k lepšímu.

V III. Knize postupuje Beneš od r. 1336 podle kroniky Františka Pražského a podle Karlova Vlastního životopisu a přechází ve vlastní text. Jeho kniha končí r. 1345. Z Karlova Vlastního životopisu zaznamenává založení sboru mansionářů na památku vidění ve vsi Terenzu na svátek Nanebevzetí Panny Marie nebo osobitě převypráví Karlův zážitek s tajemnými úkazy létajících číší a kroků v purkrabském domě. Beneš tyto jevy vysvětluje jako dílo nějakého nečistého ducha.³⁷

Čtvrtou knihu začíná Beneš oslavou přenesení ostatků svatého Zikmunda, čtvrtého českého patrona a činí ho spolupatronem katedrály svatého Víta, Václava a Vojtěcha. Nastiňuje stručný obsah knihy a v následujícím odstavci interpretuje ideu Karlova Vlastního životopisu, již jsme citovali na začátku naší studie. Volně převyprávění Karlova Vlastního životopisu zahajuje datem Karlova narození 14. května 1316 a ihned popisuje Karlův pobyt na francouzském královském dvoře. Zmiňuje především Karlovo setkání s fécampským opatem Pierrem de Roger, které mělo klíčový význam pro další Karlův citový život, jak jsme již uvedli v interpretaci Karlova Vlastního životopisu výše. Beneš přebírá z Karlova Vlastního životopisu i další údaje o zvláštní ochraně Boží, Rozhodnutí o Karlově návratu do Čech připisuje Beneš Janu Lucemburskému. Líčení návratu do Čech podává Beneš shodně s Karlem a stejně vypráví o našeptávání zlých rádců Karlovi otci Janovi, aby se měl na pozoru před svým synem, protože pochází z rodu českých králů a je Čechy milován, zatímco Jan je král příšlý. Karel sám nekomentuje otcovo rozhodnutí, že byl zbaven správy Českého království. Beneš ano: Jakkoliv žil (Karel, pozn. autora) po dlouhý čas ve velkém nedostatku a bídě, přece po celý čas otcova života proti němu nic nepodnikl ani neučinil, ale vše trpělivě snášel.³⁸

Beneš nepoužívá textu neznámého pokračovatele Karlova, rozepisuje se sám o vztazích mezi Lucemburky a císařem Ludvíkem Bavorem, které končí nepřátelstvím a volbou Karla na římského krále r. 1346. Beneš použil topu panovnické skromnosti, kterého Karel neužívá. Karel mluví vždy přímo o ochraně a vůli Boží, neužívá topiky legend. Vidění, homilie a traktáty vyjadřují jeho pevnou víru v Boží ochranu, pokud jsou plněna Boží přikázání (odmítání smilstva, lakoty, prázdného

36 Kroniky 1987, s. 188.

37 Viz Kroniky 1987, s. 197.

38 Viz tamtéž, s. 217.

života, akceptování moudrosti a její uplatňování při výchově podaných na cestě k nebeskému Jeruzalému.

Karlův literární obraz v jeho Vlastním životopise tvoří jednotu duchovní podstaty a jeho politických a vojenských aktivit. Věrnost poznanému Božímu zákonu určuje celý jeho život. Nesleduje vnější efekt úspěšného vládce jako Cesare Borgia ve Vladaři N. Machiavelliho, ale vládce, jehož činy jsou v souladu se skutečným životem, který panovník získává přijímáním Těla a Krve Páně. Karel všechny své činy, i když jsou to válečná dobrodružství italského kondotiéra, poměřuje ideálem své vlády, která je v jeho etymologii odvozena od latinského optacio – žádost. „Hříšník vždy žádá rozkoše a poskvřňuje se jimi,“ říká na začátku první kapitoly Vlastního životopisu.

Z tohoto úhlu pohledu je třeba posuzovat Karlovo úsilí o obnovu královské moci v Čechách a na Moravě i jeho nepřímou kritiku otce, jemuž tato synova koncepce byla cizí, i jeho účast na zahraničních politických aktech (pomoc francouzským panovníkům ve stoleté válce, účast na papežově boji s Ludvíkem Bavořem, odmítnutí jakékoli dohody s tímto Ludvíkem, který se činil císařem).

Karlův literární portrét lze interpretovat i z jeho dalších spisů, z Korunovačnického řádu českého krále, z Morality a z legendy o svatém Václavovi.

Korunovačnický řád vychází sice ze starých říšských korunovačnických řádů z 10. století, k nimž byly přidány zvyky starého přemyslovského korunovačnického obřadu (průvod na Vyšehrad, aklamace „Rádi,“ píseň Hospodine, pomiluj ny), které Karel doplnil některými úkony a modlitbami podle francouzského korunovačnického řádu. Základem obřadu učinil Karel posvěcující pomazání. Královo posvěcení tak koresponduje s posvěcením biskupa. Svěcení krále je svátost, udělovaná před evangeliem. Před vlastní mší svatou se zpívají litanie ke všem svatým, při nichž budoucí král, arcibiskup a biskupové leží tváří v tvář k zemi, podobně jako při svěcení biskupů nebo při skládání řeholních slibů. Karel tím naznačuje, že král, ač laik se blíží svěcení biskupů. Duchovní charakter svěcení je doplněn i korunovačnickým rouchem – podjáhenskou tunikou a jáhenskou dalmatikou, tj. spodním rouchem, splývajícím ke kotníkům a vrchním obdélníkovým rouchem jáhna.

Obraz Karla – ideálního panovníka představuje i literární portrét jeho svatého předka z matčiny strany. Karel psal legendu o svatém Václavu jako součást svatováclavského officia. Václav a jeho předkové, počínaje knížetem Bořivojem I. a jeho manželkou Ludmilou, později první českou světicí, reflektují Karlovu ideu o královské kontinuitě Svatoplukovy říše s korunou Českého království. Karel používá starší legendistiku, s oblibou vypráví o zázračných událostech, které starší svatováclavské legendy postrádají, např. propadnutí Drahomíry do země, rozvádí Kristiánův protiklad Abel – Kain, Václav – Boleslav. Boleslava I. a jeho syna Strachkvase zobrazuje v souladu s Kosmou jako Bohem zavržené. Naopak Boleslava II. a jeho sestru Mladu vyzdvihuje pro jejich zásluhy na založení pražského biskupství a prvního kláštera u sv. Jiří na Pražském hradě.

Karlovu svatováclavskou legendu začlenil do své Kroniky české Přibík Pulkava z Radenína (†1380), který ztvárnil císařovo pojetí českých dějin. Když líčí zánik velkomoravské říše, uvádí, že r. 1086 se souhlasem říšských knížat bylo moravské království obnoveno císařem Jindřichem III. a přeneseno na Čechy.

Z rozboru Karlových spisů (Vita Caroli Quarti, Korunovačnického řádu českého krále, legendy o svatém Václavovi) a děl jeho dvorních kronikářů (Beneše Krabice z Weitmile a Přibíka Pulkavy z Radenína) je zřejmé, že všechna tato díla spojuje Karlův svět Karlových idejí a představ o panovníkovi vedeném Božím záměrem a Boží vůlí. Karel se vši pravděpodobností byl spokojen s prací těchto svých kronikářů, kteří rozvinuli jeho literární fikci vládce na dvojím trůnu narací o činech knížat a králů v konkrétním historickém čase.

Prameny a literatura

Kalista, Z. Karel IV. Jeho duchovní tvář. 2. vyd., Praha 2007.

Karel IV. Literární dílo, Praha 2000.

Kroniky doby Karla IV., Praha 1987.

Nodl, M. Tři studie o době Karla IV., Praha 2006.

Šusta, J. Za císařskou korunou, Praha 1948.

Vita Caroli IV., Praha 1978.

Klíčová slova

život; ctnosti; moudrost; legenda; kronika; česká historie; životopis; literární portrét; obraz

Key words

vita; virtues; prudence; legend; chronicle; Czech history; biography; literary portrait; image

Abstract

In Vita Caroli IV., Charles IV. professed the Christian virtues which his successors were to uphold. The main virtue was prudence. Vita Caroli documents that he observed prudence. The picture of Charles IV. – the ruler shows the literary portrait of his ancestor St. Wenceslas. Therefore, Přibík Pulkava z Radenína included Charles's legend about St. Wenceslas in his Czech chronicle. In this way, he expressed the emperor's concept of Czech history. Similarly, the chronicler Beneš Krabice z Weitmile used motives from Charles's own biography in his Chronicle of the Prague Church. Court chroniclers created Charles's literary portrait in accordance with his own images.

Božena Němcová a němečtí spisovatelé z Čech (Podněty a inspirace)

Josef Peřina

Ve 40. letech 19. století, v nichž vstupovala na literární pole Božena Němcová, se česká próza ocitla na zásadním rozhraní svého vývoje. Společenský vývoj v Čechách spolu s proměnami čtenářské obce na jejich počátku přiměly české prozaičky k hledání nové podoby jejich tvorby, která by odpovídala potřebám složité a rozporuplné doby. Preromantická, romantická i vlastenecká sentimentální próza s výchovnou tendencí tvořená navíc pomocí ustálených schémat, která dominovala v předchozím období, tento úkol splnit neumožňovala, neboť nedokázala adekvátně reagovat na nové úkoly vyplývající z dobových společenských proměn. V tehdejší literární kritice začaly sílit hlasy volající po próze, která by přispěla k poznání lidového kolektivu, mentality a tužeb jeho příslušníků a zároveň reflektovala problémy národní společnosti. Jeden z nich, Václav Bolemír Nebeský, který byl blízkým přítelem Boženy Němcové, tak roku 1844 upozornil ve své recenzi souboru próz českého Němce Josefa Ranka *Aus dem Böhmerwalde* (Květy 1844, č.80 an.) české prozaičky na potřebu nalézt nový zorný úhel na problematiku života venkovského lidu, který je dle jeho slov jádrem národa více než kde jinde. Vyzdvihl na jedné straně dosavadní kladné rysy zájmu o lid projevující se sběrem folklorní slovesnosti a mapováním lidových zvyků a obyčejů, aby zároveň dodal: „*Ale nejenom od něho brát, máme mu též dávat, čímž by se poznal v přírodě, v dějinách, ve své hodnotě a svých plánech. Hvízdát po lidu písničky je hezká hračka, ale nic více. Tím ho nectíme, ani jej neděláme látkou v umění, což činiti máme, by byl poznán a poctěn ve svých přáních, svém citění, své lásce a své strasti - vůbec v celém způsobu svého žití.*“ Za příklad k hledání nových cest pro českou prózu utápějící se ve výše uvedených nedostatecích dával pak Nebeský tvorbu německých autorů B. Auerbacha, E. A. Willkomm, šumavského Němce Josepha Ranka a dalších, v jejichž dílech viděl reflexi skutečného života se všemi jeho problémy, když napsal: „*Mimo to byly poměry krasoumné literatury v ten čas u Němců též takové, že jim tak poněkud zdravá a přirozená kniha jako Rankova, velmi vhod přišla, neboť panovala jakási přesytenost, omrzlost a rafinovaná chuť v obecnstvu. Tendenční novely a jiné stvůry vysušené tzv. ideou bez masa a krve procházely se leckdes a činily jako by žily, kdežto zatím vše byla lež na životu spáchaná...Najednou vystoupilo hejno spisovatelů s veskými povídkami, Weil, Rank, Auerbach, Willkomm atd., bylot' právě, jako by*

se Múza na jaře stěhovala na venek. Obecenstvo bylo překvapeno, najednou vidělo zdravou zelenost, louky lesy, vanulo to vůní borů a hor, vše to bylo čerstvé a všude znak přírody, Tu mluvil a jednal lid, sedlák, veský hoch a holka, srdce se ozývalo hlasem svým mateřským docela po sprostě, ale jadrně a silně a co věčně a čistě člověčí se ukázalo neleštěné a nelíčené. Je to něco velmi krásného a ctihodného, že citění, chtění a myšlení, láska, slast a strast lidu tímto druhem literatury dosáhly svého práva.“ Rozpoznání vývojových tendencí v německé próze s venkovskou tematikou umožnilo Nebeskému odhalit základní nedostatky české prozaické tvorby, které ji ztěžovaly cestu dalšího vývoje. V uvedené recenzi vyslovil pak objektivně danou potřebu venkovské povídky a vesnického románu, které by pomocí umělecké realistické metody pomohly zobrazit specifiku českého národního života v dané chvíli a v souladu se společenskými potřebami vyslovit i představu jeho perspektivy. Spolu s Karlem Havlíčkem tak V. B. Nebeský pozitivně ovlivnil vývoj české prózy 40. let, jak je patrné např. právě v díle B. Němcové.

Nebeského názory orientovaly pozornost B. Němcové k žánru národopisných črt, které vytvářely dostatečný prostor pro jím požadovanou podobu poznání života venkovských lidí. Soubor povídek tohoto typu *Aus dem Böhmerwalde* z pera Josefa Ranka byl proto jedním z impulzů, které vyvolaly autorčin zájem o tuto problematiku a ukázal ji cestu k jejímu netradičnímu uměleckému ztvárnění. Její vztah k Rankovu dílu na rozdíl od obdobných vztahů k pracím jiných německých autorů je ovšem výjimečný v tom, že se jednalo o povídky českého Němce, rodáka z Chalup u Všerub, zobrazujícího české národnostně smíšené pomezí a vyjadřujícího názory na česko-německé soužití, které obsahovaly i některé ostře nacionalistické špičky. Rank se o Čechách vyjádřil jako o národu „temném a trdomyslném“, který se jen občas v „divé rozkoši vzepne“, aby se pak jeho příslušníci „zase nadlouho vlekli za robotním pluhem ve své skleslosti“. Češi dle něho mohou svou pilností dosáhnout úspěchu pouze v cizině, kde je svoboda a odkud si mohou přinést domů potřebnou míru sebevědomí. Němci žijící v Čechách pak dle něho trpí tím, že jejich jméno je spojováno s Čechy a jejich vlastnostmi a tak se dle něho před cizinou i zahraničními Němci stávají „nosieli pláště žebračského“. S uvedenými Rankovými názory již polemizoval ve výše zmíněné recenzi V. B. Nebeský.

B. Němcová znající dobře Rankovy povídky, které ji inspirovaly k národopisným studiím, přišla na sklonku 40. let do stejného šumavského regionu, na Domažlicko, kam byl její manžel přeložen. Přišla do stejného kraje a měla tedy možnost srovnávat. Přišla sem navíc i dobře připravena pro vnímání česko-německé národnostní otázky. Její pohled na vzájemné soužití tří etnik, českého, německého a židovského výrazně ovlivnil její přítel V. B. Nebeský, který byl spolu s Karlem Sabinou horlivým propagátorem snah získat pro pochopení ideálů českého národního hnutí i v Čechách žijící Němce a Židy. Němcová si velmi dobře uvědomovala rostoucí národnostní napětí v soužití Čechů a Němců v tomto národnostně smíšeném kraji zvláště patrné a ve svých soukromých dopisech dávala zřetelně najevo v tomto směru své obavy. V únoru roku 1847 tak píše Karlu Havlíčkovi: „*Dostaneme se*

co nejdříve do Neumarku, až na samé hranice, mezi Němce, a jaké to Němce!“ V březnu následujícího roku pak píše své přítelkyni K. Staňkové: „*Je to hrůza, a kdož ví, co bude víc! Jestli napadne těm flegmatickým Němcům také nějaká regulace - tak zdejší sedláci revoluci jmenují, - tedy kdo bude první na vidlici napíchnut než Stockbeimové (Stockböhme), neboť nás mají v žaludku, zrovna jako my je.*“ Z obsahu těchto dopisů je zřejmé, jak hluboce si Němcová toto napětí uvědomovala i jeho nebezpečí pro probíhající společenské proměny. Ve svých dílech určených čtenářskému publiku pak ovšem své obavy tlumí a zdůrazňuje spíše co obě etnika spojuje. Za jejího pobytu na Šumavě se jí pak stále na mysl vtíralo dílo J. Ranka. Její Obrazy z okolí domažlického lze proto považovat do značné míry za polemiku s názory Rankovými, Němcová se v nich snaží odhalit bohatství duševního světa prostého českého člověka, jeho mravní kvality a proti Rankovu výkladu staví svůj obraz českého venkovského lidu. Na řadě míst pak nenásilnou formou konfrontuje mentalitu a charakter příslušníků obou etnik, jak se promítají v jejich jednání, zvycích apod., a dovádí své čtenáře k závěrům svědčícím ve prospěch české strany. Příkladem může být část jejího líčení venkovské taneční zábavy, o níž píše: „*Ševcovská je nový tanec, vymyšlený od našeho statného rychtáře...Dělají se přitom všechny posunky, jako by švec šil. Když se dratev vytahuje, musí se mít každý na pozoru...a kdo se neuhne dostane pohlavek. Vid'te, to je ta venkovská gymnastika, ta učí obratnosti bez německých turněrů od starého Jahna až po tu dobu.*“ Tím nenásilně a výstižně autorka upozornila na přirozenost a spontánnost české zábavy rozvíjející navíc tělesnou obratnost, lišící se od německého drilu. Na jiném místě zase cituje výrok českého sedláka: *Tuto je pravda, v českých vesnicích je všude zpěvu dost, ale když přijde člověk kousek do Němec, tam to již přestane. Zato ale, když přijdou do hospody, nadělají křiku jako prašivci. Deset Čechů tolik nenakřičí jako tři Němci.*“ B. Němcová přitom nikde nepodléhá vypjatému nekritickému nacionalismu, ani neuráží německé etnikum jako celek. Hovoří-li o některých negativních vlastnostech Němců, dívá se na ně shovívavě a svůj soud zjemňuje. Tak např. v jedné črtě píše: „*Takový pohraniční Němec liší se tak od českého sedláka, že ho pozná, když se i do českého kabátu ustrojil, a třeba slova nepromluvil, pozná ho po houpavém, váhavém chodu a té hrdé nevšimáčné tváři, na které jako by napsáno bylo „Já pán,*“ *Ostatně jsou dobří lidé a nevšimnou si ničeho, jen když se jim nechá bavorské na pokoji.*“

Za svého pobytu ve Všerubech si Němcová si všimla i otázky perspektiv pokračování česko-německého soužití na území Čech. Na rozdíl od Ranka, který v době Frankfurtského sněmu vidí jako nosnou cestu příklon českých Němců k Němcům říšským, dívá se česká spisovatelka na situaci podstatně jinak. V Květech roku 1848 píše : „*Odpor proti Německému spolku je zde všeobecný, nejen Češi že nechťí ke spojení tomu přistoupit, nýbrž i okolní Němci jsou proti tomu...Oni chtějí věrně stát při Čechách, jen jestli se jim pojistí při sněmu jejich národnost. Již se také strachovali a k německé straně se chýlili, an se jim namluvalo, že budou školy všude pouze české a že i v jejich vesnických školách čeština se bude učit. Když se jim však*

vysvětlilo, že je jejich národnost pojištěna, jenže česká řeč stejné právo s německou mítí bude, spokojili se hned a uznali s radostí spravedlnost takového zákona. Oni by, jak se vyjádřili, rádi byli, kdyby se děti jejich česky naučily, an jim české řeči často potřeba...Snad by se ta nenávisť mezi Čechem a Němcem ztrácela pomalu, když by jeden druhému skrze stejnou řeč přístupnějším se stal,“ V jiném dopise píše, že ve vztahu k Německému spolku smýšlejí takto „i v rodišti pana Ranka.“

Porovnáním obsahu soukromých dopisu a publicistických prací určených veřejnosti lze konstatovat určitý rozpor, který je však pouze zdánlivý. Božena Němcová na jedné straně velmi intenzivně cítí narůstající nacionalismus, bojí se jej, cítí v něm nebezpečí pro realizaci své touhy směřující k harmonickému lidskému společenství, a proto nestaví proti Rankovým nacionalistickým špičkám stejné postoje za českou stranu, ale naopak přímo v životní realitě hledá momenty, které by její obavy rozptýlily. Ty nachází a předkládá čtenáři, přičemž zdůrazňuje prvky vzájemné shody ve společném soužití. Obraz česko-německé symbiózy, jak jej podává ve svých dopisech určených veřejnosti, je ovšem z větší části spíše fikcí vyplývající z autorčiny touhy po harmonickém světě, odpovídající jejím názorům na život a uspořádání společnosti. Z rozporuplné reality tehdejšího života vybrala dílčí fakta a scelila je svojí vroucí touhou po naplnění svého ideálu spravedlivějšího světa. Do této její koncepce spadá i její známá obhajoba Židů, zaznívající rovněž v jednom z dopisů z Neumarku, která je zaměřena proti projevům antisemitismu v tehdejší české společnosti. Není náhodou, že do jejího přátelského okruhu patřili významní spisovatelé a kulturní činitelé z židovských řad, jakými byli bezesporu Siegfried Kapper a Moritz Hartmann, hlásící se ke propojení českého a židovského emancipačního hnutí.

Autorčina snaha o zmírnění národnostního napětí je patrná i z jejího vztahu k všerubskému lékaři a českoněmeckému spisovateli Jiřímu Leopoldu Weiselovi. Ten měl na Němcovou zcela vyhraněný názor, když se nechal slyšet: „...skutečně nevím, čím se tato žena u Čechů proslavila. Nemá ani jazykové vzdělanosti, ani vědeckého vzdělání, ba ani fantazie...Co napsala, to byly povídky starých babiček a pohádek, jež mají Čechové i Němci, a ty nenapsala ani tak důmyslně jako Musäus. Vůbec děkuje jako německá dívka za své vzdělání jen německé literatuře. Auerbachovy a Rauchovy venkovské povídky, potom Hebelovy prstonárodní články vzbudily v ní myšlenku státi se lidovou spisovatelkou, a byvší od několika národních přemrštěnců, jež později poznala, povzbuzena, vydala svou sbírku pohádek českým jazykem.“ Němcová nepodlehla vůči němu averzi, naopak, silou své osobnosti dokázala prolomit averzi Weiselovu, sprátelit se s ním a získat jej pro to, aby svou národopisnou práci směřovanou dosud výhradně k německému prostředí rozšířil i na venkovské prostředí české. Díky ní začal Weisel studovat prameny uložené v archivu v městečku Kout a výsledkem tohoto studia byl spis Chodenprozess, který později inspiroval Aloise Jiráska k napsání románu Psohlavci. I to byl konkrétní příspěvek B. Němcové k česko-německému sblížení.

Zájem Němcové o žánr národopisné črty ovlivnil nesporně i další německy píšící autor z Čech, jímž byl W. J. Menzel, přispěvatel časopisu *Ost und West*, periodika, které se snažilo přispět k udržení česko-německého soužití na demokratickém základě. Od počátku 40. let psal do tohoto periodika národnostní črty z Görzu (dnes Garicia), rakouského národnostně smíšeného území na hranicích s Itálií, v němž žili vedle sebe Italové, Němci a Slovinci. Zaujal jej život slovanské menšiny, kterého si začal hlouběji všímat. S dílem W. J. Menzela pojí národopisné črty B. Němcové řada společných rysů. V prvé řadě si v nich oba autoři všímají slovanských etnik - Slovinců a Čechů - žijících v národnostně smíšených oblastech, tedy prostředí, které vyžaduje značnou míru mezietnické tolerance. Oba autoři sledují život jejich venkovského lidu žijícího v obdobném prostředí, tedy ve vesnicích v okolí malých příhraničních městeček, lidu, který si zachoval svůj etnický svéráz projevující se v jeho mentalitě, stylu života, v akceptaci ustáleného žebříčku etických hodnot i v celé šíři jejich folkloru.

Nejvíce společných rysů signalizujících možnost hlubšího vzájemného vztahu mezi nimi pak nesou národopisné svatební črty obou autorů. Menzelova *Hochzeitsgebräuche des slawischen Landvolkes in der Umgegend Görtz* a *Selská svatba v okolí domažlickém* B. Němcové. Značnou tematickou příbuznost obou studií majících přibližně stejný rozsah pak signalizují již shodná klíčová slova v jejich názvech - **svatba/svatební a okolí**. Slovo okolí obsažené v názvu se přitom při zbežném pohledu zdá být nenáležitě, neboť obě svatby se odehrávají v konkrétních obcích. Jeho užití je však v obou případech promyšlené a záměrné. Oba autoři jím zdůrazňují, že zachycený bohatý citový život a etické postoje účastníků děje reflektující se ve svatebních obyčejích nejsou charakteristické pouze pro úzkou komunitu rodiny či vsi, ale pro celé jejich etnikum obývající širší souvislé území Domažlicka a Görtze.

Uvedené shody mezi oběma obrázky se zdají nasvědčovat tomu, že mezi nimi existuje jistá vazba. Oprávněnost této domněnky podporuje nevelký časový odstup mezi vznikem obou črt. W. J. Menzel publikoval svoji črtu koncem března 1845 v *Ost und West*, svatební obrázek B. Němcové vyšel počátkem ledna následujícího roku v *České včele*. Němcové, jako čtenářce *Květů* a *Ost und West* nemohlo být Menzelovo jméno neznámé, neboť v obou periodikách často publikoval. Svatební téma z Görztzu a způsob jeho zpracování ji nutně musely zaujmout, neboť s něčím podobným se nesetkala v poněkud drsných povídkách J. Ranka, s nimiž se seznámila předchozího roku.

Všechny výše uvedené skutečnosti vybízejí k hlubšímu rozboru, neboť signalizují vztah B. Němcové k těm osobnostem našeho literárního a kulturního vývoje, které se snažily sblížit české a německé pokrokové hnutí u nás ve 40. letech 19. století. Jejich vlastenectví se pojilo s představou perspektivy pokračování staletého česko-německého soužití formujícího podobu moderní české kultury, soužití, jehož prostřednictvím bylo možné vstoupit i do Evropy a díky smíšenému národnímu charakteru obyvatelstva Čecha staletími formované multietnické kultuře vytvořit most mezi východem a západem. Jako mnohé jiné velké myšlenky vzešlé z Čech,

kterých nebylo v historii málo, předběhla i tato reálný vývoj o mnoho a mnoho let. Její zánik ve víru vypjatých nacionalismů 19. století, měl mnoho příčin, vyplýval i z logiky dějinného vývoje. Vzvednutá nacionalistická euforie po roce 1848 pak vedla k tendencím vyvolávajícím mezi oběma etniky konflikty vždy osudovější a katastrofálnější, ústící až do kataklyzmat 20. století. Dnes tato velká myšlenka, k níž byl náš národ přeurlčen svým místem v Evropě, složením obyvatelstva i celým svým kulturním vývojem, nám nemusí připadat jako překonaná a nereálná. Prokázání toho, že B. Němcová jí pomáhala klást základy, by pak jen potvrdilo mimořádné a nadčasové místo této autorky v české literatuře.

Zkrácená verze přednášky

Klíčová slova

B. Němcová; J. Rank; J. L. Weisel; W. J. Menzel; literatura; česko-německé vztahy

Key words

B. Němcová, J. Rank, J. L. Weisel, W. J. Menzel, literature, Czech-German relations

Abstract

This text analyzes the literary relations between B. Němcová and the German authors from Bohemia J. Rank, J. L. Weisel and W. J. Menzel.

Dramatik Ladislav Stroupežnický: autor veseloher (Naši furianti aj.) a historických her

Jana a Bohuslav Hoffmannovi

1. Úvod

Ladislav Stroupežnický (1850–1892) je už dnes české kulturní veřejnosti znám asi jen jako autor první české realistické hry *Naši furianti*, která se hraje od r. 1887 stále ve všech českých divadlech – profesionálních i ochotnických (v Národním divadle její inscenace z r. 2004 měla derniéru teprve 3. června 2016). Stroupežnický patří ke generaci Národního divadla jako jeho dramaturg z období ředitelování Fr. Šuberta (1883–1892) a jako dramatický autor. Hned u vchodu do ND nalezneme jeho bustu. Místem jeho rodiště je vesnická obec Cerhonice vzdálená 2 kilometry od Mirotic a necelých dvacet kilometrů severně od někdejšího okresního města Písku. V Praze (na Smíchově) a v Miroticích (rodiště jeho vrstevníka M. Alše) jsou po něm pojmenovány ulice. Místem jeho posledního odpočinku jsou Olšanské hřbitovy. Tam je pohřbena i jeho manželka, herečka ND Anna Turková, která často vystupovala i v hrách L. Stroupežnického (např. jako Kristýna Fialová při premiéře *Našich furiantů* 3. května 1887, nebo jako záletná paní Žofka, manželka raziče peněz Tobiáše Trísky, ve hře *Paní mincmistrová*). Byla o pět let mladší než Stroupežnický a přežila ho o sedmáct let. V manželství spolu strávili pouhé dva roky.

Zastavme se ještě na chvilku u osobního života L. Stroupežnického před tím, než se stal významnou osobností české, zvláště divadelní kultury. V mládí to byl divoký chlapec a mimo jiné velmi náruživý střelec. Tato záliba se mu stala osudnou. Jako synek správce cerhonického zámku měl dosti volnosti v pohybu po okolní krajině. Jednoho večera vystřelil po pytlákovi, který sekal panský jetel. Domníval se, že onoho zloděje zastřelil. Obrátil proto pušku proti sobě a rozstřelil si obličej. Sebevraždu chtěl dokonat utopením v blízkém rybníku. Vše dopadlo nakonec relativně dobře. Pytláka nezastřelil a ani sebe nezabil. Zohyžděný obličej lékaři spravili plastikou a Stroupežnický si nechal zarůst obličej vousy. Této epizodě z jeho mládí odpovídá i verbální charakteristika, kterou podal padesát let po jeho smrti v r. 1942 ve studii *Vývojové drama Stroupežnického* literární historik František Götz (1942, s. 67): „...Bylť Stroupežnický jako člověk i jako umělec tvrdá a drsná individualita, vzpírající se důrazně každému zařazení, podřízení a ochočení, bytost nespolečenská a protispolečenská, nedovedoucí se přizpůsobit a splýnout s množstvím.

Jeho lidský i umělecký vývoj byl tedy mučivým procesem, v němž každý osobní i umělecký krok a každé rozhodnutí bylo vykupováno krizí. Ve světě, v němž žil, byl Stroupežnický cizorodým elementem, věčně nezařazeným nespokojencem, jenž stále vybočoval z řady a druhu. Čtème-li jeho dopisy, (...) uvědomujeme si neustále, že základní jeho reakcí na svět je neklidný odboj, nespokojenost a polemika. Pořád si na něco stěžuje, pořád se bouří, pořád nachází ve světě nepřátelské síly, jež ho přímo nebo nepřímo ohrožují. Už už se zdálo, že Stroupežnický se naučí podle Goethova příkazu žít se světem v míru, ale v zápětí vidíte klíčit nové nepřátelství mezi nimi. A tak je jeho lidský i umělecký vývoj plný zvratů a neklidných peripetií, zvláště když žil v době umělecky velmi vzrušené, kdy se kácel jeden životní, světový i estetický řád a hledal nový...“

2. Stroupežnického dílo

Stroupežnický začínal (tak jako většina spisovatelů) básněmi. Významnější je však jeho próza, vesměs humoristická a satirická, viz např. jeho *Humoristické čtení* z r. 1875, *Rozmarné historky* z r. 1879, *Lidé směšní a ubozí* z r. 1884. Tematicky čerpal z prostředí venkovského i městského – viz soubor próz *Z Prahy a z venkova* z r. 1890.

Hlavní jeho literární práce jsou spjaty s divadlem. Napsal 16 divadelních her; některé jsou dramatickým rozvedením jeho povídek a humoresek. Všimneme si zvláště prozaického textu *Rekurs obce Jarotické* (Stroupežnický, 1890, s. 304–325), který můžeme chápat jako pravzor, předobraz divadelní hry *Naši furianti* (v próze i v 3. dějství hry je hlavním tématem jednání obecního zastupitelstva).

V čem si jsou postavy obecního zastupitelstva obce jarotické a honické v Našich furiantech výrazně podobné? V prvé řadě to jsou nevzdělanci. Toto téma umístil Stroupežnický i do podtitulu své povídky, jejímž dějištěm je jihočeská vesnice Jarotice (jde o skutečnou obec nedaleko autorova rodiště). Podtitul zní *Koncept chudých duchem*. Stroupežnický jim v povídce říká senátoři. Proč senátoři? Protože jim „vyčnívá seno ze zvučné jejich obuvi“ (c.d., s. 310). Jako zvučnou obuv ironicky pojmenovává Stroupežnický tzv. dřevěnky, které si dlabou z bukového dřeva. Nedostatek vzdělanosti jim však nevádí, to, že jsou nevzdělaní, si nikterak nepřipouštějí. Jsou naopak dosti sebevědomí. V nejslavnější Stroupežnického hře jsou to pak „furianti“.

Furiantství rozlišuje Stroupežnický dvojí: „Ušlechtilé s morálním podkladem, které puď v tvrdošijný zápas o to, kdo vykoná lepší skutek nebo více skutků než soupeř; ale toto závodění v konání skutků dobrých jest spojeno s pyšným vystavováním jich na odív, tedy s vychloubáním se, které má účel pokořiti soupeře.

Zlé furiantství jeví se neústupností, tvrdošijností, vypínavostí a pyšnou vzdorovitostí. Je to překypění pýchy, svévole s účelem urazití někoho, poškoditi a potom škodolibě z účinku toho se těšiti.

Tento dvojnásobný furiantství jest základem děje hry mé i povah, které pudí děj v proud a rozvoj...“ To napsal L. Stroupežnický 26. června 1887 po premiéře Našich furiantů v Národním divadle. (Citováno z vydání Našich furiantů v r. 1945, s. 123.) Doplňme, že tato charakteristika se netýká jen této hry, platí pro tematickou výstavbu i dalších jeho her.

Téma vzdělanosti a nevzdělanosti je velmi výrazné i v Našich furiantech. Setkáme se s ním hned v 1. výstupu hry v rozhovoru dvou pozitivních postav hry: ševce Habršperka a vysloužilého vojáka Bláhy, který se uchází o funkci ponocného v Honicích. Právě téma vzdělanosti a nevzdělanosti situaci komplikuje, protože Bláha řekl přede všemi prvním radnímu Buškovi, že je „nevzdělaný člověk“, takže nemůže čekat od něho při hlasování o ponocenství kladný hlas. Bláha s Habršperkem se považují za jediné vzdělané lidi v Honicích, a to proto, že oba „byli ve světě“. Bláha také rozlišuje mezi vzdělaností a učeností: „Učenej – učenej. Ale co je mu to platný? Mezi učeným a vzdělaným člověkem máš – rozumíš – tenhle rozdíl: učenej člověk to má všechno z kněh a z mapy, ale my tam všude byli a všechno jsme to viděli.“

Zlí, většinou nevzdělaní furianti jsou také velcí egoisti, resp. sobci. Tak sedlák Kašpar Šmejkal, člen obecního výboru v Honicích, prohlašuje, že je mu jedno, kdo bude ponocným, zda Petr nebo Pavel, jen když mu dá pozor na jeho včeličky, aby mu je zloději nevylopali.

S egoismem jde ruku v ruce závist. Obě tyto vlastnosti souvisí i s náruživostí. Ta se projevovala zejména v karbanu (v Našich furiantech např. sedlák Matěj Šumbal prohrál se sedláky z Malčic všechny peníze, co stržil za prodanou krávu) a pytláctví (pytláctví prvního radního Buška v této hře založilo významnou dějovou zápletku, protože ho při pytláctví viděl švec Habršperk a ten ho přinutil, aby dal hlas o ponocenství Bláhovi a ne krejčímu Fialovi).

Naši furianti je hra ze Stroupežnického současnosti. Ze současnosti jsou i další hry. Jednou z nich je hra *Václav Hrobčický z Hrobčic*, jejíž děj se odehrává r. 1872 v jižních Čechách při svahu Šumavy (premiéru měla hra v r. 1888). Jde v ní o konflikt dvou světů: odcházejícího světa feudálního, aristokratického a světa, který reprezentuje někdejší poddaný, nyní ale již svobodný občan. Spor je vyřešen smírně, „idylicky“ Hrobčického synem, který svedl před lety sedlákovu dceru, jež při porodu jejich syna zemřela. Nyní se k svému někdejšímu činu přiznává a oba rivaly usmíruje.

Ze současnosti je také hra *Vojtěch Žák, výtečník* z r. 1890. Ta končí tragicky sebevraždou titulního hrdiny, který špatně pochopil význam občanské svobody a úlohu tisku ve společnosti. Zabije ho zlé furiantství: pomlouvačnost v novinách v konkurčním politickém boji a náruživost karbanu. Děje se v r. 1889.

V r. 1890 probíhá děj hry *Na Valdštejské šachtě*. Téma hry je velmi aktuální i dnes, protože se v ní řeší problém podnikatelské odvahy a zároveň naivity. Neúspěšný idealistický podnikatel v dobrém úmyslu pomoci lidem, dát jim práci, zpro-

nevěří peníze své neteře, aby mohl pokračovat v těžbě stříbra, a tím pošpiní svůj charakter a skončí v blázinci.

Stroupežnický se přiblížil i k uměleckému naturalismu ve hře *Zkažená krev*, kde akcentuje pesimistický a neměnný pohled na lidskou povahu, konkrétně na „dědičtí“ zlodějství.

Dramatik psal ale i historické hry. Zvláště ho přitahovala doba renesanční a raně barokní, resp. pobělohorská, tj. konec 16. a první polovina 17. století. Nejúspěšnější byly dvě hry o Mikuláši Dačickém z Heslova: *Zvíkovský rarášek* (1883) a *Paní mincmistrová* (1885). Situoval je na hrad Zvíkov a do Kutné Hory. Ústřední postavou obou her je skutečná historická postava – šlechtic Mikuláš Dačický z Heslova, renesanční kavalír (1555–1626), básník a spisovatel; měl významný podíl na Pamětech svého rodu, které Stroupežnického velmi zaujaly. V každé hře je ale profilován poněkud jinak.

Ve hře první je prezentován jako milovník žen a vína. Jako stoupenec vyznání nejen pod obojí, ctitel chleba a vína, ale spíše pod trojí. Jeho „religion“ tvořily tučná krmě, víno a fraucimor, tedy religion epikurejský. Tak jej charakterizuje hned v prvním výstupu Kryštof ze Švamberka. K tomu přidejme ještě jeden atribut: básnický. Vždyť v desátém výstupu můžeme číst, resp. slyšet v podání Petra (syna Kryštofa ze Švamberka a Elišky, roz. z Rožmberka, jeho manželky), alias Zvíkovského raráška, Mikulášovy milostné verše, vyznání paní Elišce: „Ó, paní vzácná, spanilá, / Ty podobu máš anděla... / Ó, přijmi toto skládání! / jest lásky mojí vyznání ...! / Jak vroucně Tebe miluju, / však hořem v hrob se schyluju. / Když v milost Tvoje bezcitnost se nezmění, / tak zármutek mne v kostru promění.“ V lásce ale ani přes toto skládání úspěšný nebyl. Hra se stává moralitou, jak o tom svědčí čtyřverší ze závěru hry:

Dobré mravy, ctnost, šlechtnost
ozdobují urozenost!
Kde však ty se nenachází,
tam erbové nic neváží!

a závěrečné spárování pana Mikuláše a klíčnice na Zvíkově Salomeny:

ELIŠKA (*se směje srdečně*): Výborně, výborně, mistrné skládání.

ŠVAMBERK (*se také směje*): Výborně skládáno, pane Mikuláši...! (Posměšně) Jen se rač tím také spravovati.

DAČICKÝ (*pohlédne tázavě na Švamberka, pak na Elišku – pokloní se, jako by děkoval za chválu veršů*): Bůh s vámi! – Paní Salomeno! (*Aby svoji urážku ve šprým obrátil, nabídne Salomeně dvorně rámě a napodobí pitvornou galantnost titěrných kavalírů.*)

SALOMENA (*se chvilku rozmýšlí, pak přijme jeho rámě a napodobí pyšně chůzi a chování urozené dámy. – Oba odcházejí středem.*)

ŠVAMBERK (*na ně ukazuje, se smíchem k Elišce*): Tohle je jediná kořist, kterou záletný pan Dačický na Zvíkově ulovil – strojil léčky holubici – a polapil starou vránu!

(*Obejme Elišku a přivine k sobě Petra.*)

Z Paměti Mikuláše Dačického z Heslova vytěžil Stroupežnický další historickou hru (Paní mincmistrová) o této osobě, ke které choval jako člověk i jako autor velké sympatie. I on byl v mládí temperamentním mužem, zpočátku poněkud lehkomyšlným, posléze však velmi ušlechtilým, lidsky citícím.

Obdobně jako ve Zvíkovském raráškoví sehraje v osnování příběhu významnou roli polibek, který Mikuláš na veřejnosti vtiskne na rty vdané paní, která navíc jde právě z kostela. Byla jí manželka raziče peněz Tobiáše Třísky Žofka. Učinil tak nejen proto, že to byla krásná žena, ale také proto, že se s kolegy u vína vsadil o sto tolarů, aby mohl tento obnos věnovat na vyproštění důlního měřiče ze zavalené šachty, když se k tomu nákladníci (těžáři, podílníci na důlní společnosti) šachty neměli.

Paní Žofka i její manžel, kterého autor charakterizuje jako „žvatlavého starce“, se ohrazují proti tomuto Mikulášovu činu. Mikuláš je mj. odsouzen do vězení. A to nejen za tento polibek, ale i za píseň („kratochvilnou písničku“), v níž obviní dovedného taviče stříbrných rud Němce Davida Wolframa ze zlodějství. Dramatický problém autor vystupňoval tím, že Wolfram nechtěl utéci do Němec jen s nakradenými penězi, ale i s paní Žofkou.

Jakou roli má v tomto konfliktu titulní hrdinka hry, paní mincmistrová? Velice pozitivní. Složila kauci, aby mohl být pan Mikuláš propuštěn z vězení a aby mohl obstarat usvědčující důkazy proti Wolframovi a paní Žofce. Hra končí velmi optimisticky. Dokonce pan Tříška přímo vyzývá Mikuláše, aby obejmul a políbil bez-trestně, resp. vlastně za odměnu paní Žofku. A paní mincmistrovou charakterizuje Mikuláš jako šlechetnou dceru české země a náboženství evangelického, ctitelku památky Husovy.

Obě hry o Mikuláši Dačickém z Heslova byly velmi úspěšné na četných profesionálních i amatérských (ochotnických) jevištích. Zvíkovský rarášek se od r. 1883 hrál nepřetržitě až do roku 1903 58krát v ND. V novém nastudování pak ještě r. 1908, 1917, 1918, 1938 (v této inscenaci hrál hlavní roli Zdeněk Štěpánek spolu s Olgou Scheinpflugovou).

Paní mincmistrová dosáhla při prvním nastudování v ND 39 repríz a byla na repertoáru až do r. 1900. Znovu byla inscenována ještě v r. 1902, 1906, 1918 a 1938 – ta se hrála 29krát. Titulní roli hráli Zdeněk Štěpánek (Mikuláš), Jiřina Šejbalová (Žofka), František Smolík (Tříška), Jan Pivec (Wolfram), Míla Pačová (paní mincmistrová), Jaroslav Průcha (Brtnický).

Obě hry se staly i předlohou pro úspěšné zfilmování.

Hlavní Stroupežnického význam pro dějiny české kultury je v propagaci a prosazování realistických divadelních her. Naši furianti jsou v české kultuře zapsáni jako

první realistická hra. Premiéru měla v r. 1887 a teprve v 90. letech na ni navázali A. Jirásek, G. Preisssová, bratří Mrštíkové ad.

3. Jazyk a styl her L. Stroupežnického

Po představení českého realistického dramatika a jeho díla budeme věnovat pozornost jazykovým a stylistickým aspektům některých jeho her. Vybíráme z nich dvě právě zmíněné historické veselo hry a dvě hry z autorovy současnosti: tu nejušpěšnější, Naše furianty, a ještě drama o Václavu Hrobčickém z Hrobčic.

3.1 Historické veselo hry se vztahují k době, kdy žil pan Mikuláš Dačický – tj. k období české renesance, k druhé polovině 16. století a první čtvrtině 17. století. Stroupežnický se v rámci svých možností (a jistě s ohledem na únosnou míru stylizace) snažil přizpůsobit vyjadřování svých postav této době,¹ což se nejvíce projevuje ve slovní zásobě. A především v Paní mincmistrové, protože v této hře dramatik ponechal Mikuláše Dačického v jeho přirozeném prostředí v Kutné Hoře (čili, jak se tehdy říkalo, „na Horách Kutných“). Kutná Hora (už název prozrazuje, že se tam „kutalo“) byla ve středověku střediskem těžby stříbra, které bylo jedním ze zdrojů prosperity českého státu; těžilo se tu ještě i v době renesanční a pan Mikuláš byl jedním z *nákladníků* (těžářů, podílníků důlní společnosti). Proto se v jeho Pamětech vyskytovaly dobové termíny a profesionalismy spojené s těžbou stříbra a ražením mincí (na něž dohlížel královský úředník zvaný *mincmistr*); a některé se shodně vyskytují i ve Stroupežnického hře.² Jsou to výrazy jako *pavovat* (dolovat, těžít); *couk/coug* (rudná žíla); *šmelcovat* (tavit) a *šmelcíř* (tavič rud); *havěř* (horník); *hašplěř* (horník, který vytahoval rumpálem koše s rudou ze šachty, též rumpálník); *trejb* (důlní pumpa, rumpál, žentour); *perk* (ruda); *prégovat* (ražit) a *pregěř mince* (razič peněz); *maršejdník* (důlní měřič); *prenárna* (tavírna); *štempl/štemfl* (podpěra); *vycimrovat* (vydřevit); *litloch* (větrací šachta); *švub* (jedovatý důlní plyn); *retovat* (zachránit) a *retuňk* (záchrana, pomoc); aj. Kromě toho se však v Pamětech i v textu hry objevují další výrazy, spojené s civilním a každodenním životem – a v tomto případě hlavně se způsobem života Mikuláše Dačického; tedy např. *frej* (zálet, milostná pletka) a *frejiř* (záletník); *kortyzoun* (nemrava, svůdník); *zuzanik* (záletník, děvkař); *fracimor* (ženy); *pangetýrovat* (hodovat); *truňk* (nápoj, pití); *malvazír* (druh sladkého bílého vína); *hadruňk* (svár, rozepře, hádka); *kunst* (umění, lest); *krigsman* (voják, válečník); *šaršoun* (kord, meč); *nastupovat na někoho* (žalovat ho); *šantročník* (podvodník); *šepmistr* (kutnohorský konšel); *librář* (knihovna); *religion* (náboženství); a dále řada sloves, kterým celkem dobře rozumíme, např. *šanosvat*, *sankcionýrovat*, *reformírovat*, *konfiscírovat*, *fedrovat*, *šacovat* aj. Spřízně-

1 F. Hampl (1950, s. 66) soudí, že u Stroupežnického „lidé hovoří jazykem plným třípytných archaismů, starých vazeb a vymřelých slov“, ale že tento „dobový kolorit (...) není přesný a spočívá spíš jen v dikci...“

2 Ukazuje to mj. Slovníček na konci Paměti (Dačický, 1996, s. 307–308) a Vysvětlivky připojené k vydání Paní mincmistrové z r. 1950 (Stroupežnický, 1950, s. 155–157).

nost mnohých těchto slov s výrazy latinskými nebo německými je zjevná; nápadné je to např. u celé řady substantiv zakončených na *-cí* (latinské *-tio*): *relací* (zpráva, hlášení), *citací* (předvolání), *legací* (poselstvo) nebo *kvitancí* (stvrzenka); vyskytují se však i podoby jako *relace*, *kvitance*.

Tato náročná stylizace jazyka určité doby a určitého prostředí však není založena pouze na lexiku. Stroupežnický se pokusil napodobit i syntax renesanční literatury – s jejím z dnešního pohledu nepřirozeným slovosledem (postavení shodného přívlastku adjektivního či zájmenného až za rozvíjeným substantivem; pozice určitého slovesa na konci věty), s neobvyklými infinitivními konstrukcemi, s hojností přechodníků minulých i přítomných a se složitě kondenzovanou, přetíženou skladbou vět. Uvádíme pár příkladů:³

Moudře a rozšafně **pravíte ji býti andělem**... (s. 18)

... prosím, aby se v této komnatě na chvílku **vynajítí dáti ráčila**. (s. 33)

Poněvadž **těžkých chovám starostí**, že o tom povědomosti míti **ráčíš**. (s. 46)

A protož prosbu činím, abys mně **poblouzení mého** ničím zlým nevzpomínala a odpustila. (s. 55)

... já (...) o zrádném útěku pana šmelcíře jistě vědomosti nabyl, a **vyručiv se** na svobodu, tyto toлары jsem k rukám královské komory služebně zkontrabantýroval. (s. 54)

V předchozích ukázkách už bylo zastoupeno sloveso *ráčit*, jeden z pilířů starosvětské české zdvořilosti. K dalším patří výraz *ponižený/poniženě* a sloveso *vinšovat*:

Vaším Milostem z této spravedlnosti **ponižené** děkování skládáme (...) a božího požehnání od srdce **vinšujeme**. (s. 27)

K Vaší Milosti s poctivou žádostí **poniženě** se utíkám. (s. 28)

Dík **ponižený** za tu milost činím. (s. 28)

Nyní Vaší Milosti **ponižený** dík ze všeho činím a pánům šepmistrům všeho dobrého na zdraví i měšcích od Pána Boha prosebně **vinšuju**. (s. 45)

Ještě uvádíme ukázkou konfliktního dialogu mezi Mikulášem Dačickým a Davidem Wolframem (s. 57):

WOLFRAM (*drze*): Ten fraucimor horoucí milostí lásky v srdci svém ke mně zapálen z dobré vůle se mnou na utíkání se dal.

DAČICKÝ (*oboří se na Wolframa vzpurně*): I ty lotře obmyslný, myslíš sobě, když řeč svou jako nějaký prokurátor kumštovními cirádami vyzdobíš, že pravdu v nic obrátíš?

3 Odkazy se vztahují k vydání uvedenému v pozn. 2.

A pro srovnání dva úryvky z textu Dačického Paměti (Dačický, 1996), jimiž se dramatik inspiroval⁴ – jednu nasycenou hornickou terminologií, druhou plnou přechodníků:

Důl horní na **cougu** kuklickém na Horách Kutnách, řečený Štěstí, kterážto jméno se skutkem se srovnávalo, nebo toho času tejj důl velké užítky a **uberlaufy horní** vydával a vycházely, čímž Zikmund Kozel, tehdáž jsa **horním hofmistrem** (a dostav toho dolu od Jiříka Karkala, **havěře**, za chatrné peníze) zbohatl. (s. 241)

Léta 1618. Komisaři jacísi, Němci, přijeli do Hory Kutny z Prahy k inventování horních věcí, a **trvaje** tu drahný čas na košť jeho Milosti císařské, k tomu **berouce** z mince sobě za to plat peněžítý, jemuž libergelt přezděli, a nic jiného a užitečného Jeho Milosti císařské **nespůsobivše**, a toliko to, což jim domácí ouředníci horní ukázali a o čem pověděli, **zinventovavše** a **se nahodovavše**, zase odjeli. Darmochlebové! (s. 267)

3.2 Ve druhé historické veseloherě, Zvíkovském raráškoví, přemístil autor renesančního šviháka z Kutné Hory do svého rodného jihočeského kraje. Proto se zde už nevyskytuje názvosloví spojené s těžbou stříbra – jen zcela výjimečně v replikách Dačického výrazy jako *havěři* nebo *nákladník*: „Musím chvatnou cestu na Hory Kutné před se vzítí (...) Svoláno na Horách Kutných valné shromáždění všech nákladníků hor...“ (s. 37).⁵ Jinak se ale v lexiku této hry setkáváme s řadou výrazů známých nám už z textu Paní mincmistrové: *retuňk*, *hadruňk*, *melduňk*, *freje*, *frejír*, *fracimor*, *truňk*, *nastupovati na někoho*, *religion* ad. Z dalších slov tohoto typu mají pro děj hry velký význam *suplikace* (žádost) a *krejzl* (vysoký škrobený dámský límeč). V podrobných a detailních popisech scény, příznačných pro realistické dramatiky a tedy i pro Stroupežnického, nacházíme další výčty výrazů, z nichž některé už patří mezi historismy: ... *na stojanech brnění*, *helmy*, *kuše*, *sudlice*, *meče*, *palcáty*, *hákovnice a štíty* (...) *na stěnách turecké šavle*, *bambitky* a *handžáry*... (s. 11).

Rovněž syntaktická výstavba ve všem odpovídá první veseloherě (infinitivní konstrukce, sloveso na konci věty, adjektivní přívlaskty za substantivem aj.):

Nepравím se býti lepším! (s. 12)

Jal se ji pokoušeti, **pravě ji býti** fintivou strakou. (s. 12)

... v červeném poli **labuť bílá**. (s. 11)

Od svého poručníka **žádost poníženou** přináším a prosbu činím... (s. 14)

Hojně jsou i ukázky šroubované zdvořilosti:

Vaší Milosti i Její Milosti urozené paní Elišce **poníženě** všeho dobrého žádám a **vinšuju**. (s. 15)

4 F. Hampl (c.d., s. 73) uvádí, že si Stroupežnický z Paměti „vybral jenom jména, přibásnil charaktery i události (...) historickou pravdou se příliš nevázal“.

5 Citováno z vydání z r. 1946.

Vaši Milost **poníženě** za neuctivé vstoupení za odpuštění prosím. (s. 17)

Račič Vaše Milost pravdu vyslechnouti. (s. 17)

Račeť prominouti... (s. 39)

Pán Bůh **rač** vás v milostivou svoji ochranu vzíti (s. 40)

A pro obě veselohry (i jiné autorovy hry) platí také to, že si dramatik dává velmi záležet na scénických poznámkách, které uvozují jednotlivé repliky postav a přinášejí vyhraněnou charakteristiku každé z nich. U postavy Kryštofa ze Švamberka začínají repliky např. charakteristikou *žertuje, s humorem, bodře, mírně, srdečně a dobrácky*. U paní Elišky *vážně* (opakuje se nejčastěji), *přísně, opravdově a úsečně*. Jen při rozhovoru s Dačickým se objeví *s líčenou rozpačitostí a vlídností a trochu koketně*, nebo *líčí ostych a rozpaky*; a tam, kde dramatická zápleтка vrcholí, mluví *mírně a přece zimničně*, nebo *silným hlasem s patrnou žárlivostí*. Dívka Markéta, kvůli níž zápleтка vznikne, vystupuje *bázkově, rozpačité a ostýchavě, zajíká se...* U replik Mikulášových čteme např. *lichotivě a dvorně, dvojsmyslně, humoristicky, s líčenou vážností*, nebo *hluboce se pokloní s příznakem ironie*. A „zvukový rarášek“, mladý pan Petr? Ten mluví *naivně, šibalsky, vzdorovitě, raduje se, dupne zlostně*, anebo *vyskakuje radostí a tleská rukama*.

K charakteristice Petrově připojme ještě aspoň malou ukázkou expresivních replik, jimiž oplývají jeho komické hádky s kastelánovou Salomenou: „I ty babice klevetná, vjedu já ti do vlasů! (...) A tebe, babizno, aby šlak porazil a přetrh!“ (s. 18). A k postavě nejvýmluvnější, k Dačickému, patří lyrická líčení i vroucí vyznání lásky paní Elišce:

Ještě zahaleny byly Vltava a Votava v loži svém – jako dvě cudné panny – v šlojír bílých mlh, když vsedli jsme s Petříkem na koně. (s. 11)⁶

Vzácná paní (...) ó paní spanilá (...) jen tebe stále zřím (...) milostí jsem vzplnul k tobě horoucí (...) rač vyslyšeti ubohého (...) já rozkoší mřel bych u tvých nohou (s. 20–21)

3.3 Už výše bylo uvedeno, že Naši furianti jsou první českou realistickou hrou, v níž chtěl autor podat věrný, pravdivý obraz života v jihočeské vesnici v 60. letech 19. století (aniž by usiloval o naturalistickou kopii). Její uvedení v r. 1887 vzbudilo velmi kontroverzní reakce, s nimiž se autor pokusil vyrovnat v textu, jež nazval „*Naši furianti*“ – *Autorova zpověď a některé úvahy*.⁷ V něm se doznává k jedné ze svých největších nesnází, se kterou si při psaní hry „několik let hlavu lámal“: „Jak má v české selské komedii mluvit prostý vesničan na jevišti?“ Dále konstatuje, že v Čechách (na rozdíl od Anglie, Francie, Německa) nemáme výraznější dialekty; přitom ale řeč venkovanů z různých krajů „v mnohém se liší“. Rozhodl se tedy

6 Za upozornění stojí *Votava*; jak uvidíme dále, protetické *v-* se v textech Stroupežnického vyskytuje spíše sporadicky.

7 Text otiskl v listu *Hlas národa* 26. 6. 1887; přetisknut byl ve vydání *Našich furiantů* z r. 1945, s. 121–134.

charakterizovat jihočeského rodáka „jeho vlastním způsobem mluvení“ a „důsledně provést dialog prostou mluvou vesnickou“ (nikoli jen umístit určité zvláštnosti na spisovné pozadí „podle regulí nejnovějšího brusu“). A jak dopadl Stroupežnický u kritiků? Někteří uznali, že „prostá řeč venkovanů“ je „nutnou a nezbytnou součástí charakteristiky“ jeho postav; jiní ale tvrdili, že na jevišti se nemá mluvit „řečí, kterou mluví nejnižší vrstvy lidu“, která se neshoduje ve všem s gramatickými pravidly, a že to znamená „velké a vážné nebezpečí pro jazyk český“. Těm autor ve své zповědi připomíná, že „právě ona, vší mluvnické správnosti prostá řeč venkovanů, nám v dobách nejhorších jazyk náš zachovala“. Kritika mu vytýkala i přílišnou drsnost některých scén a užívání „vulgárních“ výrazů; dnes se můžeme jen usmívat nad tím, že tehdy vadily i výrazy jako *darebák*, *lump*, *pařez*, *taškář*, *raubiř*, *rabiát*, *šibeničník*...

„Lidovému jazyku“ Našich furiantů věnoval důkladný a přesný rozbor Slavomír Utěšený (1954). Vyzdvihuje tu „realismus jazyka“, „realistickou stylizaci lidové mluvy“; to, že „lidový živel“ se výrazně podílí na celé stavbě textu, hlavně na lexiku, frazeologii i syntaxi. Chválí autora za „bezvýhradný příklon ke zdrojům lidové řeči“ a za to, že „živý spád dialogů“ vyznívá i dnes zcela přirozeně. Správně konstatuje, že „dnes už nevidíme na Našich furiantech ani stín vulgárnosti“ a že se autor nesnažil o naturalistickou kopii lidového jazyka, ale odstupňoval míru provincialismů a dialektismů podle typů postav a charakteru situací.

K analýze Utěšeného není ani z dnešního pohledu třeba mnoho dodávat; lze jen souhlasit s tím, že vyjadřování postav je tu založeno hlavně na obecné češtině – už proto, že „prostředí, v němž se děj odehrává, není nářečně nikterak výrazné“ (podle odborníka dialektologa, v r. 1954; jde o severní Písecko). Jsou tu zastoupeny téměř všechny výrazné znaky obecně českého hláskosloví a tvarosloví, např.

bejt, vejť, prej, vejboři
čtyry/štyry, sedum, vosum; jim oboum
můj starej, nevzdělanej, pět zlatejch; učenyho, Dubskýho
vejboři jsou špatný lidi, jediný vzdělaný lidi
pod lípama, s koňma, kterýma, přede všema
řek, nemoh, pad, okrad, zmrz, zalez, zalek se
rač/radši; nejllepší bych udělal; lacinějc

aj. Utěšený si povšiml, že zejména v užívání hláskoslovných rysů byl dramatik poměrně střídavý; málokdy se uchýlil k obecně českému stahování a vynechávání hlásek ze souhláskových skupin (běžně užívá jen *ňák*, *ňákej* a *prál*, také *pámbu/pánbu*) a téměř neužívá protetického v- (až na čeledínovu větu, podle Utěšeného „pronesenou s krajním pohrdáním a vypočtenou zřejmě na komický účín“: „Von tu beztoho už půl hodiny vokolo chalupy vočumuje!“).

Podkud Utěšený uvádí, že se u Stroupežnického postav objevují hláskové deformace cizích slov, „podnes příznačné pro řeč některých nejstarších venkovských lidí“, můžeme jeho zjištění potvrdit i pro současnost a i pro nejstarší městské uživatele

češtiny.⁸ Jde o slova jako *regement, jenerál, famelie, derektor, rešpekt, devandule, Netalie, Tylory* a o četné germanismy jako *execírovat, prubírovat, koštovat, feláb, obšíd, šíf* včetně místních jmen (*Grác, Inšpruk, Pest, Triest*).

Ze syntaktických charakteristik pak Utěšený upozorňuje na příznakové užívání zájmenného podmětu (*já*) u slovesných tvarů minulého času, spojené někdy s elizí pomocného slovesa (*já vyhrál, já ti prál*); na hojně užívání odkazovacího zájmena *ten* a vztažného *co*; a na výrazné uplatnění parataxe (napojování syntaktických jednotek ve vyprávění pouhým *a... a...*).

Lokálních prvků charakteristických pro oblast jižních, resp. jihozápadních Čech (které by snad bylo možno označit jako provincialismy nebo regionalismy) lze nalézt v Našich furiantech jen poskrovnu – a jak si všiml Utěšený, spíše v řeči nejstarších furiantů (Petr Dubský) a žen (Dubská, Šumbalka). Jsou to podoby jako *mušet; nyčko/nynčko; nebujte se; na tej vojně, v tej píseckej záložně; Kristýna Fialojc, Verunka Buškojc, teta Šumbalojc, tovaryš kovářojc*; a některé jednotlivosti jako *tulik, pajmáma, zbejšřit, z kněh, žihadlo*. Výrazný nářeční prvek v podobě „chodštiny“, „buláčtiny“ (nářečí z okolí Domažlic, označované i jako „prácheňské“) pak do hry vnáší jediná postava, Markýtko: *bul, teky, divče, dite, hyndle, nechčestí, čtala, maleny, hutíkal, hučil, ičkom, věkat* (štěkat). Ona také užívá – na rozdíl od ostatních postav – protické *v-* (*vosoba*) i zjednodušování hláskových skupin (*cák*). Dialektolog Utěšený ocenil tento portrét nářečního typu jako velmi zdařilý; doložme to aspoň krátkou ukázkou:

MARKÝTKA: ... Tu se vám krade ke kapličce náká ženská vosoba, hlavu měla zahalenou v plíně, a přilepí takle (...) nějakej papír na kapličku. Tu já vám vyskočím z vozu a křičím: „Počkejte, vy jedna hříšná vosobo, cák to děláte – dyť je tohle (...) posvěcené místo.“ A přiskočím, zatřísla jsem s ní a strčila jí (*naplivne si na dlaně a ukáže rukou*) několik pohlavků. Ona vzala do zajechů a hutíkala a cestou něco hučila. Já ty lejstra strhla dolů – bula přilepena na kapličku těstem – a skovala jsem je do vozu.

Co ještě dodat k precizní analýze S. Utěšeného? Za prvé: sám uvádí, že se nemohl blíže zabývat slovníkem hry. Program k poslední inscenaci v Národním divadle (z r. 2004) uvádí „některé méně známé krajové výrazy“, jako *fizole* (fazole), *dřevěny* (dřeváky), *holeňky* (holínky), *šerka* (druh ženské sukně), *rosolka* (likér nebo kořalka), *štajdyš* (druh tance), *vejstupek* (přístěnek, výměnek), *přínos* (věno), *houska* (vánočka), *jalovčová* (kořalka). Přidat můžeme ještě charakteristické *járku* nebo *mordský*, *mordsky* (*mordsky hezká*). Z frazeologie dodáme aspoň několik přirovnání: *má tě rád jako hřebík v oku, má hubu jako měchejř* (oteklou), *vy máte hubu jako šlejšfernu* (brusírna skla), *zajíc jak jehně, zmrz by jak opožděný skřivan*, nebo spojení *má na tebe skřesáno* (spadeno). A výrazná je i skupina citoslovců a expresiv:

8 Srov. výsledky výzkumu jejich řeči v publikaci Hoffmannová – Müllerová (eds.), *Čeština v dialogu generací* (2007).

mortete, pardie, kakraholte, kakramente, sapraherte (vy se mi *saprahertsy libíte*), *prachsetmordiánská (pisnička)*.

Za druhé: od r. 1954 zaznamenala určitý vývoj kodifikace spisovné češtiny i hodnocení podob spisovných, hovorových, lidových, obecně českých atd. Některé tvary, které ve hře Utěšený zaznamenal jako lidové nebo hovorové, pokládáme dnes spíše za neutrální: *můžu, tancuju, žijou, říct, moct, tys řekl, dostals ho, bez něj, sousedi*. Aní výrazy jako *tentononc* bychom asi nehodnotili jako „vulgarizující“. Naproti tomu podoby *ouřad, ouskok* už v posledních desetiletích ustoupily i z obecné češtiny (pokud nejsou užívány se záměrem parodickým).

Za třetí: i Utěšený zmiňuje, že v průběhu let při vydávání i inscenování Našich furiantů dochází k některým úpravám (např. hláskovým, které zvýrazňují Markýtkčinu „buláčtinu“). Utěšený vycházel z vydání v Národní knihovně v r. 1950, které je časově zhruba uprostřed mezi prvním vydáním (1887) a textem v programu poslední inscenace (2004), jehož přípravy se účastnila nástupkyně S. Utěšeného – přední současná dialektoložka Stanislava Kloferová. Co vše tedy bylo v průběhu let upravováno, čím se např. liší vydání poslední od prvního? Byly odstraněny např. archaické tvary *objati* (→ obejmout), *napnutí* (→ napětí), *jest* (→ je), v *železích* (→ v železech), *fundací* (→ fundace), *kol* (→ kolem), *krom* (→ kromě), a samozřejmě infinitivy na -ti. Další úpravy, především hláskoslovné a pravopisné: *předci, předce* (→ přeci, přece), *rač, radči* (→ radši), *usnešení* (→ usnesení), *lekrace* (→ legrace), *solo* (→ sólo), *prvé* (→ prve). Například podoby *žádost', žalost', špatnost', lítost', vrchnost', čest'* ale byly odstraněny (ve prospěch koncového -t) už ve vydání z r. 1925. A v posledním vydání byla v jednotlivostech posílena

- nespisovnost, resp. hovorovost: *maličkýho* (místo „maličkého“), *děkuju* (místo „děkuji“), *lidů* (místo „lidí“), *kytek* (místo „květin“), *neohlížejte se* (místo „neohlížejte“)
- expresivita: *křápání* (místo „řeči“), *ke kriminálu* (místo „ke krajskému soudu“), *šibeničniku* (místo „taškáři“)
- nářeční charakteristika Markýtky: *hutkala* (místo „utíkala“), *hučila* (místo „hučela“), *lejstra bula přilepena* (místo „byly přilepeny“); tyto změny jsou ale zčásti už staršího data.

Za čtvrté: z hlediska stylistického stojí za zmínku stylistická diferenciacie vyjadřování postav, a to nejen už zmíněné rozlišení generační či mužsko-ženské, ale i specifika vyjadřování některých členů obecního výboru. Některé nadčasové konstanty administrativního stylu můžeme pozorovat v řeči Koženého (který neustále cituje z „Obecního řádu pro Království české“); učitel Kudrlička se od ostatních odlišuje zvýšenou mírou spisovnosti a zálibou v knižních výrazech jako *tudíž, neboližto*; spisovným projevem a „zdeůředním“ vyjadřováním se vyznačuje i další „úřední osoba“ – četník. Výrazné charakteristice postav přitom napomáhají i autorovy „realistické“ scénické poznámky, jež se týkají jak velmi konkrétního vnějšího popisu aktérů a scény (*má levou tvář ohromně oteklou a zavázanou červeným šát-*

kem – s uzlem na temeni; rozložil si na stole papíry; nacpali si a zapálili dýmky; čepice mají na hlavách atd.), tak především způsobu jejich mluvy (*jízlivě, popuzen, dopálen, nevrle, dosti drsně, posměšně, rozpačitě, prudce, horlivě, uctivě a vážně* apod.). K tomu připojujeme aspoň dvě dialogické ukázky:⁹

VÝSTUP 2.

(...)

KOŽENÝ (*vyndá z kapsy odřenou knihu „Obecní řád pro království České“*):

No, i kdyby nakrásně Šmejkal nepřišel, tak můžeme jednat bez něj, protože tuhle obecní zákon ustanovuje, paragraf čtyřicátý třetí: (*čte, ale chatrně a pracně; slabikuje*) „Výbor může platná usnesení činiti, když je víc než polovice údů pospolu...“

ŠUMBAL: Prosím vás, sousede, nechte toho čtení; soukáte to ze sebe jako cukkovitou koudel.

KOŽENÝ: Poslouchej, Šumbale, tohle je zákon a zákon není žádná cukkovitá koudel – rozumíš? (*dobírá si ho na oplátku; posměšně*) No, kampak jsi včera zalez, žes ani k muzice nepřišel?

ŠUMBAL (*zarazí se, váhavě*): Mně bylo nák nanic, páčila mě žáha.

KOŽENÝ (*jízlivě*): To nejspíš po těch bramborách, kterejma prej tě žena včera celej den krmila.

ŠUMBAL (*popuzen*): Poslouchejte, Koženej, vy jste odjakživa šťoural.

(...)

VÝSTUP 3.

PŘEDEŠLÍ. ŠMEJKAL (*vejde středem; má levou tvář ohromně oteklou a zavázanou červeným šátkem – s uzlem na temeni; jde až do popředí*).

VŠICHNI (*se dají do hlasitého smíchu*).

ŠMEJKAL (*nevrle*): No tak, co se smějete, blázni? Rojily se mi včeličky, dvě mi vlezly pod kuklu a daly mi žíhadlo.

DUBSKÝ: Ale ty vypadáš!

VŠICHNI (*se smějí*)

ŠMEJKAL (*dopálen*): Vypadáš! – Kdyby byly píchly tebe, měl bys taky hubu jako měchejř.

(*sedne si nevrle*).

3.4 Hra Václav Hrobčický z Hrobčic pochází z r. 1889, vznikla tedy téměř ve stejné době jako Naši furianty a je to rovněž hra z dramatikovy současnosti. Není to sice veselohra, ale obě hry výrazně spojuje dominantní motiv furiantství – obě hlavní antagonistické postavy dramatu, baron Václav Hrobčický a sedlák Vrba, jsou typickými furianty a opakovaně se to o nich říká jak ve scénických poznámkách, tak

9 Citováno podle vydání v Programu ND, Stroupežnický 2004, s. 104–105.

v replikách jiných postav. Ostatně pro tuto hru (i další autorova dramatická díla) je příznačné těsné propojení – motivické i výrazové – scénických poznámek (ať už těch, které uvozují celé dějství, první vstup postavy na scénu nebo jednotlivé repliky postav) a samotných dialogů. Např. u replik Vrbových se několikrát opakuje *mluví furiantsky; furiantsky se dívá na barona* (s. 94 aj.).¹⁰ Ale také lesní o něm říká: „... ze samýho furiantství chtěl panský kočár předjet...“ (s. 13); později Vrbová, jeho žena: „Ale jakej je můj starej furiant...“ (s. 18) a baron Hrobčický: „To není hrdošť, to je furiantství!“ (s. 77)

Právě uvedené složky výstavby textu (dialogy a jednotlivé typy scénických poznámek) jsou propojeny mj. i popisnými pasážemi. Příznačné pro tohoto realistického dramatika a asi všechny jeho hry jsou rozvinuté, do detailů vypracované, enumerativní popisy prostředí i postav – uvádíme příklad scénické poznámky na počátku druhého dějství (s. 38) a uvedení protagonisty Vrby na scénu (s. 28):

V pozadí borový les. Uprostřed jeviště, poněkud ve hloubce, spáleniště selského statku; obytné stavení zděné jest beze střechy – vedle nalevo jest shořelá stodola, z níž zbyly toliko čtyři zděné rožní sloupky a podezdívka – napravo hromada spálených trámů a pozůstatky kolny. Všude zbytky ohořelých dřev a došků. Po dvoře v nepořádku rozhozené pluhy, brány, vlačihy, vozy. – V popředí na obou stranách chalupy i v pozadí ohořelé ovocné stromy, štěpy, švestky a hruše. V popředí jeviště, něco málo k levé straně, hromada chvoje, při ní špalek.

Jest to muž bezmála sedmdesátiletý, vysoký, svalnatý; oholený, do tmavohněda osmahlý. Tvář jeho jest rozryta hlubokými vráskami, má dlouhé, řídké, bílé vlasy. V jeho obličejí obráží se pevnost, ano vzdorovitost. Má nízký, hrubý, chlupatý cylindr se širokou střechou, dole užší, nahoře širší a plochý. Olivově zelený, obnošený, dlouhý, šosatý kabát s mosaznými knoflíky, úzké kalhoty do mosazných střevců. Vestu šedou těž s mosaznými knoflíky. Nese levicí přes rameno hrábě a podávky. Kouří z krátké dýmky.

Popisy jsou ale i součástí vlastních replik postav, např. u Marie v dialogu s farářem jsou to i poetická, lyrizovaná líčení krajiny (s. 9):

Jaká jest odtud překrásná vyhlídka v ty modré lesy jižní Šumavy. Tam pohled k Prachaticům a Volarům – tam zachmuřený blanský les se Šönínem – tu zasmušilý Boubín. (...) Hled'te, tam ten můj bílý zámeček Supí Hora, jak s tím svěže zeleným parkem láskovně zhlíží se v hladině rybníka, jako hezká panenka v zrcátku.

Jak bylo patrné už v popisu sedláka Vrby, popis bývá přirozeně propojen s charakteristikou postavy; a charakteristika navozená v uvedení postavy je pak neustále utvrzována v poznámkách uvozujících jednotlivé repliky, ale i v replikách samých.

¹⁰ Citováno podle vydání z r. 1905 (Nakladatelské družstvo Máje).

K Vrbovým replikám patří např. tyto poznámky: *s pošklebnou zdvořilostí a posměšně líčenou pokorou; se vzdorovitým posměškem; směje se škodolibě; posměšně a jízlivě; furiantsky a s důrazem; zlostně; vztekle; divoce; zhurta, skoro drsně; pevně a rozhodně; vzchopí se prudce, vzdorovitě, furiantsky a drsně; pohrdavě; s líčenou ponížeností, ale potměšile a s ironií; směje se mu do očí divoce a potupně...* U některých jiných postav nejsou poznámky doprovázející repliky natolik výrazově diferencované, někdy jsou poměrně stereotypní, ale vždy se výrazně podílejí na charakteristice postavy (u Marie např. *jemně a mírně*; u Vrbové *prostosrdečně* nebo *prostoduše*). Barona Hrobčického charakterizuje farář Zeman v dialogu s Marií (s. 11): „... jest mohutný zjev z časů dávno minulých. Jest to starý, rázovitý portrét ze 17. století, zavěšený v moderním pokoji. Rozvoj jeho názorů zastavil se rokem 1848 a zrušením roboty – tou chvílí končí jeho víra ve spravedlnost na světě. A k tomu pojí se nyní ještě tvrdošijnost stáří“ – a s tím koresponduje i sebecharakteristika barona v jeho vlastní replice (s. 37): „Jak staletý dub tu stojím, mezi keři trpaslíky, kořenem hluboko zakotven v minulost a kmenem mohutným vzdorují bouřím časů přítomných.“

Důležitou součástí charakteristiky postav, skládané z různých složek struktury dramatického textu, jsou charakteristiky jejich řeči, stylu jejich projevů, užívaných prostředků verbálních i neverbálních, kterými se od sebe jednotliví aktéři liší. Na pozadí stabilních charakteristik, které provázejí postavu konstantně, pak kontrastně vynikají výrazy, gesta a mimika, kterých postava užívá ve vypjatých dramatických situacích. Tak např. Vrbová je při uvedení na scénu (s. 14) představena jako *upřímná a srdečná, prostomyslná a povídavá*; její repliky jsou uvozovány např. *hovorně, rychle, ukvapivši se* (s. 15); sama o sobě pak říká (s. 18): ... když já se dám do povídání, nemá to konce“. V dramatických momentech děje však *pláče, lomíc rukama nařiká, vzlykajíc spíná ruce, potácí se, padá na kolena, z hloubi duše sténá...*

Stylem vyjadřování, hlasem, gesty, mimikou je zvlášť výrazně charakterizován hlavní protagonist Václav Hrobčický. Hned při uvedení na scénu se dovídáme, že *hlas jeho zní obyčejně drsně, ale jadrně* (s. 19). Při konfliktu s Vrbou (s. 31) *mluví v rozčilení, zajímavě, ale přece železně a každé slovo s těžkým důrazem vyslovuje*. V některých výstupech je podrobně popsána jeho mimika, jako na s. 19–20: *Při vstoupení jeví nevrlost a nelibost (...) potom změni výraz v obličejí ve vliďný úsměv (...) potom změni se výraz jeho obličejí v příkrost (...) v jeho obličejí mihl se stín nelibosti...* Jindy zase jeho gesta, jako na s. 29: ... *mlčí sice, ale jest zjevno, že se v něm probouzí zlost – počne lehce tuktati hůlkou do země (...) v rostoucí zlosti bodá ostře hůlkou do země, ale beze slova setrvává hrdě vzpřímen*. Nejkomplexnějšího gestického a mimického vybavení se ovšem dostalo Vrbovi v jedné z klíčových scén (s. 58–59): ... *vytřeští divoce oči (...) napíná obě ruce k Jiřímu, upřeně se na něj dívá (...) popadne se oběma rukama za vlasy (...) potácí se, div že neklesne (...) ukazuje jako šílený (...) popadne sekeru a vrhá se na Jiřího...*

A ještě se zastavme u toho, že i charakteristika vedlejších postav je podána velmi konzistentně a strukturovaně. „Asekurační agent, lichvář a parcelář“ Kmínek je při uvedení na scénu (s. 25) obdařen mj. tím, že *usmívá se sladce, ale ponížeností jeho stále bezděky prokmitává úskočnost*. Tomu odpovídají i poznámky u jeho replik, např. *poníženě a úlisně*, nebo *s líčenou ponížeností, ale potměšile* (s. 25–26), ale i jeho repliky samy (s. 25, 35): *poníženě ručičku libám; prosím poníženě...* Obchodník Strakoš je při uvedení (s. 21–22) předznamenán *galantností poněkud přepjatou* a tím, že *ve zdvořilosti a poklonách vždy raději více než méně vykoná*. Jeho repliky jsou uvozovány např. *omlouvaje se úslužně; velmi elegantně* (s. 23–24). A konkrétní detail charakterizující jeho řeč je mu přiřazen jak v poznámce, tak přímo v jeho vlastní replice (s. 23): *(mluví poněkud obtížně česky, jako Čech sice rozený, který však pobytím v cizině pozbyl hbitosti v konverzaci. Písmo „r“ vyslovuje tvrdě)* (...) „Prosím, madame, tisíckrát za odpuštění, že poněkud ztěžka po česku mluvím – jsem sice rodem Moravan, ale študoval jsem od dětství ve Vídni, a již od mnoha let žiju v Anglicku a na cestách po světě...“

Výrazně diferencované charakteristiky postav jsou dotvořeny i užíváním rozdílných kódů. Vyjadřování barona Hrobčického je spisovné, knižní a archaické (viz v ukázce ze s. 45 užívání instrumentálu nebo genitivu nejen záporového): „Ze všech skutkův, kterých jsi se proti mně dopustil, jest tento nejhanebnější. A protož rozhodl jsem se, že nebudu déle **shovívavým** k tvé zpučnosti (...) Já, osoba stavu panského, měl bych vyhledávati **spravedlnosti** v houfu hloupých sedláků a nadutých měšťáků? **Spravedlnosti starodávné není více!** Zrušením stavovského zřízení položena byla do hrobu.“ V extrémní podobě užívá tohoto oficiálního a obřadného stylu, když mluví o historii, politické situaci, veřejném dění. Spisovné až knižní je i vyjadřování kněze pátera Zemana, do jisté míry i mladších příslušníků vyšších vrstev – Marie a Jiřího. Zejména v replikách těchto postav se ještě setkáváme s některými jevy uváděnými výše: přechodníky (i trpné: *jsa dojat*), z dnešního pohledu archaický slovosled (*dívku tu, k dívce té, život minulý, předek můj, památný pohár ten, mozek můj, mysl mou, láskou upřímnou, hlasem soucitným, výčitkami hroznými...*), *jest*, nebo např. (ve vydání z r. 1905) ještě, ač ne zcela důsledně *Vaše Milost', hrdost'...*

Naproti tomu řeč lidových postav, vesničanů Vrbových sice není nijak přehnaně nespisovná, ale proti předchozím mluvčím zahrnuje řadu odlišných jevů. Patří k nim *teda, inu, nyčko, pangrot; mušelo; ouřad, ouroky, outrpnost, ouskočně; ňák/ňáký; bejt, kterej; jedíný mý dítě; v mej chudobě; ohnivýma kleštěma; nám oboum; řek', vystěhujem' se* (psáno s apostrofem na konci). Tedy kombinace obecné češtiny s několika málo výraznými prvky jihozápadočeského regionu – obdobná jako u venkovanů v Naších furiantech.

Naši furianti jsou ale realistickou hrou „demokratickou“, sociální rozdíly nejsou nijak velké (i když např. krejčí Fiala ke starostovi Dubskému se chová poníženě a servilně). Ve Václavu Hrobčickém jsou sociální rozdíly větší, navíc k ponížené zdvořilosti chudých venkovanů vůči bohatým šlechticům přistupuje u šlechticů ještě galantnost pánů vůči dámám (např. starosvětská galantnost baronova vůči Marii:

vzácná paní, krásná/spanilá paní sousekko). Ruce se líbají dámám (tj. Marii), ale vesničané je líbají i baronovi nebo knězi. Naproti tomu baron klidně všem „poddaným“ tyká (sedlák Vrba se proti tomu ohrazuje) a nerozpakuje se v rozčilení nazvat Vrba *selským otrokem* či *drzým selským chámem*.

U projevů pragmalingvistické kategorie zdvořilosti se ještě pozdržíme – např. lesní používá označení *milostpán baron* a faráře zdraví *Služebník, velebný pane*. Podobně jako ve hrách o Mikuláši Dačickém, i zde příslušníci nižší sociální vrstvy vůči těm z vrstvy vyšší používají sloveso *ráčit*, zde hlavně Vrbová vůči Marii: *Ráčeji odpustit* (s. 16); *A pro ty čepce a šaty si jen ráčeji přijít* (s. 19); *Inu, kdyby mi Jejich Milosti panno slečinko, ráčily slíbit, že mne neráčeji vyzradit...* (s. 67). Důsledné onikání, užívání slovesných a zájmených tvarů 3. osoby plurálu, se tu projevuje i v oslovení: Vrbová zdraví Marii *Poníženě ručičku líbám, Jejich Milosti, panno slečinko* (s. 14), ale podobně i lesník (*Poníženě ruku líbám, Jejich Milosti* – s. 11) a lichvář Kmínek k baronovi (*S ponížeností prosím, Jejich Milosti* – s. 25). Naproti tomu páter Zeman oslovuje Marii i barona *Vaše Milosti* – užívá tedy druhou osobu, vykání. Další zajímavostí v oslovení je pak Vrbova *vašnost*, používaná jako výraz nesklonný (s. 28): „Dej vám pánbůh dobrý poledne, vašnost pane barone. Jak se ráčíte?“; „Inu, vašnost pane barone, křesťanský to nebylo...“; zde psáno odděleně, ale nesklonně „vašnosti“ se někdy stávalo i součástí sprežkového výrazu *vašnostpane*. (Srov. k tomu Adam, 2004; Berger, v tisku.) A na závěr ještě ukázka starosvětské galantní zdvořilosti barona vůči dámě (s. 27): „Spanilá paní sousekko, ubezpečuji, že nebylo potřeba toho připomenutí z vašich krásných úst, abych tento návrh odmítl.“

4. Závěr

Na závěr snad lze jen zkonstatovat, že realistický dramatik L. Stroupežnický vnesl do dějin českého dramatu mnoho nového – počínaje podrobnými popisy prostředí a charakteristikami postav, na nichž se vydatně podílí vyjádření metařečová a metažazyková, a konče např. rozvinutou, sociálně diferencovanou soustavou oslovení a zdvořilostních výrazových prostředků. Kromě toho vzbuzuje obdiv důmyslná výstavba jeho her, založená na vysokém stupni integrace všech strukturálních složek; a rovněž propojení jeho různých her obdobnými, ale pokaždé s jiným akcentem a odstíněním uplatněnými postupy.

Literatura

Adam, Robert (2004): Honorifikační výraz *Vašnosti* v korespondenci Boženy Němcové: měla čeština před sto padesáti lety víc osobních zájmen než dnes? In: *Opera Academiae Paedagogicae Liberecensis, Series Bohemistica, Vol. 1. Liberec: Technická univerzita, s. 9–12.*

- Berger, Tilman (v tisku): Užívání lexému *Vašnost* v Havlíčkových dopisech.
- Dačický z Heslova, Mikuláš (1996): Paměti. Praha: Akropolis.
- Götz, František (1942): Vývojové drama Stroupežnického. In: Od Klicpery k Stroupežnickému. Kniha studií. Praha: Novina, s. 65–83.
- Hampl, František (1950): Ladislav Stroupežnický, český humorista a dramatik. Praha: Nakladatelství Práce.
- Hoffmannová, Jana – Müllerová, Olga (eds.) (2007): Čeština v dialogu generací. Praha: Academia.
- Stroupežnický, Ladislav (1887): Naši furianti. Praha: F. Šimáček.
- Stroupežnický, Ladislav (1925): Naši furianti. Praha: Nakladatelské družstvo „Máje“.
- Stroupežnický, Ladislav (1945): „Naši furianti“. Autorova zповěd' a některé úvahy. In: L.
- Stroupežnický, Naši furianti. Praha: Otakar Růžička, s. 121–134. (Původně in: Hlas národa, příloha Nedělní listy, 26. 6. 1887.)
- Stroupežnický, Ladislav (2004): Naši furianti. In: Program Národního divadla, Praha, s. 60–132.
- Stroupežnický, Ladislav (1950): Paní mincmistrová. Naši furianti. Praha: Orbis.
- Stroupežnický, Ladislav (1905): Václav Hrobčický z Hrobčic. Praha: Nakladatelské družstvo „Máje“.
- Stroupežnický, Ladislav (1890): Z Prahy a z venkova, Dvacet humoristických prací. Praha: Bursík a Kohout.
- Stroupežnický, Ladislav (1946): Zvíkovský rarášek. Paní mincmistrová. Praha: Otakar Růžička.
- Utěšený, Slavomír (1954): Lidový jazyk v Stroupežnického Našich furiantech. Naše řeč, 37, 1954, s. 115–123.

Klíčová slova

Ladislav Stroupežnický; realistické drama; historická komedie; popis představení; charakterizace postav; sociální deixis; zdvořilost; česká společnost; dialekt

Key words

Ladislav Stroupežnický; realistic drama; historical comedy; description of the setting; characterization of the characters; social deixis; politeness; Common Czech; dialect

Abstract

The one work from the oeuvre of the first Czech realistic playwright that continues to be staged to this day is the comedy *Naši furianti*; the principal value of this

comedy is that it introduced to the stage a realistic picture of a typical Czech village and the life of ordinary village people in the second half of the 19th century. One of the major features of the comic dialogues between the overly confident fellows (“*furianti*”) is realistic language: Stroupežnický endowed his villagers with a real combination of Common Czech and words typical of regions in south-western Bohemia, with one of the characters speaking the dialect associated with the Chodsko region. Stroupežnický’s other play set in his own day whose characters and their social differences are characterized by realistic descriptions and distinctive language features is *Václav Hrobčický z Hrobčic*. In his two historical comedies, *Zvíkovský rarášek* and *Paní mincmistrová*, Stroupežnický, having been inspired by reading *Paměti* (Memoirs) by the Renaissance scholar Mikuláš Dačický z Heslova (1555–1626), made an interesting attempt at stylizing the Czech language as it was used in Dačický’s day.

Geografické horizonty Kosmovy Kroniky Čechů¹

Jan Hasil

I. Úvod: Kosmova kronika a poznávání jejích prostorových struktur

Kronika Čechů, již v posledních letech svého života (od roku 1118) sepisoval děkan pražského kostela Kosmas (cca. 1050 – 21. října 1125)², představuje nejen jednu z nejdůležitějších středověkých literárních památek vzniklých ve východní části střední Evropy, ale též mnohovrstevnatý pramen s výpovědním potenciálem pro celou řadu vědních disciplín. Mezi tyto obory patří mimo jiné historická geografie a archeologie, obecně vědy, které se zabývají interakcí člověka a krajiny, jinými slovy prostorovým chováním minulých společností. Velká narativní díla středověku, resp. spíše sekundární literatura se vztahem k nim, bývá těmito obory poměrně hojně citována, neboť často slouží jako jejich poznávací východisko. Přesto jsou pokusy o jejich oborově imanentní a systematickou analýzu ojedinělým jevem. Lze se domnívat, že se zde projevuje ničím neopodstatněné zdání „blízké“ interdisciplinarity, která zdánlivě dovoluje rozvolnit metodickou kázeň a tím i paradigmatickou identitu jednotlivých disciplín. Cílem následujících řádků bude ukázat, jaké mohou být důsledky takovýchto vykročení z oborového rámce i jaké jsou možnosti konkrétní strukturální analýzy narativního pramene, jakým je například Kosmova kronika.

Krajinu, která nás obklopuje, je možno vnímat mnoha způsoby a prostřednictvím celé řady rozličných teoretických konceptů. Oborům, které studují minulou kulturní krajinu, je blízké takové pojetí, které ji vnímá jako komplexní artefakt, jenž nese stopy svého užívání v minulosti.³ Tyto stopy jsou pozůstatky různých funkčních i symbolických struktur, jimiž minulé společnosti udávaly konkrétní význam a účel prostoru, který je obklopoval. Pozůstatky těchto struktur jsou uchovány prostřednictvím různých médií a lze je poznávat různými způsoby, například studiem starých kartografických děl a evidenčních pramenů, terénní dokumentací a sběrem

1 Příspěvek je upravenou verzí přednášky *Suche nach der Strukturen: Kosmas von Prag und seine mentale Landschaften*, jež byla autorem proslovena na 60. běhu LŠSS.

2 Nástin Kosmových životních osudů je součástí všech edicí jeho díla, na něž je odkazováno v tomto textu. Základní práci představuje studie Třeštík, *Kosmas*. Otázka Kosmova data narození a tedy skutečného věku je diskutována tamtéž (39–40).

3 Tak Kuna a kol., *Archeologický atlas Čech*, 368.

artefaktů, nebo je lze rozpoznávat v datech, která byla získána prostřednictvím dálkového průzkumu země, např. leteckým snímkováním či skenováním georeliéfu. Specifickým způsobem se však záměrně či mimoděk odrážejí i v textech, které zdaleka nevznikly proto, aby popisovaly a dokumentovaly minulou krajinu. Protože se však vývoj lidské společnosti zákonitě odehrával a odehrává v geografickém rámci, musejí jej nějakým způsobem odrážet i vyprávění, která tyto historické procesy zachycují. Poznávání těchto narativních reflexí je pro historickou geografii, archeologii a příbuzné obory cenné zejména v tom smyslu, že krom toho, že obecně rozšiřují dostupnou pramennou bázi, mohou v sobě zahrnovat i autentické informace o konkrétním významu nebo účelu jednotlivých prvků krajiny. Ten jinak musí být u struktur poznaných na základě „němých“ archeologických pramenů velmi často rekonstruován *per analogiam* či jen modelově. Na druhé straně zde vznikají i rizika dezinterpretace, neboť historické vyprávění může cíleně či bezděčně obsahovat i popisy struktur zkrešené záměrem, lhostejností nebo nevědomostí vypravěče, dokonce je možné narazit i na struktury fiktivní, které byly součástí autorovy mentální, ale nikdy fyzické geografie.

Pro analýzu prostorového strukturování Kosmova textu byla zvolena pouze ta jeho část, která se dotýká území samotných Čech. Zde totiž Kosmou uváděné geografické údaje dosahují přiměřené četnosti a zároveň byla autorovi tohoto příspěvku k dispozici pro toto území vhodná srovnávací data. V textu kroniky byly proto vybrány veškeré krajinné entity (např. sídla, vodní toky či celé regiony), které se nacházejí na území Čech. Následně byly rozděleny tím způsobem, že jednu skupinu představují ty, jež lze přiměřeně charakterizovat jedním geografickým bodem, o kterém kronikář Kosmas ve svém díle hovoří (zpravidla lidská sídla či konkrétní objekty v nich). Oproti tomu druhá skupina zahrnuje krajinné prvky liniového a plošného charakteru (zejména řeky či rozsáhlejší území), které jsou v kronice zmíněny jako celky, takže nelze čistě geograficky bez další interpretace rozhodnout, o kterém jejich úseku či části je řeč.⁴ Prostorové údaje obsažené v textu tak byly rozděleny na konkrétní uzlové body narace a jejich širší geografický horizont. V následujícím kroku byly jednotlivé krajinné entity charakterizovány podle svého umístění v toku Kosmova vyprávění,⁵ přičemž jako kritérium byl zvolen charakter

4 V případě sporných lokalizací se analýza přidržela poslední dostupné edice Kosmova textu M. Wihody z roku 2011 (Kosmas, *Kronika Čechů*, ed. Moravová, Wihoda). Z analýzy byly vyňaty ty pasáže, které nejsou dílem samotného Kosmy. Zejména se jedná o insert listiny Jindřicha IV. z roku 1086 (*Die Urkunden Heinrichs IV.*, ed. Gladiss, č. 390, 515–518) jež představuje svébytný interpretační problém (srov. Krzemieńska, ‘O dokumente praskim z roku 1086’, zvl. 85–90; Trěštlík, *Počátky Přemyslovců*, 67–73), a tzv. Sázavský dodatek, jež vznikl v rámci jedné z redakcí Kosmovy kroniky.

5 Otázka, zda text Kosmovy kroniky vznikl od samotného počátku podle uceleného konceptu, či zda vznikl v jednotlivých vrstvách, byla již mnohokrát otevřena. Dosavadní názory shrnují Bertold Bretholz (Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. Bretholz, XX–XXV), Václav Hru-

pramenných východisek samotného Kosmy. Rozeznána tak byla skupina krajinných entit uváděných v souvislosti s českou mytologií, horizont starší václavsko-ludmilské legendistiky, okruh krajinných prvků, které zřejmě zmiňovaly Kosmou užívané písemné prameny a ústní relace, a nakonec vrstva míst zmíněných v těch pasážích kroniky, pro které Kosmas čerpal zejména z vlastní autopsie. Výhodou tohoto členění je, že Kosmovy geografické obzory dělí zároveň podle způsobu autorovy literární práce, podle jejich objektivní věrohodnosti a v neposlední řadě též chronologicky. V posledním kroku byla provedena kvantitativní nivelizace a prostorová homogenizace těchto dat, a to jejich převedením do jednotného čtvercového rastru o délce strany 5 km. Smyslem tohoto zobecnění byla eliminace náhodné četnosti výslovných zmínek jednotlivých krajinných entit, kterou nelze z hlediska archeologie či historické geografie smysluplně badatelsky uchopit. Naopak tím došlo ke sjednocení různorodého popisu a zmínek téhož úseku geografického prostoru. Zrastrováním tak zanikly jednotlivé, v textu přirozeně neorganicky a bez konkrétního systému podchycené komponenty krajiny, a vznikla homogenní, efektně vizualizovatelná data, jež umožňují vymapovat čtyři geografické horizonty, v nichž se postupně odvíjí Kosmův příběh Čechů.

II. Čechy mytické

Prvním ze sledovaných Kosmových geografických horizontů je zpracování domnělých mytických počátků českého *gens*. To je obsaženo v první až čtrnácté kapitole první knihy,⁶ jež obsahují příchod českého kmene do Čech pod vedením praotce Čecha, období vlády tzv. mytických knížat⁷ a především epos o Lucké válce,⁸ střet Čechů vedených Přemyslovými potomky s „jinými Čechy“ – Lučany vedenými bájným Vlastislavem. Dějištěm nejstarších příběhů Čechů bylo podle Kosmy poměrně sevřené území, jehož osu přirozeně představuje návrší Říp (obr. 1),⁹ na jehož temeni měl praotec Čech seznámit svůj lid s jeho zaslíbenou zemí.¹⁰ I další příběhy Čechů jako by se odehrávaly „pod“ Řípem; jak naznačuje analýza

bý (Hrubý, 'Na okraj nového vydání Kosmovy kroniky', 373–376), Václav Novotný, (Novotný, 'Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Unter Mitarbeit von W. Weinberger herausgegeben von Bertold Bretholz'), Dušan Třeštík (Třeštík, *Kosmas*, 69–77) a naposledy Martin Wihoda (Kosmas, *Kronika Čechů*, ed. Moravová, Wihoda, 10–12). Provedená geografická analýza představuje argument pro druhou z uvedených možností.

6 Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. Bretholz, 1–34.

7 Viz též Plassmann, *Origo gentis*, 324–329.

8 Viz též Karbusický, *Anfänge der historischen Überlieferung in Böhmen*, 136–162. Vřazení epického líčení o střetu „přemyslovských“ Čechů a „jiných“ Čechů je Kosmovou snahou o literární vyrovnání se s předpřemyslovským obdobím českých dějin. Kosmas je líčí výrazně odlišně od obrazu, které podává franská analytika konce 8. a 9. století (srov. Hasil, 'Les élites franques de l'ouest comme des chefs de clans dans l'environnement slave?').

9 K symbolické úloze tohoto místa české národní paměti viz Nováček, 'Říp a jeho kostel'.

10 Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. Bretholz, 5–7.

dohlednosti, všechny jeho hlavní prostorové komponenty se nacházejí na dohled z Řípu, či bezprostředně za jeho hranicí. To platí jak pro obě jmenovaná centra moci Přemyslova rodu, Vyšehrad a nově založenou Prahu (přesněji Pražský hrad), pro Přemyslovo rodiště v severočeských Stadicích, hrad Lučanů Vlastislav, region *Lůka* v okolí mladšího Žatce a v neposlední řadě i pro domnělé bojiště u Turska, místo rozhodující konfrontace Čechů s Lučany. Pohledem z Řípu lze ostatně také přehlédnout podstatnou část středního a dolního Poohří i Polabské nížiny. Za horizontem mytické geografie Čech naopak zůstává podstatná část středních Čech a od pravěku stabilní sídelní enklávy ve východních a západních Čechách.

Přirozeně zde vzniká otázka původu této struktury a její korelace s dohledností hory Říp. V principu nelze jednoznačně vyloučit, že se jedná o strukturu a korelaci náhodnou, jakkoliv se toto řešení jeví již na první pohled jako poměrně nepravděpodobné. Mnohem spíše se jedná o odraz znalosti krajiny i konkrétních vyprávění, které takto syntetizovali Kosmovi předkové, současníci, nebo v extrémním případě dokonce Kosmas samotný. Řešení tohoto problému již není úkolem tohoto příspěvku, pouze lze poznamenat, že jediné starší zachycení českého etnogenetického mýtu, jež je obsaženo v tzv. Kristiánově legendě, datované snad do závěru 10. století,¹¹ zná ze jmenovaných míst pouze Prahu.¹² Rozhodně se však nejedná o literární odraz skutečného vymezení sídelní sítě,¹³ která již od 7. století Kronikou Čechů vymezený katastr výrazně překračovala, což dokládá alternativní evidence dobového osídlení Čech, již poskytují svými výsledky archeologie (viz obr. 2).¹⁴

III. Čechy legendární

Na další z úseků kosmovské geografie Čech odkazuje jediná, patnáctá kapitola první knihy.¹⁵ Na jejích řádcích se překlápí líčení mytických počátků Čech do popisu takových událostí, které byly podchyceny Kosmovi a jeho současníkům známými texty václavsko-ludmilské hagiografie:

„Avšak o tom, jak milostí Boží, vždy předcházející a všude následující, dosáhl kníže Bořivoj svátosti křtu nebo kterak se vlivem jeho nástupců v našich krajinách

11 Christian, *Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eis*, ed. Ludvíkovský; srov. Kalhous, *Legenda Christiani and Modern Historiography*.

12 K symbolickému významu Prahy a jejího založení viz obsáhlou stať Dušana Třeštíka (Třeštík, *Mýty kmene Čechů*, 111–167).

13 Srov. zavádějící interpretaci archeologických dat z pera D. Třeštíka, jež se zjevně podbízí dikci narativních pramenů (Třeštík, *Počátky Přemyslovců*, zvl. obr. na s. 52).

14 Aktuální data o archeologickém výzkumu ČR obsahuje informační systém 'Archeologická mapa České republiky', viz dále Kuna a kol., *Structuring archaeological evidence*. K metodice využití těchto dat pro vymezení osídlení rozsáhlých krajinných celků viz Kuna, 'Past settlement of Bohemia according to archaeology: a critical view'.

15 Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. Bretholz, 34–35.

den ode dne šířilo náboženství křesťanské víry, nebo který kníže které kostely či kolik jich nově jako věřící křesťan zřídil, o tom o všem jsme raději volili pomlčet, než čtenářům nechat způsobiti proto, že jsme to již čtli sepsáno od jiných: něco v Privilegiu církve moravské, něco v Epilogu téže země a Čech, něco v Životě neb umučení přesvatého našeho patrona a mučedníka Václava. Neboť i jídla, kterých častěji požíváme, se přejírají.“¹⁶

Identifikace těchto textů představuje svébytnou badatelskou otázku.¹⁷ Chceme-li se ale modelově pokusit zrekonstruovat geografický horizont, do kterého si učený pražský děkan promítal události vlády prvních tří generací historicky doložených Přemyslovců, neuděláme patrně chybu, pokud vyjdeme z konvolutu literárních památek, jež představuje starší horizont filiace nedochované ludmilsko-václavské *Legendy X*, který definoval D. Třeštík.¹⁸ Konkrétně se jedná o *Crescente fide*, Gumpoldovu, Kristiánovu a Vavřincovu legendu, a konečně o I. a II. staroslověnskou legendu (viz obr. 3).¹⁹ Na první pohled je zde zřejmé, že geografické těžiště nejstarší vrstvy václavsko-ludmilských legend se od Kosmova mytického horizontu výrazně odlišuje a že se přesouvá do oblasti středních Čech. Geografickým středem jeviště druhého dějství příběhu Čechů přestal být nebulózní, bájemi opředený Říp. Natrvalo se jím stává pražská kotlina na dolním toku Vltavy, jejíž osídlení bylo v této době koncentrované na pražském levobřeží, s centrem na ostrohu Pražského hradu,²⁰ které doplňovalo opevněné malostranské suburbium.²¹ Horizont kulis, ve kterých se odehrál příběh obou světců z Přemyslova rodu, pak tvoří skupina velmi specifických složek krajiny, které vytvářejí v prostoru středních Čech oblouk, který se obrazně klene od východu k západu severně okolo Prahy. Jeho prvky tvoří význačná fortifikovaná komplexní sídliště té doby,²² od západu k východu se jedná

16 Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. Bretholz, 35. Citováno podle moderního překladu K. Hrdiny a M. Bláhové.

17 Identita zmiňovaných textů je předmětem dlouhodobé debaty. Dušan Třeštík (Třeštík, *Kosmova kronika*, 54–57) nabízí toto řešení: *privilegium* má představovat listinu, snad papežskou bulu *Industriae Tuae*; *Epilog* má znamenat specifický žánr, není však dochován jediný text, který by s ním mohl být ztotožněn.

18 Třeštík, *Počátky Přemyslovců*, 138–175; srov. Kalhous, *Legenda Christiani and Modern Historiography*, 102–103, schéma 8.

19 Viz *Vitae Sanctorum et Aliorum Quondam Pietate Insignium*, ed. Emler a kol.; Christian, *Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eis*, ed. Ludvíkovský.

20 Boháčová, ‘Pražský hrad a Malá Strana v raném středověku a problém synchronizace jejich vývoje’.

21 Čiháková, Havrda, ‘Malá Strana v raném středověku’.

22 Souhrnně Boháčová, ‘90 let systematického archeologického studia historického jádra Prahy a 50. výročí založení specializovaného pracoviště pražské archeologické památkové péče v kontextu stavu a možností poznání počátků Prahy’.

lokality Tetín,²³ Budeč,²⁴ Levý Hradec,²⁵ Mělník,²⁶ Stará Boleslav²⁷ a Kouřim.²⁸ Dalšími krajinnými entitami, které lze ve starší filiaci legendy X ještě zaznamenat, je pak již jen řeka Vltava (která jako jediná svým dlouhým tokem opouští katastr středních Čech, což však v dikci legend evidენტně nehraje žádnou významovou roli) a její přítok Rokytka, která zřejmě v raném středověku představovala severo-východní a východní hranici vnitřního pražského regionu.²⁹ Žádné další konkrétní body v krajině již nejstarší česká hagiografie nezná, a ani Kosmas neměl potřebu její obzor rozšířit.

V porovnání s postupem osídlení Čech, jak jej dnes pro první polovinu 10. století eviduje archeologický výzkum (srov. obr. 2), vymezují nejstarší václavsko-ludmilské legendy nevelký perimetr dění. Je však třeba si uvědomit, že jejich věcným obsahem je jistě mezerovitý a hagiograficky schématický příběh necelé desítky navzájem spřízněných jedinců. Tato skupina pramenů prostě nemá výrazný informační přínos pro poznání dobového vývoje českého *gens* a země, která nese jeho jméno (*Bohemia*), jak by se patrně domníval Kosmas, resp. neříká nic o jiných antropogeografických celcích na území tehdejších Čech, jak bychom si tutéž otázku dnes zformulovali my. Zatímco kronikář Kosmas ve své době překonal tento nedostatek pramenů elegancí vytríbeného literárního obratu, jak je citováno výše, nám dnes připadá samozřejmý úkol konfrontovat dikci pramenů s poznatky archeologů působících již po řadu generací na území Čech.

Přijatelným způsobem diskutovatelnou strukturu nabízí obraz plošného rozsahu osídlení Čech (rámcově) ve sledovaném období (obr. 2). Archeologický výzkum Čech, resp. regionů v jejich rámci, ovlivňovaly v uplynulých dvou stoletích přirozeně různé pozitivní i negativní faktory, změny těžiště výzkumných postupů i akcentů, i proměny strategie terénního sběru dat a jejich evidence,³⁰ vcelku však dostupná data po provedení obdobné nivelizace a homogenizace nabízejí možnost smyslu-

23 Lutovský, 'K počátkům Tetína'.

24 Dnes katastrální území Kováry, okres Kladno. Bartošková, *Budeč: významné mocenské centrum prvních Přemyslovců*; Bartošková, 'Budeč: ein bedeutendes Machtzentrum des frühen böhmischen Staates'.

25 Dnes katastrální území Žalov, obec Roztoky u Prahy, okres Praha-západ. Tomková, *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů*.

26 Meduna, 'Nejstarší raně středověké opevnění v areálu Mělníka'.

27 Dnes katastrální území Brandýs – Stará Boleslav, okres Praha-východ. Boháčová, *Stará Boleslav: Přemyslovský hrad v raném středověku*.

28 Zmiňuje pouze tzv. *Legenda Christiani*, zjevně je myšlena poloha Stará Kouřim, dnes obec Kouřim, okres Kolín. Viz Šolle, *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*; Šolle, 'Kouřim seit der Burgwallzeit bis zur Stadtgründung'.

29 Štefan, 'Raně středověké hradiště v Praze-Královicích', 459, zde s odkazy na pramenné zmínky.

30 Srov. Kuna, Klápště, 'Poznámky ke koncepci terénní archeologické práce'; Procházka, 'Záchrana archeologických památek na prahu 3. tisíciletí'.

plného srovnání. Díky tomu je možné poukázat na přítomnost dokladů osídlení i v těch regionech, které leží za horizontem písemné evidence; jmenovitě se jedná o spíše rozptýleně osídlené jihozápadní Čechy, sídelní enklávu severozápadních Čech a několik sídelních celků v Čechách východních. Ojedinelé sídelní niky lze dále nalézt například v horním Poohří³¹ a na Domažlicku.³² Nelze ale neupozornit na skutečnost, že archeologie eviduje celou škálu areálů lidských aktivit (charakteristicky sídelní a pohřební areály, polyfunkční komplexní centrální sídliště, depoty artefaktů atp.), zatímco v legendistických textech dominuje jediný druh krajinné entity, jíž jsou *castra*, resp. *urbes*, která krom jiných, explicitně zmíněných i jen tušených funkcí, byla rezidencemi prvních historických Přemyslovců.

Písemně zmiňovaná hradiště rodícího se přemyslovského státu byla samozřejmě objektem zájmu archeologů již od 19. století, například L. Šnajdr prokázal systematickým sběrem materiálu z nich chronologickou citlivost keramických artefaktů.³³ V meziválečném období se pak na národních místech paměti, Pražském hradě a Vyšehradě, rozvinuly první dlouhodobé systematické výzkumy kombinující badatelské i záchranné záměry, které kontinuálně trvají dodnes. Poválečné období, které všeobecně podporovalo tzv. slovanskou archeologii, pak otevřelo prostor rozsáhlým a nákladným výzkumům, které se ze jmenovaných objektů zaměřily mimo jiné na Budeč, Levý Hradec či opevněné areály na Kouřimsku.

Současné pojetí archeologie středočeských raně středověkých hradišť ovlivnila koncepce tzv. *přemyslovské domény*, již definoval v 70. a 80. letech J. Sláma.³⁴ Jde o skupinu lokalit, které jako součást panství prvních Přemyslovců buď zmiňují písemné prameny, nebo které vykazovaly znaky obdobné, tedy zejména přítomnost sakrální stavby, vznik v jediném časovém horizontu a umístění v perimetru cca 25–30 km okolo Prahy (viz obr. 4).³⁵ Právě těmto lokalitám věnovali a věnují Slámovi žáci svou intenzivní pozornost, a to jak po stránce terénní, tak akademické práce. Koncept *přemyslovské domény* byl za poslední desetiletí často diskutován a v nejnovějších pracích relativizován a modifikován,³⁶ přesto zůstával ještě na počátku 21. století východiskem prakticky všech poznávacích strategií. Pozornost k dalším,

31 Hasil, 'Raně středověké osídlení Chebska'.

32 Břicháček, Metlička, 'Domažlická sídelní aglomerace v raném středověku'.

33 Filip, 'Ludvík Šnajdr – průkopník české vědy archeologické', 648–652.

34 Souhrnně Sláma, *Střední Čechy v raném středověku*.

35 Ze zmiňovaných centrálních míst nebyla do této obálky vsunuta Kouřim, jež byla vyloučena kvůli přímé zmínce „nepřemyslovce“ Radima v tzv. *Legendě Christiani* i archeologickým specifickým regionů Kouřimska a Kolínska v 9. století – srov. Šolle, *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*; Šolle, 'Kouřim seit der Burgwallzeit bis zur Stadtgründung'; Košta, Lutovský, *Raně středověký knížecí hrob z Kolína*.

36 Zejména Varadzin, 'K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně'; Varadzin, 'The Development of Přemyslid Domain Strongholds in the Heart of Bohemia'; Neustupný, 'Frühmittelalterliche Burgwälle im Prager Becken im Bezug auf die Entwicklung und Struktur der Besiedlung'; Boháčová, 'Prague, Budeč and Boleslav'.

výrazněji neprobádaným raně středověkým fortifikovaným areálům v rámci středních Čech, se tak obrací jen velmi pozvolna a s nepoměrně menšími kapacitami.³⁷

Výsledkem nastíněného vývoje tak je paradoxní situace, již je možno charakterizovat následujícím způsobem: přes vložení podstatné části oborových kapacit zůstala archeologie středočeských raně středověkých center v poměrně výrazné závislosti na dikci nejstarších českých literárních památek. Přitom u mnoha nepochybně relevantních lokalit chybí či donedávna chyběla i tak základní data, jako je bližší chronologické zařazení. Vyjádřeno v řeči čísel, jedno procento všech pravěkých a raně středověkých opevněných areálů na území Čech, totiž hradiště zmíněná v nejstarší václavsko-ludmilské legendistice, zkonzumovala celých deset procent všech výzkumných aktivit, přičemž toto vyjádření extenze výzkumu samozřejmě nereflektuje jeho intenzitu (trvání, rozsah a nákladnost terénních prací i jejich vyhodnocení), což by tuto nerovnováhu ještě zvýraznilo. Současná suma archeologických poznatků tak nemůže být bez mnoha výhrad pokládána za genetiky alternativní evidenci k dikci nejstarších písemných památek z území Čech a *vice versa*, pokud archeologie prezentuje své poznatky o této struktuře, činí tak vesměs prostřednictvím historického narativu, jakkoliv tím popírá svou vlastní oborovou identitu. Je tedy zřejmé, že strukturální analýza středověkého narativního pramene tak může posloužit k porozumění formativům moderních struktur, které jsou výsledkem takových procesů, jako je například dlouhodobý archeologický výzkum určitého území.

IV. Čechy historické

Třetí tematický – a tedy i geografický – horizont Kosmovy kroniky představuje období, které rámcově ohraničuje vláda Boleslava II., resp. založení pražského biskupství (po roce 970) a Kosmův návrat do Čech ze studií v Lutychu (před 1086). V rámci textu kroniky se tedy pohybujeme mezi 16. kapitolou první a 33. kapitolou druhé knihy Kroniky Čechů. Lze se domnívat, že zpracování této látky, prakticky tedy dějin pražského knížecího a biskupského stolce, bylo prvotním Kosmovým literárním záměrem;³⁸ kronikářovým výchozím cílem bylo patrně literární rozpracování dnes nedochovaných análů pražského biskupství.³⁹ Kosmas zde tedy pracoval s informacemi obsaženými ve starší historiografické produkci a alespoň v jednom případě prokazatelně též v diplomatickém materiálu, oporou mu jistě byla též ústní tradice. Na rozdíl od předchozích geografických obzorů lze tedy předpokládat, že se tato část Kroniky Čechů již neodehrává v dodatečně, resp. selektivně zvolených výsecích krajiny, fakticky tedy v *mytické* či *legendární* „mentální“ krajině. V těchto

37 Srov. Štefan, Hasil, ‘Raně středověké hradiště v Praze-Královicích’, 454; Klápště, ‘Wege und Kreuzwege der Burgwallforschung in Böhmen’.

38 Viz Cosmas of Prague, *The Chronicle of the Czechs – Chronica Boemorum*, ed. Bak, Rychterová, Hasil, Introduction.

39 Třeštík, *Počátky Přemyslovců*, 102–105.

historických pasážích Kosmovy kroniky je možno očekávat odraz skutečné krajiny přemyslovských Čech v širším časovém horizontu „*okolo roku 1000*“ (viz obr. 5).

Vyslovená hypotéza se ukazuje jako platná v tom smyslu, že v rámci Čech skutečně Kosmova kronika skutečně definuje jasně vymezenou oblast, zahrnující severozápadní, střední a východní Čechy, která je jevištěm knížecích a biskupských gest ve sledovaném období. Oproti tomu se velmi ostře vymezuje oblast západních a jižních Čech a oblast Českomoravské vrchoviny, již se Kosmas a potažmo jeho pramenná východiska dotýkají jen velmi omezeně a nadto mnohdy patrně nesprávně.⁴⁰ Toto ostré rozdělení sledovaného území ovšem výrazně kontrastuje s akcenty moderního historického bádání, které klade důraz na sjednocení Čech pod vládou „českých Boleslavů“ okolo poloviny 10. století.⁴¹ Budeme-li chtít hledat vysvětlení tohoto rozporu z hlediska archeologie, resp. historické geografie, bude vhodné si položit otázku, jaký je obraz osídlení Čech ve sledovaném období z pohledu archeologie, a následně je třeba se ptát, zda archeologicky evidujeme strukturu či struktury, které pozitivně či negativně korelují s tímto *historickým* prostorovým horizontem Kosmovy kroniky.

Extrahujeme-li z archeologické evidence fortifikovaná sídliště existující okolo roku 1000, jimž archeologie patrně oprávněně připisuje (více či méně komplexní) centrální úlohu, zjistíme na tomto vzorku analogickou situaci, jakou nabízí obecný přehled osídlení. I v tomto případě je v zásadě pokryto celé území Čech, ovšem jak ukázala nedávná revize K. Tomkové a N. Profantové, opět pouze v severozápadních, středních a východních Čechách s nimi můžeme spojovat faktory, které můžeme důvodně spojovat s formujícím se středověkým přemyslovským státem, jako jsou prokazatelná sídla elity, kostely, zpracování barevných kovů a ražba mince či hroby bojovníků a osob doprovázených mincemi v zázemí těchto center (viz obr. 6).⁴² Nezbyvá tedy než akceptovat, že Čechy 10. – 11. století vykazovaly zjevné znaky regionalizace, již odpovídalo i „dvojrychlostní“ vřazení do etatizačního procesu. Na rozdíl od karolinského období⁴³ již domácí ani říšské písemné prameny neznají v Čechách jiné *duces* než knížata z Přemyslova rodu, přesto nelze hovořit o homogenním společenském uspořádání v tehdejších Čechách. Svědčí o tom jak (objektivní) archeologický/historickotopografický záznam, tak (subjektivní) geografický horizont starší historiografie i ústního podání, který do své kroniky literárně zapracoval učený pražský děkan.

40 Srov. např. Kosmovu lokalizaci Slavníkova panství do jižních Čech – Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. Bretholz, 49–50.

41 Esenciálně Lutovský, ‘Vzestup a pád „říše českých Boleslavů“: O krizi dynastie a počátku státu’.

42 Oběma badatelkám jsem zavázán za četné diskuse o této problematice a zpřístupnění výsledků jejich revize pro další analýzu.

43 Srov. Hasil, ‘Les élites franques de l’ouest comme des chefs de clans dans l’environnement slave?’.

V. Čechy autooptické

Poslední obsahový celek Kosmovy kroniky, který lze na základě stanovených kritérií vydělit, představuje období po Kosmově návratu do Čech až po sklonek jeho dní, v zásadě tedy od 34. kapitoly druhé knihy až do konce knihy třetí, tedy do konce samotné Kosmovy kroniky. Pro pochopení tohoto posledního, autooptického geografického horizontu Kosmova díla (obr. 7) je třeba si uvědomit povahu úřadů, jež autor Kroniky Čechů v době kulminace své církevní kariéry zastával.

Kosmův návrat z Lutychu do vlasti lze datovat s vysokou pravděpodobností *ante quem* rokem 1086, kdy podle svých vlastních slov měl být Kosmas svědkem vydání konfirmace hranic pražského biskupství 29. dubna na vrcholném říšském summitu v Mohuči.⁴⁴ Při této příležitosti Kosmas měl mimo jiné shlédnout vlastnoruční stvrzení listiny císařem, účastnil se tedy i vlastních úředních jednání, z čehož někteří autoři usuzují na Kosmovo angažmá v diplomatických záležitostech českého státu. Avšak vzhledem k četným nepřesnostem v mimočeských reáliích a celkové tematické skladbě Kosmova líčení lze spíše předpokládat, že podstatou jeho úřadu byla spíše správa biskupových praktických záležitostí, na což ostatně by ostatně konsekventně navazovala podstata úřadu, kterým Kosmas svou církevní dráhu završil, tedy postu děkana pražské kapituly. Jako zahraniční průvodce pražského biskupa se Kosmas objevuje opět roku 1091, kdy spolu s pražským biskupským elektem Kosmou a olomouckým Ondřejem putuje do Mantovy.⁴⁵ Konkrétní postavení či úřad tehdy patrně již jáhna Kosmy z žádného pramene nevysvítá, jako člen suity pražského biskupa však vyráží za hranice českého knížectví opět roku 1094, kdy byl kronikářův jmenovec, devátý pražský biskup Kosmas, vysvěcen v Mohuči.⁴⁶ S další zahraniční cetou pak souvisel snad nejvýznamnější den Kosmova života, 11. říjen roku 1099, kdy z rukou ostříhomskeho arcibiskupa Serafina přijal kněžské svěcení.⁴⁷ Stalo se tak mimochodem v rámci další cesty kandidáta pražského biskupství, Heřmana, za biskupským pomazáním, které se Kosmas tedy opět účastnil. Roku 1110 pak Kosmas připomíná své přímé angažmá v majetkových záležitostech pražské kapituly⁴⁸ a toto datum je také zpravidla a patrně oprávněně pokládáno za *ante quem* jeho nástupu do děkanského úřadu, v němž sám sebe výslovně zmiňuje až k roku 1120,⁴⁹ v době práce na své kronice tak Kosmas zastával úřad, v němž byl osobou odpovědnou za praktické fungování pražské kapituly, s čímž byla jistě spojena péče o její majetky a tedy časté cestování.

44 Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. Bretholz, 134–140.

45 Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. Bretholz, 155–156.

46 Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. Bretholz, 162–163.

47 Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. Bretholz, 169–170.

48 Např. Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. Bretholz, 118–120; 203–204; 231–233.

49 Kosmas sám sebe zmiňuje jako děkana pouze v první předmluvě první knihy – Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. Bretholz, 1.

Proto nepřekvapí, že jeho dílo skutečně zmiňuje konkrétní trasy cest, nebo dokonce celé itineráře, krajinná výseč autooptické části textu tak bezděčně reflektuje radiální síť tzv. zemských stezek tehdejších Čech (viz obr. 7). Nenáhodnost tohoto závěru potvrzuje absence odrazu těch tras, které nabyly na významu teprve později, tzv. Norimberské, Zlaté a Žitavské stezky.⁵⁰ Otázkou je, jakým způsobem tuto skutečnost interpretovat, přímočarý výklad, který by předpokládal omezenost Kosmova zájmu jen na události a místa spojená s jemu známými trasami, by byl patrně příliš zjednodušující. Spíše lze uvažovat o tom, že máme před sebou doklad projekce centrality do širší oblasti Čech podél dálkových komunikací, které se tak staly osou politického, společenského, ekonomického a duchovního života země, na kterém Kosmas aktivně participoval a který z autopsie zaznamenával v posledním úseku své kroniky.

VI. Závěr: několik poznámek k současnému publiku velkých středověkých narativních děl

Vývoj lidské společnosti je mimo jiné možno vnímat prizmatem proměny jejích produktů, a to jak hmotných, tak duševních. Srovnáme-li artefakty, které produkovala společnost doby Kosmovy, s výtvary, které vytváříme a užíváme my, můžeme si snadno představit poměr fundamentálních konstant na straně jedné i dalekosáhlé proměny na straně druhé. Tato relace pak nepochybně platí i pro díla duševní a naši schopnost jim přes propast staletí rozumět. Kosmův narativ je dnes díky úsilí generací literátů a historiků jedním ze základních pilířů identity moderního českého národa. Přesto netřeba pochybovat, že většina národní komunity, ale dokonce i převážná část jejích intelektuálních elit Kosmovo dílo uceleně nezná a Kosmovo líčení dějinných počátků Čechů a Čech vnímá zprostředkovaně. Pokud se přeneseme přes obligátní povzdech nad časy a mravy, můžeme tento prostý fakt vnímat pozitivně jako výmluvný doklad nadčasovosti díla pražského děkana Kosmy. Jistěže se můžeme obdivovat důmyslu původního vyprávění i dlouhému příběhu jeho druhého života ve středověkém, humanitním, novověkém i moderním dějepisectví. V obojím je třeba nezbytně hledat kořeny vlastní „civilní“ identity. Podobný pohled je ale nezbytně odložit v případě hledání systematiky sběru a vyhodnocení výzkumných dat.

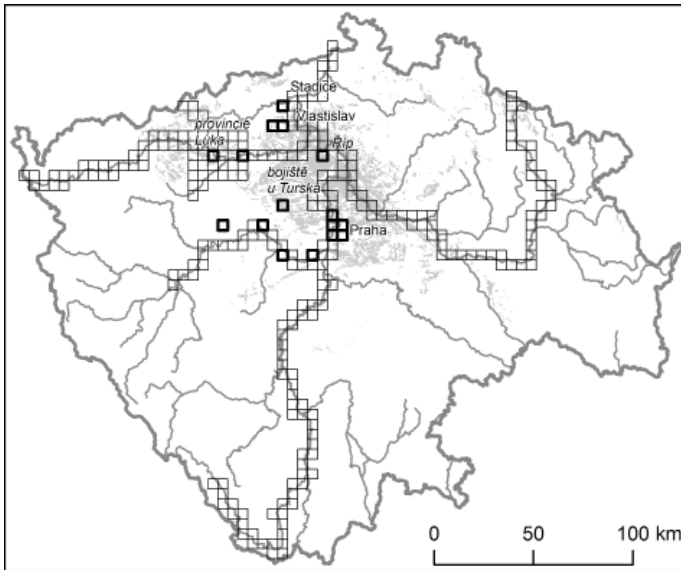
Pro značnou část historiografů je dodnes ústřední složkou odborné práce v jádru literární nakládání s narativními motivy, které čerpají ze svých pramenů, aktuálních veřejných diskurzů, nebo se může jednat značnou měrou o vlastní, opět v principu literární invenci. Předcházející analýza pramenů pak vesměs představuje více či méně nekontrolované a nesystematické prohlubování empirických znalostí o arbitrárně zvoleném penzu pramenů (nejen narativních, ale též diplomatických či například hmotných). Není třeba tento princip ztracovat, neboť v sobě nese geneticky zakódovanou staletou tradici dějepisectví, která spíše než jakákoliv jiná odborná produkce komunikuje s veřejným prostorem a vytváří vědeckému prostředí přiro-

50 Viz Semotanová, *Historická geografie českých zemí*, 163–170.

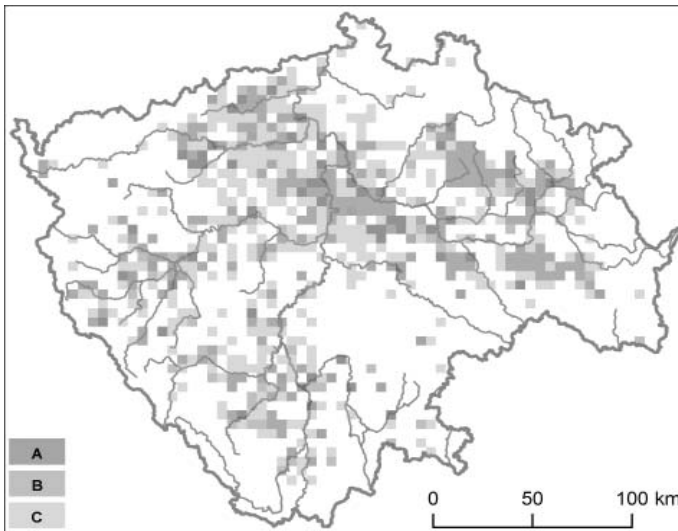
zenou spojku například s mediálním diskurzem. Zároveň je však třeba si přiznat, že z tohoto směru patrně nelze čekat zásadní posun v analytické rovině, neboť tímto způsobem nevznikají v podstatě žádná dále využitelná, standardní data, jež by se mohla přímo uplatnit na interdisciplinárním vědeckém fóru.

O vlastní recepci středověkých narativních textů by proto měly usilovat i další obory, které ze své podstaty studují struktury do těchto pramenů obtištěné. Jedná se nejen o historickou geografii či archeologii (prostorové struktury), ale například o formální či aplikovanou lingvistiku (textové struktury) nebo sémantické a uměnovědné obory (literární struktury a obrazy). Každá z těchto věd je definována vlastním paradigmatem a každá by měla při pokusu o analýzu středověkého literárního díla dbát o to, aby tuto svou jedinečnost dále profilovala. Přehlédneme-li počty odborných pracovníků těchto oborů například v rámci zemí střední Evropy, je docela dobře možné dojít k závěru, že představují významnou, možná dokonce převažující část publika, které dnes zachází (nebo potenciálně může mít zájem zacházet) se středověkými narativními i jinými texty jako se zdrojem výzkumných dat. Jak bylo poukázáno výše, toto osvobození se od primárních významů a kauzalit poskytuje nejen možnost kladení a řešení nových badatelských otázek, ale otevírá i cestu k validaci a korektnímu rozumnění například výsledkům dlouhodobého archeologického výzkumu velkých krajinných celků.

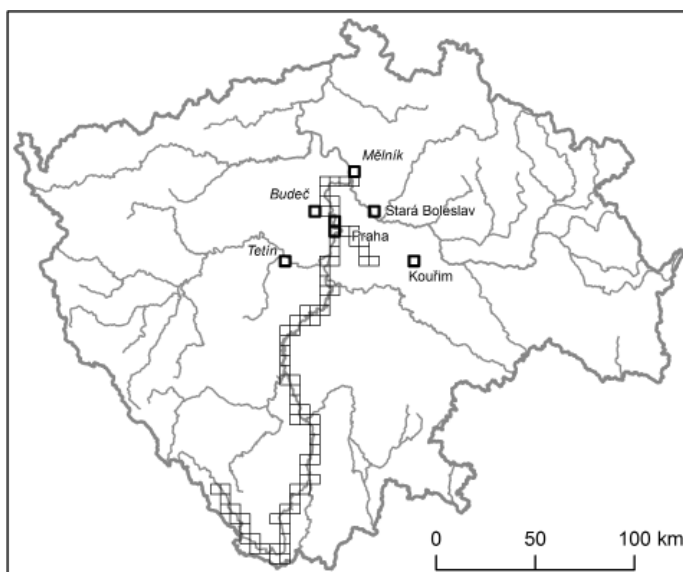
Předpokladem zformování nového odborného publika středověkých narativních textů (ale i jiných písemností, například diplomatickým památkám či jejich souborům) je produkce a publikace otevřených výzkumných dat, s nimiž by bylo možno pracovat například způsobem, který byl naznačen ve čtveřici exkurzů výše. Bohužel je třeba na tomto místě konstatovat, že sama ediční adjustace písemných pramenů doposud v rámci střední Evropy zůstává věrná formám ustáleným ještě v 19. století, ze základních znaků jmenujme zpravidla analogovou publikaci, selektivní rejstříky a absenci konkrétní, natož autoritní identifikace osob a míst. Tento standard překonávají nejvýše fulltextová vyhledávání v autorizovaných, ale často jen neautorizovaných OCR převezech významných edičních děl, a to obvykle jen v takových, které již nepodléhají nakladatelským právům. Jednotlivé mediévistické obory hledají v současné době vlastní přístupy k aplikaci principů digital humanities, ať již formou budování korpusů digitalizátů vlastních pramenů, dokumentačních materiálů či metadatových databází, a rozvíjejí způsoby analytického využití obsažených dat. Například v porovnání s obecnými geografickými nebo geologickými daty, na kterých leží obecný společenský a hospodářský zájem, a jsou tedy zpravidla produkována a publikována státními agenturami, není situace v rámci středoevropských zemí prozatím uspokojivá. Přesto právě zde leží prostor pro hledání nových možností rozumnění již tolikrát recipovaným, ale jen zdánlivě zcela vytěženým pramenům. Jednotlivé humanitní disciplíny takto mohou najít svou synergii, ale také své vlastní konceptuální ukotvení a identitu.

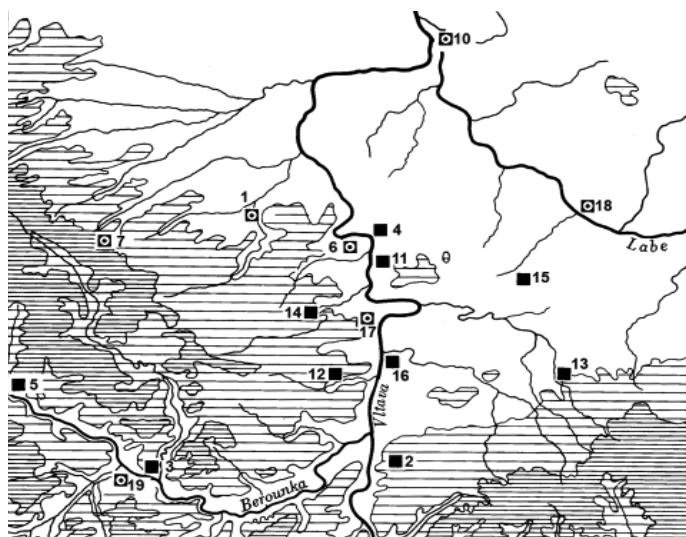
Obr. 1: Kosmova geografie bájných Čech a rozsah dohlednosti hory Říp. Analýzu dohlednosti vytvořil D. Novák

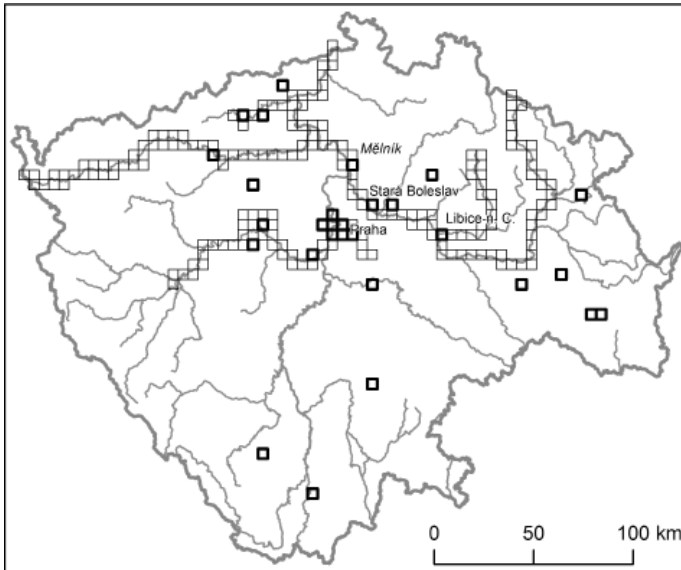
Obr. 2: Postup raně středověkého osídlení Čech. A – 601–800; B – 801–950; C – po 951. Podle ‘Archeologická mapa České republiky’, zjednodušeno.

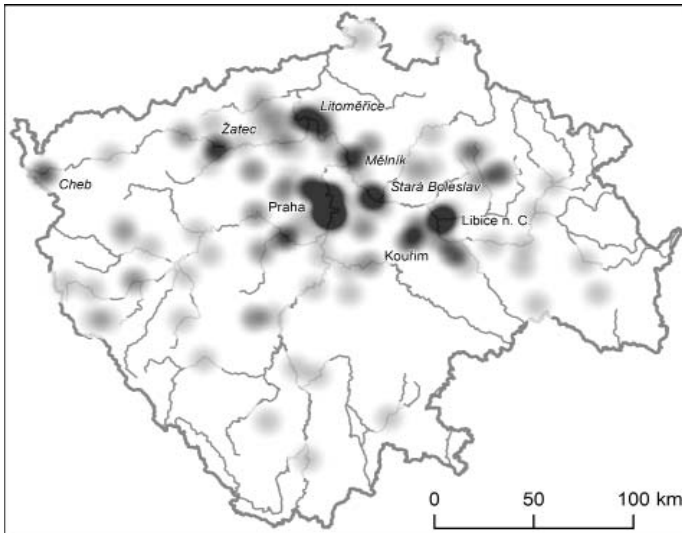
Obr. 3: Geografický horizont nejstarší václavsko-ludmilské legendistiky.

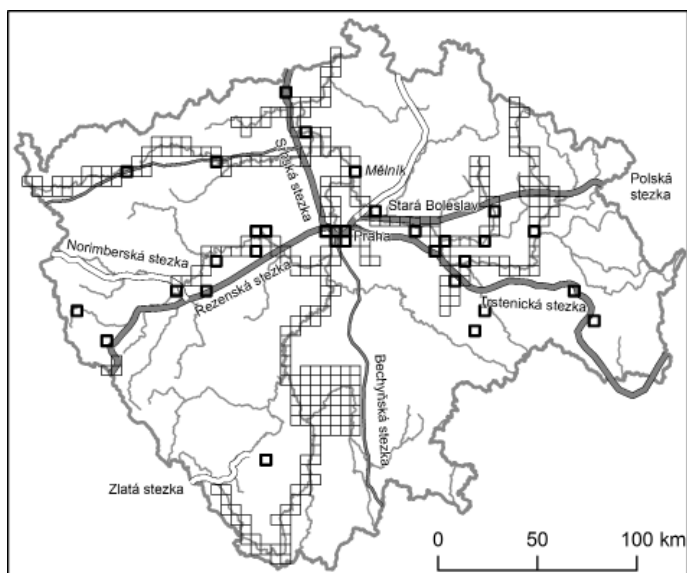
Obr. 4: Mapa hradišť pojednávaných v textu. Kolečkem vyznačena hradiště přemyslovské domény v pojetí J. Slámy. Podle Varadzin, 'K vývoji hradišť v jádru Čech'

Obr. 5: Kosmova geografie Čech cca v letech 970–1086.

Obr. 6: Prostorová distribuce centrality v Čechách 10. století. Sledované faktory: fortifikace; dvorce v jejich rámci; kostely a kláštery; mincovny; depoty v areálu fortifikovaných lokalit; hroby s militářiemi. Vytvořeno podle 'Archeologická mapa České republiky' s využitím výzkumných dat K. Tomkové a N. Profantové.

Obr. 7: Kosmova geografie Čech v období, jež znal ze své autopsie (cca. 1086–1125) s vynesáním základních komunikačních tahů středověkých Čech. Podle 'Archeologická mapa České republiky' a Semotanová, *Historická geografie českých zemí*.

Prameny

'Archeologická mapa České republiky', <http://www.archeologickamapa.cz/>, přístup 25. 1. 2017.

Christian, *Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eis*, ed. Ludvíkovský, Jaroslav (Praha: Vyšehrad, 2012).

Cosmas Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. Bretholz, Bertold, *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores Rerum Germanicarum N. S. 2* (Berlín, 1923).

Kosmas, *Kronika Čechů*, ed. Moravová, Magdalena - Wihoda, Martin (Praha: Argo, 2011).

Cosmas of Prague, *The Chronicle of the Czechs – Chronica Boemorum*, ed. Bak, János - Rychterová, Pavlína - Hasil, Jan (Budapest – New Yourk: CEU Press, v tisku).

Die Urkunden Heinrichs IV., ed. Gladiss, Dietrich von, *Monumenta Germaniae Historica, Diplomata Regum et Imperatorum Germaniae 4* (Berlín: 1941–1978).

Vitae Sanctorum et Aliorum Quondam Pietate Insignium, ed. Emler, Josef, a kol., *Fontes Rerum Bohemicarum, Tom. I.* (Praha: Museum Království Českého: 1873).

Literatura

- Bartošková, Andrea, 'Budeč: ein bedeutendes Machtzentrum des frühen böhmischen Staates', *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, 38 (2010) 85–159.
- Bartošková, Andrea, *Budeč: významné mocenské centrum prvních Přemyslovců* (Praha: NLN, 2014).
- Boháčová, Ivana, Stará Boleslav: *Přemyslovský hrad v raném středověku*, *Mediaevalia archaeologica*, 5 (Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2003).
- Boháčová, Ivana, 'Pražský hrad a Malá Strana v raném středověku a problém synchronizace jejich vývoje', in *Stare i nowe w średniowieczu: pomiędzy innowacją a tradycją*, *Spotkania Bytomskie*, 6, ed. Sławomir Moździoch (Wrocław: PAN, 2009) 71–98.
- Boháčová, Ivana, 'Prague, Budeč and Boleslav: The Reflection of State Formation in Early Medieval Archaeological Sources', in *Praktische Funktion, gesellschaftliche Bedeutung und symbolischer Sinn der frühgeschichtlichen Zentralorte in Mitteleuropa*, *Studien zur Archäologie Europas*, 14, ed. Macháček, Ungerman (Bonn: Rudolf Habelt, 2011) 371–395.
- Boháčová, Ivana, '90 let systematického archeologického studia historického jádra Prahy a 50. výročí založení specializovaného pracoviště pražské archeologické památkové péče v kontextu stavu a možností poznání počátků Prahy', *Stoletá Praha*, 31 (2015) 95–111.
- Břicháček, Pavel – Metlička, Milan, 'Domažlická sídelní aglomerace v raném středověku', *Archeologie ve středních Čechách*, 3 (1999) 259–282.
- Čiháková, Jarmila – Havrda, Jan, 'Malá Strana v raném středověku: stav výzkumu a rekapitulace poznání', *Archeologické rozhledy*, 60 (2008) 187–228.
- Filip, Jan, 'Ludvík Šnajdr – průkopník české vědy archeologické' in *Zdeňku Nejedlému Československá akademie věd: Sborník prací k 75. narozeninám* (Praha: ČSAV, 1953) 643–655.
- Hasil, Jan, 'Raně středověké osídlení Chebska', *Studia mediaevalia Pragensia*, 9 (2010) 7–73.
- Hasil, Jan, 'Les élites franques de l'ouest comme des chefs de clans dans l'environnement slave?', *Etudes Médiévales Université de Picardie Amiens*, 50 (2011) 50–61.
- Hrubý, Václav, 'Na okraj nového vydání Kosmovy kroniky', *Časopis Matice moravské*, 49 (1925) 371–384.
- Kalhous, David, *Legenda Christiani and Modern Historiography* (Leiden – Boston: Brill, 2016).
- Karbusický, Vladimír, *Anfänge der historischen Überlieferung in Böhmen: Ein Beitrag zum vergleichenden Studium der mittelalterlichen Sängerepen* (Cologne – Vienna: Böhlau, 1980).
- Klápště, Jan, 'Wege und Kreuzwege der Burgwallforschung in Böhmen', in *Burgwallforschung im akademischen und öffentlichen Diskurs des 20. Jahrhunderts*, *Leipziger Forschungen zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie*, 5, ed. Rieckhoff, Grunwald, Reichbach (Leipzig: Universität Leipzig, 2009) 125–138.

- Košta, Jiří – Lutovský, Michal, *Raně středověký knížecí hrob z Kolína* (Praha: Národní muzeum, 2014).
- Kuna, Martin a kol., *Archeologický atlas Čech: Vybrané památky od pravěku do 20. století* (Praha: Academia, 2011).
- Kuna, Martin, 'Past settlement of Bohemia according to archaeology: a critical view', in *Structuring archaeological evidence: the Archaeological Map of the Czech Republic and related information systems*, ed. Martin Kuna (Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2015) 163–193.
- Kuna, Martin a kol., *Structuring archaeological evidence: the Archaeological Map of the Czech Republic and related information systems* (Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2015).
- Kuna, Martin – Klápště, Jan, 'Poznámky ke koncepci terénní archeologické práce', *Archeologické rozhledy*, 42 (1990) 435–445.
- Krzemieńska, Třeštík, 'O dokumentaci praskim z roku 1086', *Studia źródłoznawcze: Commentationes*, 5 (1960) 79–102.
- Lutovský, Michal, 'K počátkům Tetína', *Archeologie ve středních Čechách*, 10 (2006) 845–852.
- Lutovský, Michal, 'Vzestup a pád „říše českých Boleslavů“: O krizi dynastie a počátku státu', in: *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*, ed. Bárta, Kovář (Praha: Academia, 2011), 297–318.
- Meduna, Petr, 'Nejstarší raně středověké opevnění v areálu Mělníka', *Archeologické rozhledy*, 55 (2003) 378–385.
- Neustupný, Zdeněk, 'Frühmittelalterliche Burgwälle im Prager Becken im Bezug auf die Entwicklung und Struktur der Besiedlung', in *Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren*, Internationale Tagungen in Mikulčice, 6, ed. Lumír Poláček (Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2007) 153–164.
- Nováček, Karel, 'Říp a jeho kostel: K vývoji a kontextu rotundy svatého Jiří', in *Archeologie krajiny pod Řípem*, ed. Gojda, Trefný (Plzeň: KAR ZČU, 2011) 127–142.
- Novotný, Václav, 'Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Unter Mitarbeit von W. Weinberger herausgegeben von Bertold Bretholz', *Časopis Matice moravské*, 48 (1924) 128–129.
- Plassmann, Alheydis, *Origo gentis: Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*, Orbis mediaevalis-Vorstellungswelten des Mittelalters, 7 (Berlin: Akademie Verlag, 2006).
- Procházka, Rudolf, 'Záchrana archeologických památek na prahu 3. tisíciletí: věda, etika, obživa?', in *Veřejná archeologie III: Příspěvky z konferencí Archeologie a veřejnost 2006 a 2008*, ed. Bureš, Šmolíková (Praha: Veřejná archeologie, 2013) 35–55.
- Profantová, Naďa, *Klecany: raně středověká pohřebiště* (Praha: Epocha, 2010).
- Semotanová, Eva, *Historická geografie českých zemí* (Praha: Historický ústav AV ČR, 2002).

- Sláma, Jiří, *Střední Čechy v raném středověku III: Archeologie o počátcích přemyslovského státu*, Praehistorica 14 (Praha: Univerzita Karlova, 1988).
- Šolle, Miloš, *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách* (Praha: Academia, 1966).
- Šolle, Miloš, 'Kouřim seit der Burgwallzeit bis zur Stadtgründung', in *Actes du XIIIe Congres International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Tom. 4, (Bratislava: SAV, 1993) 109–113.
- Štefan, Hasil, 'Raně středověké hradiště v Praze-Královicích: výsledky výzkumu vnějšího opevnění', *Archeologické rozhledy*, 66 (2014) 453–492.
- Tomková, Kateřina, *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů I: Pohřebiště* (Praha: Archeologický ústav AV ČR, 2001).
- Třeštík, Dušan, *Kosmova kronika: Studie k počátkům českého dějepiscetví a politického myšlení* (Prague: Academia, 1968).
- Třeštík, Dušan, *Kosmas* (Praha: Melantrich, 1972).
- Třeštík, Dušan, *Počátky Přemyslovců: vstup Čechů do dějin (530–935)* (Praha: NLN, 1997).
- Třeštík, Dušan, *Mýty kmene Čechů (7. – 10. století)* (Praha: NLN, 2003).
- Varadzin, Ladislav, 'K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně: Příspěvek do diskuse', *Archeologické rozhledy*, 62 (2010) 535–554.
- Varadzin, Ladislav, 'The Development of Přemyslid Domain Strongholds in the Heart of Bohemia (A Contribution to the Discussion)', in *Praktische Funktion, gesellschaftliche Bedeutung und symbolischer Sinn der frühgeschichtlichen Zentralorte in Mitteleuropa*, Studien zur Archäologie Europas, 14, ed. Macháček, Ungerman (Bonn: Rudolf Habelt, 2011) 405–410.

Klíčová slova

Kosmas Pražský; Čechy; středověk; archeologie; historická geografie; GIS

Schlüsselwörter

Cosmas von Prag; Böhmen; Mittelalter; Archäologie; historische Geographie; GIS

Zusammenfassung

In den großen mittelalterlichen narrativen Texten wurde – intentionell sowie absichtslos – unterschiedliche physische und geistliche Strukturen abgedruckt, die heute für viele Forschungsbereiche als eine sehr wichtige Quellengattung höchst relevant sind. Neben der sprachlichen oder semantischen, die für linguistischen oder kunstgeschichtlichen Disziplinen bedeutend sind, handelt es sich auch um Raum- und Siedlungsstrukturen, die ein Objekt für archäologisches und historisch-

geographisches Studium bilden. Die Böhmenchronik, die in frühen 20er Jahren des 12. Jahrhunderts der gelehrte Domdechant Cosmas von Prag (+ 1125) verfasste, bildet natürlich keine Ausnahme.

Im Beitrag sind die Ergebnisse einer Analyse resümiert, die sich an Geographie Böhmens im Text der Böhmenchronik richtete. Unter der Anwendung der GIS wurden vier inhaltliche Horizonte erkannt, d. h. teils mentale und teils wirkliche Landschaften, die eine Bühne der cosmasischen Erzählung bilden. Der erste Horizont bilden die Abschnitte der Chronik, die die Mythen des tschechischen Stammes erfassen (Obr. 1), während die zweite inhaltliche Schicht weist an die älteste Ludmila- und Wenzelshagiographie zurück (Obr. 3). Beide diese Strukturen sind nur als literarische Konstrukte zu bezeichnen und reflektieren die wirkliche Besiedlung Böhmens in der Mittelburgwalzeit (9. und erste Hälfte des 10. Jahrhunderts), wie es aufgrund der archäologischen Feststellungen zu rekonstruieren ist (Obr. 2), gar nicht. Ganz unterschiedlich steht es mit dem dritten zeitlichen Horizont (etwa 2. Hälfte des 10. Jahrhunderts und 1. Hälfte des 11. Jahrhunderts – Obr. 5). Zu dieser Zeitspanne konnte Cosmas anstatt mytischen, bzw. legendistischen Schilderungen narrative und mindestens in einem Fall diplomatische Quellen benutzen. Der Bild der Zentralität in damaligen Böhmen entspricht überraschend treu der archäologischen Evidenz (Obr. 6). Die vierte und letzte Aufnahme der böhmischen Landschaft, die Cosmas von eigenen Autopsie erschaffen hatte (Obr. 7), zeigt seine hervorragende Kenntnisse der damaligen Kulturlandschaft, besonders des Kommunikationsnetzes.

Der Artikel ist durch einige Überlegungen zum heutigen Fachpublikum der mittelalterlichen narrativen Quellen geschlossen. Es ist darauf aufmerksam gemacht, dass die bis heute applizierte Editionspraxis entspricht den Standards, die schon im 19. Jahrhundert umgesetzt wurden, die besonders für die Zwecke der narrativistisch orientierten Geschichtsschreibung geeignet sind. Für eine Produktion der Forschungsdaten der benachbarten Disziplinen bietet besonders die künftige Aufsetzen der Instrumenten von Digital Humanities (wie z. B. eben die räumliche Annalyse) ein breites Potenzial.

Češi na cestě od etnické pospolitosti k modernímu národu

Miroslav Hroch

České národní hnutí je v evropském kontextu považováno za jedno z nejúspěšnějších. Během několika desetiletí přijaly široké vrstvy česky hovořícího obyvatelstva Čech etnicky definovanou národní identitu: lidé se začali považovat za příslušníky národa jako moderní pospolitosti rovnoprávných občanů, kteří se s hrdostí hlásí ke své společné kultuře, jazyku a minulosti. To vše proběhlo v podmínkách utiskovatelského Metternichova režimu, neúplné sociální skladby českého etnika a jasné převahy německého jazyka a kultury. Tento úspěch nemůže být vysvětlen Herderovým vlivem, jak si to představovali tradicionalisté, ani silou ducha jakéhosi „nacionalismu“ šířícího se Evropou jako epidemie, jak to viděl Hans Kohn. Autor slavného bonmotu, že nacionalismus vytvořil národy a nikoli naopak, Ernest Gellner, se domníval, že kořeny tohoto úspěšného „nacionalismu“ byly velmi realistické: souhrnně je označoval jako „industrializaci“ a měl při tom na mysli modernizační změny nejen v ekonomice, ale také v sociálních a kulturních poměrech. V tomto bodě s ním mohou souhlasit, nikoli však v představě, že národ vznikl z rozhodnutí a nadšení „nacionalistů“. Úspěšný přechod národního hnutí od agitace (kterou označují jako fázi B) k národní mobilizaci širokých vrstev (fáze C) byl možný díky souhře řady proměn, či lépe řečeno objektivních podmínek, které byly nezávislé na přáních a snech těchto „nacionalistů“ – aktivních protagonistů národního hnutí.

Byla to, stručně řečeno, v první řadě sílící sociální komunikace a mobilita, za druhé souběh národních požadavků a sociálních zájmů, k němuž došlo v podobě národně relevantních rozporů, za třetí díky existenci dříve již existujících kulturních a jazykových vazeb spojených s vědomím společných dějin ve svébytném státním celku – království.

Předmětem tohoto zamyšlení však není výklad úspěchu národní agitace v podobě nástupu masového hnutí, ale rozbor souvislostí a příčin, proč tato agitace vůbec začala. Pokusím se objasnit, proč nacionálně „neutrálně“ učenecká fáze A vyústila do národně angažované fáze B. Jaké motivy vedly které intelektuály k tomu, že deklarovali (či spíše rozeznali a přijali) nově definovanou národní identitu a rozhodli se ji šířit mezi příslušníky své etnické pospolitosti. Vyjádřeno terminologií nedávno zesnulého britského sociologa Anthonyho Smithe se zde pokoušíme vysvětlit jejich rozhodnutí transformovat českou etnickou pospolitost v moderní národ rovnoprávných občanů. Sami aktéři tohoto úsilí se považovali za průkopníky, buditele, obroditele českého národa, který existoval, byť v deformované, potlačené podobě, již

po celá staletí. Při tom sice vzpomínali na existenci českého státu od středověku, ale nepřipadalo jim pro současnost nijak zásadně důležité mít vlastní státnost. Usilovali o to, aby se stali tím, čemu se dnes říká „národ bez státu“.

Národní agitace (fáze B národního hnutí) začala v Čechách v období kolem roku 1800, zhruba ve stejné době, kdy začínala agitační fáze národního hnutí maďarského, řeckého a norského. Spolu s národně sjednocovacím zápasem polským, italským a německým předcházela tato národní hnutí zřetelně nástupu ostatních národních hnutí v Evropě. Mezi těmito nejranějšími národními hnutími bylo české hnutí jediné, které se obracelo k etnické pospolitosti s neúplnou sociální skladbou. Nebylo a nemohlo tedy být vysvětlováno jako součást zápasu vládnoucích tříd o podíl na moci. Nemohlo ani pokračovat v tradiční politické („protonárodní“) identifikaci dosavadních politických a akademických elit.

Na počátku českého národního hnutí šlo tedy o hledání a definování nové, kulturně a jazykově definované identity. Proč se však vzdělanci z řad české etnické pospolitosti k takovému hledání odhodlali? V odpovědi na tuto otázku použiji jako východisko pracovní hypotézu sociální psychologie, podle níž je potřebu nové identity (její hledání) možno vysvětlovat jako důsledek krize či ztráty identity staré, v podmínkách silící nejistoty, kterou především vzdělanci pociťovali v důsledku rozkladu starých vazeb a hodnotových systémů v době závažných sociálních proměn a politických otřesů. Tuto hypotézu se pokusím ověřit na empirických datech z dějin české společnosti oné doby.

Budu při tom postupovat ve třech krocích:

- Za prvé, určení konstant, „neproměnných veličin“, na nichž byla založena stabilita starého režimu,
- Za druhé změny a reformy, které otřásl konstantami a destabilizovaly starý režim, tvořily jakousi „výzvu“,
- Za třetí, jak čeští vzdělanci odpovídali na tyto výzvy.

Konstanty

Život obyvatel, jejich názory, zvyklosti a identity byly určovány a udržovány souhrou několika konstantních vztahů a institucí, které se zformovaly v průběhu protireformace a měly v některých případech dokonce středověké kořeny. České království sice od konce středověku ztratilo svoji nezávislost, ale nezmizelo. Přežívalo s jistou dávkou autonomie a vymezeno stále stejnými hranicemi, a to nejen ve svém hrdém názvu a metropoli Praze, ale také v řadě institucí, jako byl zemský sněm či zemský soud. Platila i jeho ústava – Obnovené zřízení zemské z roku 1627. Většina šlechtických rodin neměla sice svůj původ v Čechách, ale postupně se většina jejich členů ztotožnila se zemí, aniž ovšem ovládala jazyk většiny obyvatel. Se silícím centralismem Marie Terezie sílila identifikace části šlechty s Českým královstvím: bez ohledu na původ vlastní rodiny užívali tito šlechtici historických argumentů na obranu svých privilegií. V tomto kontextu se zrodilo označení „historická šlech-

ta“ a také „zemský patriotismus“. Na druhé straně významná část majetné šlechty v Čechách nesdílela tento historismus, dávala přednost identitě s dynasticky definovanou monarchií a často sama centralismus prosazovala na úkor zemské autonomie.

Vzhledem k tomu, že byl protestantismus po Bílé hoře násilně vymýcen, kontrolovala katolická církev veškerý náboženský, duchovní a kulturní život v zemi. Její organizační struktura odpovídala ovšem dobám předbělohorským. Čechy zůstaly svébytnou církevní provincií v čele s pražským arcibiskupem. Podobně byla Morava arcibiskupstvím s centrem v Olomouci. Velká část katolické hierarchie se ztotožňovala s královstvím a někteří z jejích příslušníků spolu s příslušníky řádového duchovenstva některých církevních řádů považovali svoji příslušnost k zemi za pozitivní hodnotu a považovali český jazyk za symbol svébytnosti této země. Tento tzv. barokní patriotismus se hlásil ke svatému Václavovi jako patronu Země české a udržoval také kult dalších zemských světců. Až do poloviny 18. století si katolická církev vedle dominujícího postavení ve školském a kulturním životě udržovala také privilegované politické postavení a disponovala obrovským objemem půdy a nemovitostí.

Nejvýraznější sociální konstantou byla až do poloviny 18. století osobní závislost naprosté většiny rolnictva na vrchnostech, která se blížila závislosti nevolnické. Šlechtická panství, stále ještě zakořeněná ve feudálním systému, tvořila základní jednotku administrativy, soudnictví i vybírání berně. V důsledku toho byl každý jedinec spoután administrativními i kulturními vazbami ke své vrchnosti a ke své farnosti. Neměli žádné právo na samosprávu a tvořili základní masu plátců berně. Měšťané si sice teoreticky jistou samosprávu udrželi, ale ta byla pod bedlivou kontrolou vrchnosti či státních úřadů, a vnitřní život měst byl spoután cechovním zřízením. Všechny vrstvy obyvatelstva přijímaly jako samozřejmou součást svého života nerovnost lidí, která byla dána již jejich narozením.

Z hlediska jazykového byly Čechy i Morava obývány již od středověku českými dialekty mluvící většinou a německými dialekty mluvící menšinou. Spisovná čeština se vyvíjela během 14. století, zesílila díky husitskému hnutí a zůstala do počátku 17. století jazykem zemské správy. Nová ústava z roku 1627 dala němčině rovnoprávné postavení s češtinou, ale v praxi se němčina v pobělohorském období stala vládnoucím jazykem ve státní a postupně i v místní správě, zatímco čeština přežívala v životě církevním. Český mluvící obyvatel si zachoval vědomí své jazykové odlišnosti, zároveň však považovali za samozřejmé, že čeština jako jazyk podřadný je symbolem jejich sociální nerovnosti. Sama jazyková příslušnost sice byla vnímána jako odlišná, ale nebyla zdrojem konfliktů. Tak např. na rolnických povstáních roku 1680 i 1775 se podíleli česky i německy hovořící rolníci, aniž to bylo zdrojem nějakých konfliktů či třenic.

Výzvy

Mohlo by se zdát, že česká společnost byla v 18. století společností stabilizovanou, obecně přijímající nerovnost, feudální závislost i náboženskou legitimizaci každodenního útisku. Tak tomu však bylo jen na povrchu. Uvnitř společnosti narůstalo napětí, zájmové rozpory a ohlašovaly se příznaky krize starého systému, jeho klesající efektivity. Potřebu modernizovat společnost si uvědomovali osvěcenší vzdělanci, kteří pronikli až ke dvoru Marie Terezie. Přihlásil se k nim i její syn a následník Josef II. Výsledkem jejich úvah byla celá řada zásadních reforem prováděných v pozdních letech vlády Marie Terezie a zejména za vlády Josefovy. Změny, které tyto reformy přinesly, otřásl starými řády a zpochybnily, resp. uvedly do pohybu řadu starých konstant.

Pro stručnost je možno je shrnout do pěti bodů:

1. Stát zmenšil moc statkářské aristokracie zejména tím, že zrušil nevolnictví a zavedl stále účinnější kontrolu patrimoniální správy a rozšířil pravomoc státní správy v krajích.
2. Dosavadní monopolní a nekontrolovaná moc církve v duchovních a kulturních záležitostech byla prolomena zavedením náboženské tolerance, omezením církevního dohledu nad vzděláním (zejm. vysokoškolským), posílením státního dohledu nad výchovou duchovenstva – a také vyvlastněním části církevního majetku.
3. Pokrok právního myšlení se projevil v přípravě nového občanského zákoníku, který měl být založen na zásadě stejné hodnoty všech lidských bytostí, tedy i na rovnoprávnosti občanů, což byl první krok odstranění nerovnosti.
4. Nový koncept školní výchovy a školského systému usiloval o to, aby každý získal základní vzdělání a aby bylo vyšší vzdělání zpřístupněno všem bez ohledu na původ.
5. Stát podporoval propagaci osvěceneckého vzdělávání a publikace vědeckého výzkumu a omezil práva cenzury, čímž přispěl utváření světského veřejného prostoru.

I když tyto reformy se zprvu netěšily obecné podpoře, ovlivnily postupně každodenní život společnosti. Jejich obecný význam a dopad však tkvěl v tom, že demonstrovaly nejen vzdělaným vrstvám, ale také prostým lidem, že jejich životní podmínky nejsou neměnnou daností, ale že mohou být zlepšovány.

Opozici proti těmto reformám vedla část aristokracie a především církevní hierarchie. I když šlo o zpátečnickou opozici, měla také mobilizující aspekt: demonstrovala rodičům se publiku, že je možné stavět se veřejně proti vůli státních autorit a především panovníka a kritizovat jeho příkazy. Tím byl narušen obraz nedotknutelného panovníka. Také to patřilo k faktorům, které začaly narušovat staré konstanty a staré authority.

Vedle těchto obecných dopadů přinášela každá z výše uvedených reforem změny, které ovlivňovaly – aniž si to kladly za cíl – předpoklady pro hledání nové identity. Kde se to konkrétně projevovalo?

Náboženská tolerance ukončila více než stoleté období persekuce nekatolíků a potlačování všech připomínek české reformační tradice, a tedy i české kultury doby předbělohorské. Nyní bylo možno vydávat reprinty aspoň některé dosud zakázané „heretické“ autory, jako byl např. J. A. Komenský. Bylo možno zachránit před zapomněním českou nekatolickou literární tradici: na konci 18. století vznikl první přehled české literární tvorby od 15. století. Důležitá bylo zejména možnost vydávat historické prameny a položit základy syntéz, které lze považovat za předchůdce „národních dějin“, jako byla zejména Pelcova Kronika.

Zrušení nevolnictví považovala starší česká historiografie za počátek stěhování z česky mluvícího venkova do „poněmčených“ měst. Nové výzkumy umožnily revidovat hned dva mylné soudy. Za první migrace z venkova do měst zesílila již několik desetiletí před zrušením nevolnictví, za druhé, města v českém vnitrozemí nebyla zdaleka tak poněmčená jako města na Moravě. Pro úvahu o krizi identit však je důležitý ještě další aspekt, který dosud nebyl příliš zvýrazněn: byl to rozdíl v tom, jak vnímali osobní osvobození a vstup do veřejného prostoru česky a německy hovořící venkované. Ti, kdo hovořili německými dialektami, se stávali (aspoň formálně) rovnoprávními členy společnosti, jejímuž oficiálnímu jazyku jakž takž rozuměli a mohli jej považovat za „svůj“. Česky mluvící venkovan vstupoval do jazykového prostředí, kde se nedokázal orientovat a kde navíc byla jeho vlastní mluva považována za podřadnou. Pro hledání nové identity byla to možná zkušenost rozhodující, zejména pokud byla kombinována s potížemi při snaze o sociální vzestup.

O reformě občanského práva se diskutovalo během poslední třetiny 18. století, ale sám zákoník byl připravován dlouho a vydán byl teprve na prahu století následujícího. Proto je nepravděpodobné, že tato diskuze nějak přímo ovlivnila smýšlení širokých vrstev. Vzdělanci ovšem o ní nemohli nevědět a z obecných principů, které byly na pořadu dne, byl pro ně nejdůležitější princip rovnosti lidských bytostí. De facto šlo již o rovnost občanskou a pruský zákoník vydaný krátce před rakouským, se již honosil přídomek „bürgerlich“ – občanský. V tomto kontextu nemusilo samo zrušení nevolnictví být významnou sociální změnou, ale vzdělání příslušníci českého etnika vnímali jako demonstraci právě onoho principu rovnosti a jako legitimizaci svého práva na sociální vzestup.

Také nový školský systém vyjadřoval tuto tendenci k rovnosti, v tomto případě k rovnosti příležitostí. Z hlediska hledání nových identit byl ovšem dopad školských reform ambivalentní. Teoreticky byly všechny vyšší školy, gymnázia i pražská univerzita otevřeny všem bez ohledu na původ (povolení vrchnosti, které stále ještě potřebovali poddaní, bylo již pouhou formalitou). Na druhé straně však reformy téměř zcela odstranily dosud vládnoucí latinu a nahradily ji němčinou, takže vznikla nová nerovnost. Rodilí Němci a synové z dvojjazyčných vzděláneckých rodin byli ve výhodnější pozici ve srovnání s těmi, kdo se narodili v česky mluvících rodinách a musili znalost němčiny různými formami dohánět.

Na rozdíl od vyššího školství měly základní školy mít jako vyučovací jazyk „místní mluvu“, tedy v případě českých lokalit češtinu. To sehrálo důležitou roli

jednak proto, že umožnilo poměrně rychlou alfabetizaci českého obyvatelstva, jednak proto, že díky tomu sílilo jednoznačné vědomí etnické identity. Navíc byla užíváním češtiny jako vyučovacího jazyka posílena její prestiž: nebyla již jen opovrženímhodnou mluvou plebsu. Kromě toho se tímto zvýšením prestiže češtiny vytvořil tlak na to, aby filologové hledali a formulovali jazykové normy.

Zatímco dozor nad základními školami si udrželo duchovenstvo (ostatně, žádná jiná instituce kromě církve nebyla pro takový dozor personálně vybavená), větší část vyšších škol již směřovala k sekularizaci. Projevovalo se to zejména v tom, že vzrostl objem světských znalostí, které si měli žáci osvojit. Zejména rozšířené znalosti z geografie a historie měly značný význam jako cvičení imaginace, jako předpoklad toho, aby si žáci uvědomili svoji příslušnost k regionu, zemi – a případně i k národu.

Sekularizace vzdělání spolu s liberalizací intelektuálního a vědeckého prostředí ovlivňovaly mentální profil nově se rodící společenské vrstvy – inteligence, tedy vrstvy lidí, kteří se díky vyššímu vzdělání živili duševní prací, ať již vstupovali do zaměstnaneckého poměru či se stávali příslušníky tzv. svobodných povolání. Jejich možnosti vystupovat na veřejnosti, resp. vyjadřovat své postoje se pochopitelně lišily právě podle toho, zda byli závislí např. na státním aparátu nebo působili jako lékaři či advokáti. Zajisté zde zpočátku byl značný rozdíl v možnostech uplatnění pro ty vzdělance, kteří pocházeli z řad úřednických či jiných elit, které se doplňovaly z vlastních řad, a pro ty, kdo pocházeli ze středních a nižších vrstev a kdo těžko hledali umístění, jaké by odpovídalo jejich kvalifikaci.

Tato vrstva nových vzdělavců nebyla přidružena k žádnému stavu. Nepatřili ke státním či municipálním elitám ani nepocházeli z rodin s dlouhou akademickou tradicí. Neztotožňovali se s profesními skupinami a dokonce ani mnozí z těch, kdo se stali duchovními, nepovažovali svoji příslušnost k církvi za dominantní identitu. Někteří z nich našli obživu v rodinách šlechty a ztotožňovali se (obvykle jen po nějaký čas) s jejím pohledem na svět, aniž ovšem měli šanci na přijetí do jejich řad. Málokdo našel zakotvení ve státní službě a následné identifikaci s dynastickým státem. Právě pro ně bylo tedy naléhavou potřebou hledání místa ve společnosti, potřeba někam patřit, ztotožnit se s nějakou velkou pospolitostí.

Změny, které otřáslы, někdy jako šok, starými pořádky a normami habsburské monarchie, neměly však svůj původ jen v domácích osvíceneckých reformách. Druhý zdroj „šoků“ a výzev ležel mimo monarchii a mimo její vnitřní politiku – byla to Velká francouzská revoluce, války proti ní a následně napoleonské války.

Na prvním místě se obvykle zdůrazňuje vliv revolučních ideálů – včetně nové občanské koncepce národa. Jakkoli se vídeňské úřady snažily kontrolovat a filtrovat pronikání revoluční agitace, byla to snaha jen částečně úspěšná. Již také proto, že František II. byl hlavním protagonistou intervenčních válek proti Francii a o jejich průběhu nebylo možno mlčet. Navíc byla kontrola hranic v podmínkách stále ještě existující Svaté říše římské jen málo účinná, takže informační blokáda byla v našich podmínkách mnohem méně účinná než např. v Rusku nebo ve Španělsku.

Proto nemohly úřady revoluční principy, resp. termíny ignorovat. Místo toho se ideologové monarchie odhodlali k protirevolučním polemikám, kde se dokazovalo, že opravdovou „svobodu“ a „rovnost“ neprosazují Francouzi, ale uskutečňuje habsburská monarchie. Na druhé straně byl jiný revoluční termín – la patrie – adoptován jako dynasticky definovaná vlast – „Vaterland“. Pro naši souvislost je pozoruhodné, že „la nation“ nebyl do těchto protirevolučních polemik zahrnut, snad proto, že nebyl považován za nebezpečný.

I když se války proti revoluční Francii dotkly českých zemí jen okrajově, bylo německy i česky čtoucí publikum pravidelně v novinách informováno o bitvách a válečných taženích, takže „francouzské nebezpečí“ bylo latentně přítomno. Psychologický a výchovný potenciál tohoto zpravodajství nelze z řady důvodů podceňovat ani bagatelizovat. Nikdy předtím se veřejnost nedovíдалa tolik o válce a válečných dějích v cizině. Zásadní rozdíl od předchozí doby spočíval však především v tom, jak se prezentovaly válčící strany. Nebyla to již válka probíhající mezi „našim“ a cizím mocnářem, ale válka vedená proti společnému nepříteli, který byl pojmenován etnicky: proti Francouzům. Byly zde však také vedlejší účinky: zprávy o válce zprostředkovaly českému publiku informace o cizích krajích, jejich obyvatelích, o cizích městech a řekách. Byl to praktický trénink imaginace, představy „druhého“. Jsou-li lidé schopni představit si „druhého“, jsou vybaveni schopností představit si sebe samy, svoji vlastní skupinu, pospolitost. Později nezůstalo jen u imaginace: v průběhu napoleonských válek se již obyvatelé českých zemí, alespoň v některých regionech bezprostředně setkávali s příslušníky jiných etnik, s lidmi, kteří hovořili jinak než německy nebo česky – zejména s Francouzi a Rusy. V případě Rusů přistupuje ještě další podnět specificky důležitý pro Čechy: setkání se Slovy, zkušenost, že čeština a ruština mají mnoho společného.

Úlohu „výzvy“ sehrály nejen vnitřní systémové reformy a informace o myšlenkách a zvratech zvenčí, ale také společenské události, které byly organizovány „shora“ s cílem upoutat pozornost širokých vrstev a případně i posílit jejich oddanost starému režimu. Chronologicky na prvním místě stojí roku 1790 slavnostní cesta českých korunovačních klenotů do Prahy z Vídně, kam je dala kdysi převést Marie Terezie, aby potrestala české stavy. Průjezd povozů s klenoty byl předem ohlášen, aby byl čas organizovat oslavná shromáždění, kam byli svoláváni lidé z dalekého okolí. I když šlo původně o demonstraci šlechtického zemského patriotismu v opozici proti Vídni, můžeme při nejmenším předpokládat význam těchto oslav pro pozitivní vnímání příslušnosti k českému království. Důvodem převozu byla příprava velkolepé korunovace Leopolda II. českým králem roku 1791, po níž následovala o rok později snad ještě okázalejší korunovace jeho syna Františka. Korunovace především demonstrovaly sílu zemského patriotismu šlechty, ale jejich součástí byla také organizovaná účast tisíců sedláků a řemeslníků pozvaných ze všech českých krajů.

Zatímco organizátoři těchto tří oslav vycházeli ještě z tradičních modelů starého režimu, další velká vlastenecká akce organizovaná vídeňským dvorem v letech

1808–1809 se již těmto modelům vymykala. Byl to pokus čelit francouzskému „nebezpečí“ jeho vlastní zbraní: vyvoláním vlasteneckých nálad obyvatel habsburských zemí. Úřady dostaly za úkol agitovat mezi obyvatelstvem ve vlasteneckém duchu, dovolávat se při tom jednak dynastického patriotismu, ale také historických tradic každé země a organizovat zeměbranu z řad prostých venkovanů. Náhle bylo dovoleno oslavovat české středověké krále a dokonce i statečnost husitů. Úspěch celé akce byl nevalný, již i proto, že po porážce Rakouska Napoleonem v krátké válce roku 1809 a po Metternichově nástupu k moci byla v plném rozsahu zrušena. Zatímco se můžeme jen dohadovat o tom, jaké zanechala stopy v myslích prostých lidí, máme doloženo, že se stala povzbuzením pro skupinku vzdělanců, kteří přijali českou národní identitu a začínali usilovat o její všeobecné rozšíření. V té době totiž již začínala fáze B národního hnutí.

Odpověď na výzvy

Dostáváme se ke třetí rovině analýzy, k odpovědi na krizi starých identit – k tomu, jak na výše uvedené otřesy a výzvy reagovali čeští vzdělanci, jinými slovy, zda a jak ovlivnily jejich rozhodnutí přijmout a prosazovat národní identitu.

Bylo by zjednodušením vést nyní přímou linii od krize identit vyvolané osvícenskými reformami ke zrodu české národní identity. Obrat k české identitě nebyl v této krizové situaci žádným zásahem nových neznámých sil, ale měl své historické kořeny. Již z předchozího období známe překrývající se a soupeřící identity – zemskou, regionální, státně-dynastickou. Šlechtický zemský patriotismus se zasloužil zejména o historizaci vztahu k zemi a o vědecký výzkum českých záležitostí vůbec. Barokní patriotismus přežíval i do období osvíceného absolutismu a zdůrazňoval proti centralismu tradici zemské církve svébytného království. Obě varianty patriotismu byly v opozici proti modernizačním změnám a v tom se lišily od osvícenského regionálního patriotismu. I když byly částečně kompatibilní s některými jeho rysy, zásadní rozdíl spočíval v zásadě, že úkolem a posláním vzdělance pomáhat prosperitě vlastní země a pečovat o povznesení jejího lidu. Toho mělo být dosahováno stejně tak zdokonalením školského systému a osvětovou činností v jazyce lidu, jako vědeckým bádáním a rozvíjením kultury.

Tento osvícenský regionální patriotismus byl ve své původní podobě jazykově německý a exkluzivně intelektuální: vlastenci chtěli prospívat lidu, ale nepovažovali se za jeho součást. Záhy se však v našich podmínkách diferencoval do několika proudů. Z nich jeden se přidržoval původní orientace na hospodářský pokrok regionu bez ohledu na jazyk a kulturu. Jiný se prolínal spíše s učeneckými aktivitami, které podporovaly zemský patriotismus. Pro další vývoj směrem k hledání nových identit měl však zásadní význam onen proud, jehož příslušníci považovali za svoji hlavní zodpovědnost pečovat o kulturní úroveň a vzdělání nejzaostalejší části obyvatelstva země – česky mluvícího obyvatelstva. V tomto ohledu zprvu navazovali na některé snahy barokního patriotismu. Chtěli českému lidu (spíše ovšem jeho majetnější a gramotné menšině) zprostředkovat nejen ekonomickou osvětu, ale také

znalost minulosti země, jejich hrdinů, jejího současného stavu. Ke vzdělávání patřily také informace o cizích zemích a jejich obyvatelích jako o těch „druhých“. Část vzdělanců dávala přednost němčině a užívání českého jazyka bylo v jejich očích především nástrojem šíření informací. Pro jinou část však se jazyk stával jakousi hodnotou o sobě. Byli při tom původně ovlivněni spíše kultivací jazyka v německých zemích a teprve následně myšlenkami J. G. Herdera. V tomto prostředí vznikaly obrany a oslavy českého jazyka, překlady německé (obvykle triviální) literatury, vlastní básnické pokusy a v josefinské Praze dokonce divadelní představení v českém jazyce. Jejich nositelé již si více méně mlhavě uvědomovali, že hledají a přijímají novou identitu – že se ztotožňují s česky mluvícím obyvatelstvem jako s jazykově definovaným českým národem. Většinou ovšem nebylo v té době pěstování a adorace českého jazyka ještě spojováno s představou závazku národní agitace, se šířením a propagací nové národní identity. V tomto omezení se český patriotismus posledních dvou desetiletí 18. století pohyboval stále ještě na půdě aktivit, které charakterizují jako učenecký patriotismus fáze A, takže se překrýval s přežívajícím barokním patriotismem i s aristokratickým zemským patriotismem.

Národní identifikace byla stále ještě vymezována dvojznačně – jako ztotožnění se s národem jako vším obyvatelstvem země a jako ztotožnění se s národem, jehož příslušníci hovoří česky. Ať již tak či onak, národně orientované aktivity nesly v oněch i následujících desetiletích nadále pečeť osvícenského patriotismu: byly založeny na postulátu lásky k vlasti, která není motivována touhou po zisku a získávání výhod. Prestiž vyplývající z práce pro vlast byla považována za dostatečnou náhradu materiálních statků. Příznačně tento postoj vyjádřil na prahu 19. století Bernard Bolzano, mladý profesor morální teologie na pražské univerzitě. V jeho chápání nezištné a účinné lásky k vlasti byly spojeny náboženské i osvícenecké motivy: patriotismus byl podle něj výrazem křesťanské lásky, kterou lidem uložil Bůh. Proto každá činnost pro vlast a její obyvatele byla v souladu mravními principy křesťanství. Bolzano se ovšem mýlil v představě, že by v Čechách mohl vzniknout jediný národ, jehož všichni příslušníci by ovládali oba zemské jazyky. Zatímco taková znalost obou jazyků byla pro vzdělanější etnické Čechy samozřejmostí, rostoucí část německy mluvících vzdělanců takovou možnost odmítala.

Na prahu 19. století zaznamenáváme vedle hledání etnicky či regionálně definované identifikace ještě další variantu východiska z krize identit. Byl to zmíněný již dynastický patriotismus, který díky vzniku Rakouského císařství získal novou základnu. Již roku 1805 dal císař nově ustaveného státního celku pokyn, aby lid byl vychováván k říšskému rakouskému vlastenectví. Lásky k vlasti měla být chápána jako integrální složka lásky k vladařovi, který byl prezentován jako „otec“ všech poddaných říše. Podle oficiální vídeňské koncepce se měli poddaní ztotožňovat s císařem a císařovnou na jedné a s konkrétní historickou zemí na druhé straně, při čemž rozhodující byla pochopitelně identifikace s císařstvím. Tuto novou identitu přijala velmi rychle úzká vrstva státní byrokracie a část šlechty. Širokým lidovým vrstvám byla identifikace s nově vzniklou říší vnucována, ovšem bez valného výsledku: lidé

si zajisté byli vědomi své přináležitosti k monarchii, již vládl habsburský panovník, ale máme řídké doklady o tom, že se s ní v 1. polovině 19. století ztotožňovali víc, než od nich požadoval princip loajality.

Pro patriotické vzdělance, kteří se snažili nově definovat svoji národní či regionální identitu, byla zásadně důležitá otázka, jak budou nově definovat svoji „vlast“, která byla či měla se stát předmětem jejich péče a lásky. Individuální reakce měly samozřejmě svoji osobitost, ale s jistou dávkou zjednodušení můžeme na prahu 19. století rozlišit tři typy odpovědi na tuto otázku.

Prvá odpověď časově starší a navazovala na přežívající koncept regionálního patriotismu a považovala za vlast region, který byl určen politickou (historickou) hranicí bez ohledu na jeho vnitřní skladbu a na jazykové hranice. Etnické poměry, které na jeho území panovaly, tedy etnická heterogenita, byly považovány za zajímavý a respektovaný hodný relikv starých časů. Jazyková „neutralita“, či spíše indiference tohoto pojetí v praxi znamenala plnou nadvládu němčiny jako jazyka vzdělaných elit – tedy jazyka komunikace i vzdělanosti. Český jazyk a lidová kultura patřily jako kulturní zajímavost k ozdobám regionu – vlasti.

Ve druhém desetiletí 19. století načrtl Bernard Bolzano svoji vizi budoucího obyvatelstva české vlasti jako společnosti dvojjazyčných elit, jejichž příslušníci by ovládali češtinu i němčinu. Skutečnost, že se k této vizi přihlásili během posledních desetiletí někteří čeští intelektuálové, nemůže nic měnit na skutečnosti, že šlo o vizi utopickou. Jak již víme, nehodlali se v Bolzanově době ani později vzdělanci, jejichž mateřštinou byla němčina, učit „podřadnému“ českému jazyku.

Sociální a kulturní realitě lépe odpovídala třetí koncepce vlasti, která se zrodila v prostředí jazykově českých vzdělců. Jejím nejvýznamnějším zastáncem a ideologem byl Josef Jungmann, který definoval vlast jako zemi, kde lidé hovoří stejným jazykem, který považují za „svůj“. Poprvé se tak stalo v úvaze, kterou napsal roku 1806, a kde také užívá termínu „vlast“ jako synonymum termínu „národ“, což ovšem nebyl žádný dobový neologismus, ale slovo, které se odedávna v češtině užívalo s pozitivní konotací.

I když víme, že Bolzano byl velmi oblíbený mezi českými studenty, nebyla to jeho, ale Jungmannova vize národa, kterou tito studenti při hledání své skupinové identity většinou přijali. Ptáme-li se, proč přijali právě tento lingvistický koncept národa, musíme vzít v úvahu, že naprostá většina z nich pocházela z nižších středních tříd, z rodin řemeslníků, drobných obchodníků a sedláků. Většina z nich za studii i po jejich ukončení udržovala styk se svými rodinami i rodnými místy a dobře si uvědomovali, jaký význam měly pro jejich životy osvětské reformy. Díky těmto reformám se stali rolníci i venkovští řemeslníci svobodnými lidmi. Stále větší část z nich byla natolik majetná i vzdělaná, aby vnímali jako ponižující skutečnost, kterou ještě jejich prarodiče považovali za samozřejmost: že totiž jsou vyloučeni z nově se etablojící moderní společnosti, protože tato společnost odmítá jazyk, jímž hovoří. Dokud byl jejich horizont omezen feudálními poměry, tento podřadný status jejich jazyka jim nevadil. Jediná přirozená jazyková hranice, kterou poznali, byla

hranice mezi německy mluvícím pánem a česky mluvícím sluhou, resp. poddaným. Jakmile jejich synové překročili práh vzdělanosti, začali své češství pociťovat jako nevýhodu a dokonce jako zdroj ponížení. „Jsme cizinci ve vlastní zemi“ povzdychl si jeden z nich již roku 1790.

Je zřejmé, že tuto nerovnost vnímali intenzivně především nadaní synové z řad česky mluvících poddaných, kteří se díky osvícenským reformám mohli vydat na cestu za vyšším vzděláním. Ne každý z nich byl schopen osvojit si perfektní znalost němčiny, ale ani ti, kteří to dokázali, nebyli automaticky předurčení k tomu, aby dosáhli odpovídajícího výnosnějšího zaměstnání a vyššího sociálního postavení. Jen málokterí pronikli – aniž by se plně asimilovali – mezi elity. Ty se totiž doplňovaly především z vlastních řad. Běžnější reakcí se stával pocit nespravedlnosti, který by bylo možno napravit pouze plnou rovnoprávností češtiny v Čechách. Mluvčím tohoto pocitu se stal právě Jungmann.

Tradiční historiografie v minulosti vysvětlovala obrat k jazykovému programu jako výsledek vlivu Herdera a německé romantiky. Tento názor nelze absolutizovat. Zajisté, Herder jako zdroj inspirace a argumentů nemůže být zamlčován. Zajisté, Jungmann radostně reagoval na názory Fichteho a Jahna, ale četl je teprve poté, co sám publikoval názory své. Publikoval prvou verzi svého Dvojího rozmlouvání dokonce o něco dříve, než vyšly Fichtovy Reden an die deutsche Nation. Jisté názory byly prostě na prahu 19. století jaksi „ve vzduchu“.

Není pochyb o tom, že rozhodnutí přijmout jazykově definovanou národní identitu bylo motivováno také emocionálně. Láska k jazyku, kterou někdo dnes označuje za iracionální, byla odvozena z lásky k člověku-krajanovi, k obyvateli země, kterou jedinec měl rád. Již prosté přihlédnutí k chronologii dokládá, že tato láska byla spíše dědictvím osvícenského patriotismu než romantismu.

Vzápětí poté, co skupina českých vzdělanců přijala jazykově definovaný koncept národa, zrodil se mezi nimi rozkol do dvou proudů: umírněného a radikálního. Vlastenci umírněného proudu, jako byl např. profesor českého jazyka na pražské univerzitě Jan Nejedlý, považovali český jazyk za symbol národní pospolitosti, rádi pracovali na jeho zdokonalení i na studiu české literatury minulých dob, ale považovali požadavek jeho rovnoprávnosti s německým za utopický a nepotřebný. Láska k českému jazyku a hrdost na národní minulost se nevyločovala s pesimistickým názorem na možnost učinit češtinu moderním spisovným jazykem, který by mohl alternovat s němčinou. Odtud plynul i skeptický názor na možnost a smysluplnost snah rozšířit znalost spisovné češtiny do nejširších lidových vrstev.

Radikální proud požadoval reálnou (a nikoli jen formální) rovnost češtiny s němčinou) a jako první krok k tomuto cíli prosazoval češtinu do škol a do veřejného prostoru. Dříve či později měla být čeština schopna vyjadřovat pocity a potřeby moderního člověka a analyzovat složité souvislosti vědeckého bádání. Jakkoli můžeme sdílet názor současníků, že šlo o záměr neuskutečnitelný, nemůžeme tento projekt interpretovat jako prostý výplod romantismu. Nemůžeme do něj ani zpětně promítat skutečnost, že se zápas o jazyk stal později součástí mocenské politiky.

Interpretace obratu k nové národní identitě a k národnímu hnutí měla brát v úvahu také skutečnost, že osvícenský princip rovnosti lidí záhy doplnila protoliberalní koncepce rovných šancí pro každého. Obě tyto zásady bylo ovšem stěží možno naplnit v podmínkách nerovné prestiže a nerovných příležitostí pro ty, kdo neovládali němčinu jako svoji mateřštinu. Proto můžeme požadavek rovnosti jazyků zařadit do stejné kategorie jako požadavek rovnosti příslušníků občanské společnosti. Navíc odpovídal zápas za zrovnoprávnění jazyka potřebě nově vznikající vrstvy českých vzdělanců dosáhnout jisté prestiže a uznání.

Motivaci obratu k jazykovému programu lépe pochopíme, budeme-li srovnávat argumenty, jichž ve prospěch českého jazyka užívaly v 80. a 90. letech tzv. Obrany českého jazyka, s tím, jak argumentoval o necelou generaci později Josef Jungmann ve zmíněném již Dvojím rozmlouvání z roku 1806. Starší „Obrany“ oslavovaly český jazyk především pro jeho krásu, bohatství, starobylost. Pokud argumentovaly praktickou upotřebitelností, pak „zdola nahoru“: obracely se na vládnoucí elity své doby. Vrchnost potřebovala češtinu pro styk se služebnictvem, důstojníci proto, aby rozuměli mužstvu, lékaři, aby se dohovořili s pacientem. Jungmann rovněž velebil starobylost a krásu jazyka, ale jeho základním praktickým argumentem bylo, že to je český lid, kdo potřebuje zlepšit postavení češtiny v dobové společnosti. Pro lid nebylo podle Jungmanna důležité, jak hovoří šlechta, ale skutečnost, že rodilý Čech, který neuměl německy, neměl žádnou naději na sociální vzestup.

Závěrem

Hledáním nové identity reagovali vzdělanci v Čechách kolem roku 1800 na krizi starého režimu a z ní vyplývající reformy, jejichž důsledkem byl otřes starých vazeb a vztahů. Potřeba nových vazeb a přináležitostí a z nich vyplývající hledání nové identity stála před několika alternativami. Bylo vždy záležitostí osobního rozhodnutí, které alternativě dal ten či onen jedinec přednost, ale pokud se větší počet jedinců shodl v přijetí jedné a téže identity, nemůžeme již hovořit o souhře náhod, ale musíme hledat hlubší kauzální souvislosti.

Časově nejstarší alternativou nové identity byl regionální patriotismus ignorující etnickou přináležitost. Volili ji od poloviny 18. století zejména německy mluvící a bilingvní vzdělanci. Po několika dekádách však již přestala být reálnou alternativou prostě proto, že koncepce regionálního patriotismu ve své podstatě byla elitářská a nezavazovala ke snaze získat masovou podporu. Proto nemohla konkurovat s novou nabídkou identit, které byly orientovány na masovou podporu, jako byla etnicky definovaná identita jazykově německá, jazykově česká nebo politicky definovaná identita rakouská. Navíc se alternativou k osvícenskému patriotismu stala identita regionální. V českém případě to byla regionální identita moravská, která až do druhé poloviny 19. století konkurovala národní identitě české, aniž ovšem byla přijata jako identita národní. Pospolitost jazyka a kulturního dědictví převážila. Vý-

sledkem bylo, že moravské česky mluvící obyvatelstvo sice přijalo národní identitu českou, ale zachovalo si po několik desetiletí silnou regionální identitu zemskou.

Alternativa dvojjazyčného českého národa (ve smyslu „böhmisch“) zní sice dnes sympaticky, ve své době však měla naději na uskutečnění pouze za předpokladu, že by bilingvismus byl přijat nejen příslušníky českého, ale také německého etnika. To však se nestalo: pro tuto alternativu se rozhodla jen malá menšina německy hovořících elit. Rozhodující bylo, že se v revolučním roce 1848 německy mluvící předáci liberálního hnutí v Čechách rozhodli zúčastnit voleb do frankfurtského parlamentu a přijmout identifikaci se sjednocujícím se německým národem. Tím definitivně skončila možnost utváření dvojjazyčného českého národa.

Zemský patriotismus, který přežíval hluboko do 19. století, sice odmítal podílet se na sjednocování Německa a přijmout německou národní identitu, byl však příliš sociálně exkluzivní a jeho hlavním nositelem zůstávala šlechta, jejíž příslušníci se většinou nezajímali o plebejské české národní aktivity. Zachovávali si němčinu jako svůj první jazyk nikoli jako výraz německé národní identity, ale jako symbol své kulturní a sociální převahy nad neurozeným česky mluvícím obyvatelstvem. Nakonec většina z nich německou identitu přijala, a tak jen malá část zemsky vlastenecké šlechty se postupně přikláněla k identifikaci s českým národem.

Jazykově definovaná česká národní identita zvítězila tedy v Čechách především proto, že více odpovídala kulturní a sociální realitě než všechny ostatní alternativy. Jen v ní se mohly uplatnit ideály osvíceneckého regionálního patriotismu s principy sociální emancipace a občanské rovnosti. Tím nemá být řečeno, že všechno česky hovořící obyvatelstvo přijalo tuto alternativu okamžitě a bez váhání. I v českém případě se masové hnutí prosadilo teprve díky národní agitaci – a tedy díky příznivým sociálním a kulturním podmínkám pro její přijetí.

Literatura

Tato přednáška shrnuje závěry některých kapitol mé knihy *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, která vyšla roku 1999.

Nejnovější syntetické zpracování tohoto období českých dějin vyšlo roku 2013 v rámci syntézy *Velké dějiny země Koruny české*, jako svazky XI.a a XI.b (1792-1860).

Pro anglofonní zájemce nejzrevrubnější zpracování tohoto období vydal Hugh LeCaine Agnew, *Origins of the Czech National Renaissance*, Pittsburgh, London 1993

Klíčová slova

národní obrození; identita; národ; společenské změny

Key words

national Revival; identity; nation; societal changes

Abstract

The author summarizes his conclusions from the book *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, in which he offers a new view on the origin and course of the Czech National Revival and the reasons for its emergence.

Československo v normalizaci. Milníky let 1970–1989

Michal Stehlík

Pokud chceme hovořit o normalizaci, musíme se logicky vrátit k traumatu roku 1968, událostem po roce 1969 a teprve následně se věnovat podstatě a fungování Husákova normalizačního režimu. Pro společnost znamenal vpád vojsk v srpnu 1968 skutečný šok, neméně pak pro československé politiky, kteří nedokázali vyhodnotit události předchozích měsíců jako natolik rizikové, že by mohly překročit hranice vojenského vpádu. Počátek roku 1969 přinesl již viditelnou stagnaci a návrat k diktatuře. Velmi ostře na tuto situaci zareagoval student pražské filozofické fakulty Jan Palach, který se na protest proti rezignaci a stagnaci společnosti upálil dne 16. ledna 1969 na Václavském náměstí.¹ Ohlas na jeho čin a následnou smrt byl snad posledním vzepětím té doby. Do čela strany se v dubnu 1969 dostává kariérista Gustáv Husák, který slibuje okupantům vyřešení situace a nasměruje vývoj k tzv. normalizaci. A tak, pokud je srpnová okupace roku 1968 věcí vnějších sil a vojsk Varšavské smlouvy, její připomenutí v srpnu 1969 již potlačují čistě pouze československé bezpečnostní orgány. I tentokrát jsou zde mrtví – tentokrát zabíjeni vlastními lidmi.

Bezprostředně po nástupu k moci začal Husák systematicky vést zemi k „normalizaci a konsolidaci“ poměrů. Tento proces měl dvě základní východiska – opětovná orientace na Sovětský svaz a jednoznačně nezpochybnitelná role komunistické strany ve společnosti a státě. To obnášelo v konkrétních krocích vystupňování cenzury, výměnu vedení televize a rozhlasu, zatýkání „antisocialistických“ živelů a postupnou přípravu „prověrek“ napříč celou společností. Celý proces byl podporován také legislativně a měl tak vytvářet dojem zcela standardních kroků. Dne 22. srpna 1969 je parlamentem přijato zákonné opatření č. 99/1969, tzv. pendrekový zákon, který umožňoval zadržení až na tři týdny, odsouzení ve zrychleném řízení, rozpouštění spolků či vyhazovy lidí ze škol a zaměstnání. Je smutně symbolické, že jsou pod ním podepsáni někdejší ikony Pražského jara – prezident Svoboda, předseda vlády Černík a aktuální předseda parlamentu Dubček...² Dalším přelomovým datem byla Brežněvova návštěva Prahy dne 6. května 1970, během které došlo k zakotvení vazalského charakteru vztahu obou států ve formě „Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi ČSSR a SSSR“. Po květnu 1970 se již naplno rozbíhá vlna čistek. Ty se týkaly nejen samotné komunistické strany, ale i všech významněj-

1 Blažek, P., Eichler, P., Jareš, J.: Jan Palach 69, Praha 2009.

2 Alexander Dubček. Jeho doba a současnost, Bratislava 2014.

ších oblastí života společnosti. Týkalo se to i KSČ, celkově bylo vyloučeno z KSČ celých 28% dosavadních členů.³ Mění se slovník doby. Z okupace se tak stává „bratrská pomoc“, z reforem „kontrarevoluce“ a celý slovník období normalizace se začíná množit podobně obrácenými významy. Během prověrek a čistek přichází o zaměstnání přes tři sta tisíc osob, z velké části šlo o učitele, vědce, umělce, lidi zaměstnané v kvalifikovaných a odpovědných pozicích. Represe se nevyhnuly ani armádě a bezpečnosti. Výsledkem byla mimo jiné i mimořádně silná vlna emigrace postihující statisíce lidí, z velké části v produktivním věku mezi dvaceti a čtyřiceti lety života. Na jejich místa přicházejí mnohdy kariéristé bez patřičných zkušeností a znalostí. Tento zásah do celé struktury společnosti se logicky musel odrazit i v kvalitě života v Československu.

V prosinci 1970 je vydán klíčový dokument „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ“, který popisuje problémy minulosti v interpretaci nové normalizační cesty.⁴ Dokument varuje před opakováním starých chyb a také pojmenovává nepřítel. Na tento programový dokument navázalo jednání XIV. sjezdu KSČ v květnu 1971, které již jasně vyznačilo novou prosovětskou cestu resuscitované diktatury. Na podzim 1971 se pak odehrály další ze zmanipulovaných voleb, ve kterých volilo jednotnou kandidátku Národní fronty neuvěřitelných 99,78% obyvatel.⁵ Podobné výsledky měly pak každé „volby“ v celém dalším normalizačním období až do roku 1989.

Vedle jednoznačného politického kurzu se ovšem snažil nový Husákův režim společnost udržovat v jistém konzumním klidu také ekonomickými kroky. Objevil se celý nový systém prorodinné a populační politiky ve formě výrazných přídavků na děti a novomanželských půjček. Tato politika pak byla jedním z důsledků velké populační vlny poloviny 70. let.⁶ Modernizovala se Československá televize, byla zahájena masivní výstavba panelových domů pro řešení bytové situace. To vše mělo vytvářet dojem úspěšné společnosti, kde jsou jasně rozděleny role. Občan nehovoří do správy věcí veřejných, za což se mu dostane dostatečného materiálního zajištění. Odvrácenou stránku ovšem stále tvořilo drastické omezení cest do zahraničí, čímž docházelo k další izolaci společnosti.

Velkou pozornost věnovala nová Husákova politika kultuře a veřejnému prostoru. Postupně tak docházelo k omezení hudebních, filmových, divadelních i literárních aktivit, které se rozvíjely ještě na přelomu 60. a 70. let. Kultura měla být jednoznačně svázána stranickými direktivami, hudební skupiny musely podstupovat komisionální přehrávky, na základě kterých byly povoleny jen ty nevyomykající se

3 Tůma, O.: Normalizace 1969-1971. In: Polsko a Československo v roce 1968: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006 s. 210-221.

4 Mervart, J. (ed.): Dokumenty k dějinám Komunistické strany Československa, Hradec Králové 2006.

5 Buchvaldek, M. et al: Československé dějiny v datech, Praha 1986.

6 Albrecht, J., Navara, L.: Abeceda komunismu, Brno 2010.

„spotřebnímu“ trendu kultury.⁷ Do trezorů se dostaly filmy natáčené na konci 60. let, které se často vyrovnávaly s minulostí (Ucho, Skřivanci na niti, Všichni dobří rodáci, Smuteční slavnost ad.).⁸ Cenzurní zásahy tvrdě vstoupily do schvalování literárních děl a repertoáry divadel se začaly navracet ke klasickým ruským hrám. Také tento postup citelně zasáhl do atmosféry celé společnosti.

Normalizační proces již byl v polovině 70. let ve své podstatě nastaven, přičemž první tvrdé zásahy režimu se týkaly i čistě nepolitických aktivit ze světa hudby, umění, kultury. Zejména od roku 1972 pociťovali ostrý kurz režimu i návštěvníci alternativních koncertů. Oním mezinárodním přelomem a jedním z impulsů byl jistě protokol Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě z Helsinek z 1. srpna 1975.⁹ Na jedné straně byl některými politiky uvnitř komunistického bloku tento protokol vnímán jako jistá oficiální rezignace Západu na události za železnou oponou, na straně druhé otevíral možnosti v závazcích komunistického režimu dodržovat základní lidská práva. Vedle mezinárodní situace to byla právě reakce režimu vůči alternativní hudbě, která nakonec sjednotila mnoho nesourodých oponentních skupin do aktivit Charty 77. Když se v roce 1976 odehrálo zatčení skupiny lidí kolem hudební skupiny Plastic People of the Universe, komunistický režim podcenil jak mezinárodní reakci, tak sílu sjednocujícího impulsu napříč opozičním spektrem. Již před zatčením skupiny hudebníků a představitelů undergroundu – především později odsouzených – Ivana Martina Jirouse, Svatopluka Karáska, Vratislava Brabence, Pavla Zajíčka – došlo totiž k prvním kontaktům mezi českým undergroundem a Václavem Havlem.¹⁰ Toto spojení se ukázalo být zásadním pro další vývoj událostí, protože Havel a další osobnosti dokázali lokální případ hudební skupiny dostat i do mezinárodního povědomí. Pro režim nebylo jistě dobrou zprávou, že v srpnu 1976 byl zaslán dopis německému spisovateli Heinrichu Böllovi, který obsahoval právě žádost o podporu „skupiny hudebníků postavených před soud“. Dopis byl podepsán Jaroslavem Seifertem, Václavem Havlem, Pavlem Kohoutem, Ivanem Klímou, Karlem Kosíkem, Janem Patočkou a Václavem Černým.¹¹

Vlivem výše uvedených událostí došlo především k soustředění aktivit doposud izolovaných skupin názorově odmítajících normalizační stav vedení společnosti, budu-li přímo citovat z textu Charty: „*CHARTA 77 je volné, neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, různé víry a různých profesí, které spojuje vůle jednotlivě i společně se zasazovat o respektování občanských a lidských práv v naší zemi i ve světě. Těch práv, která člověku přiznávají oba uzákoněné mezinárodní paktů, Závěrečný akt helsinské konference, četné další mezinárodní dokumenty proti válkám, násilí a sociálnímu i duchovnímu útisku, a která souhrnně vyjad-*

7 Jirous, I. M., Magorův zápisník, Praha 1997.

8 Albrecht, J., Navara, L., c.d.

9 Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Helsinky 1975, Praha 1983.

10 Hlavsa, M., Pelc, J.: Bez ohňů je underground, Praha 1992.

11 Havlíček, D.: Listy v exilu, Olomouc 2008.

řuje *Všeobecná deklarace lidských práv OSN*.¹² Na prohlášení zareagoval režim mimořádnou vlnou represí, již jeho samotné rozšíření během ledna 1977 bylo pod dohledem Státní bezpečnosti. Došlo k masivní vlně zatýkání, dlouhé výslechy byly poté osudné zdravotnímu stavu prof. Patočky, který v březnu 1977 zemřel.¹³ Režim zorganizoval ohromné petiční akce, které měly odsuzovat prohlášení Charty 77, aniž by ho lidé znali. Historickým momentem je pak shromáždění umělců v Národním divadle, kde bylo manifestačně vyjadřováno odmítnutí této aktivity. Je přitom symbolické, že mnohem více je vnímán angažovaný projev Jiřiny Švorcové, na rozdíl od deklarace „mladých“ přednesené Karlem Gottem...¹⁴ Pro mnoho signatářů měl podpis přímý důsledek ve formě vyhození z práce, popř. i v následném vězení. Nastalé represe pak vedly v roce 1978 k vzniku Výboru na ochranu nespravedlivě stíhaných (VONS), který se ovšem záhy stal sám terčem další masivní represe.¹⁵

Spojení doposud různorodých skupin představovalo určitou nezanedbatelnou sílu, zejména pokud šlo o mezinárodní dopad jejich aktivit a zpráv. Pro hnutí undergroundu pak byl již proces z roku 1976 zlomem z hlediska vystoupení z doposud apolitického charakteru. Poté co mnoho lidí z prostředí undergroundu podepisuje prohlášení Charty, jedná se již jednoznačně o opuštění života ve svém vlastním „druhém světě“, ale o vědomé postavení se proti represí. Je přitom důležité si uvědomit, že tento postup byl v konečném důsledku vyvolán samotným režimem, který se rozhodl proti této skupině lidí zakročit s nevídanou silou, jak ostatně přesně definoval Ivan Martin Jirous: „*Nevzpomínám si na příklad, kdy by byl veden v dějinách zápas s mocí výlučně uměleckými prostředky. Nejenom absence zbrání, ale dokonce i absence násilného uvažování, které by mohlo být záminkou zlikvidování hnutí undergroundu, to je to, co přivádí režim k zuřivosti.*“¹⁶

Československo se slovy slovenského intelektuála Milana Šimečky ocitlo ve druhé polovině 70. let v době „znehynění“. Úspěšná normalizace potlačila poslední zbytky dozvuků Pražského jara a zdálo se, že tuhý monopol moci nemůže nic narušit. Do druhé poloviny 70. let se symbolicky vstupuje volbou Gustáva Husáka prezidentem republiky v roce 1975.¹⁷ Tento muž si pak udržel svoji moc prakticky do konce komunistického režimu, byť bude ve vedení strany vystřídán v roce 1987. Pokud jde o náladu ve společnosti ve druhé polovině 70. let, aktivity Charty 77 a následně Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných se odehrávaly v podstatě na okraji vnímání většiny obyvatel státu. Navíc musíme mít stále na paměti, že tyto opoziční tendence byly potlačovány mimořádně tvrdými represivními zásahy. Veřejný prostor byl zaplněn formálními projevy pravidelných oslav a fe-

12 Císařovská, B., Prečan, V.: *Charta 77. Dokumenty 1977-1989*, Praha 2007.

13 Kosatík, P.: *Česká inteligence*, Praha 2011.

14 Pokorná, T., Karlík, V.: *Anticharta*, Praha 2002.

15 Pažout, J. (ed.): *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978-1989*, Praha 2014.

16 Machovec, M. (ed.): *Magorova summa*, Praha 2015.

17 Doskočil, Z.: *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu*, Praha 2006.

noménu „vyvěšování vlaječek do oken“. Obrazem doby se stává setmělé sídliště, ve kterém prosvětlují okny modravá záření televizních obrazovek, na kterých běží plytké estrády, sportovní přenosy či tolik oblíbené seriály. Lidé se uzavřeli do sebe, do svých světů, což charakterizoval mimo jiné obrovský rozmach chataření a chalupářství. Velká část obyvatel se na víkendy stahovala z měst na chaty a chalupy, kde se alespoň na chvíli ocitali mimo onu nehybnou dobu, aby ji tímto zároveň pomáhali spoluvytvářet.

Pokud jde o zvláštní příklady represe, na konci roku 1977 se objevuje plán vystěhovat odpůrce režimu z Československa. Absurdně tak bylo opozičním představitelům a aktivistům nabízeno něco, za co se na hranicích stále ještě při ilegálním přechodu hranic zabíjelo. Nešlo přitom jen o prosté „nabídky“ vycestování, ale o velmi zosťřený tlak na opuštění republiky. Celý proces dostal název „Akce Asanace“ a byl definován rozkazem ministra vnitra Jaromíra Obziny č. 32 ze dne 21. prosince 1977. Rozkaz plánoval: „*docílit úplného rozložení a izolace hlavních organizátorů akce Charta 77 od ostatních signatářů, u vytipovaných organizátorů této akce dosáhnout vystěhování z ČSSR.*“¹⁸ Akce tak neobsahovala pouze tlak na vystěhování, ale právě na izolaci a zanechání dosavadních aktivit. Tato akce měla i svou druhou vlnu počátkem 80. let a končí rokem 1984.

Na počátku 80. let se bezpochyby zvyšuje tvrdost represí, a to i v kontextu polských událostí kolem hnutí Solidarita. Dochází k zásahu proti vydavatelům časopisu Vokno s tvrdými tresty odnětí svobody, je zosťřena akce Asanace a likvidován pokusy o komunitní život undergroundu v tzv. „barácích“.¹⁹ Pokračuje systematická snaha potlačovat, i v kulturním prostředí, možné alternativní projevy. A tak v roce 1983 vychází v časopise Tribuna článek „Nová vlna se starým obsahem“, který je východiskem pro likvidaci alternativní rockové hudby. I hudební projevy byly stále vnímány jako možné ohrožení společenského řádu. Z mezinárodního hlediska se právě v první polovině 80. let v jistém ohledu vracela do obecného povědomí nebezpečná bipolarita světa. Dotklo se to i sportovního světa, když západní sportovci bojkotovali moskevskou olympiádu 1980 a k opačné reakci východního bloku došlo o čtyři roky později v rámci olympiády v Los Angeles.²⁰

Československo se v polovině dekády 80. let nacházelo bezpochyby v jisté vnitřní bezvýchodnosti. Fungování v systému polopravd, zamlčování, prapodivné normalizační dohody. Vedle toho se společnost a stát musely vyrovnávat s problémy doposud nepoznanými, nepojmenovanými. Právě z roku 1985 např. pochází aféra demolice vlaku Hron spartánskými fotbalovými fanoušky, jež se stala předobrazem Smyczkova filmu „Proč?“ z roku 1987.²¹ Narůstaly otázky nad životem další ge-

18 Albrecht, J., Navara, L.: c.d.

19 Kostúr, J., Stárek, F.: Baráky – souostroví svobody, Praha 2010.

20 Kolář, F.: Bojkot, nebo neúčast? (O československé nepřítomnosti na XXIII. olympijských hrách v Los Angeles). In: Fragmenty dějin: sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta, Praha: Historický ústav AV ČR, 2006 s. 593-608.

21 Kopal, P. (ed.): Film a dějiny. 4. Normalizace, Praha 2014.

nerace občanů Československa a vládnoucí moc neuměla reálně nacházet odpovědi. A tak se ve stejném roce tohoto fotbalového ataku odehrává se vši povinnou pompou poslední celostátní spartakiáda, která soustředila pozornost většiny společnosti na pražský Strahov. Vedle toho ovšem kráčí v červenci 1985 na Velehrad v rámci cyrilometodějských slavností více než sto tisíc věřících, což představuje jednu z největších náboženských akcí za celou dobu komunistické vlády.²²

Počátek 80. let tak možná představuje v mnoha aspektech pokračování nehybnosti let sedmdesátých. Polovinu této dekády však začínají prosvětlovat na jedné straně fatální problémy společnosti, na straně druhé alternativní aktivity, které přitom nemusí primárně souviset s politikou. Například, již od druhé poloviny 70. let působilo na našem území hnutí Brontosaurus, které se snažilo aktivně vstupovat do ekologických témat. Právě první polovina 80. let pak byla obdobím definice mnoha ekologických problémů, které dosavadní necitlivý přístup vůči krajině způsoboval.²³ Uprostřed nehybnosti tak šlo o zcela mimořádnou aktivitu, která se navíc dotýkala v některých regionech skutečné každodennosti života občanů. Podobné to bylo s nárůstem alternativních kulturních aktivit, obnovení hudební různorodosti, divadel malých forem, apod.

Každá perioda uvnitř československé normalizace by si bezpochyby zasloužila podrobnější a hlubší pohled, chtěl jsem však v tomto příspěvku zarámovat toto období do určitých základních etap a charakteristik. Na počátku základně naznačit východiska doby na konci 60. let, popsat následně charakter země, společnosti a režimu především v 70. letech s mírným přesahem do let osmdesátých. Prostor příspěvku samozřejmě nedokáže obsáhnout všechny aspekty charakterizující tehdejší dobu, chtěl jsem však vyzdvihnout především ty, které měly významný dopad na život většiny společnosti, ať již přímo, pokud jde o represí, či nepřímou, pokud šlo o momenty týkající se tzv. „šedé zóny“.

Klíčová slova

normalizace; komunismus; Husák; Charta 77; represe

Schlüsselwörter

Normalisation; Kommunismus; Husák; Charta 77; Repression

22 Balík, S., Hanuš, J.: *Katolická církev v Československu 1945–1989*, Brno 2007.

23 Janko, J. *Ekologie a politika v sedmdesátých letech dvacátého století (několik poznámek)*. *Československo v období normalizace (1970-1975). Sborník z konference*. Praha, 21-22. listopadu 2001, Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003 s. 277-286.

Zusammenfassung

Der Artikel beschreibt die Situation der Periode 1970-1989 in der Tschechoslowakei, die sog. Normalisation. Er widmet sich hauptsächlich den Hauptpunkten des gesamten Zeitraumes, der Situation in den frühen 70er Jahren, mit der Charta 77, mit der Entstehung und den Reaktionen darauf, sowie dem Anfang der 80er Jahre und der allmählichen Schwächung des Regimes. Die Aufmerksamkeit wird der Unterdrückung von der Seite des Staatssicherheitsdienstes, der Situation der Dissidenten und des Undergrounds, und auch der Geschichte des täglichen Lebens, der Situation des öffentlichen Raumes und der Trennung von privaten und öffentlichen Leben gewidmet. Erwähnt werden auch die für den internationalen Kontext entscheidenden Situationen in der UdSSR, weiter die Konferenz in Helsinki 1975 und die Solidarność-Bewegung in Polen.

Historická výročí jako zpřítomňování dějin

Zdeněk Beneš

I.

Historická výročí provázejí náš politický, sociální i kulturní život zcela neoddělitelně. Podle země, z nichž pocházíme, si jich každý z nás vybaví víc jak dost. Některá z těchto výročí zůstávají omezena na tu kterou zemi, jiná mají nadstátní význam, nebo jsou alespoň obecně známa, i když zůstávají v jiných zemích neslavena (připomenout bychom mohli třeba 4. červenec 1776, 14. červenec 1789, 7. listopad 1917, 8. květen 1945). V této přenášce se zamyslíme nad „zacházením“ s českými historickými výročími, jichž se nám shodou okolností ve druhém desetiletí 21. století sešlo hned několik – a vůbec ne nevýznamných. Metodologickým hlediskem nám bude samozřejmá, nikoli však vždy plně uvědomována teze, že mezi dějinným časem směřujícím od minulosti k přítomnosti (a budoucnosti) a časem historiografickým (tj. interpretačním), jdoucím proti šipce dějinného času, existují mnohá napětí.

Přehled o českých historických výročích současného desetiletí nám poskytne nejznáze tato tabulka:

Tabulka č. 1

významná výročí českých dějin (která byla či budou oficiálně připomenuta či slavena)	státní svátky ČR
2013 – 1150. výročí příchodu „slovanských věrozvěstů“	5. 7. – Den slovanských věrozvěstů Cyrila a Metoděje
2014 – 100. výročí propuknutí Velké války	
2015 – 1080 (?) výročí umučení sv. Václava 600. výročí upálení M. Jana Husa 60. výročí konce 2. sv. války	28. 9. – Den české státnosti 6. 7. – Den upálení mistra Jana Husa 8. 5. – Den vítězství
2016 – 700. výročí narození Karla IV.	
2017 – 500. výročí Lutherova vystoupení* 100. výročí Velké říjnové socialistické revoluce v Rusku*	
2018 – 100. výročí konce Velké války 100. výročí vzniku ČSR	28. 10. – Den vzniku samostatného československého státu

* jde o dějinně kontextuální výročí

2019 – 600. výročí smrti Václava IV. 80. výročí okupace ČSR propuknutí 2. sv. války 30. výročí Listopadu 1989	17. listopad – Den boje za svodu a demokracii
--	--

Tabulka přiřazuje k těmto výročím státní svátky České republiky,¹ a to proto, že systém státních svátků je neoficiálnější možným připomenutím si historických výročí. Z tohoto důvodu také jejich výběr vyjadřuje oficiální interpretaci dějin, je oficiálním „místem paměti“ společnosti, anebo také jenom státu. To v případě, že jde o svátky vynucované panující ideologií, často proti vůli společnosti či alespoň narážející na její nezájem. V českých dějinách může být příkladem osud dne vzniku Československé republiky 28. října 1918, který byl státním svátkem již od r. 1919, který měl být „nahrazen“ – samozřejmě zcela neúspěšně – po okupaci českých zemí v březnu 1939 svátkem novým, 15. březnem, tedy dnem obsazení zbytku Čech a Moravy nacistickým Německem, a jehož význam byl po roce 1948 devalvován novým zákonem o státních svátcích.² Jeho výklad 28. října zůstal v platnosti i v dalších úpravách tohoto zákona; jeho poslední úprava je zákonným opatřením předsednictva Federálního shromáždění ČSSR z roku 1988.³ Příkladem druhého případu je například vnucovaná oslava výročí Velké říjnové socialistické revoluce v Rusku 7. listopadu 1917, kterou spontánně oslavovala jen velmi malá část české/československé společnosti.

Vedle státních svátků zná český zákon ještě tzv. ostatní svátky.⁴ Také to jsou dny pracovního klidu, ale jak je zřejmé z jejich výčtu, nejsou přímo svázány s dějinami národa či státu. Jsou jimi:

1. květen je připomínkou řešení sociální otázky moderní společnosti (poprvé byl v českých zemích dělnictvem slaven roku 1890), 1. leden je tradičním svátečním dnem, v němž však jeho význam Dne obnovy českého státu hraje zanedbatelnou roli. Ostatně i to, že v platném zákonu o státních svátcích je 1. leden obsažen dvakrát, jednou jako státní a jednou jako ostatní svátek, přičemž jeho druhý význam v obecném povědomí překrývá ten první, je z pozice historického hodný pozornosti: česká společnost více vzpomíná vzniku ČSR v roce 1918 než jeho rozdělení k 1. 1. 1993.⁵

1 Viz zákon č. 245/2000 Sb. Viz <https://zakonyprolidi.cz/cs/2000-245>

2 Zákon č. 93/1951 Sb. Viz <https://www.zakonyprolidi.cz/hledani?text=93%2F1951>

3 K osudům tohoto státního svátku viz Z. Beneš, October 28, 1918. Rewriting Czech historical memory, or its overlaying? In *Memory of Heritage/Heritage of Memory*. Edd. V. Julkowska – W. Werner. Poznaň 2016, s. 208 – 227. Už jenom zaznamenat lze pozoruhodné úvahy F. Hartoga v knize *Croire en l'histoire*, jehož české vydání *Věřit v dějiny* vyšlo nedávno (Brno 2016).

4 Viz zákon č. 245/2000 Sb., § 1 Viz <https://zakonyprolidi.cz/cs/2000-245>.

5 Dokládá to i poslední velký průzkum historického vědomí obyvatel České republiky. Viz Jiří Šubrt, Jiří Vinopal a kol., *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou historického výzkumu*. Praha 2013.

Ostatních pět svátků navazuje na církevní tradici, které se ovšem vedle toho transformovaly do svátků lidových, do značné míry sekularizovaných a spojených s lidovými tradicemi a rituály. Na třetím místě oficiálních připomenutí výročí jsou významné či památné dny, jež jsou dny pracovními.

Každý z těchto svátků či významných dní je připomínán, samozřejmě rozličnými způsoby, v případě významných dní povýtce v segmentovaných sociálních a institucionálních prostředích podle toho, ke kterému z nich je to či ono prostředí úžeji vázáno. Zvláštní příležitostí jsou „kulatá“ či „půlkulatá“ výročí: Letos si tak velkým a oficiálním vzpomínkovým shromážděním za přítomnosti českých politických špiček připomene 75. výročí svého vyhlazení obec Lidice, každoročně si výročí svého založení slavnostním shromážděním připomíná Univerzita Karlova, 11. listopad si připomíná armáda.

II.

Soubor státem respektovaných svátků není, jak vyplývá už z jejich samotného přehledu pro Českou republiku, omezen jenom na vlastní národní či státní dějiny. Státní hranice samozřejmě „překračují“ svátky církevního charakteru, stejně jako svátky odkazující k dějinám nadnárodním či nadstátním a odkazujícím k širším i hlubším dějinným procesům. Takovým připomenutím je 27. leden, 8. březen, 1. květen, 8. květen či 11. listopad. Tím není řečeno, že takovyto přesah nemají či nemohou mít i připomenutí ryze „domácích“ událostí; z nich odkažme na český významný den 27. června, tedy Den památky obětí komunistického režimu konkrétně odkazující na popravu Milady Horákové, či 16. leden spojený se smrtí Jana Palacha v roce 1969.

V této perspektivě nemůžeme pominout jeden „přesah“, který spoluvytváří aktuální českou historickou paměť – vztah ke slovenským dějinám, a tedy dnešní Slovenské republice. Úzká souvztažnost českých a slovenských dějin je, bez ohledu na nějaké datační vymezení, předmětem našich soudobých dějin. Tedy dějin, které mají bezprostřední dosah do našeho každodenního života, od toho běžného občanského až po život oficiálně politický. Prubířským kamenem tu bude sté výročí Československé republiky v roce 1918. Především proto, že jde o nedožitě sté výročí. Fakt nedožítosti nutně vyvolává provokativní otázky. Bylo Československo „chybou konstrukcí“, bylo obětí doby, která nedokázala (nemohla?) vyřešit Skyllu a Charybdu dějin střední Evropy, totiž otázku jednoznačného vymezení národních a státních hranic. Mezi národním a státním vědomím v tomto evropském regionu existují (nikoli jenom existovaly, jak by se snad mohlo zdát) trvalé divergence, polarity jinakosti, nepřátelství, historických reminiscencí, nevyrovnaných účtů, křivd či jak dále označit a vymezit složitosti vztahů této Evropy v malém, tedy jednoty v rozmanitosti.⁶

6 Těmto aspektům se věnoval společný projekt financovaný nadací visegrádské skupiny nazvaný Jinakost našich společných dějin. Viz Z. Beneš, Jinakost našich (nejen?) středoevropských dějin. In Historie – Otázky – Problémy 2, 2/2010, s. 11 – 19. V čísle i další referáty z tohoto projektu.

Tabulka č. 2

Státní svátky, ostatní svátky ČR a státní svátky a dny pracovního klidu SR

Česká republika		Slovenská republika	
Státní svátky ČR	Ostatní svátky	Státní svátky SR	Dny pracovního klidu
1. 1. Den obnovy samostatného českého státu	1. 1. jako Nový rok 1. leden je zároveň státním svátkem (viz § 1 zákona č. 245/2000 Sb.), a to jako Den obnovy samostatného českého státu.	1. 1. Deň vzniku Slovenskej republiky	
			6. 1. Zjavenie Pána (Traja králi a vianočný sviatok pravoslávnych kresťanov)
	Velký pátek		Veľký piatok
	Velikonoční pondělí		Veľkonočný pondelok
	1. 1. Svátek práce		1. 5. Sviatok práce
8. 5. Den vítězství			8. 5. Den vítazstva nad fašizmom
5. 7. Den slovanských věrozvěstů Cyrila a Metoděje		5. 7. Sviatok sv. Cyrila a sv. Metoda	
6. 7. Den upálení mistra Jana Husa			
			15. 9. Sedembolestná Panna Mária
		29. 8. Výročie Slovenského národného povstania	
		1. 9. Deň Ústavy Slovenskej republiky	
			1. 11. Sviatok všetkých svätých
28. 9. Den české státnosti			

28. 10. Den vzniku samostatného československého státu			
17. 11. Den boje za svobodu a demokracii		17. 11. Den boja za slobodu a demokraciu (od 2001)	
	24. 12. Štědrý den		24. 12. Štědrý deň
	25. 12. První svátek vánoční		25. 12. Prvý sviatok vianočný
	26. 12. Druhý svátek vánoční		26. 12. Druhý sviatok vianočný

**Tabulka č. 3 Významné / památné dny ČR a SR
(jsou dny pracovními)**

Významné dny ČR	Památné dny SR
16. 1. Den památky Jana Palacha (od r. 2013)	
27. 1. Den památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti (od r. 2004)	
8. 3. Mezinárodní den žen (ustaven r. 1911, významným dnem ČR od r. 2004)	
12.3. Den přístupu České republiky k Severoatlantické smlouvě (NATO) (přistoupení r. 1999, významným dnem od r. 2000)	
28. 3. Den narození Jana Ámose Komenského (jako Den učitelů v l. 1955 – 1994, nově od 2013)	25. 3. Deň zápasu za ľudské práva (výročí tzv. svičkové demonštrácie 1988)
7. 4. Den vzdělanosti (toho dne byla r. 1348 založena Univerzita Karlova), od r. 2006	
5. 5. Květnové povstání českého lidu (od r. 1991)	13. 4. Deň nespravodlivo stíhaných (výročí Akce K – rušení klášterů 1950)

<p>15. 5. Den rodin (ustaven 1992), významným dnem od 2006</p> <p>10. 6. Vyhlazení obce Lidice (obec byla vyhlazena r. 1942), významným dnem od r. 2006)</p> <p>27. 6. Den památky obětí komunistického režimu (toho dne byla popravena v r. 1950 Milada Horáková), od r. 2004</p> <p>11. listopad Den válečných veteránů (konec I. sv. války, významným dnem od r. 2000).</p>	<p>7. 6. Výročie Memoranda národa slovenského (1861)</p> <p>5. 7. Deň zahraničných Slovákov</p> <p>17. 7. Výročie Deklarácie o zvrchovanosti Slovenskej republiky (1992)</p> <p>4. 8. Deň Matice slovenskej (založena 1863)</p> <p>9. 9. Deň obetí holokaustu a rasového násilí (od roku 2000)</p> <p>19. 9. Deň vzniku Slovenskej národnej rady (1848, vyhlásení nezávislosti Slovenska na Uhersku)</p> <p>6. 10. Deň obetí Dukly (bitva na Dukle 1944)</p> <p>27. 10. Deň černovskej tragédie (národně motivovaná akce rozehnaná střelbou)</p> <p>28. 10. Deň vzniku samostatného československého štátu (od roku 1999)</p> <p>29. 10. Deň narodenia Ľ. Štúra (od roku 1996)</p> <p>30. 10. Výročie Deklarácie slovenského národa (1918, souhlas se začleněním Slovenska do ČSR)</p> <p>31. 10. Deň reformácie (výročný den Lutherova vystoupení 1517)</p> <p>30. prosince Deň vyhlásenia Slovenska za samostatnú cirkevnú provinciu (1977, památným dnem od roku 1998)</p>
--	---

Tabulky názorně ukazují rozdílnost mezi svátečními dny v obou nástupnických republikách bývalého Československa.⁷ Na Slovensku se daleko zřetelněji než v Česku projevují církevní tradice slovenské společnosti, a to jak převažující katolická, tak evangelická (luteránská) a samozřejmě i pravoslavná, týkající se především východního Slovenska a tamějšího rusínského obyvatelstva. V českých zemích mají výraznější náboženský význam pouze 28. září upomínající velkou církevní slavností ve Staré Boleslavi na zavraždění věčného knížete a patrona české země sv. Václava (929 či 935) a 5. červenec, kdy se koná vzpomínka na cyrilometodějskou misi na Velkou Moravu (863) – opět za velké účasti věřících – na jihomoravském Velehradě. Ostatní české svátky a významné dny mající svůj původ v křesťanské víře jsou prožívány povytce jako občanské svátky.

Ve slovenském souboru svátečních dní je také silně patrná národně emancipační linie slovenských dějin⁸ (7. červen, 5. červenec, 17. červenec, 4. srpen, 19. září, 27. říjen, 29. říjen, 30. říjen), zatímco v jejich českém souboru je přítomna daleko širší paleta historických tradic, od křesťanských přes národní po sociální (8. březen, 1. květen, 15. květen) a kulturní (28. březen, 7. duben) a státní (12. březen, 8. květen, 28. říjen). Více jsou také zdůrazněny nadnárodní a nadstátní aspekty českých dějin.

Problémem, který by si zasloužil samostatnou pozornost, jsou osudy 28. října. Abychom se zastavili jenom u jednoho „příběhu“ 28. října, a to oslav 50. výročí vzniku Československa v roce 1968 – pouhé dva měsíce po srpnové okupaci. Neoslavít toto výročí nebylo prostě možné. Jednak šlo o „kulaté“ výročí, jednak k tomuto dni bylo naplánováno přijetí Ústavního zákona o československé federaci (platil od 1. 1. 1969), zároveň ale bylo zřejmé, že tento den bude oslaven i neorganizovaně „na ulici“ a že bude spontánním protestem proti okupaci. Zabránit tomu nebylo možné. Proto se ministerstvo vnitra ČSSR na tento den přichystalo velmi pečlivě. Zásahy policejních složek na ulicích nebyly masivní.⁹ Oficiální oslavy v sobě také nesly příznaky roku 1968. Jaksi polooficiálně byly položeny věnce na hroby T. G. Masaryka a Edvarda Beneše, ale oficiálně státním rituálem se věnce kladly u hrobu Neznámého vojína na pražském Vítkově, který byl tehdy panteonem komunistického režimu, a kde byly také hroby Klementa Gottwalda a Antonína Zápotockého, k nimž byly věnce položeny také. Stejně jako k hrobům sovětských vojáků na Ol-

7 Zákon č. 241/1993 Z. z. o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch ve znění pozdějších úprav. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/St%C3%A1tn%C3%AD_sv%C3%A1tky_Slovenska (staženo 15. 1. 2017). K souboru státních svátků ve Slovenské republice viz D. Kováč, Štátne sviatky v Slovenskej republike ako „miesta pamäti“, in Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace, M. Hlavačka, A. Marés, M. Pokorná a kol. Praha 2011, s. 105–118.

8 K problému vytváření slovenské národní identity souhrnně viz: My a tí druhí v modernej spoločnosti. Edd. G. Kiliánová – E. Kowalská – E. Krekovičová. Bratislava 2009, zejména část III. a IV.; V. Bystrický – D. Kováč – J. Pešek a kol., Kľúčové problémy moderných slovenských dejín. Bratislava 2012, zejména I. část.

9 Dokumentace viz <http://www.abscr.cz/cs/vystava-k-vyroci-republiky> (22. 4. 2017).

šanském hřbitově, kteří padli při osvobození Prahy a k hrobům padlých za Pražského povstání. Zdánlivá nelogičnost těchto rituálů svoji logiku ale má: Vychází totiž z důvodové zprávy tehdy platného zákona o státních svátcích z roku 1951¹⁰, kde se – stručně řečeno – praví, že dovršením 28. října 1918 byl 28. říjen 1945, kdy prezident Beneš podepsal dekrety o znárodnění klíčového průmyslu, což bylo koneckonců umožněno (pouze, dodejme s trochou sarkasmu) osvobozením Československa Sovětskou armádou.¹¹ 28. říjen se proto dále slavil nikoli jako Den vzniku Československa, ale jako Den znárodnění.¹²

Jiný osud, ale stejně příznačný, má 28. říjen na Slovensku.¹³ Na Slovensku je pouze památným dnem. Kolem jeho výkladu, jeho akceptace jako symbolického bodu vzniku samostatného československého státu, který měl pro dějinný vývoj Slováků nepominutelný význam, či jeho odmítání, ať už z jakýchkoliv důvodů, se vedly a zčásti dosud na Slovensku vedou politické i odborné historické debaty. Rozhodně výrazným příspěvkem k zodpovězení otázek, které se kolem tohoto data kupí, budou podle plánu společné česko-slovenské státní oslavy vzniku Republiky československé v říjnu 2018.

III.

Již jsme zmínili, že výročí, zejména ta „kulatá“ zakončená nulou, jsou připomínána několikanásobnými způsoby. Setkáváme se s nimi pravidelně:

1/ oficiální připomenutí slavnostními shromážděními

1a/ pod patronací státu

1b/ slavnostní bohoslužby

2/ akademická sféra

2a/ vědecké konference

2b/ odborné historické publikace

10 Viz <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=93&r=1951> (staženo 22. 4. 2017).

11 O této historické interpretaci československých dějin 20. století (tedy soudobých dějin, nejnáchylnějších k politickým instrumentalizacím, svědčí i rozšíření Památníku osvobození na pražském Vítkově, budovaném za první republiky o Síň Sovětské armády, jako odkazu – vcelku logického – na druhé osvobození republiky. K tomu viz J. Galandauer, Chrám bez boha nad Prahou. Památník na Vítkově. Praha 2014.

12 Viz Z. Beneš, October 28, 1918...

13 K oslavám 28. října na Slovensku před rokem 1939 viz MICHELA, Miroslav. Dve výročia „dňa slobody“. K oficiálnemu pripomínaniu 28. októbra 1918 na Slovensku v rokoch 1918–1938. In Adepti moci a úspechu. Etablovanie elit v moderných dejinách: jubileum Valeriána Bystrického. – Bratislava: VEDA: Historický ústav SAV, 2016, s. 207–218. A dále srov. texty v Paměti míst..., 2011: E. Boisserie, Quelques réflexions sur les querelles d'interprétation de la Déclaration du Martin du 30. octobre 1918, ibid, s. 71–82. a D. Kováč, Štátne sviatky...

3/ kulturní akce

3a/ rekonstrukce historických událostí

3b/ účelově produkované hrané filmy

3c/ dokumentární filmy a publicistické televizní či rozhlasové pořady

Každá z těchto forem má své místo v soudobé historické kultuře a má v ní také svůj status. Nás bude zajímat jejich místo ve veřejném prostoru/prostorech; i těch se realizuje značné množství a jejich iniciace i působení je různé – vždyť jsou od lokální, obecní úrovně až po dosahy celostátní. Z tohoto zvoleného úhlu pohledu můžeme pominout akce pořádané akademickou sférou. Ty se vzhledem ke svému charakteru odehrávají v jistém „uzavřeném prostoru“, vymezovaném institucionálně i odborností diskursu, v němž je výročí a jeho dějinné zakotvení interpretováno. Naproti tomu už oficiální připomenutí slavnostními shromážděními chtě nechtě vykročuje z takovéto uzavřenosti směrem k veřejným prostorům, tedy ke sféře, jež je doménou třetího uvedeného typu připomínání si historických výročí. Z nich pro tento text vybíráme rekonstrukce historických událostí.

Důvodem naší pozornosti právě k nim je to, že historie už před notným časem opustila prostředí tříd, poslucháren, archivů, knihoven či muzeí a vykročila doslova na ulici. Objevilo se tudíž také několik termínů, jež usilují pojmoslovně toto vykročení uchopit: lze mluvit o „populární verzi historie“,¹⁴ bylo by možné s určitým rozšířením jeho významového pole užít i amerického termínu living history, jehož obsahem je historicko-kulturní praxe (ale z jehož definice by tam bylo možné zařadit např. film, který je ale podstatným médiem pro dnešní historické poznávání a myšlení¹⁵),¹⁶ anebo nabídnout – na pozadí pojmu street art¹⁷ – termín street history jakožto pojem obsahující všechny formy prezentace dějin ve veřejných prostorech.

14 Historia w wersji popularnej. Ed. I. Kowalczyk – I. Kiec. Gdańsk 2015.

15 P. Kopal a kol., Film a dějiny 1 – 6, Praha 2005–2017.

16 „Living history is an activity that incorporates historical tools, activities and dress into an interactive presentation that seeks to give observers and participants a sense of stepping back in time. Although it does not necessarily seek to reenact a specific event in history, living history is similar to, and sometimes incorporates, historical reenactment. Living history is an educational medium used by living history museums, historic sites, heritage interpreters, schools and historical reenactment groups to educate the public or their own members in particular areas of history, such as clothing styles, pastimes and handicrafts, or to simply convey a sense of the everyday life of a certain period in history.“

https://en.wikipedia.org/wiki/Living_history (staženo 15. 1. 2017).

Viz též H.-J. Pandel, *Geschichtstheorie. Eine Historik für Schülerinnen und Schüler – aber auch für ihre Lehrer*. Schwalbach/Ts. 2017, s. 334. S kritickým pohledem na living history jako zpřítomnění dějin přistupuje Widzicka, *Przeszłość jako przedmiot działań rekonstrukcyjnych*. In *Historia w wersji popularnej*, s. 268–271.

17 Street art is visual art created in public locations, usually unsanctioned artwork executed outside of the context of traditional art venues. The term gained popularity during the graffiti art boom of the early 1980s and continues to be applied to subsequent incarnations. Stencil graffiti,

Studium současné historické kultury se proto musí nutně zabývat i těmito – a z některých hledisek především těmito – enklávami zacházení s dějinami.¹⁸ Spojují totiž v sobě hned několik forem pragmatického zacházení s dějinami. Integrovaně jsou spojena – ať už jde o jakoukoli podobu kulturní akce – s delectorní, tj. „zábavnou“ funkcí historie, ale jejím prostřednictvím alespoň nepřímo také s její funkcí edukační, a proto také noetickou. Jestliže akademické připomínání výročí nutně upřednostňuje právě funkci noetickou, v případě street history stojí na prvním místě funkce delectorní a z ní se odvozují obě ostatní. Tím se ale význam street history zdaleka nevyčerpává. Vedle svého odkazování na dějinné události či činy je tu přítomen prvek politický a nemalou roli hraje i komerční využití výročí.

H.-J. Pandel ve své knize *Geschichtstheorie* věnoval rozboru soudobé historické kultury velkou pozornost a rozlišil v její charakteristice aspekt estetický, inscenační a vzpomínkový. A vedle nich ještě šest diskursivních strategií: kognitivní, etickou, evaluativní, dramaturgickou, expresivní a emocionální. Každá z nich je vázána na nějakou pro ni primární institucionální základnu – a pokud se týče svátečních dnů, vzpomínkových proslovů a vůbec celé vzpomínkové kultury, pak je vztahuje především k emocionalitě, k pocitům smutku, úcty, viny, studu, piety, hrdosti a cti a důstojnosti. Souhrnně řečeno, zacházíme s nimi v heroizačním modu (což je nejčastější způsob zacházení s historií).

V případě street history a jejích možných forem, kdy hrají historické role a je tedy uchopitelná v dramaturgickém diskursu, se do popředí dostává podle Pandela reproduktivní prezentace minulosti, simulace historických událostí a činů a přímá tělesná účast účinkujících (prostřednictvím oděvu, chování, jídla atp.).

Na půdě českých zemí se pravidelně odehrává několik velkých rekonstrukcí historických událostí. Z těch nejznámějších připomeňme rekonstrukce bitvy u Hradce Králové (1866) odehrávající se na počátku července, na začátku prosince rekonstrukci bitvy u Slavkova (Austerlitz) z roku 1805 či bitvy u Kolína (1757) ze sedmileté války.

wheatpasted poster art or sticker art, and street installation or sculpture are common forms of modern street art. Video projection, yarn bombing and Lock On sculpture became popularized at the turn of the 21st century.

https://en.wikipedia.org/wiki/Street_art (staženo 15. 1. 2017)

18 Z. Beneš, *Historická věda a její veřejné prostory*. In *Česko-slovenská historická ročenka 2006*. Brno 2006, s. 383–392.

Obr. 1: rekonstrukce bitvy u Slavkova.¹⁹

Výjimečnou událostí byla loňská rekonstrukce korunovace Karla IV. (4. září), jež byla součástí celoročních a celostátních oficiálních oslav 700. výročí jeho narození, které svým rozsahem i významem překročily rámec České republiky – Karel se především připomínal nejenom jako český král, ale především jako Evropan²⁰. Rekonstrukce korunovace se odehrávala víceméně, jak to rekonstrukce dovolují, přesně podle Karlova Korunovačního řádu²¹: Dvoudenní slavnost začala podvečerním kostýmovaným průvodem z kláštera na Slovanech na Vyšehrad, kde byla bohoslužba. Poté se průvod odebral na Hradčany a následujícího dne, 4. září proběhla rekonstrukce samotné korunovace v katedrále sv. Václava, Vojtěcha a Víta na Pražském hradě. Byly v ní použity jak repliky dobových kostýmů, zbroje a jiných předmětů, z nichž nejvýznamnější byla přesná kopie Svatováclavské koruny (v ceně asi 1 milionu korun), tak i originální ornáty zapůjčené ze staroboleslavské kapituly či liturgické předměty ze svatovítské katedrály. Organizátoři rekonstrukce přísně dbali na dodržování sebemenších detailů celého rituálu korunovace, což je ostatně pro

19 Viz https://www.google.cz/search?hl=cs&site=imghp&tbm=isch&source=hp&biw=1280&bih=891&q=rekonstrukce+korunovace+karla+iv&oq=rekonstrukce+korunovace+karla+iv&gs_l=img.3...1356.8744.0.9151.32.8.0.24.24.0.122.768.5j3.8.0...0...1ac.1.64.img..0.22.829...0j0i24k1.Q17ZH7e5ubQ#hl=cs&tbm=isch&q=rekonstrukce+bitvy+u+Slavkova

20 S celkem oslav přehledně seznamuje široké veřejnosti určená kniha Všechno nejlepší, Karle! Sedmisté výročí narození českého krále a římského císaře Karla IV. na Univerzitě Karlově. Edd. T. Zima a M. Kovář. Praha 2016.

21 Viz Korunovační řád českých králů. Edd. J. Kuthan a M. Šmied. Praha 2009.

Obr. 2, 3: detaily z průběhu rekonstrukce korunovace Karla IV.²²

22 Viz https://www.google.cz/search?hl=cs&site=imghp&tbn=isch&source=hp&biw=1280&bih=891&q=rekonstrukce+korunovace+karla+iv&oq=rekonstrukce+korunovace+karla+iv&gs_l=img.3...1356.8744.0.9151.32.8.0.24.24.0.122.768.5j3.8.0...0...1ac.1.64.img..0.22.829...0j0i24k1.Q17ZHTeSubQ

tuto formu zpřítomnění dějin typický rys.²³ Slavnost se odehrávala za účasti mnoha oficiálních osob (do katedrály byly zvláštní pozvánky a katedrála byla téměř zcela také zaplněna) a korunovační průvod Prahou se stal hojně sledovanou událostí. Velkou pozornost slavnosti věnovaly i masové sdělovací prostředky. Nejen tím oslavy nabyly i svého vedlejšího edukačního významu; celá řada aktivit byla tímto směrem i cílena.²⁴

IV.

Škála forem připomínání si historických výročí je tedy velmi široká, obsahuje v sobě jak oficiální slavnosti, tak na své druhé straně i prosté „lidové“ zábavy, a to s mnoha rysy, které je mohou vzájemně propojovat. Z nich jsme se zabývali oficiálním připomínáním si historických výročí prostřednictvím státní svátků a významných či památných dní a těmi formami připomínání, které lze souhrnně označit jako „street history“, a jež je novodobou „biblí pauperum“.²⁵ Street history je názorným předváděním historie, které je (zdánlivě) bezprostředně srozumitelným zpřítomněním dějinné události či činu. Užívá se k tomu zejména prvků simulace a dramaturgizace.

Prvky dramaturgizace ovšem snadno nalezneme i v silně ritualizovaných formách oslav, například státních svátků či významných a památných dní. Jejich režie nutně obsahuje prvky instrumentalizace dějin, je tedy sankcionalizovanou „schválenou minulostí“²⁶ poskytující informace o dobové či dokonce jenom momentální interpretaci dějin.

Nicméně, připomínky historických výročí vyvolávají u historika či jiného jejich posuzovatele i četné otázky. Z nich vyberme alespoň ty, které mají obecnější platnost: berme je jako výzvy i návody k přemýšlení o našem vztahu k minulosti, našim sebereflexím, „vyrovnávání se s dějinami“. Co a proč slavíme? Jak slavíme? Jakou roli hraje stát v českém/slovenském národním a historickém vědomí? Proč to byl právě Karel IV., který se stal v televizní soutěži roku 2005 největším Čechem? Jak budeme slavit nedožitě sté narozeniny Československa? A konečně, umíme ještě vůbec slavit; chceme skutečně slavit, nebo jenom z těch či oněch důvodů připomínat? To jsou otázky na závěr, které necháme otevřené, bez odpovědi. Ostatně, samy dějiny jsou vzhledem k budoucnosti otevřené – nepocit'ujeme to právě dnes dostatečně silně?

23 K tomu M. Widzicka, *Przeszłość jako przedmiot działań rekonstrukcyjnych*. In *Kultura w wersji popularnej*, s. 257 – 272.

24 Z. Beneš, *Karel IV. jako edukační exemplum*. Referát na I. Kongresu czechoznawstwa polskiego ve Wroclawi 24. 10. 2016. Tiskem vyjde v materiálech kongresu v r. 2017.

25 Widzicka, *Przeszłość jako przedmiot działań rekonstrukcyjnych*, s. 262.

26 Zde si vypůjčujeme termín vytvořený S. Očenášovou, která takto nazvala svoji monografii o slovenských učebnicích dějepisu. S. Očenášová, *Schválená minulost: kolektivná identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918–1989)*. Košice 2010.

Antonín Dvořák und seine Erstlingsoper „Alfred“¹

Jarmila Gabrielová

In dem bewundernswert umfangreichen musikalischen Vermächtnis von Antonín Dvořák (1841–1904) nimmt die Oper eine bedeutende und im gewissen Maße einzigartige Stellung ein. Dem Opernschaffen widmete sich Dvořák systematisch vom Beginn seiner schöpferischen Laufbahn bis zu den letzten Tagen seines Lebens, und auf dem Hintergrund der sich entwickelnden tschechischen Nationalmusik und -kultur im späteren 19. Jahrhundert sah er in ihm den Schwerpunkt seiner künstlerischen Ambitionen. Mit seinen zehn – kompositorisch sowie aufführungstechnisch durchaus anspruchsvollen – Opern hat er das tschechische Opernrepertoire des Interims- und später des Nationaltheaters in Prag wesentlich bereichert. Es handelt sich dabei um Opern, die, jede auf ihre Art und Weise, auf unterschiedliche Genretraditionen des Operntheaters Bezug nehmen, die zu Dvořáks Zeiten nach wie vor lebendig und aktuell waren: auf die komische Oper (*Opéra-comique*, *Spieloper*) in ihren zahlreichen und mannigfaltigen Ausgestaltungen (*Der König und der Köhler*, 1874, *Die Dickschädel*, 1874, *Der Bauer ein Schelm*, 1877, *Der Jakobiner*, 1887–1888), auf die große historische und tragische Oper (*Wanda*, 1875, *Dimitrij*, 1881–1882, umarbeitet 1885 und insb. 1894), auf die Märchenoper, einmal in komischer Version (*Die Teufelskätthe*, 1898–1899), einmal tragisch-balladenhaft (*Rusalka*, 1900), oder auf die sogenannte *Opéra-féerie* im ausgehenden 19. Jahrhundert, in der sich übernatürliche oder magische Momente mit dem späten Erbe der *Grand Opéra* verschmelzen (*Armida*, 1902–1903).² Von den genannten Opern erregte vor allem die tragische Oper *Dimitrij* zu einem Stoff aus der russischen Geschichte große Aufmerksamkeit. Seit ihrer Uraufführung im Jahre 1882 erlebte sie in Prag zu Dvořáks Lebzeiten – in unterschiedlichen Fassungen und verschiedenen Einstudierungen – mindestens fünfzig Reprisen und war demnach seinerzeit eine der erfolgreichsten tschechischen Opern.³ Die Oper *Rusalka* wurde dann ab ihrer Uraufführung im Prager Nationalthe-

1 Der vorliegende Text stützt sich zum großen Teil auf das Vorwort zur neuerlichen Erstausgabe des Klavierauszugs zu Dvořáks *Alfred*, den der Komponist Otomar Kvěch arrangiert und vorgelegt hat. Vgl. GABRIELOVÁ, Jarmila und KRATOCHVÍLOVÁ, Markéta: *Předmluva /Foreword /Vorwort*, in: Antonín Dvořák: *Alfred. Heroická opera o třech dějstvích / Heroic Opera in Three Acts / Heroische Oper in drei Aufzügen*, B 16, Praha 2014, S. V–XXVI. (Vgl. auch unten Anm. 15.)

2 Vgl. POSPÍŠIL, Milan: *Antonín Dvořák – operní skladatel / Antonín Dvořák: The Opera Composer*, in: *Musicalia* 6 (2014), Nr. 1–2, S. 6–15, 16–27; hier auch zahlreiche Verweise zu weiterer Literatur zum Thema.

3 Vgl. u.a. Datenbank der Aufführungen des Prager Nationaltheaters, beginnend mit dem Jahr

ater im März 1901 zum dauerhaften Bestandteil des tschechischen Opernrepertoires und macht sich in letzter Zeit ziemlich intensiv auch im internationalen Kontext bemerkbar. Man kann nur hoffen, dass im Laufe der Zeit auf diese Weise auch weitere Dvořák-Opern „entdeckt“ oder wieder entdeckt werden.

Was die Entstehungsumstände der ersten Dvořák-Oper *Alfred* anbetrifft, so kann gemäß der im Autograph aufgezeichneten Datierungsangaben mit Verlässlichkeit nur gesagt werden, dass die Partitur im Verlaufe des Jahres 1870 entstand, und das die Arbeit an den einzelnen Akten und zuletzt an der Ouvertüre jeweils am 26. Mai, 7. Juli, 28. September und 19. Oktober des genannten Jahres beendet wurde. Dvořáks Skizzen, bzw. sogenannte durchgehende Verlaufsskizzen oder Particell-Entwürfe, sein Handexemplar des Librettos und weitere Quellen, die die Genese dieses Werkes näher dokumentieren würden und von deren einstiger Existenz man mit großer Wahrscheinlichkeit ausgehen kann, sind leider nicht erhalten geblieben. Auch über die Beweggründe, die den 28-jährigen Antonín Dvořák – damals immer noch Mitglied des Orchesters des Prager Interims-Theater – dazu führten, eine umfangreiche historische Oper zu einem mehr als 50 Jahre alten deutschen Text zu komponieren, erfährt man in den erhalten gebliebenen Quellen nichts. Die bisherige Fachliteratur tendiert zu der Erklärung, dass der damals unbekannte und vor allem mittellose junge Komponist weder über die Möglichkeiten noch die finanziellen Mittel verfügte, um in Prag von einem der zeitgenössischen Literaten ein Libretto in tschechischer Sprache zu bekommen und er deshalb zu einer Vorlage griff, die im Druck erschienen und frei zugänglich war.

Der deutsche Dichter Karl Theodor Körner (1791–1813), für dessen Libretto *Alfred der Große* von dem Jahre 1812 sich Antonín Dvořák entschied, war nicht nur zu seiner Zeit, sondern auch nach seinem Tod eine bekannte Persönlichkeit. Er starb zwar bereits mit knapp 22 Jahren an den Folgen einer Verletzung, die er als Freiwilliger der preußischen Armee bei einem Gefecht mit napoleonischen Eroberern erlitt, hinterließ aber dennoch ein umfangreiches und bemerkenswert reifes literarisches Werk, das Lyrik, Schauspiele und einige Opern-Libretti umfasste. Seine Gedichte und Dramen wurden bereits zu seinen Lebzeiten im Druck herausgegeben, und auch nach seinem Tod im Jahre 1813 wurden seine Werke weiterhin verlegt. Die Texte aus seiner Sammlung patriotischer Gedichte *Leier und Schwert*, zum ersten Mal veröffentlicht 1814 aus seinem Nachlass, wurden von mehreren bedeutenden deutschsprachigen Komponisten, u.a. von Carl Maria Weber (1786–1826) oder Franz Schubert (1797–1828) vertont. Körners gesammelte Schriften (einschließlich der Opern-Libretti), die das erste Mal im Jahre 1834 im Auftrage der Mutter veröffentlicht wurden, erschienen danach mehrfach in unveränderter Gestalt bis zum Ende des 19. Jahrhunderts, und waren demnach gewiss auch in Prag bekannt. Es ist daher sehr wahrscheinlich, dass auch Dvořák den Namen des Dichters kannte und dass er bei der Suche nach einem geeigneten Text für seine Erstlingsoper eher in ei-

1883 (zuletzt aufgerufen am 22. 11. 2016).

ner der Ausgaben Körners gesammelten Schriften blätterte als „*irgendwo in einem alten Almanach*“ [„*v jakémsi starém almanachu*“].⁴

Als Opernlibrettist wurde Körner bereits von seinen Zeitgenossen geschätzt – an einer Zusammenarbeit mit ihm war im Jahre 1812 auch Ludwig van Beethoven interessiert. Körners *Alfred der Große* ist ein sehr kultiviert und professionell geschriebenes Libretto, das vom Verständnis für die Möglichkeiten und Regeln der damaligen Operndramaturgie zeugt. Rein formal betrachtet, ist es in teils ungerimtem und teils gereimtem fünffüßigem Jambus geschrieben, d.h. in jener Versform, die auch für andere führende deutsche Dramatiker des späteren 18. und des 19. Jahrhunderts (Gotthold Ephraim Lessing, Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller, Heinrich von Kleist, Friedrich Hebbel u.a.) charakteristisch und typisch wurde.

Die Handlung, die sich ursprünglich in zwei Akten abspielte, ist relativ einfach. In deren Hintergrund erahnt man das Modell der französischen „Rettungsoper“ des ausgehenden 18. Jahrhunderts, d.h. einer Oper mit gesprochenen Dialogen, deren Konflikt darin besteht, dass der Protagonist oder die Protagonistin in ernste Gefahr gerät, sein oder ihr Leben bedroht ist, zum Schluss jedoch glücklich gerettet wird. Der Grundgedanke des Dramas, der den siegreichen Kampf der alten Briten gegen die Eindringlinge hervorhebt und feiert, korrespondiert offensichtlich mit dem patriotischen Aufbegehren der Deutschen in der abschließenden Phase der napoleonischen Kriege. Aus dem gedruckten Libretto lässt sich herauslesen, dass Körner eine klare Vorstellung darüber hatte, wie seine Vertonung ausfallen sollte, da er deutlich die gesprochenen Abschnitte kennzeichnete und sie von den gesungenen Teilen, den Arien, Ensembles, Chören usw. unterschied. An der Stelle des triumphalen Schlusschores schlug er das Singen des britischen patriotischen Liedes *Rule Britannia!* vor.⁵

Geht man lediglich vom vertonten Text aus, stellt man fest, dass Antonín Dvořák Körners Libretto, d.h. die einzelnen Worte und Verse, praktisch unverändert ließ. Die formalen Eingriffe, die er in der Vorlage durchführte, bestanden einerseits in der Aufteilung des ursprünglichen umfangreichen ersten Aktes in zwei Teile und andererseits in einer leichten Kürzung des Textes im abschließenden Teil, wo er ein Duett zweier Nebenfiguren strich. Seine kompositorische und dramaturgische

4 Vgl. Šourek, Otakar: *Život a dílo Antonína Dvořáka. Část první 1841–1877 [Antonín Dvořáks Leben und Werk. Erster Teil 1841–1877]*, ³Praha 1954, S. 100; DöGE, Klaus: *Antonín Dvořák. Leben. Werke. Dokumente*, ²Zürich und Mainz 1997, S. 119. Diese Behauptung äußerte wohl als erster Dvořáks jüngerer Freund und Mitarbeiter, später Professor der Karlsuniversität in Prag, Josef Zubatý (1855–1931). Vgl. ZUBATÝ, Josef: *Anton Dvořák. Eine biographische Skizze*, Leipzig 1886, S. 3.

5 Dieses Lied, ursprünglich der Schlussgesang des ersten Bühnenstücks mit Gesängen (*masque*) über Alfred den Großen aus dem Jahre 1740 (Text: James Thomson und David Mallet, Musik: Thomas Arne), wurde erneut in der Zeit napoleonischer Kriege populär, und zwar nicht nur in Britannien, sondern auch in Deutschland und Österreich. – Ludwig van Beethoven zitierte diese Melodie in seiner „Kriegssymphonie“ *Wellingtons Sieg, oder Die Schlacht bei Vittoria* Op. 91.

Intention zielte jedoch offenbar auf einen anderen Operntypus, als denjenigen, den Körner ursprünglich beabsichtigte. Bei seiner Vertonung knüpfte Dvořák nämlich hauptsächlich an musikalische und dramaturgische Prinzipien an, die im vollem Ausmaß das erste Mal in der großen historischen französischen Oper (*Grand Opéra*, siehe oben) der 1820er–1830er Jahre Verwendung fanden. Dabei handelt es sich vor allem um die Komposition und das Arrangement großer szenischer Bilder (*tableaux*), in denen der Chor bzw. Komparsen als kollektiver Held eine grundlegende Rolle spielt, und in die organisch sowohl rezitativische (dialogische) Abschnitte als auch einzelne Soloauftritte (Arien, Monologe) und vielfältige Ensembles integriert werden.

Es ist nichts darüber bekannt, ob sich Dvořák zu seinen Lebzeiten selbst um eine Aufführung seines *Alfred* auf der Bühne des Interims- und des Nationaltheaters in Prag oder auf irgendeiner der deutschen Bühnen in den böhmischen Ländern oder sonst wo bemüht hätte. Wir wissen nur, dass er im Jahre 1881 eine Konzertaufführung der Ouvertüre zu dieser Oper vorbereitete und bei dieser Gelegenheit die ursprüngliche Fassung der Ouvertüre revidierte. Aus der Zeit dieser Revision stammt auch die Bezeichnung *Tragische Ouvertüre*. Zu einer Aufführung kam es damals jedoch nicht, und die Komposition wurde das erste Mal erst nach dem Tod des Komponisten gespielt, als sie am 4. Januar 1905 Oskar Nedbal mit der Tschechischen Philharmonie aufführte – ohne dass allerdings bekannt gewesen wäre, dass es sich um die Ouvertüre zur Oper *Alfred* handelt. Danach erschien sie unter dem Titel *Dramatische (Tragische) Ouvertüre* im Jahre 1912 im Druck.

Seine Oper *Alfred* führte Dvořák in keinem seiner handschriftlichen Werkverzeichnisse auf⁶, in seiner Korrespondenz kommt sie nicht vor und auch sonst hat er nichts über die Existenz dieses Werkes geäußert. Vielmehr hat er indirekt die Öffentlichkeit glauben lassen, dass sein *Král a uhlíř* [*Der König und der Köhler*] – eine komische Oper, die er kurz nach *Alfred* komponierte, seine erste Oper ist – da er diese in der zeitgenössischen Presse häufig wiederholte Behauptung nie bestritt.⁷

Antonín Dvořáks Schweigen zu *Alfred* war, so scheint es, die Hauptursache für die mangelnde musikkritische Reflexion sowie für die späte Aufführung des Werkes. Vereinzelt Erwähnungen über *Alfred* gab es im Jahre 1886 bei Josef Zubatý⁸ und dann im Jahre 1900 in der Publikation *Hudba v Čechách* [*Musik in Böhmen*] von Otakar Hostinský. Hostinskýs kurzer Überblick über die Geschichte der böhmischen Musik widmet Dvořák sechs Seiten, und zu seinen kompositorischen Anfängen heißt es dort: „... během času naučil se výborně užívatí vesla, skládaje pilně kvarteta a symfonie, které se neprovozovaly, a dokonce i (německou) operu *Alfred*,

6 Abgedruckt in BURGHAUSER, Jarmil: *Antonín Dvořák. Tematický katalog / Thematisches Verzeichnis / Thematic Catalogue*, 2Praha 1996, S. 768–773.

7 Vgl. z.B. SMACZNY, Jan: *Dvořák and Alfred: a first operatic endeavour surveyed*, in: BRABCOVÁ, Jitka – BURGHAUSER, Jarmil (Hgg.): *Antonín Dvořák – dramatik / Antonín Dvořák – The Dramatist*, Praha 1994, S. 23–49, u.a.

8 ZUBATÝ, Josef: *Anton Dvořák* (wie Anm. 4).

ķterou nikdy neozářily lampy divadelní.“ [„...mit der Zeit wurde er als Komponist immer selbstsicherer, während er fleißig Quartette und Symphonien komponierte, die nicht aufgeführt wurden, und sogar eine deutsche Oper *Alfred*, die niemals eine Theaterbühne erblickte“].⁹ Damals wurde übrigens diese Opernkomposition Dvořáks als vernichtet oder verschollen betrachtet, und außerdem war der Autor des Librettos nicht bekannt – und dies blieb auch, als im Dvořáks Nachlass das Autograph der Oper gefunden wurde, da der Name des Librettisten in der handschriftlichen Partitur nicht aufgeführt ist. Erst im Jahre 1916 konnte der Germanist und Universitätsprofessor Otokar Fischer (1883–1938) den Librettisten identifizieren, und die Information über Theodor Körner und über den Titel seines dichterischen Textes veröffentlichte dann die Zeitschrift *Hudební revue [Musikrevue]*.¹⁰ Zur gleichen Zeit entstand der erste Teil der großen Dvořák-Monografie von Otakar Šourek, in dem sich der Autor mit *Alfred* genauso sorgfältig auseinandersetzte, wie er es dann auch mit den späteren Opern Dvořáks tat.¹¹

Das erste Mal erklang die Oper im Jahre 1938. Des unbekanntes Dvořák-Werkes nahmen sich gleichzeitig die deutsche Redaktion des Prager Rundfunks und das Tschechische Theater in Olmütz (Olomouc). Am 6. Februar 1938 waren auf dem Sender Prag I in einer über eine Stunde langen Sendung im Rahmen des deutschen Programms Ausschnitte der Oper in deutschem Original zu hören. Die Sänger und das Rundfunkorchester wurden geleitet von Georg Singer, die Einleitungsworte sprach der damalige Direktor des deutschen Programms des Prager Rundfunks und Privatdozent an der Karls-Universität in Prag, Paul Nettl.¹²

Im gleichen Jahr wurde die Oper in Olmütz zum ersten – und bis heute zum letzten – Mal szenisch aufgeführt, und zwar in tschechischer Übersetzung von Anna Richtrová, die in der Inszenierung auch die weibliche Hauptrolle der Alwina übernahm, und unter der Leitung von damaligem Chef der Olmützer Oper, Adolf Heller. An der am 10. Dezember 1938 stattfindenden Premiere herrschte großes Interesse, es kamen bedeutende Repräsentanten der Dvořák-Forschung und -Kritik mit Otakar Šourek an der Spitze. Auch Mitglieder der Familie Dvořák kamen nach Olmütz angereist – der Sohn Antonín Dvořáks, Ing. Antonín Dvořák (Antonín Dvořák II.), hatte übrigens nach der Erinnerung von Adolf Heller die Olmützer Aufführung der bisher unbekanntes Erstlings-Oper seines Vaters initiiert.¹³

9 HOSTINSKÝ, Otakar: *Hudba v Āechách. Nástin dějepisný [Musik in Böhmen. Eine historische Skizze]*, Praha 1900, S. 72.

10 Vgl. LÖWENBACH, Jan: *Směs. Z operních počátků Dvořákových [Allerei. Aus Dvořáks Opernanfängen]*, in: *Hudební revue* 10 (1916/1917), S. 60.

11 Vgl. Šourek, *Život a dílo Antonína Dvořáka* (wie Anm. 3), S. 100–108.

12 Vgl. ŠOUREK, Otakar: *Vzácná událost české hudby. První opera Dvořáková (K oživení některých úryvků „Alfreda“ v německé redakci našeho rozhlasu) [Ein kostbares Ereignis der tschechischen Musik. Dvořáks erste Oper (Zur Wiederbelebung einiger Ausschnitte von „Alfred“ in einer deutschen Sendung unseres Rundfunks)]*, in: *Venkov* 23 (1938), Nr. 32 (8. 2.), S. 8; u.a.

13 Vgl. Šourek, Otakar: *Dvořákův „Alfred“. Významná operní premiéra [Dvořáks „Alfred“]*.

Die Olmützer Inszenierung fand jedoch in komplizierten Zeiten der sog. Zweiten Tschechoslowakischen Republik und wenige Monate vor der faktischen Annektierung der böhmischen Länder durch das Nazi-Deutschland und dem Ausbruch des Zweiten Weltkriegs statt. Im Dezember 1938 wurde Dvořáks *Alfred* insgesamt fünfmal gespielt, und dann noch einmal im Januar 1939. Unmittelbar darauf hat der Dirigent Adolf Heller wegen seiner deutsch-jüdischen Herkunft die Tschechoslowakei verlassen – was er schon früher geplant und vorbereitet hatte – und emigrierte über Palästina in die USA. – Ein ähnliches Schicksal teilten mit ihm auch die oben erwähnten Paul Nettel und Georg Singer. – Paul Nettel wurde später zum Professor für Musikwissenschaft an der Universität in Bloomington, Indiana ernannt. – Sein Sohn, Prof. Bruno Nettel, auch ein hervorragender Musikwissenschaftler, der sich vor allem im Bereich Musikethnologie etablierte, ist heutzutage Professor Emeritus an der University of Illinois, Urbana-Champaign.

Doch zurück zu Dvořáks *Alfred*. Nach mehr als 20 Jahren hatten wieder Radiozuhörer in der damals kommunistischer Tschechoslowakei die Möglichkeit, Ausschnitte aus dieser Oper zu hören. Zu Dvořáks Geburtstag am 8. September 1961 wurden sie vom Pilsner Rundfunkorchester und Solisten der Pilsner Oper unter der Leitung von Josef Blacký in tschechischer Sprache aufgenommen und gesendet. Von dieser Aufnahme scheint jedoch heutzutage nur ein Torso übrig zu bleiben. – Ende der 1980er Jahre mit dem sich nähernden 150. Geburtstag des Komponisten wurde unter anderem auch die Aufführung eines Zyklus aller Dvořák-Opern einschließlich *Alfred* geplant, auf der sich sämtliche tschechische bzw. tschechoslowakische Operntheater – und im Fall von *Alfred* auch ein Theater aus der damaligen DDR – beteiligen würden. Doch es blieb damals nur bei einem Vorhaben, in Folge der politischen und gesellschaftlichen Umwälzungen des Jahres 1989 konnte dieser Plan nicht verwirklicht werden.

Erst mehr als zwanzig Jahre später ist es gelungen, ein Projekt der Konzertaufführung und CD-Aufnahme der Oper in Originalsprache erfolgreich zu realisieren. Die Idee des Tschechischen Rundfunks (*Český rozhlas*), *Alfred* letztlich in der ursprünglichen – obwohl gekürzten – Fassung mit deutschem Text einzustudieren und aufzunehmen erforderte Zusammenarbeit mit mehreren Fachleuten. Die Notengrafiker und Redakteure des Rundfunkverlages (*Nakladatelství Českého rozhlasu*) bereiteten die Aufführungsmaterialien, d.h. die Dirigierpartitur, Orchester- und Vokalstimmen sowie den Klavierauszug vor. Die fachspezifische Editionsarbeit wurde von den Dvořák-Forscher/Innen des Kabinetts für Musikgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik durchgeführt. Die Prager Agentur Arco Diva gewährleistete die Bedingungen für eine repräsentative CD-Aufnahme, und die Leitung des Musikfestivals *Dvořáks Prag [Dvořákova Praha]* bot letztendlich die Plattform für eine öffentliche Aufführung an. Die Aufführung fand schließlich am 17. September 2014 im Prager Rudolfinum in der Einstudierung des Sympho-

Eine bedeutende Opernpremiere, in: Venkov 23 (1938), Nr. 293 (13. 12.), S. 7; u.a.

nieorchesters des Tschechischen Rundfunks und des Tschechischen Philharmonischen Chors Brünn unter der Leitung von Heiko Matthias Förster. Die Solisten/Innen waren Felix Rumpf (Bariton, *Alfred*), Ferdinand von Bothmer (Tenor, *Harald*), Petra Froese (Sopran, *Alvina*), Jörg Sabrowski (Bariton, *Gothron*), Peter Mikuláš (Bass, *Seward*) und Jarmila Baxová (Sopran, *Rowena*). – Es hat fast symbolischen Charakter, dass sich an diesem anspruchsvollen Konzert-, Aufnahme- und Editionsprojekt auch der Tschechische Rundfunk beteiligte, der in der Vergangenheit hinter allen Versuchen eines Wiederbelebens von Dvořáks Erstlings-Oper *Alfred* stand. – Die CD-Aufnahme wurde während der Generalprobe(n) und des Konzertabends live aufgespielt und danach mitgeschnitten und zurechtgemacht.¹⁴ – Im Zusammenhang mit diesem Projekt sind dann in den Jahren 2014 und 2016 erstens der Klavierauszug Dvořáks *Alfred*, der vom Komponisten Otomar Kvěch erarbeitet wurde, sowie die kritische Ausgabe der Ouvertüre („*Tragische Ouvertüre*“) im Drucke erschienen sind.¹⁵

14 CD-Aufnahme *Antonín Dvořák: Alfred* (UP0140-2 602), herausgegeben 2014 von Arco Diva in Koproduktion mit dem Tschechischen Rundfunk. Vgl. auch GABRIELOVÁ, Jarmila: *Dvořákův Alfred, překvapení po půldruhém století*, in: OperaPlus, August 2014 (<http://operaplus.cz/dvorakuv-alfred-prekvapeni-po-puldruhem-stoleti/?pa=1>), zuletzt aufgerufen am 27. 11. 2016); VEJVODOVÁ, Veronika: *Dvořákův Alfred na jedničku*, in: OperaPlus, September 2014 (<http://operaplus.cz/dvorakuv-alfred-na-jednicku/>), zuletzt aufgerufen am 27. 11. 2016), u.a.

15 GABRIELOVÁ, Jarmila und KRATOCHVÍLOVÁ, Markéta (Hgg.): *Antonín Dvořák: Alfred. Heroická opera o třech dějstvích / Heroic Oper in Three Acts / Heroische Oper in drei Aufzügen, B 16. Libreto / Libretto: Karl Theodor Körner. Klavírní výtah / Klavírní výtah / Piano Vocal Score / Klavierauszug: Otomar Kvěch. New Dvořák Edition*, Praha, Český rozhlas und Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. [Tschechischer Rundfunk und Ethnologisches Institut der Tschechischen Akademie der Wissenschaften] 2014; ŠMÍDOVÁ, Ludmila (Hg.): *Antonín Dvořák. Tragická ouvertura / Tragic Overture / Tragische Ouvertüre B 16a. Partitura / Score / Partitur. New Dvořák Edition*, Praha, Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. [Ethnologisches Institut der Tschechischen Akademie der Wissenschaften] 2016.

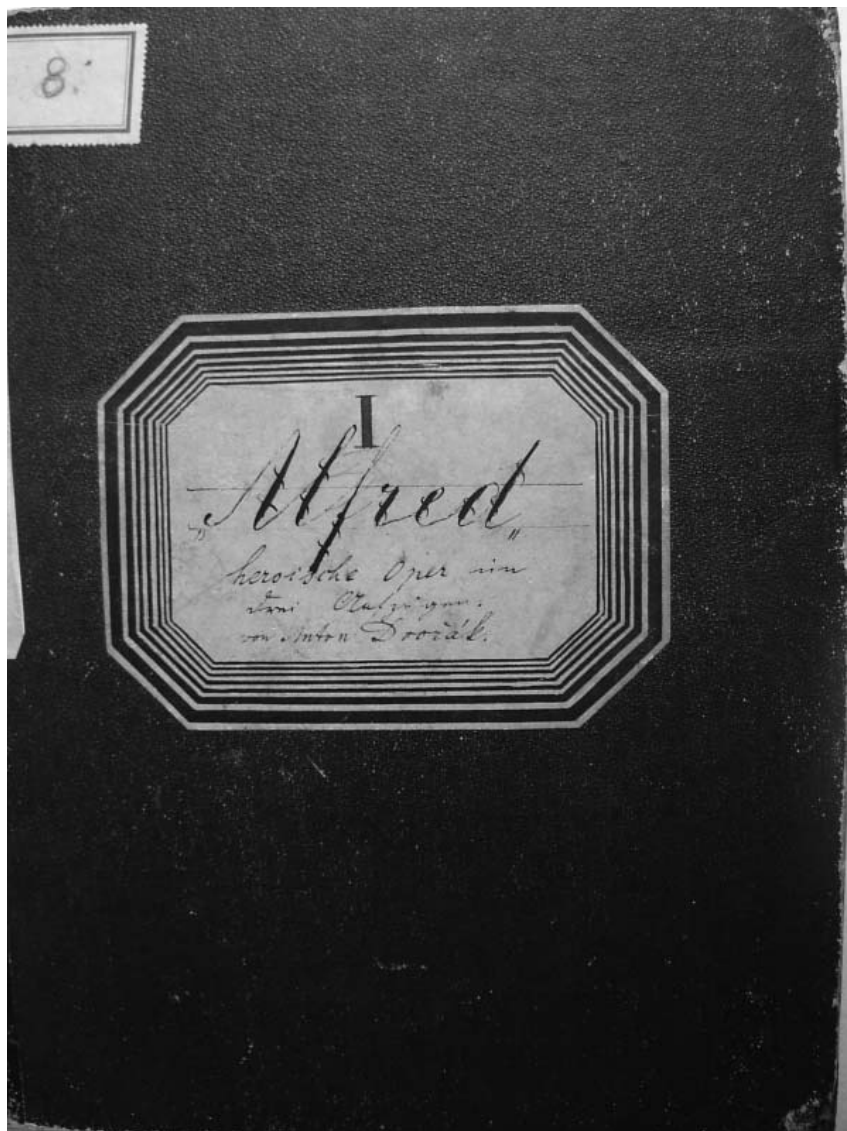

Abb. 1: Notenmappe

Erster Akt
Lage vor Zibon. In der Grotte vor dem Felsen.
Allegro agitato

Flauten I & II
Oboe
Clarinett B
Fagotte
Corni I & II
Corni III & IV
Trombi I & II
Trombone I & II
Tuba
Tympani I & II
Gros. tamb. batt.
Sop.
Chor. Tenore
Bassi
Violino I & II
Viola
Viola
Basso Viollo

Abb. 2: Erste Seite

160

The image shows a page of handwritten musical notation, page 160. It consists of approximately 15 staves. The top section includes several staves with musical notation, including notes, rests, and dynamic markings such as *ff*, *f*, *mf*, and *pp*. Tempo markings like *Allegro* and *Allegretto* are present. A section of the score is marked *All. moderato*. Below the musical staves, there are two lines of text in German: *Alfred (Gedächtnisstück)* and *Alfred (Gedächtnisstück)*. The bottom section of the page features more musical notation, including a section marked *All. moderato* and *Allegretto*, with dynamic markings like *pp*.

Abb. 3: Seite 160

The image shows a page of handwritten musical notation, likely a score for an opera. The page is filled with multiple staves of music. The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and dynamic markings. There are also some handwritten annotations and corrections. The lyrics are written in German, and the name 'Alfred' is prominent in several places. The overall appearance is that of a working draft or a composer's manuscript.

Abb. 4: Seite 161

Klíčová slova

Antonín Dvořák (1841–1904); Theodor Körner (1791–1813); *Alfred* (1870)

Schlüsselworte

Antonín Dvořák (1841–1904); Theodor Körner (1791–1813); *Alfred* (1870)

Zusammenfassung

Der vorgelegte Beitrag charakterisiert erst kurz Antonín Dvořák als Opernkompomisten und bewertet seinen Beitrag zur Entwicklung der tschechischen Oper in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts.. Danach fasst er alle bekannten Daten und Fakten zusammen, die mit der Geschichte der Entstehung seiner ersten Oper „Alfred“ mit dem deutschen Text verbunden sind, er erwähnt die Persönlichkeit des deutschen Dichters und Drammatikers Theodor Körner, des Verfassers des Librettos, er beschreibt die Natur seiner Librettovorlage und deutet auf den Zutritt Dvořáks zu der Vertonung. Er deutet darauf hin, dass während Körner am Anfang des 19.Jahrhundertrs offensichtlich das Modell der französischen „*Grauenoper*“ oder *Schreckensoper*, *Rettungsoper*, *rescue opera* vom Ende des 18. Jahrhunderts vor den Augen hatte, orientiert sich Dvořák 60 Jahre später auf das Modell einer großen historischen Oper (*Grand Opéra*), die sich in Paris ungefähr im Jahre 1830 etablierte und in einem großen Teil des 19. Jahrhundert die anspruchvolleren und prestigesteren Gattung des zeitgemäßen Opertheater darstellte. – Im Abschluss des Texters führt er die bisherigen bescheidenen Traitionen der schon genannten Tradition der Aufführungen Dvořáks Oper, und in diesem Zussammenhang erwähnt er die unlängste Konzertaufführung und die CD Aufnahme, die im September 2014 realisiert wurde.

Šedesát běhů pražské Letní školy slovanských studií

Jiří Hasil

Stalo se již tradicí vždy, když pražská Letní škola slovanských studií (dále LŠSS) dospěje ke svému jubilejnímu běhu, bilancovat a shrnout její historii, uspořádat mezinárodní sympozium¹ a napsat bilanční článek². Nejinak tomu bylo i v roce 2016, kdy LŠSS slavila svůj šedesátý běh.

Letní školy slovanských studií jsou, jak uvádějí webové stránky Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, „studijní kurzy pořádané několika veřejnými vysokými školami v České republice. Kurzy se konají každoročně v průběhu letních měsíců (červenec, srpen, září) a jejich délka se pohybuje od 2 do 4 týdnů v závislosti na náplni kurzu zvolené jednotlivými pořadajícími školami.“³

Součástí prvních běhů pražské LŠSS byl i program slovakistický a pravidelně se konala i výuka slovenštiny. Byly organizovány i týdenní odborné exkurze na Slovensko, jejichž náplní byly i slovakistické přednášky. Brzy na jejich základě vznikla na bratislavské Univerzitě Komenského letní škola slovenštiny nazvaná Studia Academica Slovaca (SAS), základ dnešního centra pro slovenštinu jako cizí jazyk na Filozofické fakultě Univerzity Komenského.⁴ První samostatná SAS se konala v roce 1965.

Kapacita pražské Letní školy se brzy ukázala jako nedostačující. Proto v roce 1968 na tehdejší Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně (dnešní Masarykova univerzita) proběhl první běh Letní školy. Brněnská LŠSS připravuje pro rok 2017 jubilejní 50. běh.

A postupně vznikaly i Letní školy další. Shodou okolností tak v roce 2016 jubilují, kromě LŠSS pražské, i dvě školy mimopražské. LŠSS na Filozofické fakultě

1 V roce 2016 se konalo v době od 15. 8. do 20. 8. již VIII. mezinárodní sympozium o češtině jako cizím jazyku, které bylo věnováno nejen jubileu LŠSS, ale i 700. výročí narození českého krále a císaře Svaté říše římské Karla IV. Zúčastnilo se ho celkem 52 účastníků z 12 zemí.

2 K historii pražské LŠSS viz např. HASIL Jiří. 55 let pražské Letní školy slovanských studií. In HASIL Jiří, MILAN HRDLIČKA (eds.). Čeština jako cizí jazyk VII. Materiály z VII. mezinárodního sympozia o češtině v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze v nakladatelství Euroslavica, 2012, s. 20–29. Tam i další literatura.

3 Blíže viz: příslušné webové stránky MŠMT ČR. [online]. Cit. 2017-01-11. <<http://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/letni-skoly-slovanskych-studii-1>>. Zde jsou i odkazy na webové stránky konkrétních letních škol.

4 Blíže viz webové stránky SAS. [online]. Cit. 2017-01-16. <<http://fphil.uniba.sk/sas>>.

Univerzity Palackého v Olomouci uspořádala již 30. běh a LŠSS na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích běh dvacátý pátý.

MŠMT ČR v současné době garantuje šest letních škol, a to v Praze, Poděbradech, Brně, Olomouci, Českých Budějovicích a v Plzni. Kromě nich ale v Česku probíhá i celá řada dalších letních kurzů češtiny, které organizují různé soukromé subjekty.

Bohatou historii pražské LŠSS přiblížila výstava instalovaná v přízemí hlavní budovy FF UK, jejíž vernisáž se konala 15. srpna 2016.⁵ Výstavu připravil kolektiv autorů: Milan Hrdlička, Jiří Hasil, Vlastimila Mikátová, Jana Koliášová a Jiří Stibor, a to za účinné spolupráce s vedoucím oddělení přijímacího řízení a vnějších vztahů FF UK Danielem Soukupem. Následující řádky vycházejí z textů, které doprovázely bohatý obrazový materiál umístěný na výstavních panelech.⁶

Historie pražské LŠSS je bohatá a zajímavá. Odrážejí se v ní i dějiny českého národa od poloviny 20. století do současnosti.

Myšlenka uspořádat prázdninový kurz českého jazyka pro zahraniční zájemce se zrodila v hlavách pracovníků Slovanského ústavu v druhé polovině 30. let 20. století. Realizaci této myšlenky zabránila druhá světová válka.

První běh LŠSS uspořádal Slovanský ústav spolu s Filozofickou fakultou UK až v roce 1948. Iniciátorem jeho uspořádání byl předseda Slovanského ústavu prof. Albert Pražák a na přípravách a průběhu první Letní školy se podílel historik Josef Polišenský spolu se zakladatelem oboru čeština pro cizince na UK Milošem Sovou a anglistou Vilémem Friedem. Kolektiv, který LŠSS připravoval, vedl Julius Dolanský.

Druhý běh se uskutečnil v roce 1949 v době, kdy osudy tehdejšího Československa měla již pevně ve svých rukou komunistická strana. Ta v následujících letech pořádání LŠSS znemožnila. Československo se uzavřelo světu za železnou oponu.

V roce 1958 se v Moskvě konalo jednání Mezinárodního slavistického kongresu, československou delegaci na něm vedl akademik Bohuslav Havránek, který po návratu do Prahy tlumočil přání sovětských slavistů, aby se činnost LŠSS v Praze obnovila. Akademik Havránek byl jmenován předsedou vědecké rady LŠSS a ředitelem prof. Jaromír Bělič, do vedení LŠSS dále byli jmenováni prof. Josef Polišenský a doc. Vilém Fried; v sekretariátu LŠSS pracovali Miroslav Hroch, Ivan Lutterer, Jaroslav Porák a sekretářky Ludmila Blažková a Vlasta Škubalová. Jako lektori jazykových kursů působili Iza Šaunová, Miloš Sova, Jan Petr, Miroslav Jindra, Karel Mára a další, mezi nimi také slovakista z bratislavské univerzity PhDr. Ján Štibrány,

5 V elektronické podobě je výstava přístupná na webových stránkách Ústavu bohemistických studií FF UK. [online]. Cit. 2017-01-21. <http://ubs.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/92/2016/12/FF_vystava_L%C5%A0SS_700x1000_01_oprava_01.pdf>.

6 Některé informace z výstavních panelů již publikovala Svatava Škodová v článku Ústav bohemistických studií Univerzity Karlovy v Praze uveřejněném v americkém časopise *Czech Language News*, č. 25, r. 2016, s. 3–6. [online]. Cit. 2017-01-16. <<http://wredhor.pair.com/signatur/iatic/pdf/16fall.pdf>>.

který vedl kurzy slovenského jazyka. 3. běhu LŠSS, jenž se konal v roce 1959, se zúčastnilo 66 řádných účastníků ze SSSR, NDR, Bulharska, Polska, Švédska, Francie, Velké Británie, USA, Kanady, Japonska, Itálie, Norska a Indie.

Počínaje rokem 1959 se LŠSS koná nepřetržitě každý rok. Účastníci LŠSS tak spolu s československými občany prožili i invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968, zásah československých ozbrojených sil proti demonstrantům v srpnu 1969 a následující roky normalizace. LŠSS zaznamenala i změnu politického systému v Československu po sametové revoluci v roce 1989 a rozdělení Československa v roce 1993. A její účastníci na vlastní kůži zažili i zničující povodeň, která zasáhla Česko v roce 2002.

V průběhu let se postupně vytvořila struktura programu LŠSS. Na jejím koncipování se významně podílel především Jaromír Bělič. Je jeho zásluhou, že tato struktura vždy byla vzájemně provázaná. Jejím základem jsou praktické jazykové kurzy. Účastníci jsou do nich rozděleni podle zprostředkujícího jazyka a podle úrovně ovládnutí českého jazyka.

Práce lektora praktických jazykových kurzů na LŠSS je velmi náročná a odpovědná, navíc se koná v době letních prázdnin. Ne každý je proto ochoten se této práci věnovat. Za dobu své existence na LŠSS působila celá řada skvělých lektorů, pro něž se působení na LŠSS stalo bez nadsázky posláním. Od 3. do 60. běhu se na LŠSS vystříдалo celkem 306 lektorů (mnozí z nich ale na LŠSS působili opakovaně).⁷

Mezi lektory LŠSS byla i dlouhá řada skutečných osobností, které významným způsobem posunuly českou široce chápanou bohemistiku, uveďme například: Františka Čermáka, Marii Bořek-Dohalskou, Hanu Gladkovou, Evu Hošnovou, Jiřího Hošnu, Josefa Hrbáčka, Hanu Hrdličkovou, Jaroslavu Janáčkovou, Ivana Luttera, Vladimíra Macuru, Alenu Macurovou, Věru Menclovou, Zdeňka Starého, Petra Mareše či Jaroslava Poráka.

7 Přehled lektorů, kteří na LŠSS učili více než patnáctkrát:

Jméno, příjmení	počet běhů LŠSS
Jan Holub	28
Jiří Pešíčka	25
Marie Poledníková	25
Ana Adamovičová	21
Helena Confortiová	21
Helena Hasilová	20
Jitka Kramářová	20
Alena Trnková	19
Zdena Tošovská	19
Alena Macurová	18
Zora Macků	17
Hana Hejlová	17
Milan Hrdlička ml.	17
Marie Bořek-Dohalská	16

Na LŠSS vedli praktické jazykové kurzy i ti bohemisté, kteří celý svůj život zasvětili oboru čeština pro cizince. Byli to kupříkladu Ana Adamovičová, Jana Bischofová, Antonín Bytel, Helena Confortiová, Kamila Filipová, Jan Holub, Milan Hrdlička ml, Alois Krušina, Jiří Hronek, Darina Ivanovová, Jiří Pešička, Miloš Sova, Ilona Starý Kořánová, Milan Šára, Alena Trnková, Emil Vejvoda, Martin Skřivan a další.

Působení LŠSS si není možné představit bez spolupráce s externími lektory. Rovněž mezi nimi je celá řada výrazných pedagogických osobností: Přemysl Adamec, Dagmar Brčáková, Jan Daněk, Hana Diringerová, Vladimíra Gebhartová, Eva Hájková, Helena Hasilová, Jiří Kostečka, Hana Lincová, Vladimír Mach, Emilie Němečková, Marie Poledníková, Miroslav Pravda, Zdeňka Smetanová, Karel Šprunk, Zdena Tošovská...

Je třeba zde i připomenout fakt, že především na prvních bězích LŠSS byly otevírány praktické kurzy dalších slovanských jazyků, např. lužické srbštiny, polštiny a bulharštiny. V šedesátých letech byl pořádán i program rusistický (vedle výuky praktického ruského jazyka to byl i cyklus přednáškový). A až do roku 1989 se pravidelně konala i výuka praktického slovenského jazyka; v posledních letech ji zajišťovali kolegové z univerzity v Prešově (např. Viera Žemberová či Juraj Furdík).

Pro LŠSS vznikla celá řada úspěšných učebnic češtiny pro cizince. Vznik některých LŠSS přímo iniciovala. Mnohé z nich svými kvalitami překročily rámec LŠSS a byly či jsou užívány i na četných zahraničních bohemistických pracovištích.⁸ Mezi prvními učebnicemi pro LŠSS byla učebnice Jana Holuba *Czech for Beginners*⁹ (jmenujme i její jazykové mutace *Il ceco per i principianti*¹⁰ Heleny Confortiové, *Ceco para principiantes*¹¹ Jiřiny Luttererové a Jana Holuba a *Le Tchèque pour débutants*¹² Vlasty Šustalové) a na ni navazující učebnici *Čeština pro mírně pokročilé*¹³ Jana Holuba a Heleny Šindlerové (Confortiové) a také učebnici *Čeština pro pokročilejší začátečníky*¹⁴ Heleny Confortiové. Jaroslav Porák se stal autorem úspěšné *Učebnice češtiny na základě ruštiny*¹⁵, Karel Mára skripta *Lehrgang der tschechischen Sprache*¹⁶ a Jiřina Luttererová příručky *Česká slovní zásoba*

8 U níže jmenovaných učebnic se ne vždy podařilo nalézt v archivu ÚBS a v dostupných knihovnách první vydání, protože vždy šlo o vydání v podobě skript, která jsou většinou zcela rozebrána; proto uvádíme bibliografické údaje nejstarších dostupných exemplářů.

9 Holub, Jan (1991): *Czech for Beginners*. Praha: Nakl. H & H.

10 Confortiová, Helena (1971): *Il ceco per i principianti*. Praha: Univerzita Karlova.

11 Holub, Jan – Luttererová, Jiřina (1991): *Checo para principiantes*. Praha: Univerzita Karlova, 2. přeprac. vydání.

12 Šustalová, Vlasta (1978): *Le Tchèque pour débutants*. Praha: SPN.

13 Holub, Jan – Confortiová (Šindlerová), Helena (1980): *Čeština pro mírně pokročilé*. Praha: Univerzita Karlova.

14 Confortiová, Helena (1988): *Čeština pro pokročilejší začátečníky*. Praha: Univerzita Karlova.

15 Porák, Jaroslav (1984): *Učebnice češtiny na základě ruštiny*. Praha: Univerzita Karlova.

16 Mára, Karel (1974): *Lehrgang der tschechischen Sprache*. Praha: SPN.

a konverzační cvičení¹⁷. Dále uveďme i učebnici Aleny Trnkové Cvičení z české mluvnice¹⁸, která je dodnes užívána v kurzech pro nejpokročilejší studenty. Totéž platí i o kolektivní dvoudílné Textové cvičebnici českého jazyka (editorka Alena Trnková)¹⁹. Připomeňme i skripta Slovní zásoba k základním konverzačním okruhům I.²⁰ Vlasty Šustalové, Slovní zásoba II.²¹ Kamily Filipové a Zdeňka Švamberka a České texty k jazykovému rozboru s cvičeními²² Kamily Filipové, Jiřiny Luttererové a Zdeňka Švamberka. Členové tehdejšího Ústavu slovanských studií (dnešní Ústav bohemistických studií) se stali autory původně pětídílného skriptu, později vydaného v podobě dvoudílné učebnice Czech. A multi-level course for advanced learners²³. Po roce 1989 byly vydány učebnice koncipované především na základě komunikační metody, mezi prvními to byly Tschechisch für Anfänger²⁴ Heleny Hasilové a Jiřího Hasila a Apprenez le tchèque avec nous!²⁵ Milana Hrdličky a Hany Hrdličkové. K neúspěšnějším učebnicím tohoto období náleží kolektivní Čeština pro středně a více pokročilé²⁶ doplněná Pracovním sešitem. Zmíňme i kolektivní učebnice Brána jazyka českého otevřená²⁷ a Basic Czech I., II. a III²⁸. Jmenovat je třeba i učebnici Any Adamovičové Nebojte se češtiny²⁹. Dále uveďme Třetí výběr z českých lidových písní³⁰ Heleny Hasilové a Jiřího Hasila a Z tradic české kul-

17 Luttererová, Jiřina (1994): *Česká slovní zásoba a konverzační cvičení*. Praha: Nakl. ISV.

18 Trnková, Alena (1994): *Cvičení z české mluvnice*. Praha: Nakl. H&H.

19 Trnková, Alena (ed.) (1994): *Textová cvičebnice českého jazyka I, II*. Praha: Nakl. ISV.

20 Šustalová, Vlasta (1972): *Slovní zásoba k základním konverzačním okruhům I*. Praha: Univerzita Karlova.

21 Filipová, Kamila – Švamberk, Zdeněk (1976): *Slovní zásoba II*. Praha: Univerzita Karlova.

22 Filipová, Kamila – Luttererová, Jiřina – Švamberk, Zdeněk (1978): *České texty k jazykovému rozboru s cvičeními*. Praha: SPN.

23 Čermák, František a kol. (1993): *Czech. A multi-level course for advanced learners I, II*. Praha, Brno, London: Masarykova univerzita.

24 Hasil, Jiří – Hasilová, Helena (1995): *Tschechisch für Anfänger mit Lösungsschlüssel und Kassette. Čeština pro německy mluvící začátečníky s klíčem ke cvičením a kazetou*. Praha: Nakl. ISV.

25 Hrdlička, Milan – Hrdličková, Hana (1997): *Apprenez le tchèque avec nous! Učte se s námi česky*. Praha: Nakl. ISV.

26 Bischofová, Jana – Hasil, Jiří – Hrdlička, Milan – Kramářová, Jitka (1997): *Čeština pro středně a více pokročilé*. Praha: Karolinum, 2. vyd. 2005, 3. přeprac. vyd. 2015.

27 Hasil, Jiří – Hájková, Eva – Hasilová, Helena – Zielinski, Monika (2007): *Brána jazyka českého otevřená*. Praha: Karolinum.

28 Adamovičová, Ana – Ivanovová, Darina – Hrdlička, Milan (2007): *Basic Czech I*. Praha: Karolinum, 2. vyd. 2016; Adamovičová, Ana – Ivanovová, Darina – Hrdlička, Milan (2007): *Basic Czech II*. Praha: Karolinum, 2. vyd. 2016; Adamovičová, Ana – Hrdlička, Milan (2010): *Basic Czech III*. Praha: Karolinum, 2. vyd. 2016.

29 Adamovičová, Ana (2005): *Nebojte se češtiny*. Praha: Karolinum.

30 Hasilová, Helena – Hasil, Jiří (1995): *Třetí výběr z českých a moravských písní*. Praha: Karolinum.

ture³¹ týchž autorů. Nejnovějšími učebnicemi, jež vznikly pro potřeby LŠSS jsou Česká čítanka: adaptované texty a cvičení ke studiu češtiny jako cizího jazyka³² Ilony Starý Kořánové a Express yourself in Czech I., II.³³ Jany Bischofové.

Nedílnou součástí LŠSS tvoří přednáškové cykly. Obvykle v posledních letech bývají tři, jeden lingvistický, druhý literárněvědný a kulturněhistorický. Třetí cyklus bývá přednášen v angličtině nebo v němčině a je věnován českým dějinám a kultuře. Tento cyklus je určen těm účastníkům, kteří ještě neovládají praktický český jazyk tak, aby mohli sledovat vysokoškolskou přednášku v češtině. V šedesátých letech 20. století byl pravidelně otevírán i cyklus rusistický, v němž se účastníkům prezentovala tehdejší pražská rusistika, jež byla bezpochyby jednou z nejlepších v Evropě. A v první polovině šedesátých let měli účastníci možnost vyslechnout i přednášky slovakistické, v nichž se představili přední slovenští odborníci (později, po vzniku dceřiné instituce v Bratislavě – Studia Academica Slovaca – se slovakistický cyklus nerealizoval).

K přednáškám byly a jsou zvány skutečné osobnosti českých humanitních věd a cykly dokumentují vysokou úroveň české široce chápané bohemistiky. Proto i v dobách nesvobody na LŠSS přednášeli i ti, kteří na Filozofické fakultě UK českým studentům mohli přednášet jen velmi omezeně.

Na každém běhu LŠSS odezní přibližně třicet přednášek.

Mezi přednášejícími se účastníkům představila dlouhá řada českých lingvistů, jmenovat zde můžeme pouze některé. Byli to například Milan Romportl, František Trávníček, Jaromír Bělič, Bohuslav Havránek, Alexander Isačenko, Vladimír Šmilauer, Karel Horálek, Karel Hausenblas, Vladimír Skalička, Petr Sgall, František Daneš, Alois Jedlička, Alexandr Stich, Marie Čechová, Jarmila Panevová, Eva Hajičová, Jaroslav Porák, Ivan Lutterer, Zdena Palková, Jiří Kraus, Emil Skála, Jan Kořenský, Jiří Hronek, Alena Macurová, František Čermák, Světa Čmejrková, Helena Běličová, Jan Petr, Jiří Marvan, Oldřich Uličný, Zdeněk Starý, Jan Kořenský, Karel Kučera, Miroslava Knappová, Helena Běličová, Ludmila Zimová, Jana Svobodová, Jana Hoffmannová, Petr Mareš, Ivana Bozděchová, Milan Hrdlička a další.

Účastníkům LŠSS se představili například tito literární vědci a historici: Jan Mukařovský, Julius Dolanský, Felix Vodička, František Svejtkovský, Eduard Goldstücker, Jiří Brabec, Miroslav Procházka, František Buriánek, Vladimír Štěpánek, Jaroslava Janáčková, Jiří Marek, Radko Pytlík, Miroslav Červenka, Antonín Jelínek, Vladimír Macura, Ludvík Patera, Martin Hilský, Jiří Stromšík, Ivan Klíma, Rudolf Chmel, Jiří Hošna, Hana Šmahelová, Josef Peřina, Jiří Holý, Bohuslav Hoffmann, Pavel Janoušek a jiní.

31 Hasil, Jiří – Hasilová, Helena (2004): *Z tradic české kultury. Český jazyk a kultura v písňové tvorbě*. Praha: Karolinum

32 Starý Kořánová, Ilona (2012): *Česká čítanka: adaptované texty a cvičení ke studiu češtiny jako cizího jazyka*. Praha: Akropolis.

33 Bischofová, Jana (2015): *Express yourself in Czech I*. Praha: vlastní náklad; Bischofová, Jana (2015): *Express yourself in Czech II*. Praha: vlastní náklad.

O české historii a kultuře přednášeli Mirko Očadlík, František Kavka, Milan Machovec, Václav Husa, Josef Polišínský, Vladimír Kašík, Věra Olivová, Zdeněk Fiala, Jiří Sláma, Josef Petráň, Robert Kvaček, Jan Havránek, Theodor Syllaba, František Černý, Jan Kopecký, František Šmahel, Miroslav Hroch, Jiří Spěváček, Petr Eben, Anna Skýbová, Lenka Bobková, Jaromír Homolka, Petr Wittlich, Mojmír Horyna, Jiří Kropáček, Zdeněk Zbořil, Otto Urban, Ivan Hlaváček, Eduard Maur, Jaroslav Pánek, Zdeněk Beneš, Jan Kuklík st., Jan Kuklík ml., Jan Němeček, Lenka Bobková, Jan Rychlík, Alena Míšková, Eduard Stehlík, Michal Stehlík, Milan Hlavačka, Jan Jirák, Jan Royt, Erazim Kohák, Václav Pavlíček, Stanislav Štech, Miloslav kardinál Vlk, Jan Blahoslav Lášek, Ivan Klimeš, Jaroslava Pešková, Josef Harna, Josef Herman, Vladimíra Dvořáková, Jarmila Gabrielová, Jarmila Doubravová, Vlasta Reittererová a další.

V cyklu rusistickém to byli Vladimír Barnet, Radegast Parolek, Miroslav Drozda, Světa Mathauserová, Zdeněk Mathauser, Jiří Franěk, Milan Hrala, Vladimír Hrabě, Mikuláš Zatovkaňuk, Přemysl Adamec, Marta Čížková...

Mezi přednášejícími byli v nedávné minulosti i odborníci zahraniční, například Milan Fryscak a Thomas Svatos z USA či Alain Soubigou z Francie.

Integrální součástí LŠSS je program kulturní a společenský, který navazuje na program výukový a přednáškový. Tvoří ho nejen odpolední vycházky po Praze a návštěvy pražských pamětihodností, ale především sobotní a nedělní exkurze a výlety po České republice seznamující účastníky LŠSS s turisticky zajímavými lokalitami i s místy českého kulturního místopisu.

Pro účastníky jednotlivých běhů jsou pravidelně pořádány koncerty komorní hudby a návštěvy výstav a divadel a jsou také organizovány akce v klubovně na koleji – poslechové večery české hudby, promítání českých filmů, zpívání českých písní apod.

Kulturní a společenský program spolu s programem výukovým a přednáškovým tvoří jeden vzájemně provázaný celek. Proto účastníci v průběhu LŠSS absolvují celkem 120 výukových hodin a mohou získat 8 evropských kreditů (ECTS).

Za šedesát let se ve vedení LŠSS vystřídala dlouhá řada předních odborníků působících v oblasti českých humanitních věd – bohemistů, slavistů, rusistů, anglistů i historiků. Všichni se trvale zapsali do historie LŠSS i do historie FF UK a české vědy. O převážné většině z nich můžeme odpovědně tvrdit, že byli navíc i osobnostmi respektovanými mezinárodní odbornou veřejností.

Funkci ředitele LŠSS zastávalo osm představitelů českých humanitních věd.³⁴

34 Ředitelé LŠSS

1948–1949	Julius Dolanský
1959–1961	Jaromír Bělič
1962–1970	Antonín Dostál
1971–1975	Jaromír Bělič
1976–1989	Jaroslav Tax
1990–2009	Jan Kuklík

První dva běhy řídil Prof. PhDr. Julius Dolanský, DrSc., člen korespondent ČSAV (23. 11. 1903 – 26. 4. 1975). Byl profesorem jugoslávských jazyků a literatur, významně odborně a organizačně zasahoval i do rusistiky, srovnávacího studia slovanských jazyků a literatur a do bohemistiky jazykovědné i literárněhistorické. Angažoval se i veřejně a politicky.

Prof. PhDr. Jaromír Bělič, DrSc., člen korespondent ČSAV (24. 3. 1914 – 6. 12. 1977) byl nepochybně nejvýraznější osobností v čele LŠSS. Jeho zásluhou získala pražská LŠSS kredit významné bohemistické instituce a dostala se do širokého povědomí světové bohemistiky. Stál u zrodu celkové koncepce působení LŠSS a jejího programu, v němž má rovnocenné místo jak výuka praktického českého jazyka, tak i seznamování s českou literaturou, historií a kulturou, a to vše ve slovanském kontextu.³⁵ Jaromír Bělič, profesor českého jazyka, se věnoval nejen jazykovědné bohemistice, ale i bohemistice literárněhistorické, svými pracemi zasahoval i do slovakistiky a slavistiky. Nejzávažnější jsou jeho práce dialektologické (Nástin české dialektologie), jeho hluboká znalost nespisovných útvarů ho vedla k poznání a analýze národního jazyka v celé jeho šíři. Svými pracemi o městské mluvě se stal v Československu zakladatelskou osobností sociolingvistiky. Zasahoval i do teorie spisovného jazyka a do poznání vývoje českého jazyka. LŠSS řídil dvě období, v době mezi nimi byl předsedou vědecké rady LŠSS. Zahraniční účastníci LŠSS obdivovali jeho vpravdě renesanční rozhled po české i světové historii a kultuře.

Třetím ředitelem byl Prof. PhDr. Antonín Dostál, DrSc. (24. 5. 1905 – 29. 3. 1997). Profesor staroslověnské filologie a srovnávací slovanské jazykovědy, byzantolog Antonín Dostál svým vědeckým dílem již koncem padesátých let vzbudil zaslouženou pozornost (Studie o vidovém systému v staroslověnštině) české odborné veřejnosti a v šedesátých letech i za hranicemi Československa. Prof. Dostál v této době přednášel jako hostující profesor v Německé spolkové republice a na počátku normalizace emigroval do USA, kde dlouhá léta působil jako byzantolog a slavista na Brown University. Zemřel v New Jersey. Letní školu řídil v nelehkém období (v poslední době i na dálku z Německa) a dokázal udržet její vysokou odbornou úroveň. Jeho zásluhou začaly od devátého běhu vycházet sborníky přednášek proslavených na jednotlivých bězích LŠSS.³⁶

V období nastupující normalizace československé společnosti A. Dostála ve funkci ředitele LŠSS vystřídal Prof. PhDr. Jaroslav Tax, CSc. (14. 9. 1921). J. Tax byl jmenován profesorem české literatury, svůj odborný zájem zaměřil na českou literaturu první poloviny 20. století, věnoval se tvorbě především Karla Čapka, Vladi-

2009 – 2016

Jiří Hasil

2016 – dosud

Svatava Škodová

35 Proto se dodnes tato instituce nazývá Letní školou *slovanských studií*.

36 Sborníky přednášek tvoří dnes ucelenou kontinuální řadu. Účastníci LŠSS si je odvázejí domů a distribuují je tak prakticky do celého světa, řada českých knihoven si je žádá do svých fondů, Slovanská knihovna je distribuuje do knihoven v zahraničí. Sborníky dokumentují odbornou úroveň jednotlivých běhů LŠSS. V současné době probíhá závěrečná fáze jejich digitalizace.

slava Vančury a zvláště Marie Pujmanové. Zajímal se i o tzv. muzikalizaci prózy a o otázky spojené s prezentací české literatury zahraničním studentům. J. Tax, jeden z předních komunistů na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy,³⁷ především Letní školu reprezentoval a prosazoval u nadřízených státních i stranických orgánů. Za jeho působení došlo i k zásadní organizační změně v rámci Filozofické fakulty UK. Do této doby samostatná katedra Letní školy slovanských studií byla sloučena s oddělením češtiny pro cizince tehdejší katedry českého a slovenského jazyka. Nové samostatné pracoviště dostalo název Ústav slovanských studií a koncentrovalo se v něm veškeré politické i odborné působení Filozofické fakulty UK na zahraniční bohemisty a slavisty. Stalo se tak 1. února 1978 z podnětu tehdejšího prorektora Univerzity Karlovy Vítězslava Rzounka, který byl v této době nejen vedoucím katedry české a slovenské literatury Filozofické fakulty UK, ale i předsedou vědecké rady LŠSS. Paradoxně však toto opatření přispělo k prohloubení spolupráce Letní školy s učiteli oboru čeština pro cizince a k posílení odborné činnosti v oblasti lingvodidaktiky češtiny pro cizince.³⁸ I za Taxova vedení LŠSS dokázala být jakýmsi ostrůvkem tolerance k odlišným názorům účastníků (především ze západních zemí) a představitelů tehdejších československých společenských věd, místem vzájemného setkávání slavistů a bohemistů z celého světa a udržela si vysokou odbornou úroveň jazykové výuky, přednášek i kulturního a společenského programu.

V září 1989 po odchodu J. Taxe do důchodu byl ředitelem LŠSS jmenován Prof. PhDr. Jan Kuklík, CSc. (23. 6. 1940 – 22. 8. 2009). Přední český historik J. Kuklík se zabýval problematikou českých dějin 20. století. Soustředil se především na období tzv. druhé republiky a protektorátu Čechy a Morava. Svě práce věnoval i nekomunistickému odboji a dějinám sociální demokracie. Zajímal se též o výuku češtiny pro cizince a o české reálie. Byl nejen výborným manažerem, ale i zasvěceným znalcem české kultury, především literatury, výtvarného umění a architektury. Jako ředitel LŠSS vědomě navazoval na odkaz J. Běliče a akcentoval vzájemnou provázanost jazykové výuky s celkovým kulturním posláním LŠSS, na níž působil jako tajemník již od šedesátých let. Dokonale ovládal veškerý chod Letní školy, která se jeho zásluhou po roce 1989 hladce transformovala v demokratickou kulturně vzdělávací instituci, těšící se všeobecnému respektu doma i v zahraničí. Řada zahraničních účastníků LŠSS vzpomíná na jeho exkurze po Česku i na neformální besedy s ním v kolejni klubovně při šálku kávy nebo čaje či při číši dobrého vína a cigaretce. J. Kuklík zemřel nečekaně uprostřed jedné z exkurzí Letní školy.

Funkci ředitele uprostřed „rozběhnutému“ běhu LŠSS převzal PhDr. Jiří Hasil, Ph.D. (18. 5. 1957), jenž celý svůj profesní život spojil s LŠSS (od r. 1978 na LŠSS

37 J. Tax byl předsedou celozávodního výboru KSČ na Filozofické fakultě, později byl jejím proděkanem.

38 Blíže viz Šára, M. (1999): Učíme se učit češtině – proměna představ o jazykové kompetenci, in: Hasil, J. – Kuklík, J. (eds.): Přednášky z XLII. běhu Letní školy slovanských studií, I. Díl Přednášky z jazykovědy. Praha: Filozofická fakulta: 99–107.

působil jako doprovodný tlumočník, tajemník, lektor i přednášející) a s obory čeština pro cizince a čeština jako cizí jazyk. Zabývá se českými reáliemi, vývojem českého jazyka, českou morfologií a lingvodidaktickými otázkami výuky češtiny pro cizince. Věnuje se i dějinám LŠSS a oboru čeština pro cizince. Jeho ambicí vždy bylo být pokračovatelem J. Kuklíka a udržet LŠSS v Běličových intencích.

V říjnu 2016 byla ředitelkou LŠSS jmenována Mgr. Svatava Škodová, Ph.D. (22. 5. 1974). Bohemistiku vystudovala na Technické univerzitě v Liberci, kde také pedagogicky působí. Věnuje se především české syntaxi a češtině pro cizince, účastnila se jako řešitelka řady grantů.

Na vytváření profilu LŠSS se kromě ředitelů podílelo mnoho výrazných osobností, které zastávaly funkce tajemníků, vedoucích tajemníků či zástupců ředitele. Všichni tajemníci se natrvalo zapsali do historie LŠSS a patřili i k výrazným pedagogům Filozofické fakulty UK. Byli to Vilém Fried, Miroslav Hroch, Anna Skýbová, Marta Čížková, Milan Hlavačka, Václav Drška, Martin Nejedlý, Petr Mareš, Josef Polišínský, Ludvík Patera, Eugen Pauliny, Květa Mejdiřká, Zdeněk Urban, Svatopluk Cenek, Jana Bischofová, Darina Ivanovová, Jana Dolenská a další.

Mezi nimi vynikl kupříkladu Doc. PhDr. Václav Huňáček, CSc. (15. 1. 1931). Rusista V. Huňáček na LŠSS pracoval jako tajemník pro kulturní a společenský program. Jako nedostižný znalec českých a evropských reálií a teoretik průvodcování byl oblíbeným vedoucím poznávacích výletů a exkurzí.

Prof. PhDr. Jan Petr, DrSc., člen korespondent ČSAV (23. 9. 1931 – 13. 12. 1989) byl nesporně respektovaným slavistou (polonistou, sorabistou, bulharistou, bohemistou), jako zástupce ředitele J. Taxe a exponent normalizační politiky na FF UK ovlivňoval celkové působení LŠSS od poloviny 70. let do roku 1989. LŠSS si ale i v této době, jak už bylo konstatováno, uchovala svůj charakter instituce otevřené relativně svobodné výměně názorů, kde se setkávali slavisté a bohemisté z východu i západu, J. Petr vždy dbal na vysokou odbornou úroveň působení LŠSS.

Doc. PhDr. Jaroslav Porák, DrSc. (23. 5. 1931 – 6. 7. 1985) se věnoval především vývoji českého jazyka a historické mluvnici češtiny, byl i editorem staročeských památek. Na LŠSS působil jako vedoucí tajemník odpovědný za praktickou jazykovou výuku a výběr lektorů. Je autorem několika učebnic češtiny pro cizince a ruštiny pro Čechy.

PhDr. Jan Holub (6. 12. 1937) celý svůj pracovní život věnoval výuce češtiny pro cizince. Je autorem úspěšné učebnice *Czech for Beginners* a jedním ze spoluautorů *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*. Na LŠSS pracoval jako lektor, vedoucí lektorského sboru i zástupce ředitele a ovlivnil především podobu praktických jazykových kurzů. Svou činností tak tvůrčím způsobem navázal na působení J. Poráka.

PaedDr. Antonín Bytel (17. 6. 1935 – 4. 6. 2001) byl vynikajícím učitelem, působil nejen na FF UK a na Ústavu jazykové a odborné přípravy UK, ale i na četných zahraničních bohemistických pracovištích (nejdéle na Hankuk University v Soulu v Jižní Koreji). Na LŠSS jako vedoucí tajemník a lektor ovlivnil především praktické jazykové kurzy a vstupní testování účastníků.

Doc. PhDr. Milan Šára (29. 10. 1932) se celý svůj aktivní život věnoval výchově a výuce zahraničních bohemistů. Je autorem řady osvědčených učebnic, zabýval se především syntaxí a lingvodidaktickými otázkami výuky češtiny pro cizince. Je též spoluautorem Slovníku české frazeologie a idiomatiky. Na LŠSS působil jako zástupce ředitele.

Rusista Doc. PhDr. Vladimír Blažek, CSc. (26. 10. 1939 – 18. 12. 2007) dlouhá léta pracoval jako tajemník pro ubytování a stravování. Kromě toho se podílel i na kulturním a společenském programu jako vedoucí sobotních a nedělních výletů a exkurzí.

Bohemista Doc. PhDr. Milan Hrdlička, CSc. (16. 10. 1960) je autorem několika učebnic češtiny pro cizince a řady lingvodidaktických, bohemistických a translatologických monografií. Do historie LŠSS vstoupil jako přednášející a lektor praktických jazykových kurzů. Na řízení LŠSS na počátku 21. století se podílel jako ředitel Ústavu bohemistických studií.

Do dějin LŠSS se zapsaly i organizační tajemnice LŠSS, byly to v letech 1959–1996 legendární Vlasta Škubalová, 1997–2006 Mgr. Hana Futerová a od r. 2007 Vlastimila Mikátová.

I mezi doprovodnými tlumočníky byla řada těch, kteří se ve svém dalším profesním životě prosadili, např. na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (František Čermák, Martin Hilský, Miroslav Jindra, Luboš Kropáček, Jean Jacques Radosa, Petr Mareš, Milan Hrdlička, Jiří Pešička, Jiří Hasil, Vratislav Doubek), na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy (Jan Jiráček), v Akademii věd ČR (Milena Švehlová, Světlá Čmejrková, Kamila Karhanová, Jiří Hoppe), či jako novináři (Jan Čulík, Vladimír Blažek ml., Vlastimil Ježek, Markéta Maurová) a ministerští úředníci (Eduard Stehlík a Lydie Hrušková).

LŠSS se za šedesát let zúčastnilo celkem 7 231 interních a 1 610 externích, celkově tedy 8 841 účastníků (mnozí z nich se LŠSS účastnili opakovaně) z Evropy, Afriky, Asie, Austrálie, Severní Ameriky i Jižní Ameriky.

Byli mezi nimi i významní slavisté a bohemisté, kteří šířili a šíří znalost českého jazyka, české literatury, kultury a historii fakticky po celém světě – od Japonska, Koreje, Číny, Indie, přes Austrálii, Afriku, země bývalého Sovětského svazu, přes země evropské až do USA, Kanady a Jižní Ameriky.

Jmenovat všechny významné lingvisty nelze, připomeňme alespoň některé z nich. Byli to Eiichi Chino z Japonska, Čou Mej-žu z Číny, Sun-Bee Yu z Jižní Koreje, David Murphy, Marry Lou Štika, Louise B. Hammer, Masako Ueda Fidler z USA, Mohammed el Balshi el Oleimi, Abdel Sattar Mohammed Shabrawi a Amr Saber Shatury z Egypta, Valerij Mokienko, Alexandra Širokova, Jevgenija Rogovskaja, Galina Něščimenko, Světlana Lebed', Irina Syrkova, Nelly Rejzema, Sergej Skorvid z Ruska, Olga Palamarčuk, Anna Neruš, Oleksandr Medovnikov, Ivan Těpljakov z Ukrajiny, Janusz Magnuszewski, Janusz Siatkowski, Mieczysław Basaj, Teresa Zofia Orłoś, Danuta Rytel-Schwarz z Polska, Janko Bačvarov, Margareta Mladenova, Ivan Kucarov, Ginka Bakardžieva z Bulharska, Tiberiu Pletter, Sorin

Paliga z Rumunska, Robert Pynsent, James Naughton z Velké Británie, François Esvan z Francie, Monika Zielinski z Německa, Dubravka Sesar z Chorvatska, Tora Hedin ze Švédska, Jens Skov-Larsen z Dánska a mnoho dalších.

Celá řada významných osobností byla i mezi literárními vědci a historiky: Alfred Frensh z Austrálie, Kim Kyuchin, Ja-iel Kwon z Jižní Koreje, Sergej Nikoliskij, Igor Inov, Irina Poročkina, Ljudmila Titova, Georgij Šubin, Natalia Žakova z Ruska, Volodymir Motornyj, Volodymir Žitnik z Ukrajiny, Wolfgang Friedrich Schwarz, Manfred Jähnichen, Ilse Seehaze z Německa, Alexandra Toader z Rumunska, Veličko Todorov, Žoržeta Čolakova z Bulharska, Sergio Corduas, Giuseppe Dell'Agata, Giuseppe Dierna z Itálie, Gertraude Zand z Rakouska a další.

Mezi účastníky byly i další osobnosti, např. velvyslanec Evropské unie v ČR Ramiro Cibrián, francouzský historik Alan Soubigou, španělský dirigent Robert Ferrer, estonský spisovatel a překladatel Leo Metsar, španělská básnířka a překladatelka Clara Janés, arménský překladatel Valerij-Hovhannes Harutjunjan, maďarský disident a překladatel György Varga, finský spisovatel a překladatel Eero Balk, japonský germanista Satoshi Hashimoto, německý rusista a bohemista Urs Heftrich, důstojníci rakouské armády a bohemisté Georg Podlipny, Manfred Gratzer a Josef Ernst, ředitelka Rakouského kulturního fóra v Praze a kulturní rada Rakouského velvyslanectví v Praze Natascha Grilj, česká dokumentaristka chorvatského původu Andrea Majstorović, rakouský novinář Gerald Schubert, americký novinář Alan Levy, česko-rakouská novinářka Barbara Coudenhove-Kalergi a dlouhá řada dalších. I také ti, kteří zůstávají v anonymitě, ale pro dobré jméno české kultury v zahraničí vykonali mnoho.

Nesmírně nás těší, že se LŠSS účastní i žáci žáků účastníků prvních běhů LŠSS, např. se LŠSS účastnil již koncem šedesátých let polský bohemista Mieczysław Basaj a koncem sedmdesátých let jeho žačka Danuta Rytel-Kuc (Rytel-Schwarz), která dnes jako profesorka Univerzity v Lipsku posílá na LŠSS své žáky. Obdobných příkladů bychom mohli uvést celou řadu.

Jak již bylo konstatováno, u příležitosti jubileí LŠSS a Ústavu bohemistických studií pořádalo vedení Letní školy a ústavu mezinárodní symposia věnovaná češtině jako cizímu jazyku a češtině v zahraničí. Tato symposia se konala v letech 1976, 1979, 1986, 2001, 2006, 2011, 2013 a 2016. Kromě toho se LŠSS spolupodílela na organizování První metodologické konferenci o češtině jako cizím jazyku v roce 1983 a světového kongresu Pocta zahraničních bohemistů 650. výročí založení Univerzity Karlovy, který se konal v roce 1998. Všechna tato setkání přispěla k propagaci dobrého jména Univerzity Karlovy a její Filozofické fakulty mezi světovou slavistickou a bohemistickou veřejností. Ústav bohemistických studií a Letní škola slovanských studií i jejich zásluhou získaly prestižní postavení mezi světovými akademickými bohemistickými pracovišti.

Literatura

HASIL, Jiří (2012): 55 let pražské Letní školy slovanských studií. In HASIL Jiří, Milan HRDLÍČKA (eds.). *Čeština jako cizí jazyk VII. Materiály z VII. mezinárodního symposia o češtině v zahraničí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze v nakladatelství Euroslavica, s. 20–29. Tam i další literatura.

ŠÁRA, Milan (1999): Učíme se učit češtině – proměna představ o jazykové kompetenci, in: Hasil, J. – Kuklík, J. (eds.): *Přednášky z XLII. běhu Letní školy slovanských studií, I. Díl Přednášky z jazykovědy*. Praha: Filozofická fakulta: 99–107.

ŠKODOVÁ, Svatava (2017): Ústav bohemistických studií Univerzity Karlovy v Praze. In *Czech Language News*, č. 25, r. 2016, s. 3–6. [online]. Cit. 2017-01-16.

<<http://wredhor.pair.com/signatur/iatc/pdf/16fall.pdf>>.

webové stránky MŠMT ČR. [online]. Cit. 2017-01-11.

<<http://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/letni-skoly-slovanskych-studii-1>>.

Klíčová slova

bohemistika; Letní škola slovanských studií; jubileum; výuka; lektor; přednášející; účastník; historie.

Key words

Czech Language and Literature; Summer School of Slavonic Studies; anniversary; teacher; participant; history

Abstract

The author describes the long history of the Summer School of Slavonic Studies on the occasion of its 60th year, recalling significant moments from the summer school's history and the people who participated as organizers and students

Seznam autorů

PhDr. Ana Adamovičová

Ústav bohemistických studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

Prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Ústav českých dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha;
Ústav dějin křesťanského umění, Katolická teologická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

Prof. PhDr. Marie Čechová, DrSc.

katedra bohemistiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem; Ústav bohemistických studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

Prof. PhDr. Jarmila Gabrielová, CSc.

Ústav hudební vědy, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha;
Kabinet hudební historie, Etnologický ústav, Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Mgr. Jan Hasil, Ph.D.

Archeologický ústav, Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

PhDr. Jiří Hasil, Ph.D.

Ústav bohemistických studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha; katedra bohemistiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem

Prof. PhDr. Miroslav Hroch, DrSc., dr. h. c.

Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Praha

PhDr. Bohuslav Hoffmann, CSc.

Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

Prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.

Ústav pro jazyk český, Akademie věd ČR, v. v. i., Praha; Ústav translato-
logie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

Doc. PhDr. Jiří Hošna, CSc.

Ústav české literatury a komparatistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

Mgr. Lucie Jílková, Ph.D.

Ústav pro jazyk český, Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Prof. PhDr. Jiří Kraus, DrSc.

Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha

Doc. PhDr. Josef Peřina, CSc.

katedra bohemistiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem

Doc. PhDr. Michal Stehlík, Ph.D.

Ústav českých dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha;
Národní muzeum, Praha; Rada Českého rozhlasu, Praha

Prof. PhDr. Jana Svobodová, CSc.

katedra českého jazyka a literatury s didaktikou, Pedagogická fakulta,
Ostravská univerzita, Ostrava; Ústav bohemistiky a knihovnictví,
Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Opava

Mgr. Svatava Škodová, Ph.D.

Ústav bohemistických studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova,
Praha; katedra českého jazyka a literatury, Fakulta přírodovědně-
humanitní a pedagogická, Technická univerzita, Liberec

Doc. PhDr. Ludmila Zimová, CSc.

katedra bohemistiky, Pedagogická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem

Doporučujeme

Jana Bischofová, *Express yourself in Czech I*, vlastní náklad, Praha 2015

Jana Bischofová, *Express yourself in Czech II*, vlastní náklad, Praha 2015

Neil Bermel, Ilona Kořánová, *Interaktivní čeština. Pracovní sešit k CD*, Karolinum, Praha 2012

Ilona Kořánová, *Česká čítanka. Adaptované texty a cvičení ke studiu češtiny jako cizího jazyka*, Akropolis, Praha – anglická příloha 2012, německá příloha 2012, ruská příloha 2013

Ana Adamovičová, *Nebojte se češtiny*, Karolinum, Praha 2007, 2. vyd. 2013

Ana Adamovičová, Darina Ivanovová, *Basic Czech I*, Karolinum, Praha 2006, 2. vyd. 2013

Ana Adamovičová, Milan Hrdlička, Darina Ivanovová, *Basic Czech II*, Karolinum, Praha 2007, 3. vyd. 2014

Ana Adamovičová, Milan Hrdlička, *Basic Czech III*, Karolinum, Praha 2010

Ana Adamovičová, František Čermák, Jiří Pešička, *Čítanka mluvené češtiny*, Karolinum, Praha 2009

Jiří Hasil, Eva Hájková, Helena Hasilová, Monika Zielinski, *Brána jazyka českého otevřená. Intenzivní kurs pro mírně pokročilé na základě němčiny*, Karolinum, Praha 2007

Ivana Bozděchová, *Korespondence v češtině: příručka pro cizince*, Karolinum, Praha 2015

Petr Mareš, *Úvod do lingvistiky a lingvistické bohemistiky*, Karolinum, Praha 2014

Svatava Škodová, Jitka Cvejnová a kol., *Připravte se s námi na zkoušku z českého jazyka pro trvalý pobyt v ČR. Nový formát testu A1*, Národní ústav pro vzdělávání, Praha 2016

Marie Hádková a kol., *Čeština jako cizí jazyk. Úroveň A1*, MŠMT ČR v nakl. TAURIS, Praha 2005

Milada Čadská a kol., *Čeština jako cizí jazyk. Úroveň A2*, MŠMT ČR v nakl. TAURIS, Praha 2005

Milan Šára a kol., *Prahová úroveň – čeština jako cizí jazyk*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2001

Jan Holub a kol., *Čeština jako cizí jazyk. Úroveň B2*, MŠMT ČR v nakl. TAURIS, Praha 2005

Jitka Cvejnová a kol., *Referenční popis češtiny pro účely zkoušky z českého jazyka pro trvalý pobyt v ČR – úroveň A1, A2*, Národní ústav pro vzdělávání, Praha 2016

Jiří Hasil, *Interkulturní aspekty mezikulturní komunikace*, Acta Universitatis Purkynianae 165, Studia Didactica, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2011

Milan Hrdlička, *Gramatika a výuka češtiny jako cizího jazyka. K prezentaci gramatiky českého jazyka v učebnicích češtiny pro cizince*, AUC, Philologica, Monographia CLVII, Karolinum, Praha 2009

Milan Hrdlička, *Kapitoly o češtině jako cizím jazyku*, Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň 2010

Milan Hrdlička, *Bohemistické miniatury*, Karolinum, Praha 2013

Milan Hrdlička, *Překladačské miniatury*, Karolinum, Praha 2014 (druhé upravené vydání)

Marie Hádková, *Čeština z druhé strany*, PF UJEP, Ústí nad Labem 2009

Jaromíra Šindelářová, *Čeština jako cizí jazyk v evropském kontextu*, Acta Universitatis Purkynianae 146, Studia Linguistica, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2008

Hana Gladkova a kol., *Библиография по сопоставительному изучению русского и чешского языков*, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2016

Hana Gladkova a kol., *Čeština a ruština v kontaktu*. Metody a výsledky terénního výzkumu nabývání druhého jazyka u rodilých mluvčích ruštiny v českém prostředí, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2016

Zuzana Hajíčková, *Tvůrčí psaní jako metoda rozvoje řečové dovednosti psaní v češtině jako cizím - druhém jazyku: Akční výzkum*, Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, Praha 2016

Andrea Hudousková, *Reflexive Clitics in Czech*, nakladatelství Lincom Europa, Mnichov 2016

Jana Pleskalová, Marie Krčmová, Radoslav Večerka, Petr Karlík, *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, Academia, Praha 2007

Jiří Černý, Jan Holeš, *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*, LIBRI, Praha 2008

Karel Šebesta, Eva Lehečková, Piotr Paweł Pierścieniak, Kateřina Šormová, *Aplikovaná lingvistika*, Karolinum, Praha 2016

František Čermák a kol., *Slovník české frazeologie a idiomatiky I, II, III 1, 2*, Academia, Praha 1983, 1988, 1994, *IV. díl*, Leda, Praha 2009

František Čermák, Jan Holub, *Slovník české frazeologie a idiomatiky V, Onomaziologický slovník*, Leda, Praha 2016

Markéta Lopatková, Zdeněk Žabokrtský, Václava Kettnerová, *Valenční slovník českých sloves*, Karolinum, Praha 2008

Míra Načeva-Marvanová, *Perfektum v současné češtině*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010

František Čermák, *Lexikon a sémantika*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010

Marie Čechová, Marie Krčmová, Eva Minářová, *Současná stylistika*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009

Marie Čechová, *Řeč o řeči*, Academia, Praha 2012

Marie Čechová, *Život s češtinou*, Academia, Praha 2017

Marie Čechová a kol., *Čeština – řeč a jazyk*, SPN – pedagogické nakladatelství, Praha 2012

Petr Karlík, Marek Nekula, Zdenka Rusínová a kol., *Příruční mluvnice češtiny*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000; 2. opr. vyd. (i. e. 4) Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2012

Václav Cvrček a kol., *Mluvnice současné češtiny 1*, Nakladatelství Karolinum, Praha 2010

Jarmila Panevová a kol., *Mluvnice současné češtiny 2*, Nakladatelství Karolinum, Praha 2014

František Štícha a kol., *Akademická gramatika spisovné češtiny*, Academia, Praha 2013

Vlastimil Styblík, Marie Čechová, Zdeněk Hlavsa, Antonín Tejnor, *Přehledná mluvnice češtiny pro základní školy a odpovídající ročníky víceletých gymnázií*, nakl. Fortuna, Praha 1997

František Štícha a kol., *Kapitoly z české gramatiky*, Academia, Praha 2011

Markéta Pravdová, Ivana Svobodová, *Akademická příručka českého jazyka*, Academia, Praha 2014

kol. (pracovníků ÚJČ AV ČR), *Pravidla českého pravopisu – studentské vydání*, Academia, Praha 2013

Jiří Kraus, *Jazyk v proměnách komunikačních médií*, Karolinum, Praha 2008

Jiří Kraus, *Rétorika v evropské kultuře i ve světě*, Karolinum, Praha 2013

-
- Jiří Marvan, *České stupňování*, Karolinum, Praha 2008
- Jiří Marvan, *Europe to Europeans through their Language*, FF UK, Praha 2008
- Jiří Marvan, *Čeština tisíciletá. Zrod slovanského prostředí uprostřed Evropy*, Leda, Praha 2012
- Jiří Marvan, *Jazyk – jeho český příběh. Prvních tisíc let (800–1800). Malý průvodce cestami české lingvoekologie*, Karolinum, Praha 2013
- Jiří Marvan, *Jazyk – jeho český příběh*, Karolinum, Praha 2015
- Miroslav Komárek, *Dějiny českého jazyka*, Host, Brno 2012
- Petr Sgall, *Jazyk, mluvení, psaní*, Karolinum, Praha 2014
- Petr Sgall, Jiří Hronek, *Čeština bez příkras*, Karolinum, Praha 2014 (2. vyd.)
- František Daneš, *Kultura a struktura českého jazyka*, Karolinum, Praha 2014
- Marie Krčmová a kol., *Integrace v jazycích – Jazyky v integraci*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2013
- František Čermák, *Morfematika a slovtvorba češtiny*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2012
- František Čermák, *Jazyk a jazykověda*, Karolinum, Praha 2013 (2. vyd. v Karolinu)
- František Čermák, *Základní slovník českých přísloví*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2014
- František Čermák, *Periferie jazyka – slovník monokolokabilních slov*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2014
- František Čermák, *Jazyk a slovník. Vybrané lingvistické studie*, Karolinum, Praha 2015
- Markéta Lopatková a kol., *Valenční slovník českých sloves VALLEX*, Karolinum, Praha 2016
- Josef Šimandl (ed.), *Slovník afixů užívaných v češtině*, Karolinum, Praha 2016
- Jiří Nekvapil, Tamah Sherman (ed.), *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents*, Prague Papers on Language, Society and Interaction, Vol. 1. Peter Lang, Frankfurt am Main 2009
- Jiří Nekvapil, Marián Sloboda, Peter Wagner, *Mnohojazyčnost v České republice. Základní informace. Multilingualism in the Czech Republic. Basic Information*, Nakladatelství Lidové noviny Praha 2009
- Marie Havránková, Vladimír Petkevič, *Pražská škola v korespondenci*, Karolinum, Praha 2015

-
- Markéta Pravdová (ed.), *Jsme v češtině doma?*, Academia, Praha 2012
- Světlá Čmejrková, Jana Hoffmannová (eds.), *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*, Academia, Praha 2011
- Světlá Čmejrková, Martin Havlík, Jana Hoffmannová, Olga Müllerová, Jiří Zeman, *Styl mediálních dialogů*, Academia, Praha 2013
- Jana Hoffmannová, Bohuslav Hoffmann, *Dialogické interpretace*, Karolinum, Praha 2015
- Jiří Hasil, Milan Hrdlička (eds.), *Čeština jako cizí jazyk VI. Materiály z VI. mezinárodního sympozia o češtině v zahraničí*, Univerzita Karlova v nakladatelství Euroslavica, Praha 2012
- Jiří Hasil, Milan Hrdlička (eds.), *Čeština jako cizí jazyk VII. Materiály ze VII. mezinárodního sympozia o češtině v zahraničí*, Univerzita Karlova v nakladatelství Euroslavica, Praha 2014
- Jiří Hasil, Milan Hrdlička (eds.), *Psáno do oblak. Sborník k nedožitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka*, Karolinum, Praha 2011
- Pavel Janoušek a kol., *Dějiny české literatury 1945-1989*. Díl 1-4, Praha, Academia 2007-2008
- Bohuslav Hoffmann, Jana Hoffmannová, *Český jazyk, česká a světová literatura (pro maturanty a zájemce o studium na vysokých školách)*, Enigma, Nitra 2008
- Bohuslav Hoffmann, Michaela Horáková, Anna Stejskalová, *Slovník vybraných děl české literatury nejen pro maturanty*, Scientia, Praha 2004
- Robert Ibrahim a kol., *Interpretace textů (nejen) ke státní maturitě*, Filip Tomáš – Akropolis, Praha 2010
- Pavel Janoušek a kol., *Slovník českých spisovatelů I, II*, Brána, Praha 1998
- Milan Jankovič, *Cesty za smyslem literárního díla*, Karolinum, Praha 2014
- Radko Pytlík, *Hrabalova Sorbonna*, Emporius, Praha 2013
- Radko Pytlík, *Jaroslav Hašek. Data – fakta – dokumenty*, Emporius, Praha 2013
- Jaroslava Janáčková, *Návraty. K české literatuře od K. J. Erbena po Ladislava Fukse*, Akropolis, Praha 2012
- Jaroslav Pánek, Oldřich Tůma a kol., *Dějiny českých zemí*, Karolinum, Praha 2008
- Jan Kuklík, Jan Gebhart, *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Paseka, Litomyšl, Praha 2004

-
- Jan Kuklík, Robert Kvaček, Helena Mandelová, Ilona Pařízková, *Dvacáté století o sobě*, Dialog, Liberec 2005
- Gabriela V. Šarochová, *České země v evropských dějinách, díl první do roku 1492*, Paseka, Praha, Litomyšl 2006
- Pavel Bělina, Jiří Kaše, Jan P. Kučera, *České země v evropských dějinách, díl druhý 1492–1756*, Paseka, Praha, Litomyšl 2006
- Pavel Bělina, Jiří Kaše, Jan P. Kučera, České země v evropských dějinách, díl třetí 1756–1918**, Paseka, Praha, Litomyšl 2006
- Jaroslav Cuhra, Jiří Ellinger, Adéla Gjuričová, Vít Smetana, *České země v evropských dějinách, díl čtvrtý od roku 1918*, Paseka, Praha, Litomyšl 2006
- Jan Randák a kol., *Osobnosti českých dějin*, Euromedia Group, k. s. – Knižní klub, Praha 2013
- Jan Kuklík (jr.), *Do poslední pence*, Karolinum, Praha 2013
- Jan Kuklík (jr.), Jan Němeček, *Od národního státu ke státu národnosti?*, Karolinum, Praha 2013
- Jan Kuklík (jr.), Jan Němeček, *Osvobození Československa očima britské diplomacie*, Karolinum, Praha 2013
- Josef Petráň, *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Karolinum, Praha 2015
- Jan Royt, *Praha Karla IV.*, Karolinum, Praha 2016
- Jan Royt, Jiří Kuthan, *Karel IV. – císař a český král – vizionář a zakladatel*, Lidové noviny, Praha 2016
- Jan Royt, Jiří Kuthan, *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Svatyně českých patronů a králů*, Lidové noviny, Praha 2011
- František Šmahel, *Alma mater Pragensis*, Karolinum, Praha 2016
- Martin Kuna a kol., *Archeologický atlas Čech. Vybrané památky od pravěku do 20. století*, Archeologický ústav AV ČR – Academia, Praha 2014
- Josef Ernst, *Výuka češtiny a česká vojenská terminologie v rakouské armádě*, Ministerstvo obrany ČR, Praha 2013
- Jiřina Langhammerová, *Lidové zvyky*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004
- Stanislav Brouček, Richard Jeřábek a kol., *Lidová kultura, Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, Mladá fronta, Praha 2007

PŘEDNÁŠKY Z 60. BĚHU LETNÍ ŠKOLY SLOVANSKÝCH STUDIÍ

Vědecká redaktorka: Mgr. Svatava Škodová, PhD.

Uspořádal: PhDr. Jiří Hasil, Ph.D.

Redakční a technická spolupráce: Mgr. Hana Futerová
a Vlastimila Mikátová

Revize anglických textů: Mgr. Tamah Sherman, Ph.D.
Revize německých textů: PhDr. Helena Hasilová, Ph.D.

Recenzovali: Prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.,
Doc. PhDr. Ludmila Zimová, CSc.
a PhDr. Bohuslav Hoffmann, CSc.

Sazbu a grafickou úpravu provedlo nakladatelství Euroslavica

Vydala Univerzita Karlova, Filozofická fakulta v roce 2017

Vyrobilo nakladatelství Euroslavica

Vydání první, 230 stran

ISBN 978-80-7308-730-2